

รู้ลึกก่อน
แล้วฝึกฝนและ
สอนให้ได้ผล

พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต)

รู้หลักก่อน แล้วศึกษาและสอบให้ได้ผล

พระพรหมคุณาภรณ์ (ป. อ. ปยุตฺโต)

สพขทาน์ ธมฺมทาน์ ชินาติ
ทุนพิมพ์หนังสือวัดญาณเวศกวัน

มกราคม ๒๕๔๗

รู้หลักก่อน แล้วศึกษาและสอนให้ได้ผล

© พระพรหมคุณาภรณ์ (ป. อ. ปยุตฺโต)

ISBN

พิมพ์รวมเล่มครั้งแรก - มกราคม ๒๕๔๗ ๓,๕๐๐ เล่ม

- มงคลวารคล้ายวันเกิด ของ คุณอาภรณ์ สุวรรณแทน ๑,๐๐๐ เล่ม
- อนุสรณ์งานอุปสมบทของคุณเดชชาพล แสงจันทร์ ๑,๐๐๐ เล่ม
- ทุนพิมพ์หนังสือวัดญาณเวศกวัน ๑,๐๐๐ เล่ม
- แต่ พ่อ แม่ และน้อง ๕๐๐ เล่ม

ภาพปก: พระพุทธรูปประธานญาณเวศกวันนิตม

แบบปก: คันธีร อารยางกูร (ตอง)

และสมภาพ

พิมพ์ที่

สารบัญ

ลักษณะแห่งพระพุทธศาสนา ๑

ลักษณะตัดสินธรรมวินัย ๘	๒
ลักษณะตัดสินธรรมวินัย ๗	๔
มองกว้างๆ กับวิเคราะห์เนื้อหาใน.....	๔
ลักษณะที่ ๑: คำสอนเป็นกลาง ปฏิบัติสายกลาง	๗
ลักษณะที่ ๒: มีหลักการเป็นสากล	๑๔
ลักษณะที่ ๓: ถือสำคัญทั้งสาระและรูปแบบ	๑๗
ลักษณะที่ ๔: เป็นกรรมวาท กิริยวาท วิริยวาท	๒๔
ลักษณะที่ ๕: เป็นวิวัชชาท	๒๔
ลักษณะที่ ๖: มุ่งอิสรภาพ	๓๓
ลักษณะที่ ๗: เป็นศาสนาแห่งปัญญา	๓๗
ลักษณะที่ ๘: สอนหลักอันตตา.....	๔๔
ลักษณะที่ ๙: มองตามเหตุปัจจัย	๔๗
ลักษณะที่ ๑๐: เชื่อว่ามนุษย์ประเสริฐ ด้วยการฝึกฝนพัฒนา	๔๙
ลักษณะที่ ๑๑: เป็นศาสนาแห่งการศึกษา	๕๔
ลักษณะที่ ๑๒: ให้ความสำคัญทั้งแก่ปัจจัยภายในและปัจจัยภายนอก.....	๕๘
ลักษณะที่ ๑๓: ให้ตื่นตัวด้วยความไม่ประมาท	๖๑
ลักษณะที่ ๑๔: เห็นทุกข์ แต่เป็นสุข หรือ ทุกข์เพื่อเห็น แต่สุขเพื่อเป็น	๖๓
ลักษณะที่ ๑๕: มุ่งประโยชน์สุขเพื่อมวลชน	๖๖
สรุป.....	๖๘

การศึกษา ฉบับง่าย Education Made Easy๗๕

วันครู.....	๗๕
-------------	----

งานของครู-งานของพระพุทเจ้า	๗๖
หลักการศึกษา.....	๗๘
หลักการสอน	๘๐
ไตรสิกขา เดินหน้าไปกับชีวิตทั้งสามด้าน.....	๘๓
สอนเด็กให้ได้ครบไตรสิกขา	๘๖
สิกขาข้อศีลมี ๒ ด้าน	๘๘
กินอย่างไรให้เป็นไตรสิกขา	๘๙
เอาปัญญากับจิตใจมาช่วยในการฝึกศีล	๙๑
พอกินอยู่เป็น...ก็คิดเป็นเอง.....	๙๓
วินัย คือ จัดตั้งวิถีชีวิตแห่งไตรสิกขา.....	๙๔
ถ้ามองเห็นความสำคัญของความเคยชิน ก็รู้ความสำคัญของวินัย.....	๙๖
วินัยเป็นรูปแบบ ต้องรักษาสาระไว้ และสื่อสารได้.....	๙๘
รู้จักศีลครบ ๔ หมวด จึงจะเข้าใจคำว่า "ศีล"	๑๐๐
ทำไม ในการศึกษาขั้นพื้นฐาน	
ท่านเริ่มต้นโดยเอาศีล เป็นที่บูรณาการไตรสิกขา	๑๐๓
ได้แค่ศีล เพียงขั้นกินอยู่ดูฟังเป็นเท่านั้น	
เด็กไทย สังคมไทย มีหรือไม่พัฒนา.....	๑๐๕
อาจจะเด่นใหญ่ ทั้งโดยกิจกรรม และโดยกาลเวลา	
ในการที่จะเอาไตรสิกขามาพัฒนาชีวิตคน	๑๐๗
ถ้ามีวินัยชาวพุทธ ก็มีวิถีชีวิตที่เอื้อต่อการศึกษา.....	๑๐๙
การศึกษา ออกผลมาเป็นชีวิตที่เป็นอยู่อย่างดี	
มีวิถีชีวิตดีงามที่พัฒนาไปในมรรค จนเป็นภาวิต ๔.....	๑๑๐
มอง Child-Centered Education อย่างไร	
จึงจะเอามาใช้หรือไม่ใช้ อย่างเท่าทัน.....	๑๑๓
ของที่เขาเข้า ต้องรู้ให้เต็มเท่าที่เขาเข้าใจ	
ของเขาพร้อมตรงไหน ก็ต้องรู้และเติมให้เต็มจริงๆ ได้.....	๑๑๖

สู่การศึกษาแนวพุทธ๑๒๑

ที่เรียกว่า “การศึกษาแนวพุทธ” คือรู้ความจริง

ของธรรมดา แล้วพัฒนาคนบนฐานของธรรมชาติ ๑๒๒

วัฒนธรรมส่วนที่ตัวมีอยู่ ก็ควรจะรู้เข้าใจให้ถึงรากถึงฐาน ๑๒๕

สามแดนของชีวิต ก็เป็นสามด้านของการศึกษา..... ๑๓๐

พอเริ่มการศึกษาเพียงแค่ขั้นศีล

ชีวิตและสังคมก็มีหลักประกันความมั่นคงขึ้นมาทันที..... ๑๓๓

ศึกษาไปพร้อมด้วยกันทั้ง ๓ ด้าน

แล้ววัดผลโดยดูพัฒนาการที่แยกเป็น ๔ ๑๓๖

ถ้าไม่ระวังไว้ ศีลก็จะไม่ครบ สมบัติก็จะได้แค่รูปแบบ ๑๔๑

ใจที่สงบมั่นมุ่งแน่วไปในการสร้างสรรค์ทำความดี

นี่คือสมบัติที่ชีวิตและสังคมกำลังต้องการ ๑๔๕

สมบัติแบบของพุทธศาสนา เป็นสมบัติในระบบแห่งไตรสิกขา

จึงต้องให้ชีวิตอ้างอิงอาศัยไปด้วยกันกับพฤติกรรมและปัญญา ๑๔๙

สังคมไทยมีดีคือวัฒนธรรมแห่งเมตตา

แต่ต้องก้าวไปในวัฒนธรรมแสงปัญญา ๑๕๑

การนำสังคมเป็นงานหลักของการศึกษา

แต่มีใช้ไม่นำพานรองที่ตามสนองสังคม ๑๕๔

การศึกษาเริ่มต้นตั้งแต่การกินอยู่ที่บ้าน

ร.ร.ต้องประสานกับอาจารย์คนแรก คือ พ่อแม่ ๑๕๖

เมื่อการศึกษาได้ผล ในตัวคนก็มีใจเร่งเบิกบาน

และประสานกับคนอื่นโดยแผ่ขยายความรักใคร่ไมตรี ๑๖๐

พุทธศาสนา คือคำสอนว่าด้วยการพัฒนาความสุข

การศึกษา คือการพัฒนาความสุข ๑๖๓

ภาคผนวก..... ๑๖๙

พุทธวิธีในการสอน๓๗๗

๑. ปรัชญาพื้นฐาน ๑๗๙

๒. คุณสมบัติของผู้สอน ๑๘๖

 ก. บุคลิกภาพ ๑๘๖

 ข. คุณธรรม ๑๘๙

 พระปัญญาคุณ ๑๘๙

 พระวิสุทธิคุณ ๑๙๙

 พระกรุณาคุณ ๒๐๑

๓. หลักทั่วไปในการสอน ๒๐๙

 ก. เกี่ยวกับเนื้อหาหรือเรื่องที่สอน ๒๐๙

 ข. เกี่ยวกับตัวผู้เรียน ๒๑๑

 ค. เกี่ยวกับตัวการสอน ๒๑๗

๔. ลีลาการสอน ๒๒๒

๕. วิธีสอนแบบต่างๆ ๒๒๓

 แบบสาธิต หรือ สอนทนา ๒๒๓

 แบบบรรยาย ๒๒๓

 แบบตอบปัญหา ๒๒๔

 แบบวางกฎข้อบังคับ ๒๒๗

๖. กลวิธีและอุปายประกอบการสอน ๒๒๘

 การยกอุทาหรณ์และการเล่านิทานประกอบ ๒๒๘

 การเปรียบเทียบด้วยข้ออุปมา ๒๒๘

 การใช้อุปกรณ์การสอน ๒๒๙

 การทำให้เป็นตัวอย่าง ๒๓๑

 การเล่นภาษา เล่นคำ และใช้คำในความหมายใหม่ ๒๓๒

 อุปายเลือกคน และการปฏิบัติรายบุคคล ๒๓๓

 การรู้จักจังหวะและโอกาส ๒๓๕

ความยืดหยุ่นในการใช้วิธีการ	๒๓๖
การลงโทษและให้รางวัล	๒๓๘
กลวิธีแก้ปัญหาเฉพาะหน้า	๒๔๐

นิเทศาภิบาลปริยายสูตร๒๔๙

ตอน ๑ เนื้อเรื่อง	๒๔๙
-------------------------	-----

ที่มา	๒๔๙
-------------	-----

ความย่อ	๒๕๐
---------------	-----

การบูชาไฟ	๒๕๑
-----------------	-----

ใจความของพระสูตร	๒๕๔
------------------------	-----

ตอน ๒ คำอธิบายเชิงวิจารณ์	๒๕๗
---------------------------------	-----

ในแง่วิธีสอน	๒๕๗
--------------------	-----

ในแง่สาระสำคัญหรือหลักธรรม	๒๖๕
----------------------------------	-----

สิ่งสำคัญที่พึงระลึก	๒๗๖
----------------------------	-----

๒ ลักษณะแห่งพระพุทธศาสนา

ลักษณะแห่งพระพุทธศาสนา*

ขออำนวยการพร ท่านอาจารย์ผู้เป็นประธานองค์การพุทธศาสนิก
สัมพันธ์แห่งโลก และท่านสาธุชนผู้สนใจใฝ่ธรรมทุกท่าน

วันนี้ รายการแสดงธรรม จะเป็นธรรมกถาหรือปาฐกถาก็
ตาม ได้กำหนดชื่อไว้ว่า “ลักษณะแห่งพระพุทธศาสนา”

ความจริง ลักษณะแห่งพระพุทธศาสนาเป็นเรื่องที่ค่อนข้างจะสามัญ คือเป็นเรื่องของสิ่งที่เรารู้จักกันดีอยู่แล้ว อยู่ๆ เราก็มาพิจารณากันว่า สิ่งที่เราารู้จักดีอยู่แล้ว ซึ่งรู้จักกันดีมาก รู้จักตั้งแต่เกิดกันมานี้ มีลักษณะเป็นอย่างไร เหมือนอย่างคนที่คุ้นเคยกันดี รู้จักตัวกันอย่างใกล้ชิด แล้วอยู่มาวันหนึ่ง ก็มาถามว่า คนที่เรารู้จักดีนั้น มีรูปร่างเป็นอย่างไร คล้ายๆ อย่างนั้น มันน่าจะเป็นเรื่องธรรมดาเหลือเกิน

แต่ที่นี้ วันนี้การประชุมมีลักษณะพิเศษ คือเป็นเรื่องของท่านที่มีความรู้อยู่แล้ว เพราะบอกว่าเป็นการประชุมทางวิชาการ เพราะฉะนั้น วันนี้อาตมาภาพจะพูดในเชิงวิชาการหน่อย คล้ายๆ กับว่ามาพูดกันในฐานะผู้ที่มีความรู้อยู่แล้ว ก็จะรวบรัดตัดความ

* ปาฐกถาธรรม ณ สำนักงานองค์การพุทธศาสนิกสัมพันธ์แห่งโลก (พสล.) วันอาทิตย์ที่ ๒๔ มกราคม ๒๕๓๓ (การพิมพ์ครั้งที่ ๑๐ ณ ๕ ม.ค. ๒๕๔๗ เป็นครั้งแรกที่ปรับขนาดจาก ๑๖ หน้ายก เป็น ๑๖ หน้ายกพิเศษ)

โดยเฉพาะเวลาก็ค่อนข้างจำกัด จึงจะพูดในแบบสิ่งละอันพันละน้อย เพราะว่า เมื่อเราพรรณนาถึงลักษณะของสิ่งที่เรารู้จักอย่างใดอย่างหนึ่งนั้น ก็อาจจะมีลักษณะหลายอย่าง จะพูดถึงลักษณะแต่ละอย่างได้ก็คงไม่มาก และท่านยังได้บอกไว้ด้วยว่า เมื่อจบปาฐกถาแล้ว ก็จะทำให้มีเวลาตอบคำถาม

ในเรื่องนี้อาตมภาพก็ขอโอกาสไว้ก่อน ถ้าเกิดว่าเวลาไม่พอจริงๆ ก็อาจจะต้องขอภัยว่าเป็นการพูดให้ฟังฝ่ายเดียวไปเลย

ลักษณะตัตสันธรรมวินัย ๘

พอพูดถึงลักษณะของพระพุทธศาสนา ซึ่งดังได้บอกเมื่อว่าเป็นสิ่งที่เรารู้จักกันดีอยู่แล้ว หรือไม่ว่าจะรู้จักดีหรือไม่ดีก็ตาม แต่เราถือว่าเรารู้จักดีอยู่แล้วนี้ ก็มีหลักธรรมอยู่หมวดหนึ่งที่พูดกันว่า เป็นลักษณะของพระพุทธศาสนา อยู่ในหนังสือเบื้องต้นแม้แต่นวโกวาท แบบเรียนนักธรรมตรี ซึ่งเป็นหนังสือเรียนชั้นแรกของพระที่เข้ามาบวชในพระพุทธศาสนา ที่เป็นพระนวกะ

หลักธรรมหมวดนั้น ท่านเรียกว่า **ลักษณะตัตสันธรรมวินัย**

๘ ประการ

พระพุทธศาสนานั้น มีชื่ออย่างหนึ่งว่า พระธรรมวินัย ถ้าจะพูดกันแบบรวบรัด ก็อาจจะเอาหลักนี้มาพูด บอกว่า ลักษณะของพระพุทธศาสนา ก็คือ ลักษณะตัตสันพระธรรมวินัย ๘ ประการนี้เอง ถ้าอย่างนี้ปาฐกถาก็จบได้ในเวลาเพียง ๒-๓ นาทีเท่านั้นเอง

ลักษณะตัดสินธรรมวินัยนี้ เป็นหลักธรรมที่พระพุทธเจ้าเองได้ตรัสไว้แก่ พระนางมหาปชาบดีโคตมี มีอยู่ ๘ ประการด้วยกัน ท่านบอกว่า หลักที่ใช้ตัดสินว่า ธรรมหรือคำสอนอันใด เป็นคำสอนของพระพุทธเจ้าหรือไม่ ก็คือให้ดูว่า ธรรมที่เขายกมาอ้างหรือกล่าวหรือประพฤติปฏิบัตินั้น เป็นไปตามลักษณะ ๘ ประการต่อไปนี้ หรือไม่ คือ

๑. เป็นไปเพื่อวิราคะ คือ ความคลายหายติด (สำนวนเก่าว่าคลายกำหนด)

๒. เป็นไปเพื่อวิสังโยค เพื่อความคลาย การหลุดจากความทุกข์ ไม่ประกอบด้วยความทุกข์

๓. เป็นไปเพื่ออปฺปยะ ความไม่พอกพูนกิเลส

๔. เป็นไปเพื่ออัปฺปิเจตฺตา ความมักน้อย

๕. เป็นไปเพื่อสันตฺมุขี ความสันโดษ

๖. เป็นไปเพื่อปวิเวก ความสงัด

๗. เป็นไปเพื่อวิริยารัมภะ การระดมความเพียร

๘. เป็นไปเพื่อสุภรตา ความเลี้ยงง่าย

ถ้าไม่เป็นไปตามหลัก ๘ ประการนี้ ก็ถือว่าไม่ใช่ธรรมไม่ใช่วินัย ไม่ใช่สัตตสุสานน์ ไม่ใช่คำสอนของพระพุทธเจ้า แต่ถ้าเป็นไปตามหลักนี้ เข้ากันได้กับความที่กล่าวมา ๘ ประการ ก็เป็นธรรมเป็นวินัย เป็นคำสอนของพระพุทธเจ้า

ลักษณะคัตติสินธรมวินัย ๗

ยังมีหลักธรรมคล้ายๆ กันนี้ อีกหมวดหนึ่ง ที่พระพุทธเจ้าตรัสไว้แก่พระอุบาลี ซึ่งเป็นพระเถระผู้ใหญ่ ที่ได้รับยกย่องเป็นเอตทัคคะมีความเป็นเลิศทางพระวินัย หรือเป็นพระวินัยธร ก็เรียกชื่อทำนองเดียวกันว่าเป็นลักษณะคัตติสินธรมวินัย แต่มี ๗ ประการ และกล่าวความทำนองเดียวกันว่า ธรรมเหล่านี้เป็นไปเพื่อ

๑. เอกันตนิพพิทา เพื่อความหน่ายสิ้นเชิง
๒. เป็นไปเพื่อวิราคะ การคลายความยึดติด
๓. เป็นไปเพื่อนิโรธ ความดับทุกข์
๔. เป็นไปเพื่ออุปสมะ ความเข้าไปสงบระงับ
๕. เป็นไปเพื่ออภิญญา ความรู้ยิ่งเฉพาะ
๖. เป็นไปเพื่อสัมโพธิะ ความตรัสรู้
๗. เป็นไปเพื่อนิพพาน

รวม ๗ ประการ ถ้าเข้ากับหลักนี้ ก็เรียกว่าเป็นธรรมเป็นวินัย เป็นคำสอนของพระพุทธเจ้า ถ้าไม่เข้ากับหลักนี้ ก็ไม่ใช่

ถ้าเอาหลักที่ว่าสองหมวดนี้มาตอบ ก็สามารถจบปาสูกถาครั้งนี้ได้อย่างรวดเร็ว

มองกว้างๆ กับวิเคราะห์เนื้อหา

อย่างไรก็ตาม ยังมีแง่ที่ควรพิจารณา คือหลักที่ว่ามาทั้งสองหมวดนี้ อาจจะพูดได้ว่าเป็นลักษณะชั้นใน หรือเป็นแก่นในของพระพุทธศาสนา สำหรับวินิจฉัยว่าเป็นคำสอนที่แท้จริงที่ควรจะนำ

ไปใช้หรือไม่ แต่ยังมีลักษณะชั้นนอก หรือลักษณะทั่วๆ ไป ที่เราควรจะพูดถึงอีก

ถ้าจะอุปมาก็คงเหมือนกับว่า เราสงสัยเกี่ยวกับเรื่องคน คือเราไปได้ขึ้นเนื้อมาชิ้นหนึ่ง หรือพบเลือดสองสามหยด แล้วจะวินิจฉัยว่า เป็นเนื้อหนังของคนหรือไม่ เป็นรอยเลือดของคนหรือไม่ เราอาจจะนำไปตรวจสอบวิเคราะห์ดูเซลล์ ดูองค์ประกอบ ดูอะไรต่าง ๆ แล้วก็บอกได้ว่า เออ! อันนี้เป็นเนื้อหนังของคน เป็นหยดเลือดของคน หรือว่าไม่ใช่ แต่เป็นของสัตว์อื่น อันนั้นเป็นการวิเคราะห์ชั้นในละเอียดขึ้นไปอีก

แต่ถ้าเราไม่ไปถึงขั้นนั้น ก็เอาเพียงว่า นำคนคนหนึ่งมา ให้ยืนห่างจากเราสักสิบเมตรก็ได้ เทียบกันกับสัตว์อื่นเช่นช้างหรือม้า เป็นต้น แล้วก็พรรณนาลักษณะว่า คนนั้นต่างจากม้า ต่างจากช้างอย่างไร หรือมีลักษณะเฉพาะตัวอย่างไร ในขั้นนี้ ก็จะมีการบรรยายไปได้อีกระดับหนึ่ง

อาจจะเปรียบเทียบอีกอย่างหนึ่ง เหมือนกับดูตัวยาสมุนไพรอย่างหนึ่งใน ๒ ระดับ คือ ชั้นใน ดูลักษณะการออกฤทธิ์ของยาว่ากินเข้าไปแล้วจะมีอาการของความเปลี่ยนแปลงเกิดขึ้นมาและก้าวต่อไปอย่างนั้นๆ และชั้นนอก ดูว่าใบ กิ่ง ดอก เปลือก มีรูปร่างสีกลิ่นอย่างไร เป็นต้น

ที่พูดถึงลักษณะของพระพุทธานุภาพในวันนี้ เราจะพูดถึงถึงลักษณะทั่วไป คล้ายๆ กับที่เอาคนมายืนห่างจากเราสักสิบเมตร แล้วก็บรรยายลักษณะ ไม่เข้าไปถึงเนื้อในทีเดียว เป็นการทำความเข้าใจกันในระดับ

ที่นี้ ลักษณะของพระพุทธศาสนาที่มองแบบทั่วๆ ไปนี้ ก็มีมากมายหลายประการ พูดกันได้แทบจะไม่รู้จักจบ คือจะแยกออกไปเป็น ๑๐ ข้อ ๒๐ ข้อ ก็คงพูดไปได้เรื่อยๆ เพราะฉะนั้น เวลาเมื่อไหร่ก็พูดกันไปได้เท่านั้น

นอกจากนั้น ดังที่ได้บอกแต่ต้นแล้วว่า ลักษณะของพระพุทธศาสนานั้น เป็นลักษณะของสิ่งที่ถือว่าเรารู้กันดีอยู่แล้ว เพราะฉะนั้น เรื่องที่อาตมภาพจะยกขึ้นมาพูดก็เป็นเรื่องธรรมดา ที่ท่านรู้อยู่แล้ว เท่ากับว่าเอาเรื่องที่รู้กันอยู่แล้วนั่นเอง มาทบทวนกับท่านอีกครั้งหนึ่ง ที่นี้ จะขอพูดไปเป็นข้อๆ

ลักษณะที่ ๑

คำสอนเป็นกลาง ปฏิบัติสายกลาง

ลักษณะที่ ๑ ของพระพุทธศาสนา เมื่อพูดอย่างทั่วๆ ไป ก็คือ ลักษณะที่เป็นสายกลาง ลักษณะนี้พอพูดขึ้นมาทุกท่านก็นึกออก อ้อ! ใช่สิ พระพุทธศาสนานั้น สอนเรื่องทางสายกลาง

ต้องทำความเข้าใจกันก่อนว่า มนุษย์เรานั้นมักมีความโน้มเอียงที่จะไปสุดโต่ง ความสุดโต่งมีอยู่สองอย่าง คือ สุดโต่งในทางความคิดอย่างหนึ่ง และสุดโต่งในทางการปฏิบัติอย่างหนึ่ง

มนุษย์มักจะหันไปหาความสุดโต่งในการปฏิบัติ เช่นสมณะหนึ่งคนทั้งหลายพากันเพลิดเพลีนมัวเมา ในการหาความสุขทางเนื้อหนัง ให้ความสำคัญแก่การบำรุงบำเรอร่างกายมาก และในยุคนั้นคนก็ไม่เห็นความสำคัญของจิตใจเลย ซึ่งทางพระพุทธศาสนาเรียกว่าเป็น กามสุขัลลิกานุโยค

แต่พอเปลี่ยนไปอีกยุคสมัยหนึ่ง คนบางพวกก็มีความรู้สึกเบื่อหน่าย รังเกียจความสุขทางร่างกายทางเนื้อหนัง แล้วก็เอียงไปทางด้านจิตใจอย่างเต็มที่ บางที่ถึงกับทรมานร่างกาย ยอมสละความสุขทางร่างกายโดยสิ้นเชิง เพื่อจะประสบผลสำเร็จในทางจิตใจ แล้วก็กลายเป็นการเสพติดทางจิตไปอีก พวกนี้อาจจะถึงกับทำการทรมานร่างกาย บำเพ็ญทุกรกิริยา อย่างที่เรียกว่า อัตต-กิลมถานุโยค

เรื่องนี้เราจะเห็นตัวอย่างแม้แต่ในสังคมปัจจุบัน คือในยุคเดียวสมัยเดียวกันก็อาจจะมีสองอย่างนี้ แยกกันออกไปเป็นคนละชั่ว นี่เป็นการเอียงสุดในด้านปฏิบัติ

พระพุทธศาสนานั้นถือว่า การเอียงสุดทั้งทางร่างกาย เห็นแก่ร่างกาย บำรุงบำเรอร่างกายอย่างเดียว ก็ไม่ถูกต้อง การเสพติดทางจิตใจ ไม่เห็นความสำคัญของร่างกายเลยโดยสิ้นเชิง จนกลายเป็นการทรมานร่างกายไป ก็ไม่ถูกต้องเหมือนกัน

พระพุทธศาสนาจึงวางข้อปฏิบัติ ที่เรียกว่ามัชฌิมา-ปฏิบัติ แปลว่าทางสายกลาง หรือข้อปฏิบัติที่เป็นสายกลาง คือความพอดี นี่ก็เป็นแง่หนึ่ง

อีกด้านหนึ่งคือ การสุดโต่งทางความคิด ซึ่งคนทั่วไปมักจะมี ความโน้มเอียงที่จะเป็นเช่นนั้น เช่นอย่างง่าย ๆ ก็คือ เรื่องวัตถุ กับจิต ว่าอะไรมีจริง พวกหนึ่งจะเอียงสุดว่าวัตถุเท่านั้นมีจริง อีกพวกหนึ่งก็เอียงสุดว่าจิตเท่านั้นมีจริง จนกระทั่งในปรัชญาตะวันตกได้มีการบัญญัติกันว่า เป็นพวกวัตถุนิยม กับพวกจิตนิยม

แต่ในพระพุทธศาสนานั้นเราจะเห็นว่า ท่านไม่ได้บัญญัติอย่างนั้น คือ มิใช่เป็นจิตนิยม หรือเป็นวัตถุนิยม ไปสุดทางแต่อย่างเดียว แต่ในพระพุทธศาสนา มีทั้งนามและรูป ซึ่งเรียกรวมเข้าด้วยกันเป็นคำเดียวว่า นามรูป

ท่านเห็นความสำคัญของทั้งจิต และทั้งวัตถุ ท่านว่ามีทั้งสองอย่าง แต่มีอย่างอิงอาศัยเนื่องเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน

อีกตัวอย่างหนึ่ง คนพวกหนึ่งมีความเห็นว่า สิ่งทั้งหลายเที่ยงแท้ มีอัตราที่คงอยู่ตลอดไป กลายเป็นทิวฏฐิที่เรียกว่า สัสตทิวฏฐิ

ส่วนอีกพวกหนึ่ง ก็มีความเห็นเอียงไปสุดทางตรงข้าม บอกว่าอย่างนั้นไม่ใช่ ทุกอย่างขาดสูญหมด คนเราเกิดมาเป็นเพียงประชุมธาตุสี่ ตายแล้วก็ขาดสูญไป พวกนี้ก็เป็น อูจเฉทิกทิกขุ

บางพวกบัญญัติว่าทุกสิ่งมีทั้งนั้น อีกพวกหนึ่งว่าไม่มีอะไรมีจริงเลย พวกที่ว่ามีทั้งหมด เรียกว่า สัพพัตติกทิกขุ พวกที่ว่าไม่มีอะไรสักอย่างก็เป็น นัตติกทิกขุ นี่เป็นตัวอย่าง

คนเรานี้มีความโน้มเอียง ที่จะคิดเห็นเอียงสุด หรือไปสุดโต่งในแนวความคิดเกี่ยวกับสัจธรรมอย่างทีกล่าวนานี้ แต่พระพุทธศาสนาสอนว่า ความจริงหรือสัจธรรมนี้ มิใช่จะเป็นไปตามความโน้มเอียงแห่งความพอใจของมนุษย์ ที่มองอะไรไปสุดทางโน้นสุดทางนี้ ความจริงนั้นเป็นกลางๆ หรือว่าให้ถูกก็คือต้องสอนต้องพูดให้พอดีกับความจริง

เพราะฉะนั้น การสอนความจริงแต่พอดีๆ ให้ตรงตามความจริงนั้น หรือสอนให้พอดีกับความจริง ก็เลยกลายเป็นคำสอนที่เป็นกลาง

พระพุทธศาสนาสอนความเป็นกลางในทางปฏิบัติ ที่เรียกว่า **มัชฌิมาปฏิปทา** ส่วนในแง่ของความจริง หรือทัศนะเกี่ยวกับสัจธรรมก็เป็นกลางอีกเหมือนกัน พระพุทธเจ้าทรงแสดงธรรมเป็นกลางๆ เรียกว่า **มัชฌิมนิพพานสูตร** หรือ **มัชฌิมนิพพานสูตร**

ตกลงว่า ในพระพุทธศาสนา นี้ ไม่ว่าจะในแง่ของการปฏิบัติ หรือในแง่ของความคิดเกี่ยวกับสัจธรรมก็ตาม เป็นสายกลางทั้งหมด คือ เป็นมัชฌิมาปฏิปทาอย่างหนึ่ง และเป็นมัชฌิมนิพพานสูตรอย่างหนึ่ง

หลักนี้อาจเปรียบกับการยิงลูกศร ลูกศรที่ยิงไปไม่ถูกเป้า ก็ จะอยู่ข้างๆ ข้างโน้นบ้าง ข้างนี้บ้าง คือมันไม่พอดี ไม่ตรงกลาง ส่วนลูกที่ยิงตรงกับจุดเป้าพอดีนั้น ก็เป็นอันกลาง จึงเรียกว่าสาย กลาง สายกลางก็คือพอดี ตรงความจริงที่จะให้เข้าถึงจุดหมาย และเท่ากันพอดีกับความจริงที่เป็นสัจธรรม

พระพุทธเจ้านั้น ก่อนตรัสรู้ ได้ทรงไปศึกษาในสำนักความ คิดเห็นเกี่ยวกับสัจธรรม และทดลองข้อปฏิบัติต่างๆ เพื่อจะให้เข้า ถึงจุดหมาย พระองค์ใช้เวลาไปในการทดลองนั้นนานถึง ๖ ปี แล้วก็ได้เห็นว่า ที่ปฏิบัติกันอยู่นั้นมักจะไปเอียงสุดเสียทั้งสิ้น

ในที่สุดพระองค์จึงทรงค้นพบทางสายกลางขึ้นมา เป็น **มัชฌิมาปฏิปทา** และทรงแสดงหลักธรรมที่เป็นกลาง คือ **มัชฌิมา- ธรรมเทศนา**

มัชฌิมาปฏิปทา ได้แก่ **มรรคมีองค์ ๘** ซึ่งเป็นข้อปฏิบัติ กลางๆ ไม่ตึงเกินไป ไม่หย่อนเกินไป ไม่เอียงออกไปข้างโน้น ไม่ เอียงออกไปข้างนี้ พอดีที่จะนำไปสู่จุดหมายแห่งความมีชีวิตที่ดีงาม

ส่วนมัชฌิมาธรรมเทศนา ก็ได้แก่ หลักธรรมที่เรียกว่า **ปฏิจจสมุปบาท** หรือเรียกเต็มว่า **อิทัปปัจจยตาปฏิจจสมุปบาท** ซึ่ง เป็นหลักธรรมที่แสดงความจริงเป็นกลางๆ ตามเหตุปัจจัย หรือ เป็นกลางอยู่ตามสภาวะของมัน ไม่เอาใจใคร ไม่ขึ้นกับใคร ไม่เป็น ไปตามความปรารถนาของใครๆ แต่พอดีกับความเป็นจริงที่ว่า สิ่ง ทั้งหลายนั้นอิงอาศัยซึ่งกันและกัน เป็นไปตามเหตุปัจจัย เหตุ ปัจจัยทำให้เกิดขึ้น ผลจะเป็นอย่างไรก็เป็นไปตามเหตุปัจจัยนั้น

สิ่งทั้งหลายมีความสัมพันธ์ซึ่งกันและกัน มิใช่ดำรงอยู่โดยลำพังตัวมันเอง อย่างนี้เป็นต้น เรียกว่าเป็นหลักสายกลาง

เป็นอันว่า หลักพระพุทธศาสนานั้น เป็นสายกลางทั้งในทางปฏิบัติ และในทางความคิด มีมัชฌิมาปฏิปทา และมีมัชฌิมนิพพาน

อีกอย่างหนึ่ง สายกลางนั้น มีความหมายว่า พอดีนั่นเอง ตรงกับที่เรานิยมใช้กันในปัจจุบันว่า ดุลยภาพ หรือสมดุล ในพระพุทธศาสนานั้น ข้อปฏิบัติต่างๆ มักจะมีลักษณะอย่างนี้ คือมีความพอดีหรือความสมดุล

ระบบที่กล่าวถึงเมื่อนี้ ซึ่งเป็นข้อปฏิบัติทั้งหมดในพระพุทธศาสนา เราเรียกว่ามัชฌิมาปฏิปทา แปลว่า ข้อปฏิบัติที่พอดี ก็เป็นลักษณะที่มีดุลยภาพหรือสมดุลอย่างหนึ่ง แต่เป็นความพอดีของระบบทั้งหมด หรือความพอดีในองค์รวม

ที่นี้ในการปฏิบัติแม้แต่ที่เป็นรายละเอียดปลีกย่อยลงมา ก็มีความสมดุลหรือดุลยภาพนี้อยู่เรื่อยเหมือนกัน เช่น ในการที่จะเข้าถึงจุดหมายของพระพุทธศาสนา เราจะต้องปฏิบัติหลักธรรมย่อยๆ หลายอย่าง หลักธรรมหรือข้อปฏิบัติต่างๆ เหล่านั้น จะต้องกลมกลืนพอดีกัน จึงจะได้ผลสำเร็จ ถ้าข้อปฏิบัติเล็กๆ น้อยๆ นั้น ไม่สมดุลกัน ไม่พอดีกัน ก็จะเกิดความขัดแย้งหรือความบกพร่อง ความขาดความเกิน ความเขวออกนอกทาง แล้วก็จะปฏิบัติไม่สำเร็จ

เรื่องที่ท่านเน้นบ่อยๆ ก็คือ อินทรีย์ ๕ ซึ่งสำหรับผู้ปฏิบัติธรรมจะมีการเน้นว่าต้องมีสมตา

สมตา ก็คือสมดุลหรือความพอดีกันระหว่างองค์ประกอบที่เรียกว่าอินทรีย์ทั้ง ๕ คือ ศรัทธา วิริยะ สติ สมาธิ ปัญญา ธรรม ๕ อย่างนี้ต้องมีสมตา มีความสมดุลพอดีกัน

ศรัทธาต้องพอดีกับปัญญา ถ้าศรัทธาแรงไปก็เชื่อง่าย ง่าย ง่าย ปัญญามากไป ไม่มีศรัทธามาช่วยดูแลให้ ก็อาจจะเป็นคนที่รู้ จับจุด หรือไม่ก็ชี้สงสัยคิดฟุ้งไปหมด เห็นอะไรก็ชิงปฏิเสธเสียก่อน ไม่รู้จักจับอะไรให้ลึกลงไป

ระหว่างวิริยะกับสมาธิ ถ้าวิริยะคือความเพียรมากเกินไป สมาธิน้อย ก็จะกลายเป็นเครียด พลุंगพล่าน หรือฟุ้งซ่าน ถ้าความเพียรน้อย สมาธิมาก เพลินสบาย ก็ติดในสมาธิ อาจจะทำให้เกียจคร้านไปก็ได้

เพราะฉะนั้น จึงต้องมีความพอดี ระหว่างวิริยะกับสมาธิ และมีความพอดีระหว่างศรัทธากับปัญญา โดยมีสติเป็นเครื่องควบคุม อย่างนี้เรียกว่าสมตา

ข้อปฏิบัติต่างๆ ในพระพุทธศาสนา จะต้องสมตา คือ ความสมดุลอันนี้ ซึ่งเป็นความพอดีชนิดหนึ่ง และอย่างนี้ก็เป็นสายกลางชนิดหนึ่งเหมือนกัน ซึ่งเป็นความประสานสอดคล้องกัน ระหว่างข้อปฏิบัติปลีกย่อยต่างๆ ที่มาประชุมกันร่วมกันทำงาน

ที่นี่ แม้แต่ข้อปฏิบัติแต่ละอย่าง ก็จะต้องมีความพอดีเหมือนกัน คือมีความพอดีในการปฏิบัติแต่ละอย่างๆ เช่น จะรับประทานอาหาร ก็ต้องมีความรู้จักประมาณ รู้จักพอดีในอาหาร ถ้ารับประทานอาหารไม่พอดีก็เกิดโทษแก่ร่างกาย แทนที่จะได้สุขภาพ แทนที่จะได้กำลัง ก็อาจจะเสียสุขภาพ และอาจจะทอนกำลัง

ทำให้อ่อนแอลงไป หรือเกิดโรค เพราะฉะนั้น ท่านจึงสอนให้มีความรู้จักประมาณในการบริโภค เรียกว่า โภชนมัตตัญญูตา

ตัวความรู้จักประมาณ หรือรู้จักพอดีที่เป็นหลักกลางๆ เรียกว่า มัตตัญญูตา คือความรู้จักประมาณ หรือรู้จักพอดีในการปฏิบัติต่างๆ โดยทั่วไป

จะเห็นว่า หลักพระพุทธศาสนาในทุกะระดับมีเรื่องของความพอดี หรือความเป็นสายกลางนี้

ฉะนั้น ความเป็นสายกลาง คือ ความพอดีที่จะให้ถึงจุดหมาย และที่จะให้ตรงกับความจริง ไม่ให้ไปสุดโต่ง เอียงสุด ซึ่งจะพลาดจากตัวความจริงไปนั้น จึงเป็นลักษณะทั่วไปอย่างหนึ่งของพระพุทธศาสนา

ลักษณะที่ ๒

มีหลักการเป็นสากล

ลักษณะที่ ๒ ที่ควรจะยกมาพูดในที่นี้ ก็คือเรื่องของความเป็นสากล

พระพุทธศาสนามีลักษณะสำคัญอย่างหนึ่ง คือความเป็นสากล เป็นสากลทั้งความคิด และการปฏิบัติ เหมือนอย่างที่เป็นสายกลางทั้งความคิด และการปฏิบัติ

ในแง่ความคิด ในที่นี้ หมายถึงเรื่องสัจธรรม หรือคำสอนเกี่ยวกับสัจธรรม พระพุทธศาสนาสอนความจริงเป็นกลางๆ ไม่ขึ้นต่อบุคคล กลุ่ม เหล่า พรรคพวก แม้แต่ตัวพระพุทธศาสนาเอง

ตัวอย่างเช่น ท่านสอนว่า การฆ่าสัตว์เป็นบาป การทำปาณาติปาต เริ่มแต่ฆ่าคนเป็นต้นไปเป็นบาป ก็สอนเป็นกลางๆ ว่า ไม่ว่าฆ่าคนไหนก็ตามก็เป็นบาปทั้งนั้น ไม่ได้จำกัดว่านับถือศาสนาไหน ไม่มีการแบ่งพรรคแบ่งกลุ่มแบ่งประเภทว่า ถ้านับถือศาสนาอื่น เป็นพวกของมารร้าย แล้วก็ฆ่าได้ไม่บาป แต่ถ้าเป็นพวกชาวพุทธด้วยกัน ฆ่าไม่ได้เป็นบาป อย่างนี้ไม่มี

อีกตัวอย่างหนึ่ง มองกว้างออกไปอีก ก็คือ พระพุทธศาสนาสอนหลักความจริงที่เป็นสากล พระพุทธศาสนาสอนว่าความจริงเป็นสิ่งที่อยู่ตามธรรมดา คือธรรมดาของสิ่งทั้งหลาย เป็นอย่างนั้นเอง เรียกง่ายๆ ว่าเป็นกฎธรรมชาติ

ธรรมดาของสิ่งทั้งหลายนั้น ก็เช่นความเป็นไปตามเหตุปัจจัย เมื่อใครทำเหตุปัจจัยอย่างไร ผลก็เกิดขึ้นตามเหตุปัจจัยนั้น คนไหน คนพวกไหน คนที่ไหนทำดี ก็ไปสวรรค์ คนไหน คนพวกไหน คนที่ไหนทำชั่ว ก็ไปนรก ไม่มีการแบ่งแยกว่าต้องเป็นคนพวกนี้มาทำอย่างนี้จึงไปสวรรค์ได้ คนพวกนั้นถึงทำอย่างนั้นก็ต้องไปนรก ฯลฯ คือกฎเกณฑ์กติกาก็คือธรรมดาเป็นสากล

ท่านสอนความจริงเป็นสากลเป็นกลางๆ อันนี้เป็นลักษณะที่ชัดเจน คือการสอนความจริงเป็นกลางๆ และสอนอย่างเป็นกลาง คือสัจธรรมเป็นความจริงอย่างไรก็ต้องเป็นความจริงอย่างนั้น ไม่สามารถแบ่งเป็นพวกเป็นประเภทเป็นหมู่เป็นเหล่าได้

ในทางปฏิบัติก็เหมือนกัน เช่นสอนให้คนมีเมตตากรุณาอย่างเป็นสากล เมื่อสอนว่าการทำปาณาติบาตเป็นสิ่งที่ไม่ดี เป็นโทษ เพราะมีความจริงอันเป็นสากลว่าสัตว์ทั้งหลายรักสุขเกลียดทุกข์ด้วยกันทั้งหมดแล้ว ก็สอนให้แผ่เมตตากรุณาแก่สัตว์ทั้งหลายทั่วกันหมด

ชาวพุทธจะต้องมีเมตตากรุณาต่อสรรพสัตว์ ตั้งตั้งแต่มนุษย์ ก็ต้องมีเมตตากรุณาต่อมนุษย์ทุกคนเหมือนกัน ไม่ได้มีการแบ่งพรรคแบ่งพวกแบ่งเหล่า แบ่งชาติชั้น แบ่งศาสนา และในแง่สัตว์โลกด้วยกัน ก็ให้แผ่เมตตาความเมตตากรุณานี้แก่สัตว์ทุกประเภท ไม่ใช่เฉพาะมนุษย์ด้วยกันเท่านั้น อันนี้ก็เป็นเรื่องของความเป็นสากลอย่างหนึ่ง

นอกจากนั้น พระพุทธศาสนาแสดงธรรมเหล่านี้เป็นกลางๆ ไม่บังคับให้ทำ และไม่ขู่ด้วยการลงโทษ ใครจะเชื่อหรือไม่เชื่อก็ไม่

บังคับใคร สอนให้รู้ว่ ความเป็นอย่างนั้น เมื่อกระทำแล้วเกิดผลดีหรือผลเสีย ก็เป็นไปตามธรรมชาติของมันเอง เป็นเรื่องทีทุกคนสามารถพิจารณาด้วยสติปัญญาของตนเอง

ความเป็นสากลนี้ ว่ที่จริงก็เป็นสายกลางอย่างหนึ่ง คือสอนเป็นกลางๆ ตามความเป็นจริง

ลักษณะที่ ๓

ถือสำคัญทั้งสาระและรูปแบบ

ลักษณะที่ ๓ พระพุทธศาสนาประกอบด้วยองค์ ๒ อย่างที่สัมพันธ์กัน คือประกอบด้วยธรรมกับวินัย

หลักธรรมกับวินัยนี้ ได้บอกแต่ต้นแล้วว่า เป็นชื่อหนึ่งของพระพุทธศาสนา บางครั้งเราเรียกพระพุทธศาสนาว่า **ธรรมวินัย** ซึ่งต้องมีทั้งสองอย่างจึงจะเป็นพระพุทธศาสนาโดยสมบูรณ์ ถ้ามีอย่างเดียว ก็ยังไม่ครบ

ในโลกปัจจุบันนี้ หรือในโลกที่ผ่านมาก็ตาม มักจะมีการถกเถียงกันอยู่เสมอว่า บุคคลกับระบบ อย่างไหนสำคัญกว่ากัน บางคนบอกว่าบุคคลสำคัญ ระบบไม่สำคัญ บางคนบอกว่าระบบสำคัญ บุคคลไม่สำคัญ ระบบเป็นอย่างไร คนก็เป็นไปตามนั้น

คนพวกหนึ่งบอกว่า ปัจเจกชนสำคัญ สังคมเกิดจากปัจเจกชน สังคมจะเป็นอย่างไรก็ได้แต่ปัจเจกชน ถ้าทำปัจเจกชนให้ดี สังคมก็ดีไปเอง อีกพวกหนึ่งบอกว่า สังคมสำคัญ ปัจเจกชนถูกล่อหลอมโดยสังคม ทำสังคมให้ดีแล้วปัจเจกชนก็ดีไปตาม

ในแง่สาระกับรูปแบบ พวกหนึ่งบอกว่าสาระสำคัญ รูปแบบไม่สำคัญหรอก เนื้อหาสำคัญกว่า รูปแบบเป็นเพียงเปลือกนอก บางพวกบอกว่ารูปแบบสำคัญ รูปแบบเป็นเครื่องกำหนดเนื้อหาเถียงกันอยู่ไม่รู้จบ

ในการฝึกการปฏิบัติก็เหมือนกัน พวกหนึ่งบอกว่าด้านในจิตใจสำคัญ ต้องฝึกจิตใจ ฝึกจิตใจได้แล้วทุกอย่างก็ดีไปเอง ร่างกายภายนอกไม่สำคัญ อีกพวกหนึ่งบอกว่า สำคัญที่วัตถุภายนอก เพราะจิตใจเป็นสิ่งที่อาศัยวัตถุ เกิดจากวัตถุ ถ้าทำภายนอกดี สภาพแวดล้อมวัตถุดี มีความเจริญทางวัตถุพร้อม เศรษฐกิจดีแล้ว จิตใจก็ดีเอง

คนจำนวนมากเถียงกัน แม้แต่ในเรื่องสมัครใจกับบังคับ ว่าอย่างไหนดี พวกหนึ่งบอกว่าต้องสมัครใจหมดทุกอย่าง ต้องเป็นไปตามเสรีภาพ สมัครใจจึงจะถูกต้อง อีกพวกหนึ่งว่าไม่ได้หรอก คนเรานี้ก็เลสมันมาก ต้องบังคับมัน บังคับแล้วจึงจะได้ผล

นี่เป็นเรื่องของการเถียงสุดอย่างหนึ่งเหมือนกัน มนุษย์มักจะโน้มเอียงไปในทางเอียงสุด หรือสุดโต่งไปข้างหนึ่ง

แต่พระพุทธศาสนาไม่เอียงสุดไปข้างไหน เพราะยอมรับความสำคัญของแต่ละเรื่องแต่ละอย่าง ตามความเป็นจริงของมัน หรือตามคุณค่าที่มันมีอยู่ โดยมองตามเป็นจริง หรือตามที่มันเป็น และพอดีกับที่มันเป็น ว่าสิ่งทั้งหลายแต่ละอย่างมีความสำคัญตามส่วนของมัน

อันนี้จะเรียกว่าเป็นความเป็นกลาง หรือความเป็นสายกลางอีกอย่างหนึ่งของพระพุทธศาสนาก็ได้

ในเรื่องสาระกับรูปแบบเป็นต้นที่ว่ามานี้ พระพุทธเจ้าทรงบัญญัติหลักคำสอนของพระองค์ ให้มีองค์ประกอบทั้งสองอย่าง คือ ธรรมกับวินัย คุณทั้งคู่เลย

ธรรม เป็นหลักความจริง ซึ่งมีอยู่ตามธรรมชาติของมัน และเป็นสิ่งที่บุคคลจะเข้าถึงได้ ธรรมนั้นสังคมไม่สามารถมีปัญญาารู้ได้ บุคคลแต่ละคนเท่านั้นที่จะมีปัญญาารู้แจ้งเข้าถึงสัจธรรม

แต่ในเวลาเดียวกัน พระพุทธศาสนาก็มีอีกด้านหนึ่ง คือ หลักเกณฑ์ที่เรียกว่าวินัย

วินัย เป็นการจัดตั้งและจัดการ เป็นรูปแบบ เป็นระบบ เป็นกติกากฎ เป็นกฎเกณฑ์ เป็นสิ่งที่มนุษย์บัญญัติหรือกำหนดวางขึ้น เป็นเรื่องของการจัดสภาพแวดล้อมทางกายภาพ ที่เน้นทางวัตถุ และเป็นเรื่องของสังคม บัญญัติขึ้นเพื่อจัดสรรสังคมให้ดำรงอยู่ด้วยดีในภาวะที่จะเกื้อกูลต่อชีวิตของบุคคลทั้งหลาย ที่มาอยู่รวมกันเป็นสังคมนั้น ให้บุคคลเหล่านั้นมีชีวิตอยู่กับธรรมได้อย่างดีที่สุด และได้ประโยชน์มากที่สุดจากธรรม

จะเห็นว่า ธรรมและวินัยสองอย่างนี้ก็มาสัมพันธ์กัน พระพุทธศาสนาให้ความสำคัญทั้งแก่ธรรมและวินัย

พูดเป็นภาษาปัจจุบันว่า ให้ความสำคัญทั้งแก่บุคคลและระบบ ให้ความสำคัญทั้งแก่ปัจเจกชนและสังคม ให้ความสำคัญทั้งแก่สาระและรูปแบบ ให้ความสำคัญทั้งแก่การปฏิบัติทางด้านในจิตใจ และการปฏิบัติด้านนอกที่เน้นวัตถุ กาย วาจา และให้มีทั้งการสมาธิและการบังคับ (หมายถึงการฝึกด้วยกฎกติกากฎ) อย่างมีสมดุลพอดี ที่จะเกื้อกูลหนุนกันให้เกิดผลดีที่มุ่งหมาย

นี่คือลักษณะของพระพุทธศาสนาอย่างหนึ่ง ที่เข้ากับข้อแรกด้วย แต่แยกให้เห็นเป็นพิเศษต่างหาก

จะเห็นว่า ในพระพุทธศาสนา นี้ ท่านให้ **กรรม** เป็นเรื่องของการสมัครใจ เราแต่ละคนเกี่ยวข้องกับกรรมด้วยสติปัญญาของตนเอง จะต้องรู้เข้าใจเห็นแจ้งสังขารกรรมด้วยปัญญาของตนเอง เฉพาะบุคคล

แต่ในเวลาเดียวกันนั้น ก็มี **วินัย** เป็นเรื่องของสังคม เป็นเรื่องของรูปแบบ เป็นเรื่องของการปฏิบัติด้านกายวาจา เป็นแบบแผนที่บังคับแก่ทุกคนเหมือนกัน สำหรับให้เป็นเครื่องระล่อมและหล่อหลอม เป็นเครื่องสร้างสภาพแวดล้อมที่จะชักจูงบุคคลเข้าหากรรม และเป็นเครื่องสร้างสภาพชีวิตและสภาพสังคมที่เอื้อต่อการที่จะนำธรรมมาใช้ปฏิบัติ หรือเอาธรรมมาใช้ประโยชน์ ตลอดจนการที่จะเจริญงอกงามยิ่งขึ้นไปในธรรม และเข้าถึงธรรม

กรรมและวินัย สองอย่างนี้ ถ้าจัดให้พอดีก็จะได้ความสมดุลเกื้อกูลซึ่งกันและกัน ประสานสัมพันธ์กัน

ธรรมเป็นฐานรองรับและเป็นที่อิงอาศัยของวินัย วินัยคือกฎเกณฑ์ข้อบังคับแบบแผนของสังคม เป็นการจัดตั้ง ถ้าไม่อิงธรรมก็เหลวไหลใช้ไม่ได้ ถ้าไม่ตั้งอยู่บนฐานของธรรมก็กลายเป็นการไม่ถูกต้อง เพราะฉะนั้น วินัยต้องอิงอยู่บนฐานของธรรม

อีกด้านหนึ่ง เรามีวินัยเพื่ออะไร ก็เพื่อให้คนเราแต่ละคนนี้ได้มีสภาพแวดล้อมที่เกื้อกูลในการที่จะเข้าถึงธรรม ธรรมจึงเป็นจุดหมายของวินัยด้วย วินัยนั้นอิงอาศัยธรรม แล้วก็เป็นไปเพื่อให้คนเข้าถึงจุดหมายคือธรรมนั่นเอง

วินัย เป็นเปลือกนอก ช่วยห่อหุ้มเนื้อในคือ**กรรม**ไว้ ถ้าไม่มีเปลือกนอกห่อหุ้มไว้ ต่อไปไม่นานเนื้อในก็จะหายสูญ หรือลบ

เลื่อนไป เพราะฉะนั้น เราจึงต้องเห็นความสำคัญของทั้งเปลือกนอกและเนื้อใน

ถ้ามะม่วงไม่มีเปลือก หรือมะพร้าวไม่มีกะลา มันจะอยู่ได้ไหม เราอาจจะบอกว่ากะลาไม่สำคัญ เพราะกินไม่ได้ แต่ถ้าไม่มีกะลาเราก็ไม่ได้กินเนื้อและน้ำมะพร้าว

ในทางกลับกัน ถ้ามีแต่เปลือกมะม่วงและกะลามะพร้าว ไม่มีเนื้อมะม่วง ไม่มีเนื้อและน้ำมะพร้าว ก็ไม่รู้จะมีเปลือกมะม่วงและกะลามะพร้าวไว้ทำไม เปลือกและกะลานั้นก็อาจจะกลายเป็นขยะ ไม่มีประโยชน์อะไร

ถ้ากะลาจะมีประโยชน์อะไรต่อไปโดยไม่มีเนื้อมะพร้าว ก็ไม่ใช่มีประโยชน์ในฐานะกะลามะพร้าว แต่อาจจะกลายเป็นกระบวยตักน้ำ เป็นภาชนะใส่ข้าวกิน หรือเป็นเครื่องมือขุดทาน เป็นต้น คือ กลายเป็นของอย่างอื่นไป

เพราะฉะนั้น เราจึงต้องเห็นความสำคัญของทั้งกะลา และเห็นความสำคัญของเนื้อมะพร้าว

พระพุทธศาสนานี้มีทั้งธรรมและวินัย และจากหลักธรรมและวินัยนี้ก็จะมีสงฆ์ ซึ่งแบ่งเป็นสมมติสงฆ์ และอริยสงฆ์

ผู้เข้าถึงเนื้อในคือธรรมแล้วก็เป็น **อริยสงฆ์** แต่ถ้าอยู่แค่ชั้นนอก อยู่แค่วินัย ก็เป็น**สมมติสงฆ์**

แต่สมมติสงฆ์นั้นตั้งขึ้นเพื่ออะไร ก็เพื่อความมุ่งหมายให้มีสภาพแวดล้อมที่เหมาะสมและเกื้อกูล ในการที่บุคคลทั้งหลายจะปฏิบัติธรรม เพื่อจะได้ร่วมเป็นอริยสงฆ์ และสมมติสงฆ์นี้แหละจะรักษาพระธรรมวินัยไว้ เป็นผู้ที่คอยเผยแผ่ประกาศธรรมไว้ เพื่อ

จะให้มีคนได้มาเข้าร่วมเป็นอริยสงฆ์ได้ต่อๆ นานๆ เรื่อยๆ ไป เพราะฉะนั้น สมมติสงฆ์ก็มีความสำคัญ

แต่อริยสงฆ์ก็มีความสำคัญ ถ้าไม่มีอริยสงฆ์จะมีสมมติสงฆ์ไว้ทำไม ก็ไม่มีความหมาย เพราะสิ่งที่ให้ความหมายแก่สมมติสงฆ์ ก็คือความเป็นอริยสงฆ์ แต่สิ่งที่เอื้อต่อการเกิดมีและคงอยู่ของอริยสงฆ์ ก็คือสมมติสงฆ์

สิ่งที่ให้ความหมายแก่นิยาก็คือธรรม แต่สิ่งที่จะรักษารธรรมไว้ก็คือวินัย เพราะฉะนั้น พระพุทธศาสนาจึงมีส่วนประกอบทั้งสองอย่าง

ธรรมกับวินัย อิงอาศัยและประสานสัมพันธ์กัน และรวมเข้าด้วยกันเป็นอันหนึ่งอันเดียว ดังที่ท่านเรียกเป็นคำศัพท์คำเดียว เป็นเอกพจน์ว่า **ธรรมวินัย** เมื่อรวมเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน จึงเป็น **พระพุทธศาสนา**

คล้ายกับที่นามและรูป ประกอบกันเข้าเป็นชีวิต นามและรูป อิงอาศัยและประสานสัมพันธ์กัน และรวมเข้าด้วยกันเป็นอันหนึ่งอันเดียว ดังที่ท่านเรียกเป็นคำศัพท์คำเดียวเป็นเอกพจน์ว่า **นามรูป** เมื่อรวมเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันจึงเป็นชีวิต ถ้าขาดอย่างหนึ่งอย่างใดก็เป็นชีวิตไม่ได้

สำหรับพระสงฆ์นั้น เราจะเห็นว่ามิถรรวมและวินัยควบคู่กันอยู่

แต่สำหรับฝ่ายคฤหัสถ์ในประเทศไทยปัจจุบันนี้ ควรจะต้องมีการเตือนกันว่า เราอาจจะมีการเน้นเพียงสุดไปข้างใดข้างหนึ่งมากเกินไป

บางทีเรามานึกกันแต่ในแง่ธรรม จนกระทั่งสังคมพุทธไทย ไม่มีวินัยเป็นของตนเอง ชาวพุทธไทยไม่รู้จักรั้วอะไรเป็นวินัยของตน ถ้าเป็นอย่างนั้น สังคมพุทธจะดำรงอยู่ได้อย่างไรในระยะยาว และถ้าสังคมรักษารูปแบบอยู่ไม่ได้ ต่อไปเนื้อในคือธรรมก็จะอยู่ไม่ได้เช่นเดียวกัน

ในการทำงานเดียวกัน พระสงฆ์ถ้ามีแต่วินัยรักษารูปแบบไว้ แต่ไม่อาศัยวินัยนั้นช่วยให้อำนาจใจและก้าวไปในธรรม ก็จะไม่สามารถเป็นพระสงฆ์ที่แท้จริง

ปัจจุบันนี้เป็นที่น่าสงสัยว่า การให้ความสำคัญอย่างพอดีระหว่างองค์ประกอบสองอย่างนี้ ในพุทธศาสนายังเป็นไปด้วยดีหรือไม่ ขอฝากไว้พิจารณาด้วย

ลักษณะที่ ๔

เป็นกรรมวาท กิริยาท วิริยาท

ลักษณะที่ ๔ พระพุทธศาสนานั้นมีชื่ออย่างหนึ่งว่า เป็น **กัมมวาท** หรือ**กรรมวาท**

พระพุทธเจ้าเคยตรัสว่า พระพุทธเจ้าทั้งหลาย ท่านใช้คำว่าทั้งหลาย คือไม่เฉพาะพระพุทธเจ้าองค์เดียวเท่านั้น แต่ทุกองค์ทั้งหมด ไม่ว่าจะเป็นพระพุทธเจ้าทั้งหลายในอดีตก็ตาม ในอนาคตก็ตาม แม้องค์ที่อยู่ในยุคปัจจุบันก็ตาม ล้วนเป็นกรรมวาทะ เป็นกิริยาทะ และเป็นวิริยาทะ หรือเป็นกรรมวาที และกิริยาที (เวลาใช้วาที ท่านมีแค่สอง คือ กรรมวาทีและกิริยาที แต่เมื่อเป็นวาทะมีสาม คือเป็นกรรมวาทะ กิริยาทะ และวิริยาทะ)

หมายความว่า พระพุทธศาสนานั้นสอนหลักกรรม สอนว่าการกระทำมีจริง เป็น**กรรมวาทะ** สอนว่าทำแล้วเป็นอันทำ เป็น**กิริยาทะ** สอนว่าความเพียรพยายามมีผลจริง ให้ทำการด้วยความเพียรพยายาม เป็น**วิริยาทะ** ให้ความสำคัญแก่ความเพียรเป็นศาสนาแห่งการกระทำ เป็นศาสนาแห่งการเพียรพยายาม ไม่ใช่ศาสนาแห่งการหยุดนิ่งเฉยหรือเฉื่อยชาเกียจคร้าน

ลักษณะของหลักกรรมนี้ เป็นเรื่องที่น่าพิจารณา เพราะกรรมเป็นหลักใหญ่ในพระพุทธศาสนา จะต้องมีการเน้นอยู่เสมอ

หลักการของศาสนานั้น ก็เหมือนกับหลักการปฏิบัติทั่วไปในหมู่มนุษย์ เมื่อเผยแพร่ไปในหมู่มนุษย์วงกว้าง ซึ่งมีระดับสติ

ปัญญาต่างกัน มีความเอาใจใส่ต่างกัน มีพื้นเพภูมิหลังต่างๆ กันนานๆ เข้าก็มีการคลาดเคลื่อนเลือนลางไปได้ จึงจะต้องมีการทำความเข้าใจกันอยู่อย่างสม่ำเสมอ

เฉพาะอย่างยิ่ง สำหรับพระพุทธศาสนา ซึ่งเป็นศาสนาที่ไม่บังคับความเชื่อ ไม่เอาศรัทธาเป็นใหญ่ ให้เสรีภาพทางปัญญา หลักคำสอนและหลักการปฏิบัติต้องขึ้นต่อการศึกษา ถ้าการศึกษาหย่อนลงไป พระพุทธศาสนาก็เลือนลางและเพี้ยนได้ง่าย

เรื่องกรรมนี้ก็เป็นตัวอย่างสำคัญ เมื่อเผยแพร่ไปในหมู่ชนจำนวนมากเข้า ก็มีอาการที่เรียกว่าเกิดความคลาดเคลื่อน มีการเฉไฉ ไขว้เขวไป ทั้งในการปฏิบัติ และความเข้าใจ

หลักกรรมในพระพุทธศาสนานี้ ท่านสอนไว้เพื่ออะไร ที่เห็นชัดก็คือ เพื่อไม่ให้แบ่งคนโดยชาติกำเนิด แต่ให้แบ่งด้วยการกระทำความประพฤติ นี่เป็นประการแรก

ดังที่พระพุทธเจ้าตรัสว่า *กมฺมุนา วสโล โหติ กมฺมุนา โหติ พุราหมฺณ* คนไม่ใช่ต่ำทรมานเพราะชาติกำเนิด แต่จะเป็นคนต่ำทรมาน ก็เพราะกรรมคือการกระทำ คนมิใช่จะเป็นพราหมณ์เพราะชาติกำเนิด แต่เป็นพราหมณ์ คือผู้บริสุทธิ์ เป็นคนดีคนประเสริฐ ก็เพราะกรรมคือการกระทำ (ทางกาย วาจา และความคิด)

ตามหลักการนี้ พระพุทธศาสนายึดเอาการกระทำหรือความประพฤติ มาเป็นเครื่องจำแนกมนุษย์ ในแง่ของความประเสริฐ หรือความเลวทราม ไม่ให้แบ่งแยกโดยชาติกำเนิด

ความมุ่งหมายในการเข้าใจหลักกรรม ประการที่สอง ที่ท่านเน้น ก็คือการรับผิดชอบต่อตนเอง

คนเรานั้นมักจะขัดทอดสิ่งภายนอก ขัดทอดปัจจัยภายนอก ไม่รับผิดชอบต่อการกระทำของตนเอง เวลามองหาความผิด ต้องมองไปที่ผู้อื่นก่อน มองที่สิ่งภายนอกก่อน

แม้แต่เดินเตะกระโถน ก็ต้องบอกว่าใครเอากะโถนมาวาง ชุ่มช้ำม ไม่ว่าตนเดินชุ่มช้ำม เพราะฉะนั้น จึงเป็นลักษณะของคน ที่ชอบขัดทอดปัจจัยภายนอก

แต่พระพุทธศาสนาสอนให้รับผิดชอบการกระทำของตนเอง ให้มีการสำรวจตนเองเป็นเบื้องต้นแรกก่อน

ประการต่อไป ท่านสอนหลักกรรมเพื่อให้รู้จักพึ่งตนเอง ไม่ฝากโชคชะตาไว้กับปัจจัยภายนอก ไม่ให้หวังผลจากการอ่อนนอนนอนคอยโชค ให้หวังผลจากการกระทำ ท่านจึงสอนเรื่องกรรมคู่กับความเพียร เหมือนอย่างหลักที่ยกมาให้ดูตั้งแต่ต้นที่ว่า พระพุทธศาสนาเป็นกรรมวาที และเป็นวิริยวาที

หลักกรรมในพระพุทธศาสนาสอนว่า ความสำเร็จเกิดขึ้นจากการกระทำตามทางของเหตุและผล คือผลจะเกิดขึ้นตามเหตุปัจจัย เท่าที่เรามีเรี่ยวแรงเพียรพยายามทำได้

อนึ่ง หลักกรรมของเรานี้ ต้องแยกให้ดีจากลัทธิ ๓ ลัทธิ ในพระไตรปิฎกท่านกล่าวไว้หลายแห่งเกี่ยวกับลัทธิที่ผิด ซึ่งต้องถือว่าเป็นเรื่องละเอียดอ่อน เพราะเมื่อพูดไปไม่ชัดเจนพอ ก็อาจจะทำให้เกิดความเข้าใจผิด

ลัทธิที่พระพุทธเจ้าตรัสไว้ ว่าผิดหลักกรรม มีอยู่ ๓ ลัทธิ

ลัทธิที่ ๑ คือ บุพเพทตวาท ลัทธิกรรมเก่า เอาแล้ว พุทธศาสนิกชนได้ฟัง ชักยั้งแล้ว

ลัทธิที่ ๒ คือ อิศวรนิรมิตวาท ลัทธิที่ถือว่าพระผู้เป็นเจ้าเนรมิต หรือเทพเจ้าผู้ยิ่งใหญ่บันดาล

ลัทธิที่ ๓ คือ อเหตุวาท ลัทธิที่ถือว่าความเป็นไปต่าง ๆ ไม่มีเหตุปัจจัย แล้วแต่โชคชะตา

๓ ลัทธินี้พระพุทธศาสนาถือว่า ไม่ทำให้คนมีความเพียรพยายามในการที่จะทำ เพราะถ้าทุกสิ่งทุกอย่างที่คนเราได้รับ หรือสุขและทุกข์ทั้งหลายที่เราได้ประสบ เป็นเพราะกรรมเก่าบันดาลแล้ว เราก็ต้องนอนรอแต่กรรมเก่า เพราะจะทำอะไรไปก็ไม่ได้ผล จะแก้ไขอะไรไปก็ไม่มีประโยชน์

ในทำนองเดียวกัน ถ้าเชื่อว่าเป็นเพราะอิศวร คือเทพเจ้าผู้ยิ่งใหญ่บันดาล ก็อ่อนนอนอาสั ไม่ต้องทำอะไร

แม้แต่ถ้าถือว่าไม่มีเหตุปัจจัย มันบังเอิญเป็นไปเองแล้วแต่โชคชะตา เราก็ทำอะไรไม่มีผลเหมือนกัน เพราะต้องแล้วแต่โชคชะตา

ผลที่สุด สามหลักสามลัทธินี้ ไม่ทำให้คนมีการกระทำ ไม่ทำให้คนมีฉันทะ หรือมีความเพียรพยายามในการกระทำเหตุต่าง ๆ พระพุทธเจ้าตรัสว่าเป็นลัทธิที่ผิด

โดยเฉพาะลัทธิที่หนึ่ง คือบุพเพกตวาท ลัทธิกรรมเก่า นั้นเป็นลัทธิของนิครนถ์ มีพระสูตรหนึ่งที่พูดถึงเรื่องนี้ไว้อย่างน้อย คือ เทวทหสูตร ในพระไตรปิฎกเล่ม ๑๔ พูดถึงเรื่องกรรมเก่า ซึ่งเป็นลัทธิของนิครนถ์

พุทธศาสนาก็สอนเรื่องกรรมเหมือนกัน แต่มีทั้งกรรมเก่า กรรมปัจจุบัน และกรรมที่จะทำต่อไปในอนาคต กับทั้งถือว่าการกรรม

นั่นเป็นเพียงกระบวนการแห่งเหตุผลที่เกี่ยวกับการกระทำของมนุษย์ เป็นส่วนหนึ่งของกฎเกณฑ์แห่งความเป็นไปตามเหตุปัจจัย

กระบวนการแห่งปัจจัยนั้นสืบเนื่องดำเนินอยู่เสมอตลอดเวลา โดยเป็นไปตามปัจจัยที่เกี่ยวข้องหลายอย่าง ไม่ใช่ว่าเป็นไปเพราะกรรมเก่าอย่างเดียว

เพราะฉะนั้น จะต้องระวังให้ดี ต้องแยกหลักกรรมของพระพุทธศาสนาออกจากลัทธิกรรมเก่าให้ได้ นอกจากลัทธิกรรมเก่าแล้ว ก็ต้องระวังไม่ให้ไปตกไปติดในอิศวรนิมิตวาท และเหตุปัจจัยวาท ด้วย

ที่พูดมานี้โดยสาระสำคัญก็มุ่งให้เห็นว่า พระพุทธศาสนานั้นเป็นกรรมวาทะ แต่หลักกรรมของพระพุทธศาสนาเป็นอย่างไร นั้น ในฐานะที่เป็นพุทธศาสนิกชน เมื่อกรรมเป็นหลักกรรมสำคัญในพระพุทธศาสนา พุทธศาสนิกชนก็ต้องระวังตั้งใจคอยศึกษาให้แม่นยำชัดเจนอยู่เสมอ เพื่อให้รู้ว่าหลักกรรมในพระพุทธศาสนานั้นอย่างไรแน่

อย่าให้ไขว้เขวผิดไปนับถือเอาลัทธิกรรมเก่าของนิครนถ์เข้า เดียวเราจะกลายเป็นนิครนถ์ไปโดยไม่รู้ตัว ทั้งๆ ที่รูปแบบของเรายังเป็นพุทธ แต่เนื้อตัวที่แท้ของเราอาจจะกลายเป็นนิครนถ์ไปก็ได้

ลักษณะที่ ๕

เป็นวิภังคชาต

ลักษณะที่ ๕ พระพุทธศาสนาเป็นวิภังคชาต ดังที่ได้เป็นคำสำคัญในการสังคายนาครั้งที่ ๓ ซึ่งพระโมคคัลลีบุตรติสสเถระเป็นประธาน

ครั้งนั้นพระเจ้าอโศกมหาราช เป็นพระเจ้าแผ่นดินผู้อุปถัมภ์การสังคายนา เรียกว่าเอกราชศาสนาอุปถัมภ์ พระเจ้าอโศกมหาราช ได้ตรัสถามพระโมคคัลลีบุตรติสสเถระว่า พระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงมีวาตะอย่างไร สอนอย่างไร พระโมคคัลลีบุตรติสสเถระทูลตอบว่า พระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงเป็น **วิภังคชาต**

วิภังคชาตเป็นลักษณะอย่างหนึ่งของคำสอนในพระพุทธศาสนา ที่ว่าพระพุทธเจ้าเป็นวิภังคชาต หรือเป็นวิภังคชาตนั้น **วิภังคชาต** คืออะไร คือการแสดงความจริงหรือการสอนโดยแยกแยะจำแนก หมายความว่า ไม่มองความจริงเพียงด้านเดียว แต่มองความจริงแบบแยกแยะจำแนกครบทุกแง่ด้าน ไม่ดึงไปอย่างใดอย่างหนึ่ง หลักการแสดงความจริงด้วยวิธีจำแนกแยกแยะอย่างนั้น เรียกว่า วิภังคชาต

เป็นความโน้มเอียงของมนุษย์ ที่จะมองอะไรข้างเดียวด้านเดียว พอเจออะไรอย่างหนึ่ง เพียงได้เห็นด้านเดียว ก็เหมารूपว่านั่นคือสิ่งนั้น ความจริงคืออย่างนั้น แต่ความจริงที่แท้ของสิ่งทั้งหลายมีหลายด้าน จึงต้องมองให้ครบทุกแง่ทุกด้าน

พระพุทธศาสนา มีลักษณะจำแนกแยกแยะ ดังที่เรียกว่า วัชรชาวาท คำว่า “วัชร” แปลว่า จำแนกแยกแยะ

การจำแนกแยกแยะที่สำคัญ คือในด้านความจริง เช่น เมื่อพูดถึงชีวิตคน ท่านจำแนกออกไปเป็นชั้น ๕ โดยแยกออกเป็น รูปธรรมและนามธรรมก่อน แล้วแยกนามธรรมออกไปอีกเป็น ๔ ชั้น แม้แต่ ๔ ชั้นนั้น แต่ละชั้นยังแยกแยะจำแนกย่อยออกไปอีก คือแยกแยะความจริงให้เห็นทุกแง่ทุกด้าน ไม่ตีคลุมไปอย่างเดียว ต่างจากคนจำนวนมากที่มีลักษณะตีคลุม และจับเอาแง่เดียวไปเหมาคลุมเป็นทั้งหมด ทำให้มีการผูกขาดความจริงโดยง่าย

แม้แต่ในการตอบคำถามบางประเภท ก็ต้องมีลักษณะของการจำแนกแยกแยะ ไม่ตอบตีคลุมลงไปอย่างเดียว ยกตัวอย่าง เช่น มีผู้มาทูลถามพระพุทธเจ้าว่า คฤหัสถ์คือชาวบ้านนั้น เป็นผู้ที่จะยังข้อปฏิบัติที่เป็นกุศลให้สำเร็จ แต่บรรพชิตไม่สามารถทำอย่างนั้นได้ ใช่หรือไม่

นี่ถ้าตอบแบบลงความเห็นข้างเดียว ที่เรียกว่าเอกังสวาท ก็ต้องตอบดิ่งไปข้างหนึ่ง โดยต้องปฏิเสธ หรือว่ารับ ถ้ายอมรับก็บอกว่าใช่แล้ว คฤหัสถ์เท่านั้นทำสำเร็จ บรรพชิตไม่สำเร็จ ถ้าปฏิเสธก็บอกว่าไม่ใช่ คฤหัสถ์ไม่สำเร็จ บรรพชิตจึงจะสำเร็จ

แต่พระพุทธเจ้าไม่ตรัสอย่างนั้น พระพุทธเจ้าตรัสแบบวัชรชาวาท ทรงชี้แจงว่าพระองค์ไม่ตรัสเอียงไปข้างเดียวอย่างนั้น พระองค์ตรัสว่า คฤหัสถ์ก็ตาม บรรพชิตก็ตาม ถ้ามีสัมมาปฏิบัติแล้ว ก็ทำกุศลธรรมให้สำเร็จทั้งสิ้น แต่ไม่ว่าจะเป็นบรรพชิตก็ตาม เป็นคฤหัสถ์ก็ตาม ถ้ามีฉิฉาปฏิบัติ คือปฏิบัติผิดแล้ว ก็ทำกุศล

ธรรมให้สำเร็จไม่ได้ด้วยกันทั้งสองฝ่าย ลักษณะอย่างนี้เรียกว่า วัฏซรวาท

อีกตัวอย่างหนึ่ง เช่นมีคนมากราบทูลถามพระพุทธเจ้าว่า วาจาที่ไม่เป็นที่ชอบใจของคนอื่น พระองค์ตรัสใหม่ ถ้าเป็นเรา เรา จะตอบอย่างไร ถ้าเขามาถามว่า คำพูดที่คนอื่นไม่ชอบใจ ไม่ เป็นที่รักของเขา ท่านพูดไหม ท่านจะตอบว่าอย่างไร ถ้าตอบว่าพูด หรือตอบว่าไม่พูด ก็เรียกว่าตอบดิ่งไปข้างเดียว

แต่พระพุทธเจ้าไม่ตรัสอย่างนั้น พระองค์ตรัสว่า ในข้อนี้ เราไม่ตอบดิ่งไปข้างเดียว แล้วพระองค์ก็ตรัสแยกแยะให้ฟังว่า วาจาใดไม่จริง ไม่เป็นประโยชน์ ไม่ถูกใจผู้ฟัง พระองค์ไม่ตรัส วาจาใดเป็นคำจริง ไม่เป็นประโยชน์ ไม่ถูกใจผู้ฟัง พระองค์ไม่ตรัส วาจาใดเป็นคำจริง เป็นประโยชน์ ไม่ถูกใจผู้ฟัง พระองค์เลือกกาลที่จะตรัส วาจาใดไม่จริง ไม่เป็นประโยชน์ ถูกใจผู้ฟัง พระองค์ไม่ตรัส วาจาใดจริง ไม่เป็นประโยชน์ ถูกใจผู้ฟัง พระองค์ก็ไม่ตรัส วาจาใดเป็นคำจริง เป็นประโยชน์ ถูกใจผู้ฟัง พระองค์เลือกกาลที่จะตรัส

เขาถามเพียงคำถามเดียว พระองค์ตรัสแยก ๖ อย่าง ขอ ให้พิจารณาดู อย่างนี้เรียกว่าวัฏซรวาท

นี่เป็นตัวอย่างที่แสดงถึงลักษณะท่าทีของการสนองตอบ หรือปฏิกิริยาต่อสิ่งทั้งหลายแบบชาวพุทธ ซึ่งมีการมองอย่าง วิเคราะห์และแยกแยะจำแนกแจกแจง เพื่อให้เห็นความจริงครบ ทุกแง่มุม

อีกตัวอย่างหนึ่งคือ ในการแยกประเภทคุณุหัตถ์ พระพุทธ เจ้าตรัสถามโมคิ ๑๐ ประเภท แสดงหลักการวินิจฉัยคุณุหัตถ์โดย

การแสวงหาทรัพย์ โดยการใช้จ่ายทรัพย์ และโดยท่าทีของจิตใจต่อทรัพย์เป็นต้น แล้วแยกประเภทเหตุผลไปตามหลักการเหล่านี้

หลักการต่างๆ ในพระพุทธศาสนาเป็นอย่างนี้มาก เพราะฉะนั้นเราจะเห็นว่า ธรรมในพระพุทธศาสนามีลักษณะพิเศษที่มักจะมีเป็นข้อๆ โดยรวมเป็นชุดๆ ดังที่จัดเป็นหมวดธรรมต่างๆ เช่น หมวดสอง หมวดสาม หมวดสี่ หมวดห้า หมวดหก ฯลฯ

พระพุทธเจ้าทรงเป็นนักจำแนกธรรม จึงได้รับการเฉลิมพระนามอย่างหนึ่งว่า ภควา

ภควานั้น แปลได้สองอย่าง คือ แปลว่าผู้มีโชคก็ได้ แปลว่าผู้จำแนกแจกธรรมก็ได้

นี่เป็นลักษณะที่เรียกว่าวิรัชชาวาท คือเป็นนักวิเคราะห์ จำแนกแจกธรรม หรือแยกแยะให้เห็นครบแง่ด้านของความจริง

ลักษณะที่ ๖

มุงอิสรภาพ

ลักษณะที่ ๖ พระพุทธศาสนา มีวิมุตติ หรือความมีอิสรภาพเป็นจุดหมายสำคัญ และไม่ใช่เป็นเพียงจุดหมายเท่านั้น แต่มีอิสรภาพเป็นหลักการสำคัญทั่วไปทีเดียว

ในทางธรรมท่านใช้คำว่า วิมุตติรส กับ วิมุตติสาระ

สำหรับวิมุตติรสนั้น พระพุทธเจ้าตรัสเป็นคำอุปมาว่า มหาสมุทรแม้จะกว้างใหญ่เพียงใดก็ตาม แต่น้ำในมหาสมุทรที่มากมายทั้งหมดนั้น มีรสเดียว คือรสเค็ม ฉะนั้น ธรรมวินัยของพระองค์ที่สอนไว้มากมาย ทั้งหมดก็มีรสเดียวคือวิมุตติรส ได้แก่ความหลุดพ้นจากทุกข์และปวงกิเลส ฉะนั้น

ภาษาสมัยใหม่เรียกความหลุดพ้นว่า อิสรภาพ เดียวนี้เราไม่ใช่คำว่าวิมุตติ เราติดคำว่าอิสรภาพ แต่ที่จริงเราใช้คำว่า อิสรภาพในความหมายของวิมุตตินั่นเอง

เวลาแปลเป็นภาษาอังกฤษจะเห็นชัด ฝรั่งเศสแปลวิมุตติว่า freedom เราแปลอิสรภาพ ก็ว่า freedom ตรงกัน แต่ในภาษาไทยคนไทยแทนที่จะใช้คำว่าวิมุตติ กลับไปใช้คำว่าอิสรภาพ

ที่จริง ในภาษาบาลีเดิม อิสรภาพไม่ได้แปลว่า freedom อิสรภาพนั้นแปลว่าความเป็นใหญ่ ตรงกับ sovereignty หรือแม้แต่ domination หรือ dominion คือความมีอำนาจเหนือหรือเป็น

ใหญ่ แต่เราใช้อิสรภาพในความหมายของ freedom เพราะฉะนั้น อิสรภาพที่ใช้กันในภาษาไทยจึงไปตรงกับคำว่าวิมุตติ

พระพุทธศาสนานั้น มีลักษณะของความหลุดพ้น หรือ ความเป็นอิสระอยู่โดยตลอด จุดหมายของพระพุทธศาสนา ก็ได้ แก่วิมุตติ

พระพุทธเจ้าตรัสอีกแห่งหนึ่งว่า วิมุตติสारा สพฺเพ ธมฺมา ธรรมทั้งหลายทั้งปวงมีวิมุตติเป็นสาระ คือมีวิมุตติเป็นแก่นสาร ซึ่ง ก็มีความหมายอันเดียวกัน

รวมความว่า ลักษณะนี้บอกให้ทราบว่ พระพุทธศาสนา ถือเอาวิมุตติหรืออิสรภาพนี้ เป็นจุดหมาย เป็นหลักการสำคัญ และให้ความสำคัญแก่อิสรภาพทุกชั้นตอน ไม่เฉพาะในขั้นสุดท้าย ที่ว่าต้องการให้คนเข้าถึงความหลุดพ้นเท่านั้น แต่มีลักษณะของการไม่ยึดติดถือมั่น ไม่มีอุปาทานในสิ่งต่าง ๆ อยู่โดยตลอด

จะเห็นว่า หลักการของพระพุทธศาสนานี้บางครั้งก็สรุป ด้วยคำว่า สพฺเพ ธมฺมา นาลํ อภินิเวสย คือให้รู้เข้าใจความจริง ถึงขั้นที่ว่า ธรรมทั้งหลายทั้งปวงนั้นไม่อาจเข้าไปยึดมั่นถือมั่นได้

ไม่อาจ-ไม่น่า-ไม่ควรยึดติดถือมั่น เพราะอะไร เพราะว่าสิ่งทั้งหลายนั้นไม่ได้เป็นไปตามความปรารถนา หรือตามความยึดมั่นของเรา แต่มันเป็นไปตามธรรมดาแห่งเหตุปัจจัยของมัน ถึงเราจะไปยึดมั่น ก็ไม่มีผลอะไรต่อตัวความจริง มีแต่จะกระทบกระเทือน ต่อตัวเราเอง ทำให้เราแย่เอง คือ เดือดร้อนเป็นทุกข์

วิธีปฏิบัติที่ถูกต้องคือ เราจะต้องรู้ความจริงของเหตุปัจจัย แล้วไปทำที่เหตุปัจจัย

เพราะฉะนั้น เราจะต้องรู้เท่าทันความจริงว่า สิ่งทั้งหลาย เป็นไปตามเหตุปัจจัย ไม่เป็นไปตามความปรารถนาของเรา การเข้าไปยึดมั่นถือมั่น ไม่เป็นประโยชน์ และเป็นสิ่งที่เป็นไปไม่ได้ แล้ว ก็ไม่ทำให้มีผลเป็นจริงขึ้นมาได้

พระพุทธศาสนาจึงสอนให้เรามีอิสรภาพ โดยฝึกตนให้รู้จัก ที่จะไม่ยึดติดถือมั่นในสิ่งทั้งหลาย จนกระทั่งเมื่อรู้ความจริง รู้เท่าทันชัดแจ้งทั่วตลอดแล้ว ก็จะมีจิตหลุดพ้นเป็นอิสระ

แม้แต่ในขั้นต้นๆ สำหรับการปฏิบัติที่ยังไม่ถึงขั้นเป็นวิมุตติ ก็จะมีลักษณะของการไม่ยึดติดอยู่เสมอ เช่น พระพุทธศาสนาไม่ให้ความสำคัญสูงสุดแก่ศรัทธา การบรรลุจุดหมายของพระพุทธศาสนา หรือการเข้าถึงอิสรภาพ ไม่ขึ้นต่อศรัทธาหรือความเชื่อ แต่จะหลุดพ้นได้เพราะรู้เห็นแจ้งด้วยตนเอง อันนี้เป็นลักษณะของการไม่ยึดติด

เริ่มตั้งแต่ไม่ให้ยึดติดในบุคคล แต่ให้รู้จักพึ่งพาบุคคลในทางที่ถูกต้อง เอาเขาเป็นสื่อในการที่จะนำเราให้เข้าไปหาสัจธรรม ด้วยการเป็นกัลยาณมิตร

หลายท่านคงเคยได้ยินเรื่องพระวักกิลี ซึ่งบวชเข้ามาแล้ว ก็พอใจในพระรูปพระโฉมของพระพุทธเจ้ามาก ชอบติดตามพระองค์ไปในที่ต่างๆ เรื่อยไป

พระพุทธเจ้าทรงคอยมองดู และทรงรอให้อิทธิพลของพระวักกิลีแก่กล้า จนถึงคราวหนึ่งก็ได้ตรัสว่า “ดูก่อนวักกิลี เธอจะตามดูทำไมร่างกายที่เปื่อยเน่าได้นี้” แล้วก็ตรัสว่า “ผู้ใดเห็นธรรม ผู้นั้น

เห็นเรา ผู้ใดเห็นเรา ผู้^๖นั้นเห็นธรรม” คือ ให้อย่ายความสนใจ และความตั้งใจ ออกจากตัวบุคคล ไปหาตัวธรรมหรือสัจธรรม

อันนี้เป็นลักษณะของการที่ไม่ให้ติด ไม่ให้ยึด ในสิ่งทั้งหลาย แม้แต่ในระดับของการปฏิบัติขั้นต้นๆ จนถึงขั้นสุดท้ายก็ให้มีอิสรภาพโดยสมบูรณ์ เรื่องนี้ขอผ่านไปก่อน พูดกันเพียงพอได้
เค้าความ

ลักษณะที่ ๗

เป็นศาสนาแห่งปัญญา

ลักษณะที่ ๗ พระพุทธศาสนาถือปัญญาเป็นยอดธรรม หรือเป็นธรรมแกนกลาง ดังพุทธพจน์ว่า ปญฺญุตฺตรา สพุเพ ธมฺมา ธรรมทั้งหลายทั้งปวงมีปัญญาเป็นยอดยิ่ง

พระพุทธศาสนาถือว่าปัญญาเป็นธรรมสูงสุด เป็นตัวตัดสินขั้นสุดท้ายในการที่จะเข้าถึงจุดหมายของพระพุทธศาสนา แม้แต่พระนามที่เรียกว่าพระพุทธเจ้า คือ “พุทธะ” ก็หมายถึงตรัสรู้ด้วยปัญญา หรือมีปัญญาตรัสรู้ธรรม

อย่างที่ได้ออกเมื่อกี้ว่า พระพุทธศาสนาไม่ใช่ศาสนาแห่งศรัทธา แต่เป็นศาสนาแห่งปัญญา ซึ่งบางทีก็เป็นจุดอ่อน และหลายคนก็ถือว่า เป็นจุดอ่อนของพระพุทธศาสนา เพราะเหตุที่ให้อิสระทางปัญญาแก่คนมาก เมื่อไม่มีการศึกษากันจริงจัง ก็ทำให้ชาวพุทธเป็นคนที่ไม่ค่อยเอาเรื่องเอาราว

ดูง่าย ๆ ในด้านข้อปฏิบัติ ในหมู่ชาวพุทธในเมืองไทย ปัจจุบันนี้ จับไม่ค่อยได้ว่า ชาวพุทธถือข้อปฏิบัติอะไรกันบ้าง จะเอาอะไรเป็นเครื่องกำหนดว่าเป็นชาวพุทธ จะมองเป็นรูปธรรมก็หาไม่เห็น เพราะไปเอาแต่ปัญญา แล้วแต่ใครมีปัญญาพิจารณา จะเลือกปฏิบัติเท่าไหนก็ได้ตามสมควรใจ

เรื่องนี้ต่างจากในศาสนาอื่น ซึ่งส่วนมากเป็นศาสนาแห่งศรัทธา เขาจะบังคับกันเลย ห้ามสงสัย ไม่ต้องถาม ฉันบอกอย่างนี้ เธอทำไปก็แล้วกัน เขามีแบบแผนที่กำหนดไว้ชัดเจน และมีข้อปฏิบัติที่ตายตัวว่า ถ้าเป็นศาสนิกของศาสนานั้นจะต้องเชื่อและต้องปฏิบัติอย่างนั้น ๆ

อย่างไรก็ตาม ว่าที่จริง พระพุทธเจ้าได้ตรัสวางแบบแผนไว้ให้แล้ว คือให้เรา มีหลัก ๒ อย่าง ได้แก่ **กรรมวินัย** อย่างที่ได้พูดไว้ในข้อที่ ๓ ว่า พระพุทธศาสนาประกอบด้วยธรรมกับวินัย

ถ้าปฏิบัติตามหลักพระพุทธศาสนากันอย่างแท้จริง ชาวพุทธก็จะเป็นคนเลือนลอย แต่จะมีแบบแผนเป็นของตนเอง แต่เรามองข้ามเรื่องวินัยไปเสีย จึงขาดลักษณะอันนี้ เพราะ**มัวเที่ยวหากรรม แต่ไม่นำพาเรื่องวินัย**

ส่วนที่มีหลักว่าปัญญาเป็นสำคัญนั้น ก็เพราะว่า ปัญญาเป็นตัวตัดสินในการเข้าถึงจุดหมายของพระพุทธศาสนา

มนุษย์เรานี้มีประสบการณ์ในเรื่องศาสนากันมาเป็นเวลายาวนาน มีนักคิดมากมายเกิดขึ้น แล้วก็ค้นคว้าหาหลักความจริงมาสอนมนุษย์ เกิดเป็นลัทธิศาสนาต่างๆ มากมาย ซึ่งอาจแยกประเภทได้ดังนี้

ศาสนาประเภทหนึ่ง ย้ำเรื่อง **ศรัทธา** เขาบอกว่า ให้ฝากชีวิต มอบจิตมอบใจไว้ในองค์เทพสูงสุด แล้วทำตามคำสั่งสอนไป ไม่ต้องสงสัยอะไรทั้งสิ้น อย่างนี้เป็นศาสนาที่ใช้ศรัทธาเป็นเครื่องตัดสิน ศรัทธาเท่านั้นจะให้ท่านเข้าถึงจุดหมายของศาสนา

ศาสนาประเภทที่สอง คือพวกที่ถือ **ศีลวัตร** เป็นตัวตัดสิน พวกนี้จะถือระเบียบแบบแผนกฎเกณฑ์ที่วางไว้ให้ แล้วประพฤติปฏิบัติตามนั้น ถือว่าจะบริสุทธิ์หลุดพ้นเข้าถึงจุดหมายของศาสนา ด้วยศีลวัตร ดังมีคำในคัมภีร์เรียกว่า **สีเลน สุทธิ** แปลว่า การบริสุทธิ์ด้วยศีล คือเพียงว่ายึดถือศีล ขอบังคับ ระเบียบ กฎเกณฑ์ อย่างเดียวเท่านั้นให้เคร่งครัดเข้มงวด เมื่อปฏิบัติไปตามนั้นได้จริง แล้ว ก็หลุดพ้นถึงจุดหมายของศาสนาได้เอง อันนี้พระพุทธศาสนาเรียกว่า **สีลัพพตปราชญ์** ก็เป็นหลักการของศาสนาประเภทหนึ่ง

ศาสนาประเภทที่สาม ได้แก่พวกที่ยึดเอา **สมาธิ** เป็นตัวตัดสิน คือบำเพ็ญข้อปฏิบัติทางจิตใจ ให้จิตตึ่มด้า จนกระทั่งในขั้นสุดท้าย จิตจะเข้ารวมกลืนหายกลายเป็นหนึ่งเดียวกับภาวะสูงสุด ซึ่งอาจจะเป็นเทพสูงสุดหรือเป็นปรมาตมมันอะไรก็ตาม ศาสนาประเภทนี้มีอยู่ไม่น้อย เป็นศาสนาชั้นที่ประณีตมาก

รวมแล้วก็มี ๓ ประเภทด้วยกัน คือ

๑. พวกปลงศรัทธา มอบจิตฝากใจให้ไปเลย

๒. พวกถือศีลวัตร ตัดสินด้วยความเคร่งครัดเข้มงวด

๓. พวกถือสมาธิ มุ่งให้จิตตึ่มด้าเข้ารวมกับภาวะสูงสุด

แต่พระพุทธศาสนา ไม่ได้ถืออย่างนั้น พระพุทธศาสนาให้ความสำคัญทั้งแก่ศรัทธา ทั้งแก่ศีลวัตร และแก่สมาธิ ถือว่าเป็นปัจจัยที่ขาดไม่ได้ ในการเข้าถึงจุดหมาย แต่ไม่ใช่ตัวตัดสิน

อันนี้เป็นข้อที่ควรต้องระวัง ไม่ใช่ว่า พระพุทธศาสนาจะไม่ให้ความสำคัญแก่สิ่งเหล่านั้น ทั้งศรัทธา ศีลวัตร และสมาธิ เป็นบาทเป็นฐาน และเป็นสิ่งที่ขาดไม่ได้

สำหรับ**ศรัทธา**นั้น พระพุทธเจ้ายังเคยตรัสว่า **สทุทฺธาย ตรติ โหสมิ** แปลว่าบุคคลย่อมข้ามโอสมะได้ด้วยศรัทธา ข้ามโอสมะอะไร ข้ามโอสมะสงสารก็คือข้ามวิญญูสงสาร หมายความว่าพ้นจากการเวียนว่ายในความทุกข์ แสดงว่าพระพุทธเจ้ายอมรับว่าเราจะพ้นทุกข์ได้ด้วยศรัทธา นี่ถ้ามองเผิน ๆ เราก็บอกว่า เอาแค่ศรัทธาก็พอ

ในกรณีของ**ศีล** ก็สามารถอ้างคำบาลีอีกแห่งหนึ่ง เวลาพระให้ศีลจบท่านก็สรุปทุกครั้งว่า **สีเลน สุคติ ยนฺติ สีเลน โภค-สมุพฺพา สีเลน นิพฺพุตี ยนฺติ** บอกว่า บุคคลย่อมไปนิพพาน คือ นิพพุตี ด้วยศีล อ้าว! ถึงนิพพานได้ด้วยศีลแล้วนี่ ก็แสดงว่า ยอมรับว่าศีลทำให้ไปนิพพานได้ พอแล้ว

สำหรับ**สมาธิ**ก็มีตัวอย่างคำสอนมากมาย ที่จะยกมาอ้าง ถ้าจะอ้างกันแบบง่าย ๆ ว่าสมาธิก็พอที่จะถึงนิพพาน ก็สามารถยกตัวอย่างนิพพานขั้นต้นๆ อย่างที่เรียกว่า นิโรธ

ในนิโรธ ๕ มีวิกขัมภนนิโรธเป็นข้อแรก ได้มานสมาบัติก็ถือว่าถึงวิกขัมภนนิโรธ หรือในพระไตรปิฎก ที่พระพุทธเจ้าตรัสเรื่องตทังคนิพพาน และทิวฐฐัมมนิพพาน พระพุทธเจ้ายังตรัสว่า ปฐฺมฌานกัตาม ทุตฺติยฌานกัตาม จนกระทั่งถึงเนวสัญญานา-สัญญายตนะ ซึ่งเป็นสมาธิในระดับประณีต สูงขึ้นไปโดยลำดับนี้ แต่ละอย่างเป็นนิพพานได้โดยปริยาย พระองค์ตรัสไว้อย่างนั้น แต่ยังไม่ใช้ตัวแท้ตัวจริง

พระพุทธศาสนาให้ความสำคัญแก่หลักกรรมเหล่านั้น แต่พระองค์ย้ำว่าปัญญานี้แหละเป็นตัวตัดสิน ศรัทธาก็เพื่อปัญญา ศีลวัตรก็เพื่อประคับประคองจนกระทั่งเกิดปัญญา โดยเฉพาะศีลวัตรนั้นช่วยให้เกิดสมาธิ สมาธิก็ต้องนำไปสู่ปัญญา ถ้าไม่อย่างนั้น ก็เป็นเพียงสมาธิที่นำไปสู่ภาวะดีมด้าทางจิตเท่านั้น เป็นเรื่องของสมณะ ไม่ถึงนิพพาน

ตกลงว่า จะต้องให้ถึงขั้นสูงสุดคือปัญญา มีอุปมาเหมือนอย่างจะตัดต้นไม้ เราต้องมีอะไรบ้าง ขอให้คิดดู

๑. เราจะต้องโน้มจิตใจโน้มตัวเข้าไปหาการตัดต้นไม้ นั่นใจเอาด้วยการที่จะตัดต้นไม้ แล้วมุ่งเข้าไปที่ต้นไม้

๒. ต้องมีที่เหยียบยัน ถ้าตัวเราไม่มีที่ยืน ไม่มีที่ยืนตั้งตัวไว้ เราก็ทำอะไรไม่ได้

๓. ต้องมีกำลัง ในการที่จะยกมีดขวานขึ้นตัด

๔. ต้องมีมีดขวานที่คม หรืออุปกรณ์ที่ใช้ตัดได้

ในอุปมานี้ การหันหน้ามุ่งเข้าไปหาสิ่งนั้น ก็คือ ศรัทธา พื้นดินที่เหยียบยันก็ตรงกับที่พระพุทธเจ้าตรัสไว้เสมอว่า ศีล เปรียบเหมือนพื้นดินเป็นที่เหยียบยัน ทำให้เราทำงานการได้ ประการที่ ๓ เร็วแรงกำลังของเราในการหยิบยกมีดขวานขึ้นมาตัด นั่นก็คือสมาธิ แล้วสุดท้ายตัวมีด หรือขวานที่คมนั้นก็คือ ปัญญา

ตัวที่ตัด ที่ทำให้ขาดทำให้หลุด ทำให้สำเร็จกิจ คืออะไร คือมีดหรือขวาน มีดขวานนั้นเป็นตัวตัด ทำให้งานสำเร็จบรรลุจุดหมาย แต่ถ้าเราไม่มีสามอย่างแรก ทั้งที่มีมีดมีขวานเราก็ตัดไม่ได้

เพราะฉะนั้น สามอย่างแรกก็ขาดไม่ได้ แต่ตัวตัดสินคืออันที่สี่ ได้แก้ตัวปัญญา

พระพุทธศาสนาสอนว่า ปัญญาเป็นตัวตัดสิน จึงถือว่าปัญญาเป็นคุณธรรมสำคัญ เป็นเอก ปัญญาในขั้นสูงสุดคือปัญญาในขั้นที่จะทำงานรู้เท่าทันสังขาร ที่จะตัดสังโยชน์เครื่องผูกมัดตัวไว้กับวิภวสงสาร ไว้กับความทุกข์ ได้แก่ปัญญาที่มีชื่อเรียกเฉพาะว่า วิปัสสนา

วิปัสสนาก็คือปัญญานั้นแหละ แต่เป็นปัญญาในระดับหนึ่งประเภทหนึ่ง ทำหน้าที่อย่างหนึ่ง ซึ่งเราเรียกชื่อเฉพาะว่าเป็นวิปัสสนา

วิปัสสนานี้เป็นข้อปฏิบัติจำเพาะในพระพุทธศาสนา เพราะฉะนั้น จึงบอกว่า ปัญญา โดยเฉพาะที่เรียกชื่อว่า วิปัสสนานี้ เป็นลักษณะพิเศษของพระพุทธศาสนา มีเฉพาะในพระพุทธศาสนา

ปัญญานี้เป็นแกนกลางที่ร้อยประสานอยู่ในหลักพระพุทธศาสนา ที่พระพุทธเจ้าตรัสไว้ในที่ต่างๆ อย่างเช่นหลักการทั่วไปที่ตรัสไว้ในคาถาว่า พหุ เว สรณํ ยนฺติ ปพฺพตานิ วณานิ จ เป็นต้น

คาถานี้มีใจความว่า คนทั้งหลายถูกภัยคือความกลัวคุกคามแล้ว ย่อมยึดถือสิ่งทั้งหลายมากมายเป็นสรณะ เช่นยึดเอาเจ้าปาเจ้าเขาดันไม้ค้ำดีลัทธิ เป็นที่พึ่ง แต่สิ่งเหล่านั้น ไม่ใช่สรณะอันเกษม คนยึดถือสิ่งเหล่านั้นเป็นสรณะแล้ว ไม่สามารถพ้นจากทุกข์ทั้งปวงได้

ส่วนผู้ใดถึงพระรัตนตรัย ยึดเอาพระพุทธเจ้า พระธรรม พระสงฆ์เป็นสรณะแล้ว มองเห็นอริยสัจ ๔ คือพิจารณาด้วย

ปัญญาารู้เข้าใจสัจธรรม รู้จักทุกข์ รู้ตัวปัญหา รู้เหตุของปัญหา รู้จักจุดหมายของตนเองที่เป็นความดับทุกข์แล้ว ปฏิบัติตามมรรคาที่ถูกต้อง ซึ่งเป็นทางสายกลาง ดับทุกข์ได้ อันนั้นจึงจะเป็นสภาวะที่แท้จริง อันเกษม

เรื่องพระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ หรือสภาวะ ๓ นี้มีความหมายอย่างไร เป็นเรื่องที่จะต้องทำความเข้าใจกันต่อไปให้ชัดเจน อย่างน้อยจะต้องเข้าใจว่าการยึดถือพระรัตนตรัยเป็นสภาวะ จะนำไปสู่การมองเห็นอริยสัจ ๔ อย่างไร

แต่ในที่นี้ต้องการพูดแค่ให้เห็นว่าท่านเน้นความสำคัญของปัญญา และปัญญาโดยเฉพาะขั้นที่ทำลายกิเลส คือ วิปัสสนา

ลักษณะที่ ๘

สอนหลักอนัตตา

ลักษณะที่ ๘ พระพุทธศาสนาประกาศหลักสำคัญเกี่ยวกับความจริงของสิ่งทั้งหลาย หรือของสภาวะธรรมต่างๆ เรียกว่าหลัก **อนัตตา**

หลักอนัตตานี้เป็นหลักที่ใหม่ ไม่เคยมีผู้ค้นพบมาก่อน ความยึดติดในอัตตาหรือตัวตน เป็นสิ่งที่ฝังลึกแนบแน่นในจิตใจมนุษย์เป็นอย่างมาก มนุษย์จะรักษา หวงแหนความรู้สึกผูกพันในอัตตานี้ไว้ อย่างเหนียวแน่นที่สุดเท่าที่จะทำได้

แม้แต่เมื่อหันมาค้นคว้าสัจธรรมในทางศาสนา เขาก็จะต้องเพียรพยายามที่จะรักษาอัตตานี้ไว้ให้ได้ เพราะฉะนั้น นักคิดทั้งหลายจึงพัฒนาภาพอัตตาที่ยึดไว้นั้นให้ประณีตยิ่งขึ้นไปโดยลำดับ

จะเห็นว่า ในศาสนาต่างๆ มีแต่คำสอนที่ให้พยายามเข้าหาอัตตา เข้าถึงอัตตา ปรากฏว่ามีศาสนาเดียวคือพระพุทธศาสนาเท่านั้น ที่สอนหลักอนัตตา ที่ประกาศว่าในที่สุดแล้วสิ่งทั้งหลายไม่ใช่อัตตา ไม่สามารถยึดถือเป็นอัตตาได้

พระอรรถกถาจารย์บอกว่า ศาสดาต่างๆ ในหลายศาสนา รู้หลักอนิจจังแล้ว รู้หลักทุกขังแล้ว เพราะฉะนั้น หลักอนิจจัง และทุกขังจึงมีในศาสนาอื่นที่มีความก้าวหน้าในทางสติปัญญาด้วย แต่ไม่มีศาสนาใดอื่นที่ประกาศหลักอนัตตา ฉะนั้น พระพุทธ

ศาสนาจึงเป็นหลักคำสอนเดียว ที่ทวนกระแส ย้อนทางของจิตใจ สลายความยึดติดห่วงแหนของมนุษย์

การที่จะมองเห็นสภาวะที่เป็นอนัตตานี้ บ่งบอกถึงการที่ต้องมีปัญญา คือการมีปัญญารู้เท่าทันคติธรรมดา เห็นแจ้งความจริงของสิ่งทั้งหลายที่ดำรงอยู่และเป็นไปตามธรรมดาของมัน อันมีอยู่ตามสภาวะ ไม่มีใครที่จะไปเป็นเจ้าของ สิ่งบังคับให้เป็นไปตามใจปรารถนาได้ ไม่ว่าจะเป็นรูปธรรมหรือนามธรรม แม้กระทั่งนิพพาน

ที่เห็นได้ง่ายก็คือ สิ่งทั้งหลายทั่วไป ที่เรียกว่าสังขาร หรือเอาคำคูนๆ คือขันธ์ ๕ สิ่งเหล่านี้ก็เป็นไปตามธรรมดาของมัน คือมันไม่เป็นไปตามใจชอบหรือตามใจอยากของใคร แต่มันเป็นไปตามเหตุปัจจัย

ในขันธ์ ๕ นั้น ไม่มีตัวคงที่ ที่เป็นตัวบันดาลเป็นตัวบังคับ สิ่งทั้งหลายให้เป็นไปอย่างใดอย่างหนึ่ง แต่มันประกอบขึ้นจากปัจจัยย่อยๆ มาประสมवलกันเข้า และปัจจัยต่างๆ แต่ละอย่างนั้นอาศัยสัมพันธ์ซึ่งกันและกัน แล้วก็เป็นไปตามเหตุปัจจัย

ในความสัมพันธ์ซึ่งกันและกันนั้น ไม่มีสิ่งโดยลำพังตัวของมันเอง ไม่มีใครหรืออะไรจะเป็นเจ้าของครอบครองหรือสิ่งบังคับบัญชามันได้ นี่คือหลักความจริงที่เรียกว่าอนัตตา ในระดับของสังขารทั่วไป

การไม่ยึดติดในอัตตา จะไปสัมพันธ์กับหลักที่ไม่ให้ยึดติด ถือมั่นด้วยความปรารถนาของตัวตน แต่ให้รู้เท่าทันว่า สิ่งทั้งหลายนั้น เราจะให้เป็นอย่างนั้นอย่างนี้ตามความปรารถนาไม่ได้ คือเรา

จะเอาความปรารถนาของตัวตนนี้ ไปบังคับสิ่งทั้งหลายให้เป็นไปตามที่เราต้องการไม่ได้ เพราะว่าสิ่งทั้งหลายดำรงอยู่และเป็นไปตามธรรมชาติของมัน คือดำรงอยู่ตามสภาวะอย่างนั้นๆ หรือไม่ก็เป็นไปตามเหตุปัจจัยของมัน ซึ่งเราจะต้องเรียนรู้เหตุปัจจัยของมันแล้วไปทำไปแก้ที่เหตุปัจจัย

อนัตตานี้จะโยงไปหาหลักสำคัญของพระพุทธศาสนาในข้อต่อไปด้วย

พึงสังเกตว่า ในพระพุทธศาสนา ท่านสอนเรื่องการทำลายความเห็นผิดเกี่ยวกับอัตตานี้มากมาย จะเป็นพระโสดาบัน ก็ต้องทำลายสักกายทิฏฐิ คือความเห็นว่าเป็นตัวของตนได้ ต้องถอนอัตตานุทิฏฐิ คือความตามเห็นว่าเป็นตัวเป็นตนได้ ต้องถอนอตตวาทุปาทาน คือการยึดมั่นในความถือตัวตนได้

อันนี้แสดงว่าหลักอนัตตามีความสำคัญเป็นอย่างมาก เป็นหลักการที่จะนำไปเข้าถึงจุดหมายของพระพุทธศาสนา ผู้ที่จะเข้าถึงจุดหมายของพระพุทธศาสนา จะต้องมึปัญญาถึงขั้นเห็นความเป็นอนัตตานี้

ลักษณะที่ ๙

มองตามเหตุปัจจัย

ลักษณะที่ ๙ พระพุทธศาสนามีลักษณะข้อต่อไปที่คล้ายกับหลักอนัตตา คือการมีทัศนคติที่มองสิ่งทั้งหลายตามความสัมพันธ์แห่งเหตุปัจจัย

ได้พูดแล้วว่า หลักอนัตตานี้ ในระดับของสังขตธรรม โยงมาหาหลักความเป็นไปตามเหตุปัจจัย ซึ่งบ่งชี้ว่า สิ่งทั้งหลายไม่มีอยู่โดยลำพังตน แต่อิงอาศัยซึ่งกันและกัน เป็นไปตามเหตุปัจจัย คล้ายๆ กับหลักสัมพัทธภาพ (relativity) ในพระพุทธศาสนาหลักนี้ก็คืออิทัปปัจจยตา ที่นิยมเรียกว่า ปฏิจจสมุปบาท

ความสัมพันธ์หรือความเป็นไปตามเหตุปัจจัยนี้ เป็นหลักสำคัญของวิปัสสนาด้วย การปฏิบัติให้ปัญญาเห็นแจ้งเกิดเป็นวิปัสสนานั้น จะทำให้มองเห็นความเป็นไปตามเหตุปัจจัยนี้ และหลักปฏิจจสมุปบาท หรืออิทัปปัจจยตานี้ ก็เป็นภูมิธรรมของวิปัสสนา เรียกว่าวิปัสสนาภูมิอย่างหนึ่ง

ธรรมทั้งหลายนั้น สัมพันธ์ซึ่งกันและกัน เช่นขันธ & เมื่อวิเคราะห์แยกแยะองค์ประกอบออกไป ก็ทำให้เห็นความเป็นไปตามเหตุปัจจัย และรู้ว่า ขันธ & นั้นก็เป็นไปตามหลักอิทัปปัจจยตา

หลักความสัมพันธ์ที่เป็นไปตามเหตุปัจจัยนี้แหละ เป็นหลักที่แสดงลักษณะสำคัญอย่างหนึ่งของพระพุทธศาสนา ถึงขั้นที่พระพุทธเจ้าเคยตรัสว่า การเห็นปฏิจลสมุปบาทนั่นแหละคือการเห็นธรรม ตามพุทธพจน์ที่ว่า “ผู้ใดเห็นปฏิจลสมุปบาท ผู้นั้นเห็นธรรม ผู้ใดเห็นธรรม ผู้นั้นเห็นปฏิจลสมุปบาท”

อย่างน้อยชาวพุทธจะต้องมีทัศนคติ ที่มองสิ่งทั้งหลายตามเหตุปัจจัย แม้แต่เรื่องกรรม ก็สอนให้เรามีทัศนคติหรือทำที่นี้

กรรมนั้นก็คือหลักของความเป็นไปตามเหตุปัจจัย ในแง่ที่เกี่ยวกับการกระทำของมนุษย์ การกระทำของมนุษย์ ก็เป็นไปตามกฎเกณฑ์แห่งความเป็นเหตุเป็นผลเหมือนกัน คือกระทำเหตุอย่างนี้ เมื่อปัจจัยพร้อมพร้อม ก็เกิดผลอย่างนี้ แต่จำกัดเฉพาะในแง่การกระทำของมนุษย์ เรียกว่าหลักกรรม หรือ**กรรมนิยาม**

ถ้าเป็นหลักเหตุปัจจัยทั่วไป เรียกว่า**ธรรมนิยาม** หลักเรื่องปฏิจลสมุปบาทก็ตาม เรื่องไตรลักษณ์ก็ตาม พระพุทธเจ้าตรัสเรียกว่าเป็นธรรมนิยาม คือเป็นกฎเกณฑ์แห่งธรรม โดยเฉพาะความเป็นไปตามธรรมดาแห่งเหตุปัจจัยนั่นเอง

ลักษณะที่ ๑๐

เชื่อมั่นมนุษย์ประเสริฐด้วยการฝึกฝนพัฒนา

ลักษณะที่ ๑๐ พระพุทธศาสนามีลักษณะสำคัญอย่างหนึ่ง คือ ยืนยันในศักยภาพสูงสุดของมนุษย์

“ศักยภาพ” เป็นศัพท์สมัยใหม่ ที่นิยมมาใช้ เดิมนั้นเราพูดว่า มนุษย์เป็นสัตว์ที่ฝึกได้

พระพุทธศาสนายอมรับความสำคัญของมนุษย์ว่ามีภาวะ เป็นสัตว์ที่ฝึกได้ และฝึกได้จนถึงขั้นเป็นสัตว์ประเสริฐ

มองอีกแง่หนึ่ง ก็ว่า มนุษย์เป็นสัตว์ที่ต้องฝึก และจะ ประเสริฐสุดได้ด้วยการฝึก มนุษย์จึงมีศักยภาพสูงสุดในการฝึก ซึ่ง หมายถึงการพัฒนาตน

ถ้ามนุษย์ไม่พัฒนาตน หรือไม่ฝึกตนแล้ว ก็จะเป็นสัตว์ที่ ต่ำทรามที่สุด มนุษย์แพ้สัตว์ดิรัจฉานในด้านสัญชาตญาณ สัตว์ ดิรัจฉานทั้งหลายส่วนมาก พอเกิดมาก็ดำรงชีวิตได้ด้วยสัญชาต- ญาณ มันอยู่กับพ่อแม่ชนิดเดียว ก็รู้จักเป็นอยู่ รู้จักหากิน ดำรงชีวิต ได้เลย

ส่วนมนุษย์นั้นไม่ได้เรื่อง ทำไม่ได้สักอย่าง ถ้าปล่อยทิ้งแบบ จะตายทันที ต้องเอาใจใส่เลี้ยงดู ฝึกสอน จึงอยู่รอดและเจริญเติบโตได้ นับว่าตรงกันข้าม

แต่มนุษย์มีศักยภาพที่พัฒนาตนได้ เมื่อพัฒนาแล้วก็ป็นสัตว์ที่ประเสริฐสุด สัตว์อื่นนั้นพัฒนาได้ อย่างเก่งแค่เป็นละครสัตว์หรือเอามาให้มนุษย์ใช้งาน เป็นได้สองอย่าง

แต่ว่าที่จริง ถึงเป็นละครสัตว์ก็คือให้มนุษย์เอามาใช้งานนั้นแหละ ได้อย่างดีก็ให้มนุษย์ใช้งาน เอามาเป็นลิงขึ้นต้นไม้พรว้างบ้าง เอามาเป็นช้างลากซุงบ้าง เป็นม้าลากรถ หรือขี่เดินทางไกลบ้าง เป็นสุนัขตำรวจบ้าง ฯลฯ และที่ฝึกให้ทำอย่างนั้นได้ ก็ต้องอาศัยมนุษย์ฝึกให้

แต่มนุษย์นั้นฝึกตนเองได้ และฝึกแล้วประเสริฐสุด ดังพุทธพจน์ว่า ทนฺโต เสฏฺโง มนุสฺสเสสฺสุ ผู้ที่ฝึกแล้ว เป็นผู้ประเสริฐสุดในหมู่มนุษย์ และ วิชาจาจรณสมฺปนฺโน โส เสฏฺโง เทวมาณฺโส ผู้ที่ถึงพร้อมด้วยวิชาและจรณะ คือฝึกดีแล้วนี้ ประเสริฐสุดทั้งในหมู่เทพ และบรรดามนุษย์ คือ ไม่เฉพาะระหว่างมนุษย์เท่านั้น แม้แต่กับเทพทั้งหลาย มนุษย์ที่ฝึกดีแล้วยังสูงกว่า

อีกแห่งหนึ่งที่น่าจดจำมากกว่า มนุสฺสสฺสญฺโต สมฺพุทฺธํ อุตฺตมฺหฺนฺโต สมหิตํ . . . เทวาทิ นมสฺสฺสนฺติ บอกว่า พระสัมมาสัมพุทธเจ้า ทั้งที่เป็นมนุษย์นี้ แต่ฝึกพระองค์ดีแล้ว แม้เทพทั้งหลายก็น้อมนมัสการ

มีคาถาพุทธภาษิตมากมายที่ตรัสย้าว่า บุคคลที่ฝึกตนดีแล้ว พัฒนาศักยภาพดีแล้ว แม้แต่เทวดาและพรหมก็เคารพบูชา

พระพุทธเจ้าได้ทรงทำกิจสำคัญอย่างหนึ่ง คือ การประกาศอิสรภาพให้แก่มนุษย์

ในสมัยพุทธกาลนั้น มนุษย์พากันฝากชีวิตจิตใจ มอบชะตากรรมของตนให้แก่เทพทั้งหลาย ถือว่าเทพเจ้าทั้งหลายเป็นผู้

บันดาลชะตากรรมของมนุษย์ มนุษย์มีหน้าที่บวงสรวงอันนวยอน
ทำการสังเวद्यต่างๆ ขอร้องเทพเจ้าให้ยกเว้นปลดปล่อย ให้พ้นจาก
โทษเคราะห์ต่างๆ และขอให้อำนวยลาภผล ประทานรางวัลสิ่งที
ต้องการ จนถึงกับมีการบูชาัญญ เอามนุษย์เอาสัตว์มาฆ่าบูชา
เทพเจ้า

พอพระพุทธเจ้าประสูติ พระองค์ก็ทรงประกาศอิสรภาพ
ให้แก่มนุษย์ทันที ทรงเปล่งอาสภิวาจาว่า *อคฺโคหฺมสฺมิ โลกสฺส*
เชฏฺโฆหฺมสฺมิ โลกสฺส เสฏฺโฆหฺมสฺมิ โลกสฺส เราเป็นพี่ใหญ่ เป็นผู้
ประเสริฐ เป็นผู้เลิศแห่งโลก

นี่คือวาจาประกาศอิสรภาพของมนุษย์ ที่พระพุทธเจ้า
ประกาศแทนมนุษย์ทั้งหลาย บอกให้รู้ว่า ต่อไปนี้มนุษย์มีอิสรภาพ
แล้ว เราเป็นสัตว์ที่ฝึกได้ พัฒนาได้ ไม่ต้องฝากชะตากรรมไว้กับ
เทพเจ้า ไม่ต้องบวงสรวงอันนวยอนรอให้เทวดาโปรดปราน

ถ้าเราฝึกตนเอง แม้แต่เทวฤทธิ์ มนุษย์ก็มีได้ มนุษย์ที่ฝึก
แล้ว มีมนุษย์ฤทธิ์ที่ประเสริฐ เหนือกว่าเทวฤทธิ์ เพราะฉะนั้น อย่า
ได้ประมาทศักยภาพของตนเอง

มนุษย์นั้นมีความโน้มเอียงอย่างหนึ่ง คือ คอยจะประมาท
ในศักยภาพของตนเอง จึงมัวหวังพึ่งปัจจัยภายนอก

พระพุทธเจ้าทรงนำทางไว้แล้วให้เรานับถือตนเอง แต่อย่า
หยิ่งลำพอง อย่างนี้กว่าเราเป็นมนุษย์ประเสริฐแล้ว แต่ต้องระลึกที
จะฝึกฝนต้องพัฒนาตนอยู่เสมอ การที่ถือว่าตนเองเป็นสัตว์ที่จะ
ต้องฝึกฝนพัฒนา จะทำให้เราเป็นคนอ่อนน้อมถ่อมตน พระพุทธ

เจ้าสอนให้เราทุกคนอ่อนน้อมถ่อมตน เพราะเราเป็นสัตว์ที่จะต้องฝึกต้องพัฒนา

แต่ในเวลาเดียวกันนั้น พร้อมกับความอ่อนน้อมถ่อมตน ก็จะมีความมั่นใจในตนเองด้วยว่า เรามีศักยภาพที่พัฒนาได้

นี่คือหลักของพระพุทธศาสนา ที่พระพุทธองค์ได้ประทานไว้แล้ว อันเป็นไปตามสังฆธรรม เราจะต้องยึดหลักการนี้ไว้เป็นสำคัญ

พระพุทธศาสนาสอนว่า มนุษย์พอเริ่มต้นเป็นชาวพุทธ ก็ต้องมีโพธิสัตถา (เรียกเต็มว่า ตถาคตโพธิสัตถา) เชื่อในปัญญาตรัสรู้ของพระตถาคต คือเชื่อในปัญญาที่ทำให้มนุษย์กลายเป็นพระพุทธเจ้า เราก็ต้องพัฒนาปัญญาของเราสิ

ถ้าเราพัฒนาปัญญาแล้ว เราก็เป็นพระพุทธเจ้าได้

ถ้าเป็นพระพุทธเจ้าก่อนคนอื่น แล้วบำเพ็ญพุทธกิจ ประกาศพระศาสนาด้วย ก็เป็นพระสัมมาสัมพุทธะ

ถ้าเป็นพระพุทธเจ้าด้วยปัญญาค้นพบธรรมด้วยตนเอง แต่ไม่ประกาศธรรมทั่วไป ก็เป็นพระปัจเจกพุทธะ

ถ้าเป็นพระพุทธเจ้าตามอย่างพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ก็เป็นอนุพุทธะ

แม้แต่ยังไม่เป็นพระพุทธเจ้าที่ตัดกิเลสได้สิ้นเชิง แต่มีความรู้ดี ท่านยังยกย่องให้เป็นสุตพุทธะ

เราทุกคนสามารถเป็นพุทธะได้ แต่ขั้นแรกจะต้องมีตถาคตโพธิสัตถา เชื่อในปัญญาตรัสรู้ที่ทำให้มนุษย์กลายเป็นพุทธะนั้น

พระพุทธเจ้าตรัสว่านี่เป็นศรัทธาเบื้องต้นแรกที่ชาวพุทธจะต้องมี เพราะฉะนั้น ชาวพุทธจะต้องเริ่มต้นด้วยการเชื่อในศักยภาพของมนุษย์ที่พัฒนาได้

สาระสำคัญของศักยภาพก็คือปัญญา ดังที่ว่าปัญญาซึ่งสามารถพัฒนา จนกระทั่งตรัสรู้เป็นพุทธะได้ ซึ่งเป็นสัตว์ประเสริฐที่แม้แต่ทวยเทพและประดามนุษย์ทั้งหลายต้องบูชา เป็น สตุถาเทวมนุสฺसानํ คือพระพุทธเจ้านั้น ทั้งที่เป็นมนุษย์ แต่ทรงเป็นศาสดาทั้งของหมู่มนุษย์ และของเหล่าเทวดา

ชาวพุทธทั้งหลายจะต้องจำหลักการนี้ไว้ และระลึกตระหนักว่า มนุษย์อย่าดูถูกตนเอง ต้องมั่นใจในตนเอง ต้องนับถือตนเองอย่างมีความอ่อนน้อมถ่อมตน

อันนี้คือลักษณะของพระพุทธศาสนาที่ว่า เชื่อในศักยภาพสูงสุดของมนุษย์ผู้เป็นสัตว์ที่ฝึกได้

ลักษณะที่ ๑๑

เป็นศาสนาแห่งการศึกษา

ลักษณะที่ ๑๑ พระพุทธศาสนาเป็นศาสนาแห่งการศึกษา
ที่นำเอาการศึกษาเข้ามาเป็นสาระสำคัญ เป็นเนื้อแท้ของการ
ดำเนินชีวิต และทำให้การดำเนินชีวิตของมนุษย์เป็นการศึกษา

หลักการปฏิบัติในพระพุทธศาสนาทั้งหมดนั้น เรียกว่า
อะไร เรียกว่า *มรรค*

มรรค แปลว่าอะไร มรรคแปลว่าทาง ทางคือทางอะไร คือ
ทางดำเนินชีวิต ซึ่งไม่ใช่ทางเดินที่เป็นรูปธรรมอย่างถนนเท่านั้น

พระพุทธเจ้าตรัสเรียกมรรคนี้อย่างหนึ่งว่าเป็น พุทธมจริย
หรือ พรหมจริยะ บางที่เราใช้คำว่าพรหมจรรย พรหมจริย=จริย คือ
จริยธรรม+พรหม แปลว่าอันประเสริฐ มรรคหรือทางดำเนินชีวิตนี้
เป็นพรหมจริยะ คือเป็นจริยธรรมอันประเสริฐ

จริยธรรม แปลว่าอะไร จริย มาจาก จร ซึ่งแปลว่าเดิน เช่น
จรจร=เดินไปเดินมา พเนจร=เดินไปในป่า จรไปในันจรไปนี่เรียก
ว่า เดินทาง เพราะฉะนั้น จร ก็คือเดินทาง

จริย แปลว่าการเดินทาง การเดินทางที่เป็นรูปธรรม ได้แก่
เดินทางที่เป็นถนนเป็นต้น แต่ถ้าเดินทางที่เป็นนามธรรม ก็คือเดิน
ทางชีวิต จริย ก็คือการเดินทางชีวิต หรือการดำเนินชีวิต

เพราะฉะนั้น จริยธรรมก็คือหลักการดำเนินชีวิต พรหม แปลว่าที่ประเสริฐ รวมกันเป็น พรหมจริย คือหลักการดำเนินชีวิตที่ ประเสริฐ ซึ่งได้แก่มรรคมีองค์ ๘ ประการอันประเสริฐ มีสัมมาทิฐิ เป็นต้น มีสัมมาสมาธิเป็นปริโยสาน

ที่นี่ สัมมาทิฐิ สัมมาสังกัปปะ จัดเป็นพวกหนึ่งเรียกว่า ปัญญา

สัมมาวาจา สัมมากัมมันตะ สัมมาอาชีวะ จัดเป็นประเภท หนึ่งเรียกว่าศีล

แล้วก็สัมมาวายามะ สัมมาสติ สัมมาสมาธิ จัดเป็นหมวด หนึ่งเรียกว่าสมาธิ

เป็นอันว่า มรรคมีองค์ ๘ ประการนี้จัดเป็นประเภทได้สาม เรียกว่า ศีล สมาธิ ปัญญา ซึ่งเรียกชื่ออย่างหนึ่งว่า ไตรสิกขา

สิกขา นั้นแปลว่าศึกษา สิกขา เป็นบาลี สันสกฤตเป็น ศิคุษา เป็นไทยว่า ศึกษา สิกขา หรือ ศึกษา เป็นคำๆ เดียวกัน ฉะนั้น หลักปฏิบัติในพระพุทธศาสนา จึงเรียกชื่ออย่างหนึ่งว่าการศึกษา

การศึกษา นี้มีองค์ประกอบ ๓ ส่วน คือ ศีล สมาธิ ปัญญา ซึ่งก็คือการประมวลองค์ประกอบของมรรคมีองค์ ๘

ตกลงว่า การดำเนินชีวิต หรือหลักการดำเนินชีวิตอัน ประเสริฐ ก็เป็นอันเดียวกับการศึกษา พุดง่ายๆ ว่า ชีวิตที่ดีงาม คือ ชีวิตแห่งการศึกษา

เป็นอันว่า การศึกษา ก็คือการฝึกฝนให้มีการดำเนินชีวิตที่ ถูกต้อง ได้แก่ไตรสิกขา และไตรสิกขา ก็คือการฝึกให้เรามีการ ดำเนินชีวิตตามมรรค คือให้เรามีพรหมจริยะ พร้อมกันนั้น การที่

เราฝึกตนให้ดำเนินในพรหมจริยะหรือดำเนินตามมรรค ก็คือเราบำเพ็ญไตรสิกขา

เพราะฉะนั้น การฝึกฝนพัฒนาตนในการดำเนินชีวิตที่ถูกต้อง ก็คือการศึกษา และการศึกษาก็คือการฝึกตนให้ดำเนินในทางชีวิตที่ถูกต้อง มรรคก็เป็นสิกขา สิกขาก็เป็นมรรค

สิกขาก็คือการฝึกฝนพัฒนาตนให้ดำเนินตามมรรค การฝึกตนให้ดำเนินตามมรรคก็คือสิกขา

มรรค คือ วิถีชีวิตอันประเสริฐ ถ้าจะแปลให้สมสมัย ก็คือการดำเนินชีวิตที่ดีงาม ดังนั้น สิกขา หรือการศึกษา จึงแปลว่า การพัฒนาตนในการดำเนินชีวิตที่ดีงาม เพราะฉะนั้น การดำเนินชีวิตตามหลักพระพุทธศาสนา ก็ต้องดำเนินให้ถูกต้อง โดยปฏิบัติตามหลักไตรสิกขา การศึกษาจึงเป็นเรื่องของการดำเนินชีวิตทั้งหมด และการดำเนินชีวิตทั้งหมดของเราก็อยู่ในเรื่องของการศึกษา

การศึกษาตลอดชีวิต จึงมีในพระพุทธศาสนาตั้งแต่ไหนแต่ไรมาแล้ว ถ้าพูดให้กระชับกว่า ชีวิตคือการศึกษา

ตราบใดที่ยังไม่เป็น อเสขะ คือยังไม่เป็นพระอรหันต์ ก็ต้องดำเนินชีวิตให้ถูกต้อง โดยปฏิบัติตามไตรสิกขาเพื่อฝึกตนให้ดำเนินชีวิตตามมรรค ดังได้กล่าวมานี้

เพราะฉะนั้น ลักษณะอย่างหนึ่งของพระพุทธศาสนา ก็คือเป็นศาสนาแห่งการศึกษาดังได้กล่าวมา

อนึ่ง ลักษณะที่ ๑๑ นี้ โยงกับลักษณะที่ ๑๐ ด้วย กล่าวคือ สิกขาหรือการศึกษา แปลว่า การฝึกฝนพัฒนา และการฝึกฝน

พัฒนาตนนั้น อิงอาศัยความเชื่อที่ว่า มนุษย์มีศักยภาพที่พัฒนาได้ หรือว่ามนุษย์เป็นสัตว์ที่ประเสริฐได้ด้วยการฝึกฝนพัฒนา

เมื่อฝึกฝนพัฒนาด้วยไตรสิกขา ให้ชีวิตดำเนินตามวิถีแห่งมรรค ในที่สุดก็จะบรรลุจุดหมายแห่งชีวิตที่ดีงาม เป็นสัตว์ประเสริฐ มีคุณสมบัติบริบูรณ์ มีทั้งปัญญาที่หยั่งรู้สัจธรรม เป็นอิสระ ดำเนินชีวิตด้วยสันติสุข และน้อมชีวิตของตนออกไปด้วยกรุณาเพื่อประโยชน์สุขและอิสรภาพของเพื่อนร่วมโลก

ลักษณะที่ ๑๒

ให้ความสำคัญทั้งแก่ปัจจัยภายใน

และปัจจัยภายนอก

ลักษณะที่ ๑๒ พระพุทธศาสนาให้ความสำคัญ ทั้งแก่ปัจจัยภายใน และปัจจัยภายนอก

ลักษณะนี้ก็เป็นอีกเรื่องหนึ่งที่เกี่ยวข้องกับการศึกษา เป็นหลักที่เนื่องกันกับการศึกษานั้น

ในการพัฒนาตน และในการดำเนินชีวิตของคนนั้น พระพุทธศาสนาเน้นหนักในหลักการที่คล้ายกับหลักข้างต้น ที่ให้มีดุลยภาพ คือความสมดุลหรือความพอดี โดยให้ความสำคัญทั้งแก่ธรรมและแก่วินัย ในที่นี้ ก็เช่นเดียวกัน พระพุทธศาสนาให้ความสำคัญทั้งแก่ปัจจัยภายใน และปัจจัยภายนอก ในการฝึกคนชั้นก่อนมรรค คือในขั้นต้นที่จะนำเข้าสู่มรรค

กล่าวคือ ในการที่จะมีสัมมาทิฐิ ซึ่งเป็นองค์แรกของมรรค มีปัจจัย ๒ ประการ ที่จะช่วยให้คนมีสัมมาทิฐิ คือ

๑. *ปรโตโฆสะ* แปลว่า อิทธิพลหรือเสียงจากภายนอก

๒. *โยนิโสมนสิการ* แปลว่า การทำในใจโดยแยบคาย การพิจารณาโดยแยบคาย รู้จักคิด คิดเป็น

นี่เป็นปัจจัย ๒ อย่างที่ทำให้เกิดสัมมาทิฐิ ซึ่งเป็นองค์ประกอบเริ่มแรกของมรรค และเป็นจุดเริ่มของการศึกษาที่ถูกต้อง

พระพุทธศาสนาให้ความสำคัญแก่ปัจจัยทั้งภายในและภายนอก
ไม่ดึงไปข้างเดียว

เรามักมีการโต้เถียงกันในเรื่องนี้ว่า สภาพแวดล้อมสำคัญ
หรือตัวบุคคลสำคัญ ภายในหรือภายนอกสำคัญ แต่การเถียงกัน
ในเรื่องนี้ไม่รู้จักสิ้นสุด เพราะจะเอาอย่างใดอย่างหนึ่ง ก็ขัดหลัก
ความจริง เป็นไปไม่ได้ พระพุทธศาสนาให้ความสำคัญทั้ง ๒ อย่าง

อนึ่ง พระพุทธเจ้าตรัสถึงธรรมที่เป็นบุญนิมิต หรือรุ่งอรุณ
ของการดำเนินตามอริยมรรค มี ๗ ประการ ใน ๗ ประการนี้ทรง
เน้น ๒ อย่างที่สำคัญมาก ซึ่งเป็นปัจจัยภายในอย่างหนึ่ง ปัจจัย
ภายนอกอย่างหนึ่ง

ปัจจัยภายนอก ก็คือการมีปรโตโมสะที่ดี ได้แก่ การมี
กัลยาณมิตร มีมิตรที่ดี มีครูอาจารย์ที่ดี มีพ่อแม่ที่ดี ซึ่งให้ความรู้ที่
ถูกต้อง เป็นตัวอย่างที่ดี มีแหล่งความรู้ มีสื่อมวลชนที่ให้สถิติ
ปัญญา เป็นสื่อสารซึ่งให้ข้อมูลที่เป็นประโยชน์

ตลอดจนในการเจริญสมาธิ ก็มีครูอาจารย์สอนกรรมฐาน
ซึ่งเป็นผู้รู้หลักปฏิบัติที่ถูกต้อง เป็นผู้รู้จักนิสัยใจคอของผู้ปฏิบัติ มี
อุปายในการที่จะแนะนำ นี้เรียกว่ามีปัจจัยภายนอกที่ดี

นอกจากปัจจัยภายนอกแล้ว ก็ต้องมี**ปัจจัยภายใน**ด้วย คือ
ในส่วนของตนเองก็ต้องมี**โยนิโสมนสิการ** รู้จักคิด คิดเป็น ถ้าคิดไม่
เป็น ไม่รู้จักคิด ก็ไม่สามารถเอาสิ่งที่กัลยาณมิตรแนะนำไปใช้
ประโยชน์ ถึงจะได้รับฟังคำแนะนำสั่งสอน ก็ไม่รู้จักนำไปใช้
ประโยชน์เพราะไม่มีโยนิโสมนสิการ

พระพุทธเจ้าไม่ได้อาศัยกัลยาณมิตร แต่มีโยนิโสมนสิการ
ก็สามารถเข้าถึงสัจธรรมได้ แต่นั่นเป็นความสามารถพิเศษ

ว่าโดยทั่วไป ต้องเน้นความสำคัญทั้งปัจจัยภายในและ
ปัจจัยภายนอก ปัจจัยภายนอกก็คือ ต้องมีกัลยาณมิตร ปัจจัยภายใน
ก็มีโยนิโสมนสิการ

อีกประการหนึ่ง ว่าโดยความสัมพันธ์กับหลักที่ได้เน้นมา
แล้ว วินัยเป็นการสร้างสภาพแวดล้อมให้เรามีกัลยาณมิตร คือว่า
โดยวัตถุประสงค์ในแง่นี้ วินัยนั้นต้องการสร้างสภาพแวดล้อมให้มี
กัลยาณมิตร ที่จะมาช่วยเป็นผู้ชักจูงเราให้เข้าหาธรรมได้

ส่วนโยนิโสมนสิการนั้น เป็นตัวเจาะให้เข้าถึงเนื้อแท้คือ
ธรรมเลยทีเดียว

เป็นอันว่า วินัยจัดสภาพแวดล้อมให้มีกัลยาณมิตร และ
เมื่อมีโยนิโสมนสิการก็เข้าถึงธรรมได้เลย

หลักการสำคัญในเรื่องนี้ก็คือ ลักษณะที่ให้ความสำคัญทั้ง
แก่ปัจจัยภายในและปัจจัยภายนอก ไม่ใช่เน้นดังอยู่ข้างเดียว

ลักษณะที่ ๑๓

ให้ตื่นตัวด้วยความไม่ประมาท

ลักษณะที่ ๑๓ ธรรมที่ให้ชีวิตชีวาแก่การปฏิบัติทั้งหมด ถือเป็นตัวกระตุ้นให้มีการปฏิบัติตามหลักธรรมในพระพุทธศาสนา ก็คือ อัปมาทธรรม หรือความไม่ประมาท

อัปมาทธรรมนี้ พระพุทธเจ้าทรงเน้นย้ำไว้มาก ถึงกับตรัสเป็นปัจฉิมวาจา คือพระดำรัสสุดท้ายก่อนจะปรินิพพาน ซึ่งถ้าพูดเป็นภาษาชาวบ้านก็เรียกว่าคำสั่งเสีย

คำสั่งเสียของพระพุทธเจ้าแก่พุทธศาสนิกชนคืออะไร คือความไม่ประมาท พระองค์ตรัสว่า *วณฺณมา สงฺขารา อปฺปมาเทน สมฺปาเทถ* สังขารทั้งหลาย มีความเสื่อมสลายไปเป็นธรรมดา เธอทั้งหลายจงยังความไม่ประมาทให้ถึงพร้อม

หลักธรรมในคัมภีร์ทั้งหมด ถ้าไม่มีใครนำเอามาใช้ประโยชน์ ก็เหมือนกับหลับหรือนอนตายอยู่ ธรรมเหล่านั้น จะมีประโยชน์เกิดมีชีวิตชีวาขึ้นได้ ก็เพราะมีอัปมาทธรรม เพราะฉะนั้น พระพุทธเจ้าจึงตรัสอัปมาทธรรมเป็นธรรมที่ครอบคลุมธรรมอื่นๆ ดูจรรยเหตุข้างและตรัสเป็นปัจฉิมวาจาด้วย

พระพุทธศาสนาสอนให้เราเป็นคนไม่ประมาท ไม่ผัดเพี้ยน ไม่ละเลย ไม่นิ่งเฉย ไม่เฉื่อยชา แต่ให้มีความกระตือรือร้นเร่งรัดตนในการบำเพ็ญกิจหน้าที่ และโดยเฉพาะคือให้มีสติระลึกรู้ตื่นตัว

เท่าทัน แล้วรีบหลีกเลี่ยงป้องกันกำจัดแก้ไขเหตุแห่งความเสื่อม และ
เร่งส่งเสริมสร้างสรรค์เหตุแห่งความเจริญงอกงาม

อันนี้ก็เป็นลักษณะสำคัญอย่างหนึ่งที่จะต้องเน้นต้องย้ำไว้

ลักษณะที่ ๑๔

เห็นทุกข์ แต่เป็นสุข

หรือ ทุกข์เพื่อเห็น แต่สุขเพื่อเป็น

ลักษณะที่ ๑๔ พระพุทธศาสนาสอนให้มองเห็นความทุกข์ แต่ให้ปฏิบัติด้วยความสุข

หลักการของพระพุทธศาสนานั้น ชัดเจนว่าท่านมุ่งสอนให้รู้จักโลกและชีวิตตามความเป็นจริงว่า เกิดจากองค์ประกอบต่างๆ ซึ่งล้วนแต่ ไม่เที่ยง คือไม่คงที่ เกิดขึ้นแล้วก็ดับไปๆ สืบเนื่องไปเรื่อยๆ คงอยู่ในสภาพเดิมไม่ได้ คือ ถูกปัจจัยต่างๆ ที่ขัดแย้งบีบคั้น ให้แปรปรวนไปตลอดเวลา และไม่ใช่ว่าตัวตน คือเป็นไปตามเหตุปัจจัย โดยไม่มีตัวตนที่เป็นเจ้าของ หรือผู้ที่จะบังคับการให้เป็นไปตามความปรารถนา

เรียกตามแบบว่าเป็นอนิจจัง ทุกขัง อนัตตา ซึ่งรู้จักกันดีในชื่อรวมว่าไตรลักษณ์

คำเด่นที่สะดุดความรู้สึกของคนจำนวนมาก คือคำว่า ทุกขัง ซึ่งแปลง่ายๆ ว่าเป็นทุกข์

คำว่า “ทุกข์” นี้ นอกจากเป็นหลักหนึ่งในไตรลักษณ์นี้แล้ว ยังปรากฏในหลักธรรมที่สำคัญยิ่ง ซึ่งเป็นหัวใจหรือหลักการใหญ่ของพระพุทธศาสนา คือเป็นข้อแรกในอริยสัจจ ๔

หลายคนมองเห็นหลักธรรมเหล่านี้แล้ว ไม่ได้ศึกษาให้ลึกซึ้งลงไป ก็เกิดความรู้สึกว่า พระพุทธศาสนามองโลกในแง่ร้าย เห็นโลกและชีวิตเป็นทุกข์

แต่เมื่อมองดูหลักการปฏิบัติในพระพุทธศาสนา กลับมองเห็นแต่การดำเนินก้าวหน้าไปด้วยความสุข สู่จุดหมายที่เป็นบรมสุข

ตั้งต้นแต่หลักทั่วไปของการปฏิบัติ พระพุทธศาสนาก็ถือว่าความสุขสามารถเข้าถึงได้ด้วยความสุข คือคนสามารถบรรลุถึงความสุขด้วยวิธีปฏิบัติที่เป็นสุข อันต่างจากลัทธิศาสนาบางพวกที่ถือว่า ความสุขจะบรรลุถึงได้ด้วยความทุกข์

เครื่องทดสอบความถูกต้องอย่างหนึ่ง ของการปฏิบัติธรรมก็คือ การได้ความสุขที่เกิดขึ้นในระหว่างการปฏิบัตินั้น

ไม่เฉพาะในฌานต่างๆ เท่านั้น ที่มีความสุขเป็นองค์ประกอบสำคัญ ในการปฏิบัติทั่วไป ตัวตัดสินความถูกต้องก็มีความสุขเป็นองค์ธรรมสำคัญ ที่จะต้องเกิดขึ้นด้วย

กล่าวคือ ในกระบวนการปฏิบัติที่ถูกต้อง ได้ผลก้าวหน้าไปสู่จุดหมายนั้น ท่านจะกล่าวอยู่เสมอถึงองค์ธรรมต่างๆ ที่จะเกิดตามกันมาเป็นชุด ได้แก่ เกิดความชุ่มชื้นเบิกบาน (ปราโมทย์) แล้วก็เิบอิมใจ (ปีติ) จากนั้นกายใจก็ผ่องคลาย (ปัสสัทธิ) ความสุขก็เกิดตามมา (สุข) แล้วจิตก็ตั้งมั่นเป็นหนึ่งเดียว (สมาธิ) ต่อแต่นั้นก็สามารถเกิดญาณทัสนะ ตลอดไปจนถึงวิมุตติ คือความหลุดพ้นในที่สุด

พระเจ้าปเสนทิโกศลเคยกราบทูลพระพุทธเจ้า แสดงความเลื่อมใสในพระรัตนตรัยว่า พระองค์เสด็จไปในที่ต่างๆ เห็นนักบวช

บางพวกชอบดม เศร้าหมอง มีผิวพรรณไม่ผ่องใส ผอมเหลือง ตามตัวสะพรั่งด้วยเส้นเอ็น ไม่ชวนตาให้อยากมอง แต่พระภิกษุทั้งหลายในพระพุทธศาสนา^{นี้} สดชื่น ร่าเริง มีใจเบิกบาน มีอากัปกริยาน่ายินดี มีอินทรีย์เอิบอิม ไม่วุ่นวาย มีลักษณะของความสงบจิตมั่นใจ

ข้อความสองตอนข้างต้นดูคล้ายขัดกัน เป็นทำนองว่า ทฤษฎีว่าทุกข์ แต่ปฏิบัติเป็นสุข แต่ความจริงไม่ขัดกันเลย หากสอดคล้องกันดี และเสริมกันด้วยซ้ำ

พูดตามหลักอริยสัจจ์ว่า มองอริยสัจจ์ข้อ ๑ เห็นทุกข์ ทำตามอริยสัจจ์ข้อ ๔ เป็นสุข

พระพุทธศาสนามีไข่มองโลกและชีวิตในแง่ร้าย แต่มองโลกและชีวิตตามความเป็นจริง เมื่อความทุกข์มีอยู่จริง พระพุทธศาสนาก็สอนให้เผชิญหน้าความทุกข์นั้น ไม่เลี่ยงหนี แต่ให้มองดูทุกข์นั้นด้วยความรู้เท่าทัน และด้วยความรู้เท่าทันความทุกข์นั้นเอง จึงทำให้มีจิตใจปลอดโปร่งเป็นอิสระด้วยปัญญา ไม่ถูกทุกข์บีบคั้น

เข้าทำนองว่า “รู้^{ว่า}ชีวิตเป็นทุกข์ แต่มี^{ชีวิต}เป็นสุข” หรือถ้าจะพูดให้ถูกต้องกว่านั้น ก็ว่า “รู้เท่าทันความทุกข์ จึงมีความสุขที่สมบูรณ์”

ลักษณะที่ ๑๕

มุ่งประโยชน์สุขเพื่อมวลชน

ลักษณะที่ ๑๕ ประการสุดท้าย ลักษณะของพระพุทธศาสนาที่จะขอกล่าวในที่นี้ก็คือ เป็นศาสนาที่เน้น พหุชนहितาย พหุชนสุขาย คือ ความมุ่งหมายเพื่อประโยชน์สุขของพหุชน

พระพุทธเจ้าตรัสหลักนี้เป็นประจำ เมื่อเริ่มประกาศพระศาสนา พระองค์ทรงส่งพระสาวกออกประกาศพระศาสนาด้วยคำว่า จรณ ภิกขเว จาริกิ พหุชนहितาย พหุชนสุขาย โลกานุกมฺปาย แปลว่า ภิกษุทั้งหลาย เธอทั้งหลายจงจาริกไป เพื่อประโยชน์ เกื้อกูลแก่พหุชน เพื่อความสุขแก่พหุชน เพื่ออนุเคราะห์ชาวโลก

ต่อมาหลังจากนั้นก็ตรัสหลักธรรมมากมายโดยเน้นหลักการข้อนี้ แม้แต่ในการแนะนำให้ทำสังคายนาที่ย้าว่า เพื่อจะให้พรหมจรรย์ คือพระศาสนานี้ ดำรงอยู่มั่นคงยั่งยืน เพื่อประโยชน์ เกื้อกูล และความสุขแก่พหุชน คือชนจำนวนมาก ที่เราเรียกกัน เดียวนี้ว่ามวลชนนั่นเอง

ในทางตรงข้าม พระเถระที่มีมิชฌาปฏิฐิก็เป็นไปเพื่อไม่ใช่ประโยชน์ ไม่ใช่ความสุข เพื่อความทุกข์แก่ชนจำนวนมาก ส่วนพระเถระที่มีสัมมาปฏิฐิ ก็เป็นไปเพื่อประโยชน์สุขแก่พหุชน อะไรทำนองนี้

หลักธรรมต่างๆ อย่างนี้ตรัสไว้มากมาย ในที่นี้เพียงยกมาเป็นตัวอย่าง แสดงให้เห็นว่า พระพุทธศาสนาเน้นย้ำมากในเรื่องการปฏิบัติเพื่อประโยชน์สุขของพหุชน

สรุป

ได้ยกเอาหลักธรรมต่างๆ มาแสดงให้เห็นลักษณะสำคัญของพระพุทธศาสนา ในที่นี้ ๑๕ ลักษณะ ที่จริงยังมีมากกว่านี้ แต่เพียงเท่านี้ก็เลยเวลาไปมากแล้ว ข้อที่จะขอล่าวเน้นในตอนสุดท้ายก็คือ

ลักษณะต่างๆ ที่กล่าวมานี้ เราถือกันว่าเป็นลักษณะที่ดี แต่ข้อสำคัญ ชาวพุทธอย่ามัวเมาว่า เรามีพระพุทธศาสนาซึ่งมีลักษณะที่ดี เสรีแล้ว เพราะมัวเมาว่าพระพุทธศาสนามีลักษณะดี ก็เลยได้แต่ชื่นชม แล้วไม่นำเอามาประพฤติปฏิบัติ

เมื่อไม่เอามาประพฤติปฏิบัติ ก็ไม่เป็นประโยชน์อะไร ได้แต่ชื่นชมหลงมัวเมาไปอย่างนั้นเอง ว่าศาสนาของเราดีอย่างนี้ มีลักษณะที่ดีอย่างนั้น ก็ไม่เกิดประโยชน์แก่ชีวิตที่แท้จริง

เพราะฉะนั้น จะต้องนำเอามาประพฤติปฏิบัติ และข้อสำคัญก็คือการปฏิบัติให้ครบทุกแง่มุม เพราะการปฏิบัติที่คลาดเคลื่อนผิดเพี้ยนไปนั้น สาเหตุอย่างหนึ่งก็เกิดจากการประพฤติปฏิบัติไม่ครบถ้วน ไม่ครบถ้วนอย่างไร ขอให้ดูหลักอนิจจังเป็นตัวอย่าง

หลักอนิจจังนี้ เป็นตัวอย่างหนึ่งที่สะท้อนภาพการปฏิบัติธรรมของชาวพุทธไทย ว่าเข้าใจอนิจจัง คือความไม่เที่ยงนั้นแค่ไหนอย่างไร

ชาวพุทธเวลามีเหตุพลัดพราก แม้แต่ของพลัดตกจากมือ ก็
จะอุทานว่า “อนิจจัง ไม่เที่ยง” แล้วเราก็อธิษฐานว่า เออ
สังขารทั้งหลายมีการเสื่อมสลายไปเป็นธรรมดา เป็นสิ่งไม่เที่ยง
เกิดขึ้นแล้วก็ย่อมดับไปเป็นธรรมดา แล้วเราก็อปลงใจได้ ปลงตก ก็
มีความสุข สบายใจ ไม่มีความโศกเศร้า เข้าลักษณะคำบาลีที่พระ
ท่านเอามาพิจารณาผ้าบังสุกุลว่า

“อนิจจา วต สงขารา อุปปาตวณฺณมิโน
อุปปชฺชิตฺวา นิรุชฺฌนฺติ เตสํ วุปสโม สุโข”

บอกว่า สังขารทั้งหลายไม่เที่ยงหนอ มีความเกิดขึ้นแล้ว
เสื่อมสลายไป เป็นธรรมดา เกิดขึ้นแล้วย่อมดับไป ความสงบวาง
แห่งสังขารทั้งหลายเหล่านั้น เป็นสุข

ปลงอย่างนี้แล้ว เราก็อสบายใจ ชาวพุทธเรา โดยเฉพาะใน
เมืองไทยนี้ มีชื่อเสียงว่าได้ประโยชน์จากหลักอนิจจังนี้มาก ทำให้
เป็นคนมีจิตใจสบาย ไม่ค่อยมีความทุกข์

แต่พร้อมกันนั้น มีหลักหนึ่งที่เราไม่ค่อยปฏิบัติ ก็คือ โอวาท
ที่พระพุทธเจ้าตรัสสอนว่า วยธมฺมา สงฺขารา อปฺปมาเทน สมฺปาเทถ
ว่าสังขารทั้งหลายมีความเสื่อมสลายไปเป็นธรรมดา เธอทั้งหลาย
จงยังความไม่ประมาทให้ถึงพร้อม

ความหมายของอนิจจังในแง่หลังนี้ไม่ค่อยใช้กันเลย คือใช้
แต่ตอนปลงตกให้สบายใจ แต่ตอนที่พระพุทธเจ้าเตือนไม่ให้ประมาทใช้
ทั้งๆ ที่เป็นปัจฉิมวาจาซึ่งสำคัญอย่างยิ่ง นี่แหละคือหลักความไม่
ประมาท

พระพุทธเจ้าตรัสอนิจจังไม่เที่ยงนั้น โยงกับหลักความไม่ประมาท ให้เราไม่ประมาท ไม่ใช่มีวแต่นั่นนอนสบาย เพราะฉะนั้น ถ้ามีวเอาแต่ วุบสโม สุขโห แล้ว สบายอย่างเดียว นอนแอ้งแม้ง ก็เรียกว่า ปฏิบัติธรรมไม่ครบถ้วน

พวกเราในเมืองไทยนี้ อาตมาภาพสังเกตว่าใช้ อนิจจัง ตามหลัก วุบสโม สุขโห นี้มาก คือเอามาใช้ปลงให้มีความสุขสบายใจ แต่ในแง่ อุปปมาเทน สมุปาเทถ คืออนิจจังที่จะให้ไม่ประมาทนั้น ไม่ค่อยใช้เลย

ตกลงว่าจะต้องใช้ให้ครบ ถ้าปฏิบัติตามหลักอนิจจัง ต้องได้ทั้ง วุบสโม สุขโห มีความสุขใจด้วย แล้วต้อง อุปปมาเทน สมุปาเทถ ทำความไม่ประมาทให้ถึงพร้อมด้วย ต้องเร่งรัดกระตือรือร้น ในการบำเพ็ญกิจหน้าที่ของตนเองเป็นต้น แล้วลักษณะของพระพุทธศาสนาที่อาตมาภาพกล่าวมาก็จะเกิดประโยชน์ มีชีวิตชีวาขึ้นมาอย่างแท้จริง ด้วยหลักความไม่ประมาท ที่เป็นปัจฉิมวาจาของพระพุทธเจ้านั่นเอง

อาตมาภาพได้กล่าวมาในเรื่อง ลักษณะแห่งพระพุทธศาสนา กันบ้างว่าเกินเวลาไปแล้ว ขออนุโมทนาท่านสาธุชนทุกท่านที่มีความสนใจใฝ่ธรรม ขอกุศลเจตนาของท่านทั้งหลายที่มีความตั้งใจดี เริ่มแต่มีศรัทธาในพระธรรมคำสั่งสอนของพระสัมมาสัมพุทธเจ้านี้ จงเป็นปัจจัยนำท่านไปสู่ความเข้าใจในหลักธรรมวินัย คือคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้า เพื่อนำมาใช้ปฏิบัติให้ถูกต้องต่อไป

ขออาราธนาคุณพระศรีรัตนตรัย เป็นเครื่องอวยชัยให้พรแก่ท่านทั้งหลาย ขออานุภาพคุณพระรัตนตรัยนั้น แลกุศลเจตนา

อันเป็นบุญกุศลในจิตของท่าน จงเป็นปัจจัยอันมีกำลังอภิบาล
รักษาให้ทุกท่านพรำพร่ำพร้อมด้วยจตุรพิธพรชัย มีกำลังกาย กำลังใจ
กำลังสติปัญญา ในการที่จะเล่าเรียนธรรม ปฏิบัติธรรม และในการ
ที่จะแนะนำสั่งสอนซึ่งกันและกัน ให้เข้าถึงคำสอนของพระสัมมา
สัมพุทธเจ้า เพื่อให้ความร่มเย็นเป็นสุขแผ่กระจายไปในสังคม และ
ให้ทุกคนได้รับประโยชน์ มีความงอกงามในพระธรรมคำสั่งสอน
ของพระสัมมาสัมพุทธเจ้า โดยทั่วกัน ตลอดกาลนาน เทอญ

การศึกษา ฉบับง่าย

การศึกษา ฉบับง่าย

Education Made Easy*

วันครู

วันนี้เป็นวันครู ทางโรงเรียนอนุบาลหนูน้อย และโรงเรียนทอสี มาที่วัดวันนี้ก็เนื่องในวันครู ซึ่งเป็นเหมือนช่วยเตือนเราให้มีสติ ระลึกถึงการศึกษา ระลึกถึงความหมายที่แท้จริงของการศึกษา ระลึกถึงเด็ก ระลึกถึงอนาคตของประเทศชาติ ฯลฯ ระลึกถึงอะไรก็ได้ ที่จะทำให้อะไรดีขึ้น

เราพูดกันบ่อยว่าเด็กเป็นอนาคตของชาติ พอตีว่าวันเด็กก็ใกล้กับวันครู วันเด็กใกล้กับวันครูก็ดี เพราะว่าเริ่มจากใกล้ขีดที่สุด คือเด็กกับผู้ปกครอง วันเด็กทำให้เด็กกับพ่อแม่เชื่อมประสานกัน แล้ว พอถึงวันครูก็มาเชื่อมประสานเด็กกับคุณครูอีก

เมื่อมองในแง่ที่ว่าเด็กเป็นอนาคตของชาติ

ครูก็นับว่าเป็นผู้สร้างอนาคตของชาติ

* ธรรมเทศนา แสดงแก่คณะครูและผู้บริหาร ของโรงเรียนอนุบาลหนูน้อย และโรงเรียนทอสี ที่มหาวิทยาลัยการจัดการศึกษาแนวพุทธ และรับฟังโอวาท เนื่องในวันครู ๑๖ มกราคม ๒๕๔๕ ณ อุโบสถ วัดญาณเวศกวัน

พอดีสมาเด็จพระสังฆราชประทานพระคติมานี้ เท่าที่จำได้ว่า...

“เด็กคืออนาคตของชาติ ผู้ใหญ่เป็นอนาคตของเด็ก”

อันนี้เป็นเรื่องสำคัญมาก ผู้ใหญ่ที่สำคัญมาก คือพ่อแม่ กับ ครู ครูนั่นแน่นอน โดยตรงเลย เพราะงานการศึกษาเป็นงานเพื่ออนาคตของเด็ก เมื่อพูดว่าเด็กเป็นอนาคตของชาติ ก็เหมือนกับพูดว่า อนาคตของชาติอยู่ในกำมือของคุณครู คุณครูเป็นผู้สร้างอนาคตของชาติ

ทั้งหมดนี้เป็นเรื่องที่เตือนสติให้พยายามทำหน้าที่ของเราให้ดีที่สุด วันนี้ก็ถือว่าเป็นวันที่ประสานกัน วันเด็กมาก่อน แล้วมาถึงวันครู ก็มาครบถ้วนสมบูรณ์ในวันนี้ ได้ครบทั้งเด็ก คุณพ่อคุณแม่ และคุณครู มาประสานกัน เพื่อทำให้เด็กมีชีวิตที่เจริญงอกงาม

งานของครู-งานของพระพุทธเจ้า

ตอนนี้เรามาทำงานอย่างมีชีวิตร่วมกัน ทั้งดงามอย่างดี ทางผู้บริหารและคุณครูได้เล่าความเป็นมาของโรงเรียน สำหรับโรงเรียนอนุบาลหนูน้อยเท่าที่ฟังมาเริ่มตั้งแต่ปี ๒๕๒๓ ก็ ๒๒ ปีแล้ว ส่วนของโรงเรียนทอสีเริ่ม ๒๕๓๓ ก็ ๑๒ ปีแล้ว ตอนนี้โรงเรียนได้มาเข้าสู่แนวทางของพระพุทธศาสนากันอย่างจริงๆ จังๆ ที่บอกเมื่อก็ ตั้งแต่ ๒๕๔๑ นี้ก็ ๔ ปี

ขออนุโมทนาผู้ทำกิจหน้าที่ด้วยคุณธรรม คือความเมตตา กรุณา หลักธรรมชุดนี้คือพรหมวิหาร มี ๔ แต่เราพูดกันไปกันมา บางที่เหมือนกับว่ามีแค่ ๒ คือ เมตตา กรุณา ที่จริงต้องให้ครบ

ทั้ง ๔ คือ เมตตา กรุณา มุทิตา และอุเบกขา

นอกจากอนุโมทนาในแง่ที่เป็นครู อาจารย์ ทำงานเพื่อเด็กๆ แล้ว ก็อนุโมทนาในแง่ที่นำเอาธรรมะหรือหลักพระพุทธศาสนา ไปสู่การปฏิบัติอย่างเป็นจริงเป็นจัง อันนี้เป็นเรื่องสำคัญ

หลักคำสอนของพระพุทธเจ้านั้นเป็นความจริงตามธรรมชาติ หรือความจริงตามธรรมดา ที่เรารู้แล้วจึงนำมาใช้ให้เป็นประโยชน์ แก่ชีวิตและสังคมทั้งหมดนี้

ธรรมะนั้นพระพุทธเจ้าได้ทรงสอนไว้ แต่บางครั้งก็เลื่อนลง จางหายไป เพราะผู้คนเห็นทาง ไม่ได้เรียนรู้ ไม่ได้ศึกษา การที่จะนำมาใช้ปฏิบัติก็เลยไม่ค่อยจะมี มีหน้าซำ บางทีปฏิบัติ แต่ไขว่เขว คลาดเคลื่อน เพี้ยนไปเลย กลายเป็นว่า แทนที่จะดี ก็เสีย

ทางโรงเรียนมีความสนใจ และเอาจริงเอาจัง เมื่อได้ศึกษา เรียนรู้แล้วก็นำไปใช้ประโยชน์ด้วยการปฏิบัติ โดยเฉพาะก็คือ ในเรื่องการให้การศึกษา หรือช่วยเด็กให้ศึกษา ซึ่งเป็นเรื่องใหญ่ในการที่จะทำให้สำเร็จ

พระพุทธศาสนาก็ทำหน้าที่ของงานนี้โดยตรง และทำเพื่อประโยชน์แก่ชีวิต แก่ชาวโลก ตามจุดมุ่งหมายที่พระพุทธเจ้าได้ทรงประกาศไว้ว่า พระพุทธศาสนามีอยู่เพื่อประโยชน์สุขแก่พหุชน เพื่อเกื้อกูลแก่ชาวโลก ด้วยเมตตาการุณย์แก่โลกทั้งหมด

การที่พระพุทธเจ้าได้เสด็จจาริกไปตลอด ๔๕ พรรษา เพื่อบำเพ็ญพุทธกิจนั้น สิ่งทีพระองค์ทรงทำไว้จะเกิดผล ก็เมื่อพวกเรา นำมาสืบต่อ ด้วยการปฏิบัติเอามาใช้กันจริงๆ จึงเป็นที่อนุโมทนา ที่โรงเรียนทั้งสองได้ตั้งใจนำธรรมะมาใช้กับเด็ก ตอนนี้อยู่ที่ว่าใน

การที่จะเอามาใช้ปฏิบัติ เราได้ศึกษากันให้รู้ให้เข้าใจลึกซึ่งชัดเจน
แค่ไหน ซึ่งเป็นเรื่องที่สำคัญ แต่เท่าที่ฟังก็คือจับหลักสำคัญๆ

หลักการศึกษา

หลักที่พระพุทธศาสนาสอนไว้ ซึ่งเป็นหลักปลีกย่อยต่างๆ ที่
เราเรียกว่า หลักธรรมทั้งหลาย มีมากมายเหลือเกิน การที่จะใช้ให้
ได้ผลจริงก็ต้องจับหลักใหญ่ให้ได้

ธรรมซึ่งเป็นหลักทั่วไป ที่ทางครูอาจารย์-ผู้บริหารได้พูดมา
เป็นหลักใหญ่ๆ อย่างที่พูดถึงเรื่อง ศึกษา ๓ กัถิ ภาวนา ๔ กัถิ เป็น
หลักสำคัญ โดยเฉพาะก็เกี่ยวข้องโดยตรงกับการศึกษา แต่ที่จริงก็
คือ เกี่ยวข้องกับพุทธศาสนาทั้งหมด เพราะการพูดถึงเรื่องของ
พุทธศาสนาก็คือการที่จะนำเอาไตรสิกขาเข้ามาสู่ชีวิตของคน
เพราะว่าในความหมายของพระพุทธศาสนา ไตรสิกขาเป็นเรื่อง
ของชีวิต คือการที่จะทำให้ชีวิตอยู่ดีมีสุข

คนเราพอเกิดมาแล้วก็ต้องพยายามเป็นอยู่ให้ดี เริ่มตั้งแต่
เป็นอยู่ให้รอด คือให้มีชีวิตรอด แต่แค่รอดคงไม่พอ ต้องพยายาม
เป็นอยู่ให้ดี จะเป็นอยู่ให้ดีได้อย่างไร การที่จะเป็นอยู่ให้ดีก็ต้อง
ศึกษานั้นเอง ตรงกับที่เราใช้ปัจจุบันก็คือเรียนรู้

เรียนรู้เป็นความหมายหนึ่งของการศึกษา คือการที่จะฝึก
ตัวเอง พัฒนาชีวิตของตัวเอง ให้มีความสามารถที่จะเป็นอยู่ได้
อย่างดี การศึกษาก็คือการที่จะทำให้ชีวิตเป็นอยู่ได้อย่างดี ซึ่งเรา
ต้องพยายามอยู่ตลอดเวลา

ชีวิตนี้แน่นอนว่า จะอยู่ได้ด้วยการศึกษา เพราะว่าเราต้องเจอสถานการณ์ใหม่ พบคนใหม่ หรือพบคนเก่าในสถานการณ์ใหม่ ซึ่งจะต้องมีการปฏิบัติ การแสดงออก การตอบสนองอะไรอย่างใดอย่างหนึ่ง ตั้งแต่การคิด การรับรู้ การที่เราพยายามจะเป็นอยู่ หรือเรียกว่าดำเนินชีวิตของเราให้เป็นไปด้วยดี ก็คือการต้องพยายาม ต้องฝึกตัวเอง ต้องรับรู้ประสบการณ์ และหาทางที่จะปฏิบัติต่อสิ่งแวดล้อมให้ดี หรือแก้ปัญหาให้ได้ อันนี้แหละเรียกว่าการศึกษา

ถ้าชีวิตใดไม่พยายามที่จะปฏิบัติต่อสิ่งแวดล้อมให้ถูกต้อง หรือให้ได้ผล ชีวิตนั้นก็จะเป็นอยู่ดีไม่ได้ เมื่อไม่พยายามเป็นอยู่ให้ดี เราก็เรียกว่าไม่มีการศึกษา พระพุทธเจ้าเรียกคนอย่างนี้ว่าคนพาล คำว่า “พาล” แปลว่า อ่อนปัญญา หรือเขลา เป็นอยู่สักแต่ว่ามึลมหายใจ หรือมีชีวิตอยู่สักแต่ว่าลมหายใจ

ถ้าคนจะมีชีวิตที่ดีก็ต้องพยายามเป็นอยู่ให้ดี คือต้องศึกษา การศึกษาจึงเป็นเรื่องตลอดชีวิต และตลอดเวลา ไม่ใช่ว่าจะมีต่อเมื่อเข้าโรงเรียน

เมื่อเราพยายามเป็นอยู่หรือทำชีวิตให้ดี เราก็ต้องปฏิบัติต่อสถานการณ์ต่างๆ ให้ได้ผลดีที่สุด ใครที่สามารถปฏิบัติต่อประสบการณ์ หรือปฏิบัติต่อสิ่งที่เกี่ยวข้องได้ผลดีที่สุด ก็เจริญพัฒนา เรียกว่ามีการศึกษาที่ดี

นี่เป็นเรื่องที่แสดงความสัมพันธ์ระหว่างชีวิตกับการศึกษา ไปๆ มาๆ การศึกษากับการมีชีวิตที่ดีก็เป็นเรื่องเดียวกัน และการศึกษาก็เป็นกิจกรรมของชีวิตนั่นเอง

ฉะนั้น เมื่อพูดด้วยภาษาของพระพุทฺธศาสนา การศึกษาจึงเข้ามาอยู่ในชีวิตของคน เหมือนกับว่าเอาไตรสิกขามาฝึกคนหรือเอามาจัดเข้าในชีวิตของคน ให้เกิดเป็นวิถีชีวิตที่มีองค์ประกอบ ๘ ประการ ที่เรียกว่า “มรรคมืองค์แปด”

สิกขา แปลว่า ศึกษา มรรคก็แปลว่า ทางชีวิต เราศึกษาอย่างไร เราก็มีมรรคคือวิถีชีวิตที่ดงามขึ้นอย่างนั้น เมื่อศึกษามากขึ้น วิถีชีวิตของเราก็กลายเป็นมรรคมากขึ้น คือก้าวไปในมรรคมากขึ้น เรายิ่งทำไตรสิกขาให้เจริญมากขึ้น เราก็ยิ่งก้าวไปในมรรคมากขึ้น ฉะนั้น มรรคก็เป็นเรื่องเดียวกับไตรสิกขา หรือเป็นอีกด้านหนึ่งของไตรสิกขา

ตามที่พูดมานี้ ความหมายของการศึกษาจึงสามารถให้ได้หลายอย่าง จะพูดแ่งไหนก็ได้ เช่นว่าเป็นเรื่องของการพัฒนาความสามารถที่จะเป็นอยู่ให้ดีที่สุด หรือการทำชีวิตให้งอกงามไปในมรรค ดังที่กล่าวมาแล้ว

หลักการสอน

การศึกษานั้นเป็นงานของชีวิต หรือเป็นหน้าที่ของทุกคนทุกชีวิต พอพูดอย่างนี้ก็อาจจะรู้สึกว่าหนักหรือน่าเหนื่อย หลายคนหลายชีวิตยังศึกษาไม่เป็น ก็ศึกษาไม่ได้ผลดี หรือบางทีแทบไม่รู้จักศึกษาเลย ถึงตอนนี้ก็มีคุณครูเข้ามา คุณครูก็มาช่วยเราให้ศึกษา คือช่วยเราให้ศึกษาอย่างได้ผล การช่วยให้ศึกษานั้นเรียกว่า “การสอน” จะพูดว่าช่วยให้เรียน หรือช่วยให้เรียนรู้ ก็ได้

พ่อแม่เริ่มดำเนินชีวิต คือเริ่มเป็นอยู่ เขาก็เริ่มศึกษา คือพยายามให้ชีวิตของเขาเป็นอยู่ได้และเป็นอยู่ดี ถึงตอนนี้คุณครูก็เข้ามา เช่น เด็กยังเดินไม่เป็น ก็มาสอนเดิน คือช่วยให้เด็กฝึกเดิน ศึกษาการเดิน หรือเรียนรู้ที่จะเดินให้เป็น คนที่จะช่วยให้เด็กศึกษาหรือฝึกเรียนรู้การเป็นอยู่พื้นฐานอย่างนี้ ก็คือ พ่อแม่ ซึ่งอยู่กับเด็ก ใกล้ชิดเด็กที่สุด เพราะฉะนั้น ทางพระจึงเรียกพ่อแม่ว่าเป็นครูคนแรก คือ "ครูต้น" หรือบูรพาจารย์

ที่นี้ ที่ว่าครูเป็นผู้ที่ช่วยให้ศึกษา เรียกว่า "สอน" จนกระทั่งเมื่อว่าโดยสาระ เรื่องของครูก็เป็นเรื่องของการสอนนั้น ต้องถามว่า ครูสอนอะไร เราลองมาดูว่าครูใหญ่สูงสุด คือพระพุทธเจ้าทรงสอนอะไร

เมื่อได้บอกแล้วว่า พระพุทธศาสนานั้น ที่เรียกว่าธรรมก็คือความจริงของธรรมดา หรือธรรมชาติ ดังที่พระพุทธเจ้าตรัสว่า ... ตถาคตจะเกิดขึ้นหรือไม่ก็ตาม ความจริงก็มีอยู่ตามธรรมดาของมันอย่างนั้น... พระพุทธเจ้าทรงค้นพบแล้วนำมาแสดง มาบอกมา กล่าวให้เข้าใจง่ายว่าเป็นอย่างนี้ๆ นี่ก็คือบอกว่า พระพุทธเจ้าทรงสอนความจริงที่มีอยู่ตามธรรมดา

ความจริงของธรรมดานั้นเราจะรู้ไปทำไม เราต้องรู้ก็เพราะว่า เมื่อชีวิตของเราและทุกสิ่งทุกอย่างเป็นไปตามธรรมดาหรือตามกฎธรรมชาตินี้ ถ้าเราไม่รู้ธรรมดานั้น ไม่รู้ความเป็นไปของมัน ไม่รู้กฎธรรมชาติ เช่นความเป็นไปตามเหตุปัจจัย หรือความสัมพันธ์ระหว่างเหตุกับผล เป็นต้น เราก็ปฏิบัติอะไรไม่ถูก แม้แต่ชีวิตของเรา ตั้งแต่ร่างกายของเราก็เป็นไปตามกฎธรรมชาติ เมื่อเราจะดำเนินชีวิตให้ถูกต้อง เราก็ต้องรู้จักว่ามันเป็นอย่างไร ดังเช่นแพทย์

จะรักษาคนไข้ ก็ต้องเรียนเรื่องความจริงของชีวิตด้านร่างกายกัน ตั้งมากมาย การรู้ความจริงตามธรรมดานี้เป็นเรื่องใหญ่ที่สุด

ธรรมดานี้แหละยากที่สุด พุทธศาสนาเป็นเรื่องของธรรมดา และให้เข้าถึงธรรมดาเท่านั้นเอง แต่ใครเข้าถึงธรรมดานี้แหละคือ สำเร็จ ไม่มีอะไรยากไปกว่าเรื่องธรรมดา ใครถึงธรรมดานั้น ก็สมบูรณ์เลย

เราต้องรู้ธรรมดา เพราะว่าเมื่อเรารู้ความจริงที่เป็นธรรมดานั้นแล้วเราจะได้ปฏิบัติต่อสิ่งทั้งหลายให้ถูกต้อง เหมือนรู้ความจริงของไฟแล้ว ก็ปฏิบัติต่อไฟได้ถูกต้อง และเอาไฟมาใช้ประโยชน์ได้

การที่พระพุทธรเจ้าตรัสคำสอนต่างๆ นั้น พระองค์ก็เอาความจริงของธรรมดามาเป็นฐาน ถ้าใช้ศัพท์สมัยใหม่ก็คือเอาสัจธรรมมาเป็นฐาน คือสอนว่า ความจริงเป็นอย่างนี้นะ เมื่อความจริงเป็นอย่างนี้ ถ้ามองว่าเราจะมีชีวิตที่ดีได้อย่างไร ตอนนี้แหละธรรมดาคือความจริงหรือสัจธรรมก็เรียกว่าหรือบังคับเราอยู่ในตัวว่า ถ้าคุณจะเป็นอยู่ให้ดีจริง คุณจะต้องดำเนินชีวิตอย่างนี้ คุณต้องทำอย่างนี้ คุณต้องทำเหตุปัจจัยอย่างนี้

ถึงตอนนี้ คำสอนประเภทที่ ๒ ก็จึงเกิดขึ้น คือคำสอนประเภทที่เราเรียกสมัยนี้ว่า “จริยธรรม” จริยธรรมก็คือข้อเรียกร้องของสัจธรรม หรือข้อเรียกร้องของธรรมดาต่อมนุษย์ ว่าถ้าคุณต้องการอยู่ดีคุณต้องทำอย่างนี้ คุณต้องปฏิบัติอย่างนี้ จริยธรรมก็จึงเป็นเรื่องของความจริงภาคปฏิบัติการที่สืบเนื่องจากธรรมดานั้น ไม่ใช่ว่าพระพุทธรเจ้าจะทรงแต่งขึ้นมา และไม่ใช่ว่าคำสั่งของพระองค์ พระองค์มาสอนโดยอาศัยความรู้ในความจริงนั่นเอง

ด้วยเหตุนี้ ถ้าไม่รู้จักความจริงถึงที่สุดแล้ว การที่จะมาสอนหลักจริยธรรมก็ไม่สามารถสมบูรณ์ได้ อันนี้เป็นเรื่องที่สัมพันธ์กัน คำสอนที่เป็นเรื่องข้อปฏิบัติ หรือธรรมะด้านที่เรานำมาใช้ อย่างเรื่องไตรสิกขา และเรื่องมรรคก็อยู่ในประเภทนี้

ที่พูดเมื่อก็หมายความว่า การที่พระพุทธเจ้าตรัสสอนเรื่องสิกขา และเรื่องมรรค ก็เพราะว่าทรงได้ตรัสรู้สัจธรรม หรือความจริงตามธรรมดานั้นแล้ว จึงมาตรัสบอกมนุษย์ทั้งหลายว่าธรรมดาเป็นอย่างนั้นะ ถ้าคุณปฏิบัติถูกต้องตามธรรมดาแล้วชีวิตของคุณก็จะเป็นอยู่ดี และสังคมของคุณก็จะอยู่ดี เพราะฉะนั้นถ้าตกลงคุณก็ทำให้สอดคล้องกับธรรมดา หรือเอาความรู้ต่อธรรมดานั้นมาใช้ให้เป็นประโยชน์ อย่างนั้นะ เราจึงได้มีการศึกษากัน

ความจริงเราก็ต้องศึกษาอยู่แล้ว แต่เราศึกษาไม่เป็น คนจำนวนมากศึกษาไม่เป็น ก็เลยทำให้เสียเวลากับชีวิต และผิดพลาด ไม่เจริญก้าวหน้า บางทีก็พลาดพลั้งไปในทางเสียหาย กลายเป็นความเสื่อมของชีวิตไป

ไตรสิกขา เดินหน้าไปกับชีวิตทั้งสามด้าน

ในเมื่อการศึกษาเป็นเรื่องของชีวิต คือการที่ชีวิตต้องพยายามเป็นอยู่ให้ดี และชีวิตก็ต้องเป็นอยู่ตลอดเวลาอย่างที่ว่ามานั้น มันก็เลยเป็นเรื่องของชีวิตทั้งกระบวนการที่เป็นอยู่ ซึ่งเราจะแยกกระจัดกระจายออกไปไม่ได้

เพราะฉะนั้นเวลานี้จึงต้องย้ำบ่อยว่า ไตรสิกขาที่อยู่ที่ชีวิตของเราทั้งหมดนี้แหละ การที่ไตรสิกขามี ๓ อย่าง ก็เพราะตรัสไปตาม ๓ ด้านของชีวิต ที่เรียกว่าง่าย ๆ โดยใช้ศัพท์สมัยปัจจุบันมาเทียบ ว่าเป็นเรื่องของ **พฤติกรรม จิตใจ ปัญญา**

แต่ในเรื่องพฤติกรรม ขอย้ำว่า ความจริงมันเป็นศัพท์ที่อาจจะเข้าใจไม่ถึงกับตรงกันทีเดียว เพราะเป็นการเอาคำสมัยใหม่มาเทียบเท่านั้น

ที่ว่าพฤติกรรมนั้น ของพระหมายถึงการที่เราสัมพันธ์กับสิ่งแวดล้อม หรือสิ่งรอบตัวทั้งหมด ซึ่งบางอย่างเราอาจจะใช้ศัพท์ปัจจุบันว่าพฤติกรรมไม่ถนัด เช่นการใช้ ตา หู จมูก ลิ้น คือใช้ตา ดู – หูฟัง เป็นต้นนี้ เราจะเรียกว่าพฤติกรรมก็คงไม่ถนัด แต่ทั้งหมดนี้ก็เป็นเรื่องของการสัมพันธ์กับโลก ถ้าใช้ภาษาแบบพระก็ว่าสัมพันธ์กับโลก แต่เดี๋ยวนี้เขาใช้คำว่า “สิ่งแวดล้อม”

โลกก็คือทุกอย่างรอบชีวิต เดิมนั้นโลกนั้นเรามาเรียกเป็นสิ่งแวดล้อม แยกเป็นสิ่งแวดล้อมทางวัตถุอย่างหนึ่ง และสิ่งแวดล้อมทางสังคมอย่างหนึ่ง แต่ภาษาพระเรียกว่าโลกหมดเลย

ชีวิตของเราสัมพันธ์กับโลก เราใช้ตา หู จมูก ลิ้น กายและใจ และใช้กายกับวาจาสัมพันธ์กับโลกนั้น ด้านนี้เราเรียกไปพลางก่อนว่า **พฤติกรรม**

เรื่องของสิ่งแวดล้อมหรือโลกทั้งหมดนี้ เราจะต้องสัมพันธ์ให้ดีให้ได้ผล เป็นด้านที่ ๑ ของชีวิต แน่แน่นอนว่าชีวิตของเราด้านที่ ๑ คือการสัมพันธ์กับสิ่งแวดล้อม หรือโลก หรือสิ่งภายนอก ทั้งมนุษย์ทั้งวัตถุสิ่งของเครื่องใช้และธรรมชาติต่างๆ เราต้องสัมพันธ์แน่นอน

จึงต้องสัมพันธ์อย่างดี อย่างได้ผล

ลึกลงไป การที่เราจะมีความสัมพันธ์กับสิ่งเหล่านี้และจะสัมพันธ์อย่างไรขึ้นต่อเจตนา คือเจตจำนงของเรา ซึ่งประกอบ ด้วยแรงจูงใจ คุณภาพของจิตใจ และสภาพจิตใจที่มีความสุข- ความทุกข์เป็นต้น โดยเฉพาะความสุข และความทุกข์จะเป็นจุด หมายหลักในความสัมพันธ์ของเรา

การที่เรามีพฤติกรรม ทางกาย หรือทางวาจาก็ตาม การที่เรา ใช้ตาหู - หูฟังก็ตาม ลึกลงไปเรามักจะมุ่งเพื่อสนองความต้องการ ในแง่ของการหนีทุกข์และหาสุข ภาวะด้านจิตใจจึงมีอิทธิพลต่อ การสัมพันธ์กับสิ่งแวดล้อมตลอดเวลา คือเรามีเจตนาอย่างใด อย่างหนึ่ง โดยมีแรงจูงใจอย่างใดอย่างหนึ่ง รวมความว่า จิตใจมี บทบาทตลอดเวลาที่เรามีความสัมพันธ์กับโลกภายนอกด้วยพฤติ- กรรมและอินทรีย์

ต่อไปอีกด้านหนึ่ง คือ พร้อมกันนั่นเอง เราจะมี ความสัมพันธ์ได้แค่ไหน ก็อยู่ในขอบเขตที่เรามีความรู้ คือ ปัญญาของเรา รู้เข้าใจเท่าไรอย่างไร และเรามีความเห็นอย่างไร เราก็สัมพันธ์ไป ตามนั้นแค่นั้น เราเข้าใจว่าถ้าเราทำอย่างนี้จะเกิดผลดีแก่ชีวิตของ เรา จะช่วยให้เราหนีทุกข์ หรือได้รับความสุข แล้วเราก็มีพฤติกรรม ไปอย่างนั้นหรือสัมพันธ์อย่างนั้น เช่น เราคิดเห็นเข้าใจว่า ดูสิ่งนี้ แล้วเราจะมีความสุข เราก็มีพฤติกรรมและใช้อินทรีย์ที่จะดูสิ่งนั้น อย่างนี้เป็นต้น

สอนเด็กให้ได้ครบไตรสิกขา

ฉะนั้นในเวลาที่เราเกี่ยวข้องกับสัมพันธกับสิ่งทั้งหลายนั้น จึงมีทั้งศีล สมาธิ ปัญญา ครบหมด คือ

๑) มีด้านพฤติกรรม ซึ่งถ้าจะพูดให้เต็มความหมายยังไม่รู้จะใช้ศัพท์อะไรดี เคยลองใช้คำหนึ่งไปพลางก่อนว่า “พฤติกรรม” ซึ่งไม่ใช่แค่พฤติกรรม แต่กว้างกว่านั้น ซึ่งจะต้องหาดูว่าใช้ศัพท์อะไรจึงจะดี ด้านนี้เรียกเป็นภาษาพระว่า “ศีล” คือสัมพันธกับโลกภายนอกทั้งหมด

๒) เบื้องหลังศีลก็มี “จิตใจ” คือมีสภาพจิตใจ ซึ่งมีเจตนาหรือเจตจำนงเป็นตัวนำที่จะกำหนดให้เราสัมพันธอย่างไร

๓) แล้วอีกด้านหนึ่งเหนือขึ้นไป เราจะสัมพันธได้แค่ไหนอย่างไร ก็ต้องเป็นไปตาม “ปัญญา” เริ่มจากความคิดเห็น ความรู้ ความเข้าใจเท่าที่มีและยึดถือไว้

สามอย่างนี้มีตลอดเวลาแยกกันไม่ได้ การพูดแยกกันเป็นการพูดในชั้นหยาบๆ เท่านั้น เพราะฉะนั้นจึงบอกว่า เมื่อเราทำกิจกรรมอะไรก็ตามสักอย่างหนึ่ง แต่ละคนสามารถพิจารณา หรือถ้าทำกันเป็นกลุ่มทั้งกลุ่มก็สามารถพิจารณาก่อนทำก็ได้ หรือตรวจสอบหลังทำก็ได้ ว่าการศึกษา ๓ ด้านของเราเป็นอย่างไร

ก่อนทำ ก็คิดดู หรือตรวจดู ว่ากิจกรรมที่เรากำลังจะทำอยู่นี้

- ด้านที่ ๑ คือ ด้านความสัมพันธ์กับโลกภายนอก ได้แก่ ด้านศีล ดูว่ากิจกรรมการกระทำหรือพฤติกรรมของเรา นี่จะเป็นการเบียดเบียน ก่อความเดือดร้อนแก่ใคร ทำ

อะไรให้เสียหายหรือเปล่า หรือเป็นไปในทางส่งเสริม
เกื้อกูล ช่วยเหลือกัน อย่างน้อยก็ไม่ก่อให้เกิดโทษ ไม่
ทำให้ใครเดือดร้อน หรือทำอะไรให้เสียหาย

- ด้านที่ ๒ คือ **ด้านจิตใจ** ก็ดูว่า สภาพจิตใจของเรา ที่กำลัง
ทำอยู่หรือกำลังจะทำกิจกรรมอันนี้ เราทำด้วยเจตนา
อย่างไร มีความมุ่งหมายอย่างไร มีแรงจูงใจอะไร มี
ความหวังดี ปรารถนาดี อยากจะช่วยเหลือเกื้อกูลหรือ
คิดร้าย มีจิตใจที่ขุ่นบานแหม่นใสหรือขุ่นมัว มีความสุข
หรือความทุกข์ เป็นต้น
- ด้านที่ ๓ คือ **ด้านปัญญา** หรือด้านความรู้ความเข้าใจ
ก็ตรวจสอบดูว่า เรารู้เข้าใจสิ่งที่เรากระทำนั้นชัดเจนดีหรือไม่
เป็นการกระทำที่ตรงตามเหตุปัจจัย จะก่อให้เกิดผลที่
เราต้องการได้ครบถ้วนกระบวนการหรือไม่ ทำไปแล้วจะ
เกิดผลดี – ผลเสียอะไรบ้าง เป็นต้น

ทุกกิจกรรมเราสามารถพิจารณาทั้ง ๓ ด้านครบเลย อย่าง
นักเรียนจะทำอะไรสักอย่าง คุณครูหรือหัวหน้าก็บอกว่า เออ ! เรา
ยอมเสียเวลานิดหนึ่ง มาช่วยกันคิดว่าสิ่งที่เรากำลังจะทำนี้ เามา
ตรวจสอบกับชีวิตของเรา ๓ ด้าน ว่าเป็นไปด้วยดีไหม ว่าในด้าน
ความสัมพันธ์ก็ดีนะ ไม่เบียดเบียนใคร ไม่ก่อความเดือดร้อน ไม่
เป็นโทษ แต่ก่อให้เกิดประโยชน์เกื้อกูล ด้านจิตใจของเราก็ตี ด้าน
ปัญญาเราก็ตำด้วยความรู้ความเข้าใจและคิดพิจารณา พอตรวจ
สอบชัดเจนแล้ว สึกขาครบสามด้าน...ก็ทำด้วยความมั่นใจเลย

สิกขาข้อศีลมี ๒ ด้าน

เมื่อทำไปแล้วก็ตรวจสอบได้อีก คราวนี้วัดผลด้วยภาวนา ๔ เลย แต่เรื่องภาวนา ๔ นี้ ต้องโยงกับสิกขา ๓ หรือไตรสิกขาให้ดี ต้องชัดว่า เราใช้ภาวนา ๔ วัดผลของสิกขา ๓

อีกอย่างหนึ่ง ต้องชัดว่า สิกขา ๓ กลายเป็นภาวนา ๔ เพราะเรื่องสิกขา ๓ เป็นการดูการทำงานแบบองค์รวมขององค์รวม ๓ (เรียกรวมเป็นคำเดียวว่า “ไตรสิกขา”) แต่เรื่องภาวนา ๔ เป็นการจำแนกแยกแยะออกดูแต่ละด้านให้ชัดไปที่ละอย่าง

ภาวนา ๔ ครูอาจารย์ที่นี้ทุกท่านคงทราบดีอยู่แล้ว คือ กายภาวนา ศีลภาวนา จิตตภาวนา และ ปัญญาภาวนา

เมื่อเทียบกับสิกขา ๓ ก็จะทำให้เห็นว่า ภาวนา ๓ ข้อหลัง ตรงกับสิกขา ๓ เลย แต่เพิ่มข้อแรกคือกายภาวนาเข้ามา จึงต้องทำความเข้าใจนิดหน่อยว่า สิกขาข้อแรก คือศีลนั้นแหละแยกออกเป็น ๒ อย่าง เป็นกาย กับศีล

ทำไมในภาวนา ๔ นั้น แยกศีลเป็น ๒ อย่าง ก็อธิบายว่า ศีลที่ว่าสัมพันธ์กับสิ่งแวดล้อมนั้นแยกย่อยออกไปเป็น ๒ ด้าน คือสัมพันธ์กับสิ่งแวดล้อมทางกายภาพด้านหนึ่ง และสัมพันธ์กับสิ่งแวดล้อมทางสังคมด้านหนึ่ง ในเรื่องภาวนานี้ต้องการดูที่ละเอียดให้ละเอียด จึงแยกศีลย่อยออกไปเป็น ๒ ด้าน

แต่ในไตรสิกขา ทำไมศีลจึงรวมหมด ทั้งความสัมพันธ์กับสิ่งแวดล้อมด้านวัตถุ และสัมพันธ์กับบุคคลและสังคม ก็เพราะว่าในไตรสิกขานั้น ศีล-สมาธิ-ปัญญา ต้องเป็นไปพร้อมด้วยกันทั้ง ๓

อย่างตลอดเวลา ศิลปินจึงต้องรวมเป็นข้อเดียว เพราะในครั้งหนึ่งๆ เราสัมพันธ์กับสิ่งแวดล้อมอย่างใดอย่างหนึ่งอย่างเดียว

เป็นอันว่า การศึกษาก็อยู่ในกิจกรรมทุกอย่างของชีวิตนี้เอง จึงบอกว่าตั้งแต่เกิดมาเราก็ต้องเริ่มการศึกษาแล้ว เพื่อจะให้ชีวิตเป็นอยู่ด้วยดี เพราะฉะนั้นพระพุทธศาสนาจึงเริ่มฝึกคนให้ศึกษา ตั้งแต่ในการเป็นอยู่ประจำวัน ว่าการกินการอยู่นี้แหละ เราต้องมีการศึกษา ถ้ากินไม่เป็น ไม่รู้จักใช้ไตรสิกขาในการกิน การกินก็ไม่ได้ผลดี

กินอย่างไรให้เป็นไตรสิกขา

กินอย่างไรให้เป็นไตรสิกขา การกินก็เป็นความสัมพันธ์กับสิ่งแวดล้อมใช่ไหม คือเป็นการสัมพันธ์กับวัตถุข้างนอก เพราะในการกิน หรือรับประทานนั้น เราใช้ลิ้น ใช้ปาก สัมพันธ์กับสิ่งแวดล้อมภายนอก จึงเป็นด้านศีล ถ้าใช้คือสัมพันธ์แล้วเป็นประโยชน์ เกื้อกูล ก็เป็นศีล แต่ถ้าใช้แล้วเกิดโทษก่อความเดือดร้อน ก็เสียศีล

พร้อมกันนั้น ในขณะที่กิน ด้านจิตใจเราก็มีความพอใจไม่พอใจ มีความสุขหรือความทุกข์ ใจชื่นบานหรือขุ่นมัวเศร้าหมอง ตื่นตัวหรือมัวเมา

นอกจากนั้นอีกด้านหนึ่ง การที่จะพอใจไม่พอใจ จะเป็นสุขหรือเป็นทุกข์อย่างไร ก็ขึ้นอยู่กับปัญญาด้วย ถ้ามองเห็นว่า ที่เรากินนี้มีความมุ่งหมายเพื่อให้สุขภาพดี ความพอใจก็เกิดขึ้นอย่างหนึ่ง ถ้าไม่ได้คิด ไม่ได้พิจารณา มุ่งสนองความต้องการของลิ้น

ต้องการสอรรอย ความพอใจและความสุขก็จะไปอีกอย่างหนึ่ง

ตัวปัญญาความรู้ก็มาเป็นปัจจัย หรือนำทางให้แก่ความสุข ความทุกข์ด้วย และปรุงแต่งสภาพจิตใจ เช่น ความพอใจ หรือไม่พอใจ ท่านจึงสอนว่าให้เอาปัญญามาใช้พิจารณาว่าที่เรากินนี้ เรากินเพื่ออะไร

ด้วยเหตุนี้แหละ เมื่อพระบวชใหม่ เราจึงมีประเพณีมาแต่โบราณว่า ก่อนบวชต้องไปอยู่วัด ท่องบทสวดมนต์และฝึกฝนเตรียมตัวต่างๆ บรรดาบทสวดมนต์ทั้งหลายนั้น บทที่ให้ท่องบทหนึ่ง ซึ่งเดี๋ยวนี้บางที่ไม่รู้จักแล้ว แต่เข้าใจว่าครูอาจารย์ส่วนใหญ่ที่มานี้คงรู้จัก เรียกกันว่าบทปฏิสังขาย ซึ่งเริ่มต้นว่า ปฏิสังขายนิโส ปิณฑะปาตัง ปฏิเสวามิ เป็นต้น ซึ่งเป็นบทพิจารณาอาหาร บทนี้รู้จักกันมากที่สุด ที่จริงท่านให้พิจารณาหมดทุกอย่าง มีบทเฉพาะสำหรับแต่ละอย่างๆ

บทพิจารณาอาหารมีใจความว่า ข้าพเจ้าพิจารณาแล้วโดยแยบคาย จึงบริโภคหรือฉันภัตตาหารนี้โดยมองเห็นว่า มิใช่บริโภคเพียงเพื่อเอร็ดอร่อย เพื่อโก้เก๋อะไรต่างๆ แต่บริโภคเพื่อหล่อเลี้ยงร่างกายให้ชีวิตเป็นอยู่ได้ เพื่อเกื้อหนุนแก่ชีวิตประเสริฐหรือการดำเนินชีวิตที่ดีงาม คือ นำร่างกายไปใช้ทำประโยชน์

นี่เป็นการที่เราเอาปัญญามาพิจารณา เมื่อเอาปัญญามาพิจารณาเกิดความเข้าใจถูกต้องแล้ว จิตใจก็เกิดความพอใจที่เปลี่ยนไป คือถ้าหากว่าแต่ก่อนนี้มองเห็นอาหารไม่ถูกปากหรือไม่ได้อย่างใจหน่อยก็โกรธ ไม่ยอมรับประทานแล้ว แต่ตอนนี้พอพิจารณาว่าประโยชน์อยู่ที่คุณค่าที่จะหล่อเลี้ยงชีวิต ให้มีสุขภาพ

แข็งแรง เราก็รับประทานได้ง่ายขึ้น ทำให้มีพฤติกรรมในการรับประทานที่ดีงามถูกต้อง

ไม่ใช่เพียงแค่ว่ามีความพอใจที่จะรับประทานง่ายขึ้นเท่านั้น แม้แต่ปริมาณอาหารก็จะรับประทานไม่เกินควร ไม่ใช่ว่าเห็นแก่อร่อยก็กินเรื่อยไป แต่จะกินพอดี อย่างที่เรียกว่า “โภชนะ-มัตตัญญูตา” แปลว่า รู้จักประมาณในการบริโภค

การฝึกระดับนี้ ถ้าเป็นศิลปินของพระ จะมีชื่อเฉพาะเรียกว่า ปัจจัยสันนิสสิตศีล คือศีลที่อิงอาศัยปัจจัย ๔ แต่มีอีกชื่อหนึ่งว่า ปัจจัยปฏิเสวนา คือศีลที่เกี่ยวกับการเสพปัจจัย ศีลประเภทนี้อยู่กับชีวิตประจำวัน แต่ห่างเหินไปจากคนไทยเรา จนเราแทบจะลืมจัก ที่จริงศีลอย่างนี้สำคัญมากในครอบครัว ตั้งแต่ในบ้าน มาที่โรงเรียนก็สำคัญ

เอาปัญญากับจิตใจมาช่วยในการฝึกศีล

จะเห็นว่าศีลอย่างนี้เกี่ยวข้องกับปัจจัย ๔ คือ สิ่งของที่กินที่ใช้ แต่ศีลนั้นก็สำเร็จด้วยปัญญา เราใช้ปัญญามาช่วยฝึกศีล แล้วก็เลยกลายเป็นว่าเราใช้ศีลเป็นแดนฝึกปัญญาไปด้วย แต่ตัวเด่นในกรณีนี้เป็นเรื่องพฤติกรรมที่สัมพันธ์กับสิ่งภายนอก จึงเรียกว่า ศีล ไม่เรียกว่า ปัญญา

แต่ในการที่ศีลจะเป็นไปได้นั้น ก็เห็นชัดเลยว่าต้องอาศัยปัญญา ที่รู้จักคิดพิจารณาและกินใช้ด้วยความรู้ความเข้าใจ พร้อมทั้งด้านจิตใจก็มีความตั้งใจและพอใจเป็นต้นตามปัญญานั้น

การที่เราเรียกว่า ศิล สมาธิ ปัญญา จึงไม่ได้แยกออกจากกันเด็ดขาด เป็นแต่เพียงว่า ในตอนนั้นๆ จะเอาตัวไหนเป็นตัวเด่น

ขั้นศีลนี้เป็นการฝึกในชีวิตประจำวัน เกี่ยวข้องกับโลกภายนอก คือเกี่ยวข้องกับวัตถุ และเกี่ยวข้องกับเพื่อนมนุษย์ เป็นด้านที่ง่าย ๆ หรือหยาบหน้อย มองเห็นชัด และในการฝึกด้านนี้เราก็เอาด้านจิตใจคือเรื่องสมาธิ และการคิดพิจารณาด้านปัญญาเข้ามาช่วย จึงเป็นการบูรณาการอยู่ในตัวเลย

จะเห็นว่า ในชีวิตที่เป็นจริงเราไม่สามารถจะไม่บูรณาการ ถ้าเราไม่บูรณาการมันก็ไม่สามารถจะเกิดผลดีขึ้นมาได้ ทั้งหมดนี้เมื่อมีการศึกษาถูกทางมันก็เป็นไปเอง แคฝึกศีลเท่านั้น สมาธิและปัญญาก็มาเอง แต่ต้องใช้ให้เป็น มันจึงเป็นเรื่องของไตรสิกขาที่เป็นไปตลอดเวลา

ทีนี้ มองดูในแง่มรรคก็ชัดว่า วิถีชีวิตที่ดีก็เกิดขึ้น เช่นในการที่เราจะรับประทานอาหาร เมื่อรับประทานด้วยความเข้าใจถูกต้องว่าอ...ที่จริงคุณค่าและความมุ่งหมายที่แท้ของการกินก็เพื่อหล่อเลี้ยงร่างกายให้ชีวิตเป็นอยู่ดี พอเรามองเห็นและเข้าใจอย่างนี้ มันก็เข้าสู่แนวที่เรียกว่าเกิดสัมมาทิฐิใช่ไหม นี่ถือเป็นมรรคแล้ว นี่แหละมาด้วยกัน

ในเวลาที่เราพิจารณาไป ความเห็นที่ถูกต้องก็ก่อตัวขึ้นมาจากการรู้จักคิดพิจารณาถูกต้อง พอสัมมาทิฐิเกิด มันก็จะไปเป็นตัวตั้งต้นให้แก่วิถีชีวิตที่เรียกว่ามรรค ให้ดำเนินชีวิตไปในทางที่ถูกต้อง กระบวนการศึกษาและพัฒนาชีวิตก็ดำเนินไปอย่างนี้ เป็นเรื่องของไตรสิกขากับมรรคมืองค์ ๘ ประสานไปด้วยกัน เราจึงบอก

ว่าเขาไตร่ตรองศึกษามานานจนทำให้เรามีวิถีชีวิตที่เป็นมรรค ซึ่งเป็นวิถีชีวิตที่มีองค์ประกอบ ๘ ประการ เป็นอันว่าการศึกษามีตลอดเวลา

พอกินอยู่เป็น...ก็คิดเป็นเอง

ในการศึกษานี้เราเริ่มที่ศีล และเริ่มง่ายๆ ที่การเป็นอยู่ในชีวิตประจำวัน เช่นการกินอาหาร การใช้สอยบริโภคสิ่งต่างๆ ตลอดจนเทคโนโลยีทุกอย่าง คือ ให้รู้จักถามตัวเองว่า ที่เราใช้มันนี้เพื่ออะไร? คุณค่าที่แท้ของมันอยู่ตรงไหน? ถ้าเด็กรู้จักหัดพิจารณา เขาก็เกิดการรู้จักคิดใช่ไหม ?

บางครั้งเราบอกกันว่าการศึกษาคือการคิดเป็น แต่ที่ว่าคิดเป็นนั้น บางทีก็นิ่งอันกันไป ไม่รู้จะไปคิดตรงไหน ที่จริงนั้นคิดเป็นก็เริ่มตรงนี้แหละ คือเริ่มที่การกินอยู่ในชีวิตประจำวันนี่แหละ พอเรากินอยู่เป็น มันก็คิดเป็นเอง ถ้าเราคิดไม่เป็น มันก็กินอยู่ไม่เป็น เพราะฉะนั้น ให้ชีวิตประจำวันเป็นแดนเริ่มเองเลย พระพุทธเจ้าก็ให้ปัญญามาอยู่ที่ศีลนั่นแหละ และปัญญากับจิตใจก็มาช่วยพัฒนาศีลขึ้นไป มาฝึกกันตั้งแต่นี้เลย

อย่างเช่นอยู่บ้าน ลูกจะรับประทานอาหาร พอถึงวันดีคืนดี คุณแม่ก็อาจจะถามว่า หนูลองคิดซิว่า “ที่เรากินนี้...ประโยชน์ของอาหารมันอยู่ที่ไหนแน่” หรือ “เรากินเพื่ออะไรกันแน่” อย่างนี้เด็กก็ต้องคิดแล้วใช่ไหม? นี่ก็คือใช้ความคิดกับเรื่องที่เกี่ยวข้องสัมพันธ์กับชีวิตประจำวันนั่นแหละ แล้วการคิดเป็นมันก็มาเอง

พอลคิดเป็น ก็ต้องคิดถูกใช่ไหม ? ถ้าคิดไม่ถูก มันไม่เกิดผลดี แล้วจะเรียกว่าคิดเป็นได้อย่างไร คิดเป็น คือคิดถูกต้อง ที่จะทำให้เกิดผลดี ถ้าคิดถูกต้องแล้ว ก็เป็นการคิดเป็น และคิดเป็นนั้นก็มาดูแลตั้งแต่ชีวิตประจำวัน เช่นมาดูแลที่กินอยู่เป็น ซึ่งเป็นเรื่องทางปฏิบัติที่ชัดเจนกว่าจะมาพูดว่า “คิดเป็นๆ” แต่ไม่รู้จะไปคิดที่ไหน

เป็นอันว่า คิดเป็นก็อยู่ในชีวิตประจำวันนี่แหละ ทุกอย่างที่จะให้ได้ผลดีก็ต้องมีการคิดเป็นทั้งนั้น และมันก็บูรณาการเอาปัญญาพร้อมทั้งจิตใจเข้ามาสู่กระบวนการหมดเลย คือกระบวนการของชีวิตประจำวัน ตั้งแต่การกินอาหารเป็นต้นไป

จะใช้เสื้อผ้านะ...หนูก็ลองคิดดูซิ ที่เรานุ่งห่มเสื้อผ้านี้เพื่ออะไร ? ประโยชน์ของเสื้อผ้านั้นอยู่ที่ตรงไหนแน่ ? บางคนใช้เสื้อผ้ามานะเป็นสิบบๆ ปีก็ไม่เคยคิดเลยว่านุ่งห่มเพื่ออะไร ? บางทีก็หลงไปตามค่านิยม หลงไปตามกัน ทำตามๆ กันไป ถ้าตามๆ กันไปในทางที่ดี ได้ความเคยชินที่ดี กลายเป็นแบบแผนที่ดี...ก็ดีไป แต่เมื่อไม่ใช้ปัญญาพิจารณา ไม่มีการคิดเป็น ก็เสี่ยงอันตราย ตามกันไปกันมาแบบลุ่มหลงเป็นโมหะ ชีวิตก็เสื่อม สังคมก็โทรม

วินัย คือ จัดตั้งวิถีชีวิตแห่งไตรสิกขา

ในหลักการฝึกที่พระพุทธเจ้าทรงสอนไว้ เมื่อพูดถึงวินัย เรามักไปนึกถึงแต่ศีลของพระ แล้วเราก็ไม่ได้เอาไปใช้ในวิถีชีวิตของญาติโยม ก็เลยเสียประโยชน์ที่ควรจะได้ สำหรับพระนี่มีดีอย่างหนึ่ง คือมีวินัยชัดเจน

วินัยนี้เป็นเครื่องมือที่จะสร้างวิถีชีวิต และเป็นตัวกำกับช่วยให้เรานำเอา “ระบบไตรสิกขา” มาใช้ได้ พุดง่าย ๆ วินัยเป็นการจัดตั้งของมนุษย์ เพื่อให้เป้าหมายทางธรรมชาติเกิดผลขึ้นมา

เรารู้ความจริงแล้วว่า ธรรมดาเป็นอย่างไร เราต้องการจะมีชีวิตที่ดีงาม ธรรมชาติหรือธรรมดามันเรียกร้องให้เราทำอย่างนี้เอ! ที่ว่าต้องทำอย่างนี้พุดสั้น ๆ ว่าต้องไตรสิกขา แล้วจะมีวิถีอย่างไรให้คนทำอย่างนั้นหรือมีชีวิตอย่างนั้นละ เราก็จัดตั้งวิถีชีวิตแบบนั้นขึ้นมา เรียกว่า “วินัย”

วินัย คือ การจัดสรร หรือจัดตั้งระบบวิถีชีวิต ที่จะทำให้คนต้องดำเนินชีวิต และทำกิจกรรมต่าง ๆ อยู่ในแนวทางที่เราต้องการให้เป็นไปตาม “หลักไตรสิกขา” เพราะฉะนั้น วินัยจึงมาเป็นตัวสัมพันธ์ใกล้ชิดที่สุดกับศีล คือจัดตั้งให้เกิดเป็นศีลหรือจัดตั้งวิถีชีวิตที่จะให้มีสิกขาขึ้นศีล เพราะศีลเป็นเรื่องของพฤติกรรม ซึ่งแสดงออกทางกาย และวาจา ชัดเจนออกมา การจัดตั้งที่เป็นรูปธรรม ซึ่งอยู่ในสังคม ก็ออกมาในรูปของศีล

ที่จริงวินัยไม่ใช่แค่ฝึกศีลหรอก ก็จัดตั้งให้เกิดโอกาสที่จะฝึกไตรสิกขาทั้งหมดนั้นแหละ แต่มันปรากฏชัดที่ศีล พอฝึกตามวินัย มีชีวิตตามวินัย ตามรูปแบบที่วางไว้เนี่ย มันก็เกิดเป็นศีลขึ้นมา คือเป็นการดำเนินชีวิตด้านพฤติกรรม ทางกาย และวาจา เป็นต้น ที่เป็นปกติอย่างนั้น ศีลก็คือพฤติกรรมดีงามที่เป็นปกติอย่างนั้นแล้วอยู่ตัวแล้ว หรือจะเรียกเป็นความเคยชินเลยก็ได้ แต่หมายถึงความเคยชินในทางที่ดี

ถ้ามองเห็นความสำคัญของความเคยชิน

ก็รู้ความสำคัญของวินัย

คนเรานี้อยู่ด้วยความเคยชินเป็นสำคัญ ใครจะปฏิเสธได้... ที่เราอยู่กันนี้ เราทำไปตามความเคยชินแทบทั้งนั้น เราจะชอบอะไร เราจะหันไปหาอะไร เราจะพูดคำไหนอย่างไร แม้แต่จะเดินแบบไหน ก็มักทำไปตามความเคยชิน

ความเคยชินนี้มีทั้งทางกาย ทางวาจา และทางใจ ความเคยชินทางใจ ก็คือใจจะชอบอะไร เคยยกตัวอย่างบ่อยๆ เช่น คนที่ชอบไปเที่ยวห้างสรรพสินค้า ความเคยชินจะออกมาเลย คนหนึ่งก็ไปเข้าร้านหนังสือ อีกคนหนึ่งก็ไปร้านขายเครื่องใช้ของใช้ในบ้าน อีกคนหนึ่งไปร้านเครื่องบันเทิง หรือสิ่งบำรุงบำเรอความสุข นี่เป็นไปตามการสั่งสมสภาพจิตใจที่เคยชิน คนเราก็มักทำไปตามความเคยชินนั้น

พระพุทธเจ้าทรงเน้นความสำคัญของความเคยชิน คนเรามีทั้งความเคยชินที่ดี และความเคยชินที่ไม่ดี ถ้าเคยชินไม่ดีก็เสียหาย ซึ่งอาจจะทำให้เสื่อมได้มาก

ถ้าไม่มีคนอย่างพ่อแม่หรือคุณครู ที่เป็นกัลยาณมิตรมาช่วยนำ เด็กก็อาจจะจับพลัดจับผลูไปสร้างความเคยชินที่ไม่ดีขึ้นมา เช่น เด็กเกิดนึกสนุกขึ้นมา ถือไม้ติดมือ เดินไป พอเห็นต้นไม้ดอกไม้ ก็หวดซ้ายหวดขวา ไขไม้ดอกไม้ขาดกระจุย ต่อมาอีกวัน พอเดินไป แกกก็มีควมโน้มเอียงจะทำอย่างนั้นอีก ทำไปทำมาก็เคยชินติดนิสัยกระทั่งไปเป็นผู้ใหญ่ ที่นี้ก็แก้ยากแล้วสิ

เพราะเหตุนี้เราก็เลยต้องพยายามเข้าชิงเสียก่อน ชิงกันระหว่างความเคยชินที่ดี กับไม่ดี โดยที่เราชิงให้ความเคยชินที่ดี เริ่มต้นได้ก่อน พอเคยชินดีแล้วเราก็สบายใจได้ ฉะนั้น ศิลนี้เป็นเรื่องสำคัญในแง่หนึ่งก็คือ การฝึกความเคยชินที่ดีนั่นเอง และความเคยชินที่ดีนี้ก็เกิดขึ้นด้วยวินัย คือ การจัดตั้งระบบ การวางระเบียบแบบแผนอะไรต่างๆ ให้มีการทำพฤติกรรมที่ดีกันจนเคยชินอยู่ตัว

วินัยแปลว่าอะไร ท่านแปลว่า “การนำไปให้วิเศษ” ภาษาของพระแปลได้แบบนี้ ซึ่งในภาษาทางปฏิบัติก็แปลว่า “การฝึก” นั่นเอง แต่ห้ามแปลว่า “ข้อบังคับ” ไม่รู้ว่าทำไมคนไทยไปแปลว่า ข้อบังคับ ย้ำอีกทีว่า วินัย แปลว่า การนำไปให้วิเศษ หมายความว่า ชีวิตมนุษย์เรานี้จะดี จะวิเศษ จะประเสริฐได้ก็ด้วยการนำไปให้ถูกทาง

ถ้ามีผู้นำที่ดี มีประสบการณ์ รู้เข้าใจ เห็นทางถูกต้อง มีสัมมาทิฐิอยู่แล้ว จะนำไปในทางที่ถูกต้อง ก็มาจัดตั้งวางระบบขึ้นเป็นวินัย

ระบบการจัดตั้งนี้สำคัญมาก วินัยเป็นรูปแบบที่ว่า บางทีโดยที่ยังไม่ทันรู้ตัว เราก็ได้ความเคยชินที่ดีแล้ว เป็นธรรมดาว่าเราจะหวังให้ทุกคนทำอะไรโดยไม่ต้องคิดพิจารณาทุกอย่างนี้ยาก แต่โดยมากคนจะทำตามกันไป ไซ้ไหม เราไม่ทันดู ไม่ทันช่วยเลย แยกตามไปซะแล้ว แยกตามคนอื่น ถ้าตามอย่างที่ไม่ดีไป เกิดเป็นความเคยชินที่ไม่ดีเสียแล้ว คราวนี้ก็เป็นปัญหาที่ยาก

เพราะฉะนั้น เราก็เลยหาทางให้มีวัฒนธรรม ซึ่งเป็นความ

เคยชินที่ดีร่วมกันที่ถ่ายทอดต่อมา เามาช่วย ซึ่งก็อยู่ในเรื่องวินัยนี้แหละ เป็นระเบียบ แบบแผน ธรรมเนียม จารีต ประเพณี อะไรต่าง ๆ ซึ่งในที่สุดก็เป็นวิถีชีวิตขึ้นมา

วินัยเป็นรูปแบบ

ต้องรักษาสาระไว้ และสื่อสารได้

ในเรื่องการจัดตั้งที่เป็นวินัยนั้น เราก็ต้องการจัดตั้งวิถีชีวิตและแบบแผนของสังคม ให้มันอยู่ตัวเป็นศิลปะให้ได้ พอเรามีวิถีชีวิตอย่างนั้นอยู่ตัวแล้ว มันก็กลายเป็นศิลปะขึ้นมา เพราะฉะนั้นวินัยจึงเป็นจุดเริ่มต้น

แต่เวลาพูดกับญาติโยม เราไม่ได้ใส่ใจพิจารณา เราไม่นึกว่าญาติโยมก็ต้องมีวินัย เดียวนี้จึงต้องย้ำกันเรื่อย ว่า “นี่ ที่จริงญาติโยมคฤหัสถ์ก็มีวินัยนะ ไม่ใช่มีแต่พระ” เวลาพูดถึงวินัยก็นึกถึงแต่วินัยพระ ถ้าไม่งั้นก็นึกถึงวินัยทหาร และวินัยอะไรต่ออะไร แต่แท้จริงที่สำคัญอย่างยิ่ง คือวินัยชาวพุทธ วินัยชาวบ้าน ซึ่งทุกคนต้องมี

พอนึกถึงวินัยของพระ ก็เห็นว่า พระพุทธเจ้าทรงฝึกให้พระมีวิถีชีวิตที่ดี ด้วยอาศัยวินัย จึงจัดตั้งขึ้นมาเป็นรูปแบบ ซึ่งถ้ารูปแบบนี้คนปฏิบัติโดยมีความเข้าใจ ใช้ปัญญา และได้จิตใจมาร่วมด้วย เช่น พอใจ สมควรใจ เต็มใจ ตั้งใจอยากฝึกให้เป็นด้วย ก็ไปได้ดี แต่ถ้าไม่มีด้านปัญญาและจิตใจเข้ามา มันก็เหลือแต่รูปแบบ แต่ก็ยังดีนะที่วินัยภายนอกช่วยรักษารูปไว้ トラบดใดที่ยังมี

ขวด ก็ยังมีทางที่จะกรอกน้ำใส่ ถ้ายังมีแก้ว ก็ยังมีทางไปตักน้ำมาดื่ม ถ้าต่อนั้นน้ำไม่มีแล้ว เนื้อไม่มี มีแต่แก้ว มันก็ใช้ประโยชน์ไม่ได้ แต่ถ้าเรายังมีแก้ว ก็ยังดีกว่าไม่มีเลยใช่ไหม ? วันดีคืนดีเรารู้ว่า เอ๊ะ ! แก้วนี้มันไม่ใช่ของที่จะทิ้งไว้เฉยๆ นะ มันต้องเอามาใช้ประโยชน์ใส่น้ำดื่มหรืออะไรเป็นต้น เอา ! เราก็เอามาใช้ประโยชน์

เหมือนวินัย แบบแผนที่เป็นรูปแบบนี้ นานๆ ไป สาระ และความเข้าใจความหมาย เป็นต้น มันหายไป เหลือแค่รูปแบบ แต่รูปแบบนี้ก็รักษาไว้ เช่น สังคมกรรมหลายอย่างของพระเวลาดี เหลือเพียงพิธีกรรม พอเหลือเป็นพิธีกรรม ก็เหลือแต่รูปแบบ ทำกันไปโดยไม่เข้าใจความหมาย คิดไปอีกทีว่า เอา ! ก็ยังดียังรักษารูปแบบไว้ ก็ได้ขั้นหนึ่ง พอจะได้ความเคยชินที่ดี แต่ไปๆ มาๆ เหลือเป็นเพียงความศรัทธาเหลือเป็นความไม่รู้อะไรเลย ไปๆ มาๆ บางทีเขวเถลไถลไปไหนไม่รู้

เหมือนที่ยกตัวอย่างเมื่อกี้ว่า ในศีลของพระ มีเรื่องการปฏิบัติต่อปัจจัย ๔ เรียกว่า ปัจจัยปฏิเสวนา เป็นศีลชนิดหนึ่ง เพราะฉะนั้นเวลาจะบวชพระนี่ สมัยอดีตต้องมาอยู่วัดก่อนและท่านก็จะให้ท่องบทสวดมนต์ต่างๆ ซึ่งมีบทสวดปฏิสังขาย คือบทพิจารณาปัจจัย ๔ นี้ด้วย ต้องท่องหมด เรียกว่า “ปัจจัย-ปัจจุเวกชน” แล้วก็มีทั้งบทสวดพิจารณาปัจจุบัน และบทสวดพิจารณาอดีต หมายความว่า ถ้าเผลอไปไม่ได้พิจารณาตอนรับประทาน หรือตอนใช้ปัจจัย ๔ ก็เอาไว้ตอนผ่านไปแล้ว โดยเฉพาะตอนทำวัตรค่ำ ก็มาสวดกันเพื่อตรวจสอบทวนตัวเอง จะได้สนใจและได้วัดผลไปด้วย

ที่นี้ก็กลายเป็นประเพณีของพระที่จะต้องท่องเข้าไว้ พอถึงเวลาฉันก็ เข้า ! พิจารณานะ แต่ไปๆ มาๆ สวดกันไปๆ กลายเป็นเสกอาหาร เวลานี้ตอนว่าปฏิสังขาย บางทีเรียกกันว่า “เสกอาหาร” หรือ “เสกข้าว” เลยนึกว่า เวลาจะฉันเราสวดบทนี้เพื่อจะให้อาหารมันศักดิ์สิทธิ์ หรืออะไรทำนองนั้น เรียกกันมาอย่างนี้ กลายเป็นคำที่ชาวบ้านเขาเรียกกัน

แต่เดี๋ยวนี้เลื่อนไปเลื่อนมา ก็เลิกสวดเลย เดี๋ยวนี้ไม่ค่อยมีแล้ว ยิ่งบวชกันสั้นๆ ก็เลยไม่รู้จัก บางแห่งไม่รู้จักเลย ปฏิสังขาย อันนี้ก็เป็นตัวอย่างของความคลาดเคลื่อนผิดเพี้ยนและเลื่อนกลางต่างๆ ที่เป็นไปได้ และเป็นไปแล้ว

รู้จักศีลครบ ๔ หมวด จึงจะเข้าใจคำว่า “ศีล”

วินัยมีประโยชน์อย่างที่ว่ามานี้ แต่ถ้าใช้ไม่เป็นมันก็คลาดเคลื่อนเลื่อนกลาง จนกระทั่งเนื้อหาสาระหมดไป ก็อาจจะเขว กลายความหมายเป็นอย่างอื่น จนถึงขั้นใช้ผิดวัตถุประสงค์ไปก็ได้ แต่นี่คือให้เห็นว่า การฝึก หรือการศึกษาตามหลักพุทธศาสนา เป็นอย่างนี้

การฝึกตนและฝึกคนเริ่มตั้งแต่ชีวิตประจำวันซึ่งเราอาจจะมีมองข้ามไป ตั้งแต่เรื่องการกินการอยู่ธรรมดานี้แหละ เพราะอย่าง ที่บอกแล้วว่า การทำให้ชีวิตเป็นอยู่ได้ดีเป็นสิกขา และชีวิตที่เป็นอยู่ได้ดี ก็เป็นมรรค เพราะฉะนั้น การศึกษาก็คือการทำให้ชีวิตสามารถเป็นอยู่ได้ดี และ การศึกษาก็เริ่มต้นเมื่อคนกิน

อยู่เป็น

เมื่อกินอยู่เป็นการศึกษาก็เริ่มต้นที่เลย ก็เลยอยากจะเน้นทุกคนในครอบครัว ตั้งแต่คุณพ่อคุณแม่ก็ต้องใช้ศิลปะประภาพานนี้ด้วย ต้องมีศิลปะให้ครบ อย่าไปเอาเฉพาะศิลปะ ๕ ก็เลยต้องถือโอกาสพูดเรื่องศิลปะ นี่เวลาก็เกินแล้ว เรื่องศิลปะนี่ขอพูดอีกนิดหนึ่ง

ศิลปะของพระนี่ท่านจัดเป็น ๔ หมวด

๑. ปาฏิโมกขสังวรศิลป์ ศิลปะคือความสำรวมในปาฏิโมกข์ อันนี้คือศิลปะแม่บท หรือศิลปะที่เกิดจากวินัยแม่บท คือวินัยแม่บทของชุมชน

เป็นธรรมดาว่าชุมชนแต่ละชุมชนจะต้องมีกติกา มีข้อปฏิบัติในการอยู่ร่วมกัน ที่จะคุมชุมชนให้อยู่ในแบบแผนเดียวกันอย่างประณีตงดงาม และกำกับความเป็นอยู่ให้สอดคล้องกับวัตถุประสงค์ในการมีชีวิตแบบนั้น เช่น ชีวิตครอบครัวของเรา ควรมีวัตถุประสงค์อย่างไร ? เราควรอยู่กันอย่างไรจึงจะได้ผลตามวัตถุประสงค์นั้น ? ก็วางข้อปฏิบัติขึ้นมา จะเรียกว่ากติกา หรืออะไรก็ตาม ก็ตกลงกันได้

สำหรับคุณให้สัททั่วไป หรือสังคมใหญ่ เราเอาศิลปะ ๕ นี้แหละเป็นศิลปะปาฏิโมกข์ คือเป็นศิลปะแม่บทสำหรับคุมให้สังคมอยู่กันด้วยดี จะได้เป็นฐานให้ชีวิตของแต่ละคนก้าวไปสู่จุดหมายที่สูงขึ้นไปได้

๒. อินทริยสังวรศิลป์ เป็นศิลปะอีกประเภทหนึ่งที่สำคัญ คือการใช้อินทริย ตั้งแต่ตา หู นี่เป็นเรื่องใหญ่ที่สุด อินทริยเป็นเรื่องใหญ่มาก คือเรื่อง ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ นี้แหละ โดยเฉพาะจะต้องใช้ตาเป็น ใช้หูเป็น ต้องดูเป็น ฟังเป็น

เรื่องนี้เป็นปัญหามากของยุคปัจจุบันนี้ โดยเฉพาะในยุคที่มีความเจริญก้าวหน้าทางเทคโนโลยี เกิดปัญหามากมาย เพราะคนใช้เทคโนโลยีไม่เป็น และการที่เราใช้เทคโนโลยีไม่เป็น ก็เพราะไม่มีศีลด้านนี้ เมื่อศีลด้านอินทริยสังวรไม่มี เราก็ใช้เทคโนโลยีไม่เป็น ดูทีวีไม่เป็น ใช้เครื่องเสียง ใช้และเสพอะไรต่ออะไร แม้แต่คอมพิวเตอร์โดยไม่รู้และไม่ตรงตามวัตถุประสงค์ที่แท้จริงเลย

ถ้าใช้อินทริยเป็น ก็ใช้ด้วยสติ และให้เกิดปัญญา ให้เข้าหลักสติปฏิฐานในชีวิตประจำวัน ซึ่งมีหลักสำคัญอยู่ที่ว่า จะดู จะฟังอะไรก็ได้ ๒ อย่าง คือ ได้**ญาณ** คือได้ความรู้ความเข้าใจ เข้าถึงความจริงของสิ่งนั้นๆ จับสาระได้ และ ได้**สติ** คือได้ข้อมูลไว้สำหรับระลึกใช้ประโยชน์ ได้ ๒ อย่าง คือ ได้ความรู้ความเข้าใจ และได้ข้อมูล ไม่ไปตามชอบใจไม่ชอบใจ ไม่ติดอยู่แค่ถูกใจเพลิดเพลิน

ถ้าเราใช้ **สติปฏิฐาน** ตั้งแต่เด็กๆ ก็สังเกตว่าเขาดูอะไรฟังอะไรแล้วเขาได้ไหม ๒ อย่างนี้ คือ ได้ความรู้ความเข้าใจ และได้ข้อมูลไว้ใช้ ได้สองอย่างนี้ก็เข้าสติปฏิฐานแล้ว คือจิตไม่ไปตามชอบใจ-ไม่ชอบใจ มันก็ไม่ไปหลงวนวายอะไรแล้ว พอใช้ตา ดู หู ฟัง เป็นแล้ว ก็เป็นอินทริยสังวร แต่ถ้าตา ดู หู ฟัง แค่นี้ก็ดูทีวี ถ้าแถมไม่มีหลัก ไม่มีอินทริยสังวร ก็ไปแล้ว แก่ก็ดูแค่ลุ่มหลง ชอบใจ-ไม่ชอบใจเพลิดเพลิน หลงมัวเมา ไม่ได้ประโยชน์อะไรที่ควรจะได้

เอาละ ... ไม่ว่าอะไร เรื่องบันเทิง สนุกสนาน ก็ว่าไป แต่อย่าให้มันกลายเป็นหลักนะ ความสนุกสนานบันเทิงนั้นเป็นตัวประกอบ ต้องถามว่าตัวแท้ที่เราต้องการหรือประโยชน์ที่แท้ที่เรา

ได้หรือเปล่า ต้องให้เรื่องมันเป็นเรื่องเป็นตัวประกอบ และให้ได้ตัวแท้ คือได้ความรู้เข้าใจ และได้ข้อมูลไว้ระลึกใช้

ทำไม ในการศึกษาขั้นพื้นฐาน ท่านเริ่มต้นโดยเอาศีล เป็นที่บูรณาการไตรสิกขา

ในเวลาที่ต้องให้เกิดความรู้ความเข้าใจ มองหาหรือมองเห็น เหตุปัจจัย อาจจะถามว่า นี่คืออะไร มันเป็นอย่างไร มันเป็นอย่างไร มันเป็นอย่างไร เขาทำมันมาทำไม มันมีคุณมีโทษ อย่างไร ควรจะใช้อย่างไร ฯลฯ อย่างนี้ถามเข้าไปเถอะ ให้มันได้ **ญาณ** ได้ความรู้ และได้**สติ** เพิ่มข้อมูลไว้ใช้ต่อไป

นี่ถ้าเด็กดู-ฟังอะไร โดยใช้หลัก**อินทริยสังวร** และ**เอาสติ-ปัญญา**มาใช้ แก่ก็สบาย ชีวิตแก่ก็ดี ไม่เกิดโทษแก่ตัวเอง ตัวเอง ก็พัฒนา และไม่เกิดโทษแก่พ่อแม่ครอบครัว

แต่เวลานี้ไม่มีหลักเลย เอาแต่ชอบใจ-ไม่ชอบใจ อย่างที่ทางพระท่านเรียกว่า ตา ดู หู ฟัง ได้แค่อินดี-ยินร้าย อยู่แค่อินดี-ยินร้าย พออินดี-ยินร้าย ก็ชอบ-ชัง พอชอบ-ชัง ก็ปรุงแต่งตามชอบ-ชัง ทุกข์โทมนัส ความสุขโสมนัสอะไรก็ไปตามนี้ ความลุ่มหลง มัวเมา โลภะ โทสะ โมหะ มากันเป็นกระบวนเลย

แบบของเราว่า **ญาณมัตตตายะ สติมัตตตายะ** (พูดเต็มว่า ญาณมัตตตายะ ปฏิสสติมัตตตายะ) เอานี้เป็นหลักเลยนะ ถามว่าได้ความรู้ไหม ได้คิดและข้อมูลไว้ใช้ประโยชน์ไหม ถ้าได้อย่างนี้ยิ่งดูยิ่งฟังเท่าไรก็กลายเป็นดี แต่ศีลแค่นี้เราก็ไม่เอามาใช้กันเลย

ถ้าเด็กไทยมีศิลปะแล้วเราสู้ได้เลย เทคโนโลยีอะไรมา จะมาเท่าไร เรามีอินเทอร์เน็ตก็อยู่มือเราเลย เราใช้ได้ประโยชน์หมดเลย มันจะมาเท่าไหนเราใช้เป็นหมด พอใช้ก็เป็นศิลปะ

พอใช้ตาหู ฟังเป็นแล้ว ทีนี้ฝรั่ง-ญี่ปุ่นจะสร้างความเจริญมาอย่างไรเรารับมือได้ทันทีเลย คือเอามาทำให้เกิดประโยชน์ ไม่กลายเป็นการสร้างความเสี่ยงให้แก่วิตและสังคม

แต่เวลานี้ คนไทย ขอใช้ศัพท์ว่า ถูกกระแสความเจริญไหลมาท่วมทันและจมตายอยู่ใต้กระแสความเจริญนั้น หมายความว่าปัญญาก็ไม่ใช้ ใจก็ไม่ดี ศิลปะก็ไม่มี ใช้ไม่เป็น ได้แต่ติดจมอยู่ใต้ความเจริญ แทนที่ว่า ฝรั่ง-ญี่ปุ่น สร้างความเจริญมาเท่าไร เราขึ้นไยบนความเจริญนั้นเลย อย่างนี้จึงจะเก่งจริง การศึกษาถึงจะได้ประโยชน์

เออ...อาละ ความเจริญอย่างนี้ เทคโนโลยีเหล่านี้เขาสร้างมาแล้วนี้ และเราต้องสัมพันธ์เกี่ยวข้อง เราก็เอามาทำประโยชน์ใช้ให้เป็น ให้ได้คุณค่าจากมันเต็มที่ ให้เกิดผลดีแก่วิตและสังคมของเรา ก็เท่านั้นแหละ ความเจริญมีมาเท่าไร ก็เท่ากับว่าเราทุนเวลาที่สร้างที่จะคิดทำสิ่งนั้น เราก็ขึ้นไปยืนเหนือความเจริญนั้นแล้วเอามันเป็นฐานที่จะก้าวต่อไปเลย

ทีนี้ทำอย่างไรจะให้คนของเราได้หลักการนี้ คือเอาความเจริญของเขามาเป็นฐานเพื่อเราจะยืนขึ้นและก้าวต่อไป แทนที่จะไปติดจมอยู่ใต้ความเจริญนั้น ได้แค่ว่ายวนหมุนจมลงไปเลย การอยู่เหนือความเจริญ หรือเอาความเจริญมาใช้ประโยชน์แค่นี้เราก็ทำไม่ได้ แต่ถ้าเราปฏิบัติตามศิลปะ แค่อินเทอร์เน็ตก็อยู่เราแล้ว เราได้หลัก

เลย และเราก็ใช้ความเจริญที่เขาสร้างมาเป็นฐานให้เราก้าวต่อไป

ได้แค่ศีล เพียงชั้นกินอยู่ดูฟังเป็นเท่านั้น เด็กไทย สังคมไทย มีหรือจะไม่พัฒนา

๓. ศีลหมวดที่ ๓ ขอสลับนิด ขอเอาเรื่อง**ปัจจัยปฏิสวนา** ที่เป็นข้อ ๔ ของท่าน ขึ้นมาก่อน เพราะพูดเกี่ยวกับเด็ก

เรื่องการเสพปัจจัย ๔ ก็เกี่ยวกับสิ่งของเครื่องกินเครื่องใช้ คือการกินอยู่ บริโภคนี้ ที่ว่ากินเป็น บริโภคเป็น ใช้ของเป็น ซึ่งได้พูดมาครั้งหนึ่งแล้ว พอจะกินอะไร จะใช้เสื้อผ้าอะไร ก็เข้าใจความมุ่งหมายว่าเพื่ออะไร มองเห็นคุณค่าประโยชน์ที่แท้ของมันว่าอยู่ที่ไหน

แม้แต่จะใช้คอมพิวเตอร์ก็ต้องมองต้องคิดว่า คอมพิวเตอร์มีไว้เพื่อประโยชน์อะไร ถ้าเรากินอยู่เป็น เวลาจะใช้คอมพิวเตอร์เราก็คิดแล้ว เรามีนิสัยคิดเป็นแล้ว ไม่ว่าจะกินอยู่บริโภคอะไร ความคิดก็มาทันทีเลย ความคิดเป็นก็มาประยุกต์เข้ากับเรื่องการกินอยู่ทุกอย่าง ฉะนั้นเวลาจะใช้คอมพิวเตอร์เราก็คิดว่าคอมพิวเตอร์นี้ประโยชน์ที่แท้ของมันคืออะไร ไม่ใช่ได้แค่เล่นเกมแล้วก็จบกัน ถ้าใช้ศีลข้อนี้มันก็มีทางที่จะเกิดการศึกษาและสร้างสรรค์

เด็กมาวัดเคยถามเด็กว่า “หนู ดูทีวีวันละกี่ชั่วโมง ดูรวมแล้ว สัปดาห์ละเท่าไร แล้วก็ใช้คอมพิวเตอร์เพื่ออะไร”

ถามไปว่า “หนูดูทีวีเพื่อเสพกีเปอร์เซ็นต์ เพื่อศึกษากีเปอร์เซ็นต์” เด็กไม่เคยแยกเลย ตอนต้นก็อาจจะงงหน่อย พอเด็กแยกได้แล้ว แกบอกว่าหนูดูเพื่อเสพ ๙๙ เปอร์เซ็นต์ อย่างนี้ก็แย่แล้ว ก็เลย

ถามว่า “หนู...แล้วที่หนูทำอย่างนั้นถูกต้องไหม ดูเพื่อเซฟ ๙๙ เปอร์เซนต์ ดูเพื่อศึกษาแทบไม่มีเลย” เด็กบอกว่าไม่ถูก “อ้าว! แล้วจะทำอย่างไรดีละ ให้หนูคิดเองนะ พระไม่วินิจฉัย” เด็กก็บอกว่า “ต้องแก้ไข...”

เด็กว่าอย่างนั้น พอบอกว่า จะแก้ไข การศึกษาก็มาแล้ว ที่นี้ ก็ถามต่อไปอีกว่า “อ้าว...แก้ไข หนูจะทำอย่างไรละ” “ก็ต้องดูเพื่อศึกษามากขึ้น” “แล้วหนูจะเอาเท่าไรละ” เด็กบอกว่า “ห้าสิบ ห้าสิบ ดูเพื่อเซฟห้าสิบ ดูเพื่อศึกษาห้าสิบ”

บอกว่า “โอ้ย ! หนู...เห็นใจ ไม่ต้องมากขนาดนั้นละ การศึกษานะ จาก ๑ เปอร์เซนต์ มาเป็น ๕๐ เปอร์เซนต์ นี่มันหนักมาก” เลยบอกว่าหนูค่อยๆ คิดเถอะ พระเห็นใจ หนูอยู่ในยุคนี้ กระแสสังคมเขาเป็นอย่างนี้ ก็ให้ค่อยๆ คิด

ในที่สุดเด็กบอกว่า “เอาดูเพื่อศึกษา ๓๐ เปอร์เซนต์ ดูเพื่อเซฟ ๗๐ เปอร์เซนต์” เอาละ แค่นี้เริ่มต้นได้แล้ว

อย่างนี้เป็นการศึกษาพุทธศาสนาในชีวิตประจำวันเลยใช่ไหม ไตรสิกขามาเสร็จเลย กินอยู่ดูฟังเป็น คิดเป็น จิตใจดีงาม มีความสุขกับการทำสิ่งที่ถูกต้อง ถ้าเราทำถูกทางนี้มันมาเป็น กระบวนเลย

รวมความว่าคือ **ด้านปัจจัยปฏิเสวนา** คือการกินใช้เซฟ บริโภคปัจจัย วัตถุสิ่งของ เครื่องใช้ เทคโนโลยี โดยรู้จักคิด พิจารณา อย่างน้อยให้รู้ว่ามีเพื่ออะไร ประโยชน์มันอยู่ที่ไหน คุณค่าแท้คืออะไร

อาชีพเป็นแดนใหญ่ ทั้งโดยกิจกรรม และโดยกาลเวลา ในการที่จะเอาไตรสิกขามาพัฒนาชีวิตคน

๔. ต่อไป **อาชีพปาริสุทธิศีล** เป็น ศีลด้านอาชีพะ เรื่องของ อาชีพการงานการเลี้ยงชีพ คือการที่จะได้จะมีปัจจัย ๔ มาเสพบริโภค ที่จริงท่านเอาปัจจัยปฏิสเสวนา ไปไว้ข้อสุดท้าย เพราะอะไร เพราะว่าเรามีอาชีพก่อน เราต้องรู้จักหาเลี้ยงชีพ จึงได้ปัจจัย ๔ มาบริโภค แล้วก็บริโภคให้เป็น แต่เด็กได้ของบริโภคจากพ่อแม่หามาให้ สำหรับเด็กก็เลยเน้นศีลด้านเสพบริโภค

อย่างไรก็ตาม เด็กๆ ก็ต้องเป็นอยู่ประพฤติดัวและทำหน้าที่ต่างๆ ให้สมกับการที่จะได้ของกินของใช้นั้นมาเสพบริโภค เพราะฉะนั้นเด็กก็ต้องมีอาชีพะที่ถูกต้อง เรียกว่า อาชีพปาริสุทธิศีล แปลตามตัวว่าศีลที่เป็นความบริสุทธิ์แห่งอาชีพะ ซึ่งเป็นศีลอีกหมวดหนึ่ง อย่างในมรรค ศีลประเภทนี้ก็คือสัมมาอาชีพะ ซึ่งเป็นเรื่องใหญ่มาก คนมักมองข้ามเรื่องอาชีพ อย่าลืมว่าในมรรค สัมมาอาชีพะเป็นศีลข้อสำคัญ

บางทีศีล ๘ ท่านแสดงไว้สองชุด ศีล ๘ ที่เราเรียกกันว่า อุโบสถศีลนี้แบบหนึ่ง แล้วก็อาชีพวัฏฐมกศีล ศีลมีอาชีพะเป็นที่ ๘ อีกชุดหนึ่ง ชุดหลังนี้จะเน้นเรื่องอาชีพะ คือการประกอบอาชีพให้ถูกต้อง

ในการประกอบอาชีพนั้น ก็ต้องดูว่าอาชีพต่างๆ ที่มนุษย์ตั้งกันขึ้นมาเนี่ย ทุกอย่าง เขามีวัตถุประสงค์เพื่อจะแก้ปัญหาชีวิต หรือแก้ปัญหาสังคม หรือเพื่อการสร้างสรรค์อะไรสักอย่างหนึ่งทั้งนั้น

ดังนั้นเมื่อเราทำอาชีพอะไร เราก็ต้องทำให้ได้ผลสมตามวัตถุประสงค์นั้น

ยกตัวอย่างง่ายที่สุดก็คือ อาชีพแพทย์มีเพื่ออะไร อ้าว ! ก็เพื่อไว้ช่วยบำบัดโรค ช่วยคนไข้ให้หายป่วย ให้เขามีสุขภาพดี เพราะฉะนั้นคนประกอบอาชีพที่ถูกต้องตามความมุ่งหมายของอาชีพนี้ ก็คิดว่าฉันจะทำอาชีพนี้ให้ดีที่สุด ก็คือฉันจะช่วยให้คนไข้หายโรค ให้เขามีสุขภาพดี ส่วนเงินทองก็ได้มาประกอบ

เหมือนเป็นครูอาจารย์ อาชีพของเราก็คือเพื่อจะช่วยให้เด็กมีการศึกษาดี มีชีวิตเจริญงอกงาม ถ้าเราคำนึงถึงวัตถุประสงค์ที่แท้ของอาชีพแล้ว ศีลและผลดีก็แทบจะมาทันทีเลย และเราก็จะรักวัตถุประสงค์นั้น และทำอาชีพด้วยความสุข ทุกอย่างจะสอดคล้องกัน แล้วชีวิตของเราก็สอดคล้องกับความเป็นจริง ไม่เกิดความขัดแย้ง แม้แต่ในใจตัวเอง ก็กลมกลืน ราบรื่น มีความสุข และทำได้ผลดีด้วย

จากนั้นก็หมายถึงว่าอาชีพนี้ทำแล้วไม่เกิดโทษ ไม่ก่อการเบียดเบียนแก่ใคร ซึ่งก็เสร็จไปแล้วในตัว

แถมต่อไปก็ให้อาชีพซึ่งใช้เวลาส่วนใหญ่ของชีวิตของเรา วันหนึ่งตั้ง ๘ ชั่วโมง ๑๐ ชั่วโมงนี้ ให้เป็นแผนพัฒนาชีวิตของตัวเอง คนเราจะพัฒนาตัวเองได้ ก็ต้องอาศัยเวลา และอาศัยกิจกรรมในชีวิต เออ...อาชีพนี้เป็นงาน เป็นกิจกรรม เป็นเรื่องที่ใช้เวลาส่วนใหญ่ของชีวิต ถ้าเราพลาดมันไปเสียแล้ว เราจะเสียเวลาไปเยอะเยอะเลย เพราะฉะนั้นเราก็เอาอาชีพนี้แหละเป็นแดน เป็นเวที

พัฒนาชีวิตของเรา เราก็พัฒนาไตรสิกขาไปเลยด้วยอาชีพนี้นี้แหละ อย่างนี้เป็นต้น

อย่างน้อยที่สุด อาชีพปาริสุทธิศีล ก็คือไม่ให้อาชีพของเราไปก่อการเบียดเบียนเกิดโทษ ทำให้เกิดความเดือดร้อนแก่ผู้ใด หรือทำให้สังคมเสื่อมเสีย (และไม่ทำให้ตัวเองสูญเสียหรือเสื่อมจากการพัฒนา)

ถ้ามีวินัยชาวพุทธ ก็มีวิถีชีวิตที่เอื้อต่อการศึกษา

ศีล ๔ แດนนี้่น่าจะเอามายำกัันในหมู่ชาวพุทธ ไม่ใช่อยู่แค่ศีล ๕ ต้องรู้ว่าศีล ๕ นี้ แม้จะสำคัญยิ่งนัก แต่มันเป็นเพียงส่วนหนึ่งของ "วินัยชาวพุทธ" ซึ่งมันเป็นเพียงพื้นฐานส่วนเริ่มต้นเท่านั้น เพียงแค่ว่าเป็นเกณฑ์อย่างต่ำที่ให้นมนุษย์อยู่กันได้ในสังคมนี้ ทำให้สังคมนี้ไม่ถึงกับลุกเป็นไฟ แต่ถ้าคุณจะพัฒนาต่อไป จะมีชีวิตดีงาม มีความสุขแล้ว คุณจะอยู่แค่ศีล ๕ น่ะไม่พอหรอก ท่านจึงให้ศีล ๕ นั้นเป็นฐานรักษาสังคม หรือเป็นหลักประกันพื้นฐาน อย่างที่บอกเมื่อกี้ว่าไม่ให้สังคมลุกเป็นไฟ ให้คนพออยู่กันไว้

จะเป็นชาวพุทธจริง และจะให้ชีวิตและสังคมพัฒนา ก็ต้องเข้าสู่วินัยชาวพุทธกันจริงๆ อย่างที่บอกแล้วว่าคฤหัสถ์ก็มีวินัย ไม่ใช่พระเท่านั้นที่มีวินัย ตอนนีคิดว่ต้องพ้้นพู้วินัยชาวพุทธ ที่ภาษาคัมภีร์ท่านเรียกว่า "คิหิวินัย" แปลว่าวินัยของคฤหัสถ์ ได้แก่สังคาลกสูตร ที่พระพุทธรเจ้าตรัสแสดงแก่สังคาลกมาณพ

ตอนนี้ได้เอามาทำเป็นหนังสือเล็กๆ เล่มหนึ่งเลย ถ้าเป็นพระสูตรโดยตรง เวลาไปอ่านบางที่บางคนก็จับยาก เพราะท่านว่าไป

เรื่อยๆ ถ้าไม่จับมาตั้งเป็นหัวข้อจัดรูปแบบก็ดูยาก ก็เลยนำมาจัดเรียงตั้งหัวข้อ ลำดับจัดหมวดหมู่ให้เห็นชัดๆ ไป เรียกว่า **วินัยชาวพุทธ**

พุทธ

เมื่อได้พิมพ์เป็นหนังสือแล้ว ก็เลยจะไม่อธิบาย ขอบุ๊ตสั้นๆ ว่า...ถ้าชาวพุทธเรามีวินัยแบบนี้ ก็จะเป็นวิถีชีวิตที่เอื้อให้การศึกษาเดินหน้าไปได้ ถ้าเราไม่มีวิถีชีวิตที่เอื้อแล้วการศึกษาก็เข้ามายาก

การศึกษา ออกผลมาเป็นชีวิตที่เป็นอยู่อย่างดี มีวิถีชีวิตดีงามที่พัฒนาไปในมรรค จนเป็นภาวิต ๔

ไตรสิกขากับมรรคต้องไปด้วยกัน เมื่อเราดำเนินชีวิตไป เราจะทำให้ชีวิตพัฒนา ก็เอาไตรสิกขาใส่เข้าไปในชีวิต ชีวิตก็กลายเป็นมรรคไป ที่นี้พอชีวิตเป็นมรรคแล้ว มันก็เอื้อต่อไตรสิกขาที่จะเดินหน้าต่อไปอีก มรรคกับไตรสิกขาก็เจริญคู่กันไป

ฉะนั้น เมื่อสรุปประมวลทั้งหมด ก็มาบรรจบกัน ทั้งไตรสิกขา ก็เป็น ศีล สมาธิ ปัญญา และมรรคก็สรุปย่อได้เป็น ศีล สมาธิ ปัญญา

แต่ทางฝ่ายไตรสิกขา ท่านเรียกเต็มว่า อธิศีลสิกขา อธิจิตตสิกขา อธิปัญญาสิกขา (ธรรมหมวดสมาธินั้นเวลาเรียกชื่อเต็มจริงๆ ท่านไม่เรียกว่าสมาธิ ที่เราเรียกกันว่าสมาธินั้นเป็นการเรียกกันแบบง่าย ๆ สั้น ๆ ว่า ศีล สมาธิ ปัญญา แต่เวลาเรียกเป็นทางการ ท่านเรียกว่า อธิศีลสิกขา อธิจิตตสิกขา ซึ่งเป็นเรื่องจิตใจทั้งหมดรวมทั้งสมาธิด้วย และอธิปัญญาสิกขา)

ส่วนทางฝ่ายมรรคมืองค์ ๘ ประการ ท่านจัดเป็นชั้นๆ เรียกว่า **ศีลชั้น** หมวดศีล **สมาธิชั้น** หมวดสมาธิ และ**ปัญญาชั้น** หมวดปัญญา

เมื่อพระพุทธเจ้าปรินิพพานแล้ว เคยมีผู้มาสนทนากับพระอานนท์ เขาถามว่าพระพุทธเจ้าตรัสสอนเรื่องอะไรมากที่สุด พระอานนท์ก็ตอบเขาว่า เรื่องที่พระพุทธเจ้าตรัสมาก หรือธรรมที่ทรงสอนอยู่เสมอก็คือ เรื่อง ศีลชั้น สมาธิชั้น ปัญญาชั้น ซึ่งครอบคลุมหลักปฏิบัติทั้งหมด

ทีนี้เมื่อเราปฏิบัติไปตามนี้ก็จะเกิดภavana ขึ้นมา เป็นการพัฒนาชีวิต ๔ ด้าน อย่างที่เคยบอกแล้วว่า เวลาปฏิบัติหรือในการฝึกนั้น เป็นสิกขา ๓ แต่เมื่อคุณผล แยกออกเป็นภavana ๔ เพราะว่าสิกขาข้อที่ ๑ แยกไปเป็นภavana ๒ คือเป็นการสัมพันธ์กับสิ่งแวดล้อมด้านวัตถุอย่างหนึ่ง (กายภavana) และการสัมพันธ์กับสิ่งแวดล้อมทางสังคมอย่างหนึ่ง (ศีลภavana)

ในแต่ละขณะจิต มีไตรสิกขาครบทั้ง ๓ และก็มีได้พร้อมกันครั้งละ ๓ เท่านั้น ไม่เป็น ๔ เพราะอะไร เพราะว่าความสัมพันธ์กับวัตถุหรือกับสังคมนั้น ในขณะจิตหนึ่งสัมพันธ์ได้อย่างเดียว ต้องอย่างใดอย่างหนึ่ง

ของพระนั้นท่านแยกเป็นขณะจิตเลย ในเมื่อขณะจิตหนึ่งสัมพันธ์กับสิ่งแวดล้อมได้อย่างใดอย่างหนึ่งอันเดียว เพราะฉะนั้นในการฝึกศึกษาหรือสิกขาจึงต้องเป็น ๓ แต่ในเวลาวัตถุผล เราต้องการดูรายละเอียดให้กระจ่างแจ้ง ก็ดูให้ชัดไปเป็นอย่างไรๆ ไม่ต้องดูพร้อมกันทีเดียว เลยแยกเป็น ๔ ก็เป็นภavana ๔

เพราะฉะนั้น เมื่อจะดูว่า...เออ...คุณได้ศึกษามีไตรสิกขา มา ประสบความสำเร็จจนงามดีแค่ไหน ก็วัดด้วยภาวนา ๔ เมื่อ วัดด้วยภาวนา ๔ ถ้าได้จบภาวนา ๔ ก็เป็นภาวิต ๔

ภาวนา เป็นตัวการกระทำหรือกิจกรรมของการพัฒนา ทีนี้ เมื่อเป็นคนที่พัฒนาด้านนั้นๆ แล้ว ก็เรียกว่าเป็นภาวิตด้าน นั้นๆ รวมทั้งหมดก็เป็น **ภาวิต ๔** คือ **ภาวิตกาย ภาวิตศีล ภาวิตจิต และภาวิตปัญญา** แปลว่า เป็นผู้มียกยที่พัฒนาแล้วหรือ ภาวนาแล้ว มีศีลที่ภาวนาแล้ว มีจิตที่ภาวนาแล้ว แล้วก็มีปัญญาที่ ภาวนาแล้ว

ภาวนานี้ ถ้าพูดตามสำนวนโบราณเรียกว่า เจริญแล้ว คือ เจริญกายแล้ว เจริญศีลแล้ว เจริญจิตแล้ว เจริญปัญญาแล้ว เพราะภาวนาภาษาเก่าแปลว่าเจริญ เช่น วิปัสสนาภาวนา - เจริญ วิปัสสนา, สมถภาวนา - เจริญสมถะ, เมตตาภาวนา - เจริญเมตตา

ภาวนา แปลว่าเจริญ ภาวิต แปลว่าได้เจริญแล้ว รวมทั้ง หมดก็เป็นภาวิต ๔ คนไหนเป็นภาวิต ๔ พระพุทธเจ้าตรัสว่าคน นั้นคือพระอรหันต์

จุดมุ่งหมายของการศึกษา คือ การเป็นพระอรหันต์ ผู้ที่มี ภาวิต ๔ ก็คือภาวนาครบ ๔ ด้าน และภาวนา ๔ นั้นวัดผลได้ เลย ใครมีภาวนา ๔ แค่นี้ ก็พัฒนาเจริญไปได้รับการ ศึกษาเท่านั้น หรือมีชีวิตที่อยู่ดีได้เท่านั้น จนในที่สุดก็เป็นภาวิต ๔ ที่สมบูรณ์ จบหลักสูตรพระพุทธศาสนา ง่ายๆ ใช่มั้ย ? ดูก็มีนิด เดียว นี่ละพุทธศาสนา...

มอง Child-Centered Education อย่างไร จึงจะเอามาใช้หรือไม่ใช้ อย่างเท่าทัน

อีกอย่างหนึ่งที่อยากพูดไว้ คือ เราอยู่ท่ามกลางความเป็นจริงของกระแสสังคม เมื่อสังคมโดยเฉพาะในด้านการศึกษามีความเคลื่อนไหวอย่างไร ว่าโดยเชิงประวัติเป็นมาอย่างไร มันเลื่อมลงและเจริญขึ้นอย่างไร Child-Centered Education แข่งกับ Teacher- and Subject-Centered Education อย่างไร มันชนะกันตอนไหน ด้วยเหตุผลอะไร เราก็ต้องรู้ ต้องทันด้วย

ในเชิงประวัติศาสตร์ การศึกษาแบบที่เรียกว่า "มีเด็กเป็นศูนย์กลาง" นี้ เราเอามาจากอเมริกา

- Child-Centered Education ออกมาสู่การปฏิบัติตั้งแต่ปี ๑๘๗๕ ซึ่งถือเป็นปีแรกที่ใช้ แล้วก็มาพัฒนามากในยุคของ จอห์น ดิวอี้ ซึ่งเป็นผู้ที่ควรเรียกว่า เป็นหัวหอก หรือเป็นผู้นำในเรื่อง Progressive Education
- ต่อมาหลังปี ๑๙๐๐ Child-Centered Education ก็แยกลง โดยเฉพาะพอรัสเซียส่งดาวเทียมสปุตนิกขึ้นไป เมื่อปี ๑๙๕๗ Child-Centered Education ก็ตกวูบเลย คนอเมริกันพากันติเตียนว่า Child-Centered Education ทำให้เด็กอ่อนวิชา บุคลิกภาพก็อ่อนแอ ไม่เข้มแข็ง เรียกว่าง่าย ๆ ว่าไม่สู้สิ่งยาก ตามใจเด็กมากเกินไป เน้นที่การสนองความต้องการของเด็ก ถึงตอนนี้ Teacher-

and Subject-Centered Education ก็เฟื่องฟูขึ้นมาอีก ตั้งแต่ปี ๑๙๕๗ เป็นต้นมา

- แต่มาถึงระยะ ๑๙๘๐ เอาอีกแล้ว คนอเมริกันบอกว่า เด็กมี alienation มีความแปลกแยก มีจิตใจที่ไม่สบาย มีความทุกข์ เครียด อะไรพวกนี้ Teacher- and Subject-Centered Education ไม่ดีแล้ว ก็เลยหันกลับมา Child-Centered Education อีก ฝรั่งเศสก็เลยแวงเป็น ลูกตุ้ม แวงไป แวงมา แวงซ้าย แวงขวา ใครจะแวงตามอย่างไร ก็แวงไป

นำพิจารณาว่าเรื่องนี้บางทีมันกลายเป็นสุดโต่งทั้ง ๒ อย่าง ทางที่ถูกมันน่าจะเป็นมัชฌิมาได้หรือเปล่า มัชฌิมาปฏิปทา ก็คือ การปฏิบัติจัดการดำเนินการที่สอดคล้องกับความเป็นจริงของธรรมชาติ การศึกษาที่แท้ก็ต้องสอดคล้องกับความเป็นจริงของธรรมชาติ

พูดถึงการศึกษาที่สอดคล้องกับความเป็นจริงของธรรมชาติ ธรรมดานั้นเราต้องรู้ด้วยปัญญาใช่ไหม ? นี่ก็คือสัมมาทิฐิ เมื่อรู้ เข้าใจความเป็นจริงของธรรมชาติแล้ว ก็จัดให้สอดคล้องกับความเป็นจริงได้ เรียกว่า มัชฌิมา คือพอดีกับความจริง เมื่อพอดีกับความจริงก็เป็นมัชฌิมา

เพราะฉะนั้น การศึกษาในพุทธศาสนาเป็นมัชฌิมา ซึ่งคงไม่ใช่ Child-Centered Education ไม่ใช่ Teacher- and Subject-Centered Education ทั้งนั้นแหละ (หรือจะบอกว่าใช่ ก็ต้องทั้งสองอย่างเลย โดยประสานกันอย่างพอดี)

สองอย่างนั้น ดีไม่ดีจะเป็นสับสนได้ ๒ ทาง

อย่างที่เขาบอกว่าให้ค้นเอาศักยภาพของเด็กขึ้นมา เราก็บอกว่าให้ระวังนะ ศักยภาพของเด็กนั้นดีแล้ว แต่อย่าลืมศักยภาพของชีวิตด้วยนะ เรื่องของคนเราไม่ใช่มีแค่ศักยภาพของเด็ก บางที่เราคิดแค่นี้ เราต้องดูด้วยว่าศักยภาพของชีวิตหรือศักยภาพของความเป็นมนุษย์นี่คืออะไร

อีกตัวอย่างหนึ่ง Child-Centered Education จะเน้นเรื่องความแตกต่างของเด็กในด้านความถนัดอะไรพวกนี้ แต่อย่าลืมว่าเด็กต่างกัน ไม่ใช่ในเรื่องความถนัดอย่างเดียว

ทางพุทธศาสนาให้แยก ความแตกต่างระหว่างบุคคล เป็น ๒ ด้าน คือ

๑. ด้านอภิมุติ คือเรื่องความถนัด ความสนใจ ความพอใจ และภูมิหลังอะไรต่างๆ ตลอดจน ความเคยชินที่ลงตัวอยู่ตัว ซึ่งท่านเรียกว่า “วาสนา” อย่างยกตัวอย่างเมื่อกี้ว่าไปห้างสรรพสินค้า คนหนึ่งเข้าร้านเครื่องบันทึก คนหนึ่งเข้าร้านหนังสือเป็นต้น อย่างนี้เรียกว่าไปตามวาสนา
๒. ด้านอินทรีย์ คือ ระดับการพัฒนา เช่นว่า มีศรัทธา มีสติ มีสมาธิ มีปัญญาแค่ไหน

พระพุทธเจ้าจะสอนคน ต้องทรงรู้ความแตกต่างระหว่างบุคคลทั้ง ๒ ด้าน คือ

- ด้านอภิมุติ เรียกว่า นานาอภิมุติทิฏฐญาณ
- ด้านอินทรีย์ เรียกว่า อินทรีย์ปโรปริยัตตญาณ

แต่ที่ได้ยินพูดกันอยู่ เวลาพูดถึงความแตกต่างของเด็ก มักจะไปเน้นเรื่องความถนัด เรามักจะพูดถึงด้านเดียว แต่ที่จริงความแตกต่างต้องครบ ๒ ด้าน ด้านอินทรีย์นี้ต้องฝึกทุกคน ต้องพยายามให้ได้มากที่สุดสูงสุด ไม่ใช่ไปดูแต่ด้านความถนัดอย่างเดียว

ที่นี้ศักยภาพของเด็ก กับศักยภาพของความเป็นมนุษย์ บางทีก็ไม่ใช่อันเดียวกัน เราจะต้องพยายามให้เด็กทุกคนเข้าถึงสุดยอดแห่งศักยภาพของมนุษย์ ใช่มั้ย ? ไม่ใช่เอาแค่ศักยภาพของตัวเองเท่านั้น...

เรื่องนี้เป็นตัวอย่าง แต่รวมความก็คือว่า เรื่องของยุคสมัย เช่นเรื่องของแนวคิดต่างๆ ที่เข้ามา เราต้องทันและเอามาวิเคราะห์กัน ความเท่าทันสถานการณ์นี่จึงเป็นเรื่องใหญ่เรื่องหนึ่ง

ของที่นำเข้า ต้องรู้ให้เต็มเท่าที่เขาเข้าใจ

ของเขาพร้อมตรงไหน ก็ต้องรู้และเต็มให้เต็มจริงๆ ได้

เราอาจจะต้องมาคุยกันในเรื่องเหล่านี้ว่า “แนวคิดที่เขามาสัมผัสใหม่นี้ ของตะวันตกว่าอย่างไร หรือใครว่าอย่างไร มันมีข้อดีข้อด้อยอย่างไร มีจุดอ่อนจุดแข็งอย่างไร หรือมีความหมายที่อย่างไร คลาดเคลื่อนไปอย่างไร?”

อย่างเวลานี้ ในเรื่อง Child-Centered Education เมื่อฟังนักการศึกษาพูด ครูอาจารย์ที่อยู่โรงเรียนต่างๆ ดีไม่ดีก็เข้าใจแค่ว่ามุ่งสนองความพอใจของเด็ก เด็กเขาอย่างไร ก็เอาแค่นั้น เลยไม่ต้องพัฒนาเด็ก

แค่คำว่า “ความต้องการ” ของเด็ก ก็ยุ่งแล้ว สับสนกันไป ฟังเขาพูดถึง needs แต่ครูจำนวนมากนึกถึง desire เอาความอยากเป็นความต้องการ แล้วจะพูดกันรู้เรื่องได้อย่างไร แค่นี้ก็สับสนแล้ว

ยิ่งกว่านั้น การสนองความต้องการของเด็ก กับการพัฒนาความต้องการของเด็ก ก็ไม่เหมือนกัน ใช่ไหม ? ตามหลักพุทธของเรา เราถือว่าความต้องการพัฒนาได้ การศึกษาจึงไม่ใช่แค่สนองความต้องการ แต่ต้องพัฒนาความต้องการด้วย

เขบอกว่าทำให้เด็กเป็นสุข เรบอกว่า “พัฒนาเหตุปัจจัยของความสุข” แทนที่จะมัวหาทางทำให้เด็กเป็นสุข เราทำเหตุปัจจัยแห่งความสุขสิ เราช่วยให้เด็กสร้างเหตุปัจจัยของความสุขขึ้นมา เด็กก็มีความสุขได้ด้วยตัวเอง และพัฒนาเปลี่ยนความสุขได้ด้วย

ไม่ใช่จะมัวติด concept ว่าความสุขคืออย่างนี้ แล้วก็พยายามทำให้เด็กเป็นสุขอย่างนั้น ซึ่งเป็นการสนองทิวฏฐิอันหนึ่งที่ยึดไว้ว่า ความสุข คืออย่างนี้ แล้วก็ทำให้เด็กเป็นสุขได้แค่อย่างนั้น โดยไม่รู้ว่า ความสุขนั้นมีหลายแบบ พัฒนาได้หลายชั้น ซึ่งเราควรสร้างเหตุปัจจัยแห่งความสุขที่พัฒนาขึ้นไป พร้อมทั้งกำจัดเหตุปัจจัยแห่งความทุกข์ อันนี้สิ่งที่สำคัญ

แทนที่จะมัวมาดูว่า สุข - ไม่สุข ทุกข์ - ไม่ทุกข์ โดยที่ตัวเองมี concept ความเข้าใจ คือทิวฏฐิในเรื่องความสุข-ความทุกข์ที่ตายตัวไปแล้ว ซึ่งทำให้เด็กเสียประโยชน์ที่เขาควรจะได้ และการศึกษาก็ไม่ทำให้คนพัฒนาเนื้อตัวที่แท้ของเขาขึ้นมา

นี่ก็เป็นเรื่องที่จะต้องมาคิดมาพูดกันอีกมาก เอาละ ! วันนี้เวลาหมด อันที่จริง ครูอาจารย์มีปัญหามาจะถามเลยไม่รู้จะถามอย่างไร เอาไว้โอกาสหน้า

ขออนุโมทนา ทางโรงเรียน ครูอาจารย์ ผู้บริหาร โยมที่เป็นบุพการีของโรงเรียนทุกท่านที่ได้มีจิตใจเป็นกุศล มาเยี่ยมเยียนวัด เยี่ยมเยียนพระสงฆ์ และมาเยี่ยมเยียนอาตมภาพด้วย ในโอกาสวันครู ซึ่งเป็นวันของโรงเรียน และของคุณครูทุกท่าน

ถ้าถือตามคติพุทธศาสนา จิตใจที่เป็นบุญ เป็นกุศล นั้นแหละคือตัวมงคลละ มงคลจึงเกิดขึ้นแล้ว เมื่อมงคลเกิดขึ้น มีจิตใจที่สดใส เบิกบาน มีความสุข มีปิติ มีความอิมใจ เป็นต้น ก็เป็นปัจจัยที่จะทำให้เกิด ความสุข ความเจริญ งามต่อไป

อาตมภาพขอถือโอกาสนี้ ตั้งจิตเป็นบุญ เป็นกุศล ร่วมด้วย และขออาราธนาคุณพระรัตนตรัย อวยชัย ให้พร อภิบาลรักษาให้ท่านผู้ใหญ่ โยมบุพการีของโรงเรียน และคุณครู อาจารย์ ผู้บริหาร ครอบครัวยุ่พ่อแม่ทั้งหลาย ผู้ปกครอง เป็นต้น โดยเฉพาะเด็กๆ ทั้งหลาย จงเจริญงอกงามด้วยจตุรพิธพรชัย ร่มเย็นในธรรม มีความสุขยิ่งขึ้นไปทุกเมื่อ เทอญ..... สาธุ...สาธุ...

สู่ การศึกษาแนวพุทธ

สู่การศึกษาแนวพุทธ*

เรื่องโรงเรียนแนวพุทธ** ที่คิดจัดคิดทำกันนี้ เท่าที่ได้รับฟังมองได้เป็น ๒ แง่ หรือ ๒ ระดับ

๑. ข้อปรารถนาที่เด่น คือการที่มองเห็นว่า คนไทยที่เป็นชาวพุทธ เช่นเด็กนักเรียนที่ชื่อว่าชาวพุทธ มีชื่ออย่างนั้น แต่ไม่รู้เรื่องพระพุทธศาสนา และประพฤติปฏิบัติตนไม่สมกับความเป็นชาวพุทธ ทำอย่างไรจะให้เด็กนักเรียนเหล่านี้ได้เรียนรู้เรื่องพระพุทธศาสนา และประพฤติตนเป็นชาวพุทธที่ดี หรือสมกับความเป็นชาวพุทธได้ อันนี้เป็นแง่หนึ่ง

๒. มองกว้างออกไป โรงเรียนแนวพุทธ เป็นเรื่องของการจัดการศึกษาแนวพุทธ ซึ่งหมายถึงตัวแนวคิดหรือหลักการในการจัดการศึกษา ที่สัมพันธ์กับการมองชีวิตมนุษย์และธรรมชาติทั้งหมด เป็นการพูดถึงตัวหลักการ เหมือนกับเราพูดถึงการจัดการศึกษาตามแนวคิดของจอห์น ดิวอี้ (John Dewey) หรือเปสตาลอซซี (Pestalozzi) หรือรูสโซ (Rousseau) หรืออะไรก็ว่าไป

* ข้อคิดความเห็นของ พระธรรมปิฎก (ป. อ. ปยุตฺโต) ในโอกาสที่รัฐมนตรีช่วยว่าการกระทรวงศึกษาธิการ ดร.สิริกร มณีรินทร์ นำคณะเจ้าหน้าที่ผู้รับผิดชอบในการจัดการศึกษารูปแบบใหม่ ไปนมัสการปรึกษา ที่วัดญาณเวศกวัน เมื่อ ๑๔ กุมภาพันธ์ ๒๕๔๖

** "โรงเรียนแนวพุทธ" เป็นคำที่ใช้พลางก่อนในระยะเริ่มการ ต่อมา ทาง ศช. ได้ยุติให้ใช้คำว่า "โรงเรียนวิถีพุทธ"

ที่เรียกว่า “การศึกษาแนวพุทธ” คือรู้ความจริง ของธรรมดา แล้วพัฒนาคนบนฐานของธรรมชาติ

ในแง่ที่ ๒ นี้ เราดูว่า การจัดการศึกษาแนวไหนจึงจะถูก
ต้องตามความเป็นจริง คือเอาความจริงเป็นที่ตั้ง การที่อาตมา
เขียนอะไรต่ออะไร นี่หมายถึงตัวเอง อาตมาก็มองว่าแนวคิดของ
พุทธศาสนานี้ มองตรงตามความเป็นจริงที่สุด คือเริ่มจากมอง
เห็นชีวิตของมนุษย์ว่าเป็นอย่างไร แล้วจากการรู้เข้าใจความ
เป็นจริงก็มาจัดการศึกษาให้สอดคล้องกับความจริงนั้น ไม่ใช่เป็น
เรื่องของบัญญัติหรือคำสั่ง

เรื่องนี้ ที่ว่าเป็นการจัดการศึกษาตามหลักของพระพุทธ
ศาสนา ที่เราเรียกว่าแนวพุทธ ก็คือแนวของคนที่มีปัญญารู้ความ
จริงเท่านั้นเอง

พระพุทธเจ้าก็ตรัสแล้วว่า พระพุทธเจ้าจะอุบัติขึ้นหรือไม่
ความจริงก็มีอยู่ตามธรรมดาของมัน พระพุทธเจ้าทรงค้นพบ
ความจริงนั้นแล้วนำมาเปิดเผยแสดง การจัดการศึกษาที่เรียกว่า
แนวพุทธก็คือการจัดตรงตามความเป็นจริงของธรรมชาติเท่านั้น
เอง คือทางพระพุทธศาสนาเราถือว่าพระพุทธเจ้าไม่ได้มาทรง
บัญญัติอะไรขึ้นเอง ไม่ได้มาสั่งการอะไร แต่พระองค์ทรงค้นพบ
ความจริงของธรรมชาติแล้วก็มาสอนตามนั้น เพราะฉะนั้นเรื่อง
ของพระพุทธศาสนาจึงเป็นเรื่องธรรมดาของธรรมชาติ

ถึงตอนนี้ เรื่องจึงขึ้นไปอีกชั้นหนึ่ง คือไม่มีการแบ่งแยกว่า
เป็นศาสนาไหนๆ เวลานี้คนมีปัญหามาก มนุษย์นี้ยังข้ามไม่พ้น

ความคับแคบ ทั้งที่เรียกตัวเองว่าเจริญมากี่พันปีแล้ว ก็ยังมาติดอยู่กับการแบ่งแยกว่าศาสนานี้ศาสนาโน้น

อย่างเช่นบอกว่า การศึกษานี้ ใช้หลักพุทธ บางคนก็สะดุดว่า อ้าว! ทำไมเป็นชื่อศาสนานี้ศาสนาโน้น เริ่มกลัวเสียแล้ว แล้วเราไม่เคารพหรือ ว่าเรื่องนั้นๆ หลักการนั้นๆ เป็นความคิดของใคร ใครเป็นผู้แสดงหลักการนั้น ก็พูดไปตามตรง

ทำไมเราพูดได้ว่า จอห์น ดิวอี้ (John Dewey), เปสตาลอตซี (Pestalozzi), รัสเซีย (Rousseau) ทำไมพูดได้ แล้วทำไมเวลาจะพูดถึงหลักการของพระพุทธเจ้า คนไทยพูดไม่ได้ ต้องรอให้ฝรั่งยกขึ้นมาพูด ทำไมไม่ยอมรับความเป็นจริงอันนี้ ใครแสดงมากี่ว่าไปตามนั้น ข้อสำคัญอยู่ที่ว่า หลักการนั้นตรงตามความเป็นจริงหรือไม่ พูดอย่างภาษาสมัยนี้ว่าเป็นเรื่องทางวิชาการ ก็ว่าไปตามหลัก ไม่มาเกี่ยงมากลัวอย่างนั้นอย่างนี้

พระพุทธศาสนาบอกว่าสอนหรืออธิบายไปตามธรรมชาติ ถ้าใครเห็นว่ามันไม่เป็นจริง เราก็เถียง ท่านก็เปิดโอกาสให้เถียงอยู่แล้ว ไม่ได้บังคับใคร

นี่เราก็คิดว่าชีวิตคนเป็นอย่างไร มันอยู่ในท่ามกลางธรรมชาติแวดล้อมอย่างไร มีความเป็นไปที่เรียกว่าธรรมชาติของมันอย่างไร และเพื่อให้ชีวิตมนุษย์พัฒนาอยู่ได้ดีในท่ามกลางสิ่งแวดล้อมต่างๆ เหล่านี้ เขาควรจะดำเนินชีวิตอย่างไร เราก็ดูไปตามความเป็นจริงนั้น ทั้งของโลกและชีวิต แล้วก็มาจัดระบบพัฒนาคนให้อยู่ได้อย่างดีท่ามกลางความเป็นจริงอย่างนั้น ก็เท่านั้นแหละ มันก็เลยเกิดเป็นการศึกษาแนวพุทธ อย่างที่พูดกัน เท่านั้นเอง

ที่นี้ เมื่อเป็นการศึกษาแนวพุทธอย่างนี้ มันก็จะมี ๒ ระดับ
 ระดับที่ ๑ คือ ระดับรูปแบบ หมายความว่า เป็นธรรมดา
 ของมนุษย์ที่อยู่ในสังคมหรือชุมชนอันใดอันหนึ่ง ย่อมมีวิถีชีวิตที่
 สืบทอดกันมาโดยวัฒนธรรม โดยสัมพันธ์กับสิ่งแวดล้อมอะไร
 ต่างๆ ซึ่งลงตัวตามที่สังคมนั้นเขาถือว่าดี เหมือนอย่างชาวพุทธ
 ไทยเราก็พัฒนาวิถีความเป็นอยู่ที่เป็นวัฒนธรรมแบบพุทธไทยขึ้น
 มา ลังกาเขาก็มีพุทธแบบลังกา อะไรอย่างนี้ ซึ่งเป็นรูปแบบที่ถือ
 กันหรือตกลงกันว่าดีแล้ว

เราก็อาจจะเห็นว่า การที่จะเป็นคนไทย ซึ่งได้ชื่อว่าเป็น
 ชาวพุทธ จะต้องให้ความหมายและมีรูปแบบอย่างนี้ แล้วก็มี
 ภาพหรือรูปแบบของชีวิตที่มีวัฒนธรรม เช่นการกราบการไหว้อะไร
 ต่ออะไร อันนี้ถือว่าเป็นรูปแบบเท่านั้น แต่เรายอมรับกันแล้วว่า
 เป็นรูปแบบที่ดี คือเหมาะสมกับคนที่เรียกว่าเป็นชาวพุทธแบบไทย

ระดับที่ ๒ คือตัวแท้ตัวจริง ได้แก่ความเป็นจริงตาม
 ธรรมดาของธรรมชาติ ที่อยู่ลึกลงไปอีกทีหนึ่ง ซึ่งอันนั้นเป็นของ
 กลาง ไม่ขึ้นต่อประเทศชาติหรือวัฒนธรรมไหนทั้งสิ้น ใครจะไป
 ปรับไปจัดระบบวัฒนธรรมอย่างไร ให้มีวิถีชีวิตอย่างไร ก็จัดไป
 ฉะนั้นในแง่นี้จะไม่มีปัญหา

รวมความว่า จะต้องพูดกันเป็นระดับๆ ตั้งแต่ระดับกว้าง
 ที่สุด คือตัวหลักการที่สอดคล้องกับความเป็นจริงตามธรรมดา
 ของธรรมชาติ ในขั้นนี้เราจะจัดการศึกษากันอย่างไร ในความ
 หมายถึงนี้เราก็ใช้ชื่อว่า “แนวพุทธ” คือเป็นแนวพุทธในความ
 หมายถึงว่ารู้เข้าใจถึงความจริงของธรรมชาติตามธรรมดา แล้วจัด
 กระบวนการของการศึกษาให้ได้ผลตามธรรมดาของความจริงนั้น

จากนั้น แคมป์เข้ามา คือในแง่ของรูปแบบ ที่ว่าเราจะจัดให้ สอดคล้องกับวัฒนธรรมไทย ให้คนที่ที่มีชื่อว่าชาวพุทธเป็นอย่าง นี้ๆ เราอาจจะเห็นว่ารูปแบบอย่างนั้นๆ เมื่อดีแล้ว ยอมรับแล้ว ก็ มาทำให้แน่นแฟ้นยิ่งขึ้น แล้วอันไหนที่ควรจะต้องปรับปรุงเพิ่มเติม ก็ พัฒนาต่อไป

เรื่องวัฒนธรรมนี้ก็ควรจะแก้ไขปรับปรุงให้มีความเจริญก้าวหน้า ไม่อย่างนั้นจะเป็นวัฒนธรรมประเภทปกป้องตัว

วัฒนธรรมส่วนที่ตัวมีอยู่ ก็ควรจะรู้เข้าใจถึงรากถึงฐาน

เคยพูดบ่อยๆ ว่า การรักษาวัฒนธรรมนั้น ต้องระวังนะ ถ้าเป็นวัฒนธรรมแบบปกป้องตัวเมื่อไร ก็แสดงว่าเป็นฝ่ายตั้งรับแล้ว แยะเลย ไม่เจริญก้าวหน้า

วัฒนธรรมที่ดีงามต้องมีความเจริญก้าวหน้า พัฒนาตัวเองต่อไป และก้าวไปในสังคมโลกได้อย่างดี สามารถเป็นผู้นำแก่ผู้อื่น ให้เขาอยากทำตาม ไม่ใช่คอยหวาดกลัวฝ่ายอื่นจะบุกเข้ามา ต้องคอยปกป้องตัวเอง ถ้าอย่างนั้นก็แสดงว่าแย่มากแล้ว

ขณะนี้เรารักษาวัฒนธรรมแบบปกป้องตัวเสียมาก คล้ายๆ ว่าเราแย่มากแล้ว สู้เขาไม่ได้แล้ว เขาบุกเข้ามา แสดงว่าเราไม่มีความเป็นผู้นำ ถ้าเราเก่งจริง วัฒนธรรมของเราจะต้องน่าชื่นชม จนคนอื่นเขาอยากจะทำอย่างเราจะตาม ข้อสำคัญอยู่ที่ว่าเรามีอะไร บ้างที่เป็นสาระซึ่งจะทำให้เราภูมิใจ แล้วเขาอยากจะทำตามเรา นั่นก็คือเราต้องมีอะไรที่จะให้แก่เขา จะเป็นเรื่องภูมิธรรมหรือภูมิปัญญาก็ตาม โดยเฉพาะสิ่งที่เหนือกว่าเขาทางภูมิปัญญา

ตอนนี้สังคมของเรามันหนักในแง่ที่มองไม่เห็นว่ามีดีอะไรของตัวที่จะให้แก่คนอื่น มีแต่มองว่าคนอื่นเขามีดีอย่างนั้นๆ แล้วก็อยากจะไปรับของเขามา ก็เลยต้องด้อยอยู่เรื่อยไป

เมื่อมองในแง่การศึกษาแนวพุทธที่พูดมา ก็ถือว่าพระพุทธานุศาสนาสอนความจริงตามธรรมชาติธรรมดาธรรมชาติ แล้วเราก็มารู้ว่าหลักการที่มีชื่อว่าศีล สมาธิ ปัญญา นี่ วางขึ้นตามความจริงตามธรรมชาติของธรรมชาติ แต่พอมาอยู่ในวัฒนธรรมไทยแล้ว มันก็วิวัฒนาการเป็นรูปแบบขึ้นมา เป็นวัฒนธรรมเฉพาะเทศะ เมื่อเราไม่รู้ตัว ไม่รู้จักแยก เราก็ซึกจะมองแคบ ความหมายของศีล สมาธิ ปัญญา ก็เหลือแค่เป็นรูปแบบต่างๆ ไป

อันนี้เป็นเรื่องที่เราจะต้องแยกให้ชัดว่า ศีล สมาธิ ปัญญาที่เป็นรูปแบบ ซึ่งอาจจะแคบลง แล้วก็รัดตัว แล้วบางทีก็เพี้ยน กับศีล สมาธิ ปัญญาที่แท้จริงสอดคล้องกับความเป็นจริงของธรรมชาติที่พระพุทธเจ้าสอนแท้ๆ นั่น คืออะไร ตอนนี้ต้องแยกให้ได้

อย่างเวลาพูดถึงศีล เราก็อาจจะมองไปตามความหมายของเรา เช่น ศีล ๕ บางทีพูดกันไปว่าเป็นข้อห้าม ว่าห้ามอย่างนั้นๆ ซึ่งที่จริงถ้าว่ากันโดยเคร่งครัด พระพุทธศาสนาไม่มีศีลที่เป็นข้อห้าม

จะต้องรู้กันให้ชัดว่า ถ้าพูดกันโดยเคร่งครัด ศีลอย่างศีล ๕ ไม่ใช่เป็นข้อห้าม เป็นธรรมดาว่าในศาสนาอื่นทั่วๆ ไป ศีลเป็นข้อห้าม ที่จริงเขาก็ไม่ได้เรียกของเขว่าเป็นศีล แต่ชัดเจนว่าของเขาเป็นบัญญัติ หรือเป็นโองการบัญชา เป็น commandment ตามธรรมชาติของหลักการที่ว่ามีพระผู้เป็นเจ้า เป็นผู้สร้าง เป็นผู้บันดาล เมื่อเป็นผู้สร้าง ผู้บันดาล ท่านก็ต้องวางบัญญัติว่าเธอ

ต้องทำตามนี้ เธอต้องไม่ทำอันนี้ ท่านก็ห้ามก็สั่ง แล้วเมื่อคนทำหรือไม่ทำตามนั้น ท่านก็ให้รางวัลหรือลงโทษไปตามที่บัญญัติ

ในทางตรงข้าม พระพุทธเจ้าตรัสว่า พระพุทธเจ้าจะเกิดหรือไม่เกิด ความจริงก็เป็นอย่างนี้ แต่พระองค์ค้นพบแล้วก็มาเปิดเผยแสดง เมื่อความจริงเป็นอย่างนี้ ความจริงมันก็เรียกร้องให้เราว่า เราจะต้องดำเนินชีวิตอย่างนี้ๆ จึงจะได้ผล เหมือนอย่างไฟ ความจริงมันร้อน ถ้าคุณไม่ยอมให้ตัวคุณเป็นอันตราย คุณก็อย่าเอาไฟมาเผาตัว หรือถ้าคุณต้องการให้ได้ประโยชน์จากไฟ คุณก็เรียนให้รู้ว่าจะเอาไปใช้ได้อย่างนั้นๆ ยิ่งรู้เท่าไรก็ยิ่งดี

ธรรมที่พระพุทธเจ้าสอนก็เป็นอย่างนี้ คือบอกความจริง แล้วก็สอนข้อเรียกร้องจากความจริงนั้นต่อเราว่า ถ้าเราต้องการดำเนินชีวิตให้ดีเราจะต้องทำอะไร ก็เท่านั้นเอง

เมื่อเป็นอย่างนี้ ระบบแห่งธรรมของพระพุทธศาสนา เมื่อพูดอย่างเคร่งครัดจึงไม่มีคำสั่งหรือคำห้าม แล้วก็ไม่มีการลงโทษหรือให้รางวัล แต่คนทำอะไร เขาก็ได้รับผลเองตามกฎธรรมชาติ กฎแห่งกรรมอะไรๆ ก็เป็นเรื่องของเหตุของผล หมายความว่าทำเหตุอย่างนี้ ผลจึงเกิดขึ้นอย่างนั้น เป็นไปตามเหตุปัจจัย ไม่มีใครมาตัดสินลงโทษ

หลักพระพุทธศาสนาที่เป็นเหตุผลอย่างนี้ คนจะต้องเรียนรู้เข้าใจจึงจะเอามาใช้หรือปฏิบัติได้ถูกต้อง เพราะฉะนั้น ในสิ่งที่พระพุทธเจ้าสอน เมื่อเราพูดกันต่อๆ ตามๆ กันมา โดยไม่ได้ทบทวนศึกษา จึงเคลื่อนคลาดเลือนลงได้ง่าย ดังที่ทุกอย่างมีแง่คิดทั้งนั้น เช่น เวลาให้ศีล ในตัวศีลที่เรารับ ไม่มีคำว่าห้ามว่าสั่ง เราเองเป็นผู้ตัดสินการกระทำของตนว่า

ปาณาติปาตา เวรมณี-**สิกขาปท** สมมติยามิ = ข้าพเจ้า
ขอรับถือปฏิบัติข้อศึกษาในการงดเว้นจากการฆ่าสัตว์

ศึกษากันให้ชัดว่า ศีลที่แท้คืออะไร พระพุทธเจ้าทรงสอน
ว่า นี่นะ เป็นความจริงว่าสัตว์ทุกตน ทั้งคนทั้งสัตว์อื่น ล้วนรักสุข
เกลียดทุกข์ด้วยกันทั้งนั้น เราฉันใด เขาก็ฉันนั้น เพราะฉะนั้นจึง
ไม่ควรเบียดเบียนกัน จริงไหม เราก็เห็นด้วยว่า เออ จริงนี่ ก็ยอม
รับ ถ้าอย่างนั้นเราไม่ควรเบียดเบียนกันใช่ไหม ใช่

ถ้าอย่างนั้น ตกลงเราจะไม่ทำร้ายใคร แต่ฉันยังใจไม่เข้มแข็ง
ยังมีโลก มีโกรธมาก เพราะฉะนั้นก็เลยคล้ายๆ มาสัญญาญากับพระ
หน้อย ขอให้ข้าพเจ้าได้ปฏิญาณต่อท่านว่า ข้าพเจ้าขอถือข้อ
ปฏิบัติที่จะฝึกตนให้งดเว้นจากการฆ่าสัตว์ นี่เห็นไหม ไม่มีคำสั่ง
ของใครทั้งนั้น แต่เราเองเป็นผู้ที่ตกลงยอมรับปฏิบัติอย่างนั้น

เมื่อเรารับแล้วปฏิบัติอย่างนั้น ผลก็เกิดขึ้นตามเหตุปัจจัย
และเมื่อเราปฏิบัติไปตามนั้น ก็เกิดเป็นศีล คือเป็นความประพฤติ
ปกติประจำตัวของเรา อาตมาล้อพระบ่อยๆ ว่า นี่ โยมมาขอศีล
พระไม่เคยให้ศีล พระจะบอกว่าศีลอาตมาให้ไม่ได้

โยมมาบอกว่า ข้าพเจ้าขอศีล & “มยฺ ภนฺเต ติสฺรเณน สห
ปญฺจ สีลาณิ ยาจาม” แปลว่า ข้าพเจ้าขอศีล & พร้อมทั้งไตร
สรณะ แต่พระไม่ให้ศีล ให้ดูแลอะ พระบอกเป็นนัยว่า เออ คุณขอ
ศีล แต่ฉันให้ไม่ได้นะ ใครปฏิบัติ คนนั้นก็มียศเอง คุณต้องการมี
ศีล คุณก็เอาข้อฝึกหัดเหล่านี้ไปปฏิบัติ เมื่อคุณปฏิบัติตาม คุณก็
เป็นผู้มีศีล

ดังนั้น แทนที่จะให้ศีล พระก็บอกข้อปฏิบัติ เรียกว่า
สิกขาบท ให้ญาติโยมเอาไปฝึกตัว พุทธสันๆ ว่า **ชาวบ้านขอศีล**
พระบอกสิกขาบท

สิกขาบท = สิกขา (ศึกษา) + บท (บท, ข้อ) แปลว่าข้อฝึก
ข้อศึกษา ข้อเรียนรู้ ข้อฝึกตัวเอง หรือบทเรียน ภาษาพระชั้นหลัก
แท้ๆ เรียกว่าสิกขาบท & ไม่เรียกศีล & เพราะศีลเป็นคุณสมบัติที่
เกิดในตัวคน เมื่อคุณปฏิบัติถูกต้องแล้วคุณมีความประพฤติ
อย่างนั้น ก็เป็นศีลของคุณ

แต่ข้อปฏิบัติอะไรที่จะทำให้คุณมีศีล พระก็บอกว่า สิกขาบท
ข้อฝึกนี้ ถ้าคุณปฏิบัติตามแล้วคุณก็มีศีล เช่น ปาณาติปาตา
เวรมณีสิกขาบททำ สมาธิยามิ ข้าพเจ้าขอถือข้อปฏิบัติในการฝึกตน
ที่จะงดเว้นจากการทำลายชีวิต ทุกข้อมีแต่สิกขาบทเหมือนกัน
หมด พระบอกสิกขาบท ชาวบ้านก็รับไปปฏิบัติ เมื่อปฏิบัติแล้วก็
เกิดเป็นศีล พระไม่เรียกศีล & แต่เรียกสิกขาบท & คือ เป็นข้อฝึก
หรือข้อศึกษาเพื่อให้มีศีล

ทุกอย่าง ทั้งศีล สมาธิ ปัญญา ให้ไม่ได้ทั้งนั้น แต่ทุกคน
จะต้องไปพัฒนาโดยฝึกให้เกิดขึ้นในตัว

ชาวบ้านขอว่า ฉันอยากมีสมาธิ พระบอกว่า ฉันเอาสมาธิ
ให้คุณไม่ได้ คุณเอากรรมฐานไปฝึก

ขอศีล พระบอกสิกขาบทให้ไปฝึก แล้วก็มีศีลเอง

ขอสมาธิ พระให้กรรมฐานไปทำเอา แล้วเกิดสมาธิ

ขอปัญญา พระให้ข้อมูลความรู้ ทางพระเรียกว่าให้สุตะ ก็
บอกสุตะให้

สุขะ คือสิ่งที่เล่าเรียนสดับฟัง พระหรือครูอาจารย์บอกสิ่งที่เล่าเรียนสดับฟัง ถ้ายทอดให้ไป คุณเอาไปคิดไปพิจารณา ปัญญาก็เกิดขึ้น

ฉะนั้น ศีล สมาธิ ปัญญา เราต้องฝึกฝนพัฒนาขึ้นในตัวเอง อันนี้ก็เป็นเรื่องธรรมดาของธรรมชาติ

สามแดนของชีวิต ก็เป็นสามด้านของการศึกษา

ตามธรรมดาของธรรมชาตินั้น ชีวิตของเรามี ๓ ด้าน คือ

๑. เรามีความสัมพันธ์กับสิ่งแวดล้อม โดยการรับรู้ ดู ฟัง ฯลฯ ทางอินทรีย์ คือ ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ เป็นทวาร คือประตูฝ่ายเปิดรับ ๖ และโดยการแสดงออกสื่อสารสัมพันธ์ทำการต่างๆ ทางกาย วาจา ใจ ที่เรียกว่ากรรม เป็นทวาร คือประตูฝ่ายเปิดออก ๓ หมายความว่ามีความสัมพันธ์กับโลกภายนอกทางการรับรู้ และทางด้านการกระทำ นี่คือแดนของศีลทั้งหมด รวมอยู่ในการสัมพันธ์กับสิ่งแวดล้อม

ถ้ามองอย่างนี้เราจะรู้เลยว่า คำว่า ศีล ไม่ใช่แค่ศีล ๕ แต่หมายถึงการสัมพันธ์กับสิ่งแวดล้อมทั้งทางกายภาพ และทางสังคม ด้วย ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ วาจา เป็นด้านที่ติดต่อกับข้างนอก

๒. ที่นี้ลึกลงไป พฤติกรรมความสัมพันธ์กับโลกภายนอกของเราจะเป็นไปอย่างไร ก็เกิดจากเจตจำนง มีความตั้งใจ แล้วเบื้องหลังของเจตจำนง หรือความตั้งใจนั้น ก็มีแรงจูงใจ และคุณสมบัติต่างๆ ในจิตใจ ทั้งฝ่ายดีและฝ่ายร้าย เช่น ความรัก ความโกรธ ความเชื่อ ฯลฯ เป็นตัวปรุงแต่งให้แสดงออกมาที่พฤติกรรม ตลอดจนการรับรู้ทางอินทรีย์ต่างๆ ส่วนนี้ก็เป็นแดนของจิตใจ

๓. เหนือจากนั้นอีกแดนหนึ่งก็คือ มนุษย์จะสื่อสารมีพฤติกรรมสัมพันธ์กับโลกภายนอกได้มากน้อย ขึ้นเงินหรือซับซ้อนเท่าไหน จะมีจิตใจที่ติดขัดโง่งโง้งแคบกว้างเพียงใด จะมีความรู้สึกได้แค่ไหน จะมีสภาพจิตใจเป็นอย่างไร ก็อยู่ที่ความรู้

ถ้าเรารู้ว่าสิ่งนี้เป็นอันตรายต่อเรา จิตใจของเราจะมีปฏิกิริยาอย่างหนึ่ง ถ้าเรารู้ว่าสิ่งนี้เราจะจัดการอย่างไร เราก็จะมีความรู้สึกสบายโปร่งโล่งเป็นอิสระ แต่ถ้าเราไปเจออะไรแล้ว ไม่รู้ว่าจะทำอย่างไร ปัญญาไม่มี ความรู้ไม่มี เราจะติดขัดเป็นทุกข์ทันที ฉะนั้นความรู้จึงเป็นตัวการที่ทำให้สภาพจิตเปลี่ยนแปลงไป และเป็นตัวจำกัดและขยายขอบเขตของพฤติกรรม เราจะทำอะไรต่ออะไรได้แค่ไหน ก็อยู่ที่ความรู้แห่ง**ปัญญา** เป็นแดนที่สาม

พระพุทธศาสนาสอนว่า ชีวิตคนก็มี ๓ แดนนี้แหละ คือ แดนติดต่อสัมพันธ์กับโลกภายนอก แดนของจิตใจที่ออกทางเจตจำนง แล้วก็แดนของความรู้เข้าใจ ชีวิตทั้ง ๓ แดนนี้ทำงานตลอดเวลา ฉะนั้นมนุษย์จะต้องพัฒนา ๓ แดนนี้ เพื่อจะดำรงและดำเนินชีวิตให้อยู่ไปได้ดี

การพัฒนาแดนที่สัมพันธ์กับสิ่งแวดล้อม เรียกว่า **ศีล** เพียงแค่พัฒนาศีลขั้นต้นๆ ถ้าทำอย่างถูกต้อง การศึกษาก็ชัดเจนมากขึ้น

เริ่มด้วยอินทริยสังวร การรู้จักใช้อินทริย์ ตู ฟัง เป็นต้น ศีลแค่นี้ ในเมืองไทยนี้ เราก็ไม่รู้จักแล้ว ทั้งๆ ที่ในพระพุทธศาสนาถือเป็นเรื่องสำคัญมากกว่า ต้องดูเป็น ฟังเป็น คุณดูอย่างมีสติไหม คุณดูได้ความรู้ไหม ถ้าดูแล้วลุ่มหลง ได้แต่ชอบใจ-ไม่ชอบใจ

แสดงว่าอยู่แค่ความรู้สึก ทั้งๆ ที่ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ ของเรานี้มันทำหน้าที่ ๒ อย่างพร้อมกัน แต่เราไม่รู้ เราก็พูดแค่ว่ารับรู้

ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ ของเรานี้ในเวลาเดียวกัน มันมีความรู้สึก กับ รู้ ไข่มุ่ใหม่ ตา ดู เราก็รู้สึกว่าสวยงาม สบายตา ไม่สบายตา แล้วก็ชอบใจไม่ชอบใจ นี่ด้านรู้สึก ส่วนด้านรู้ก็คือรู้ว่าเขียวขาวดำแดง ยาวใหญ่ แคบกว้าง เป็นแมว เป็นหมู เป็นต้นไม้ ฯลฯ หู ฟัง ด้านรู้สึกก็ว่าไพเราะไม่ไพเราะ สบายหูไม่สบายหู แล้วก็ชอบใจไม่ชอบใจ ส่วนด้านรู้ก็ว่าเป็นเสียงอะไร

สองด้านนี้ การศึกษาของเรา ขอภัยตามแบบตะวันตก ไม่ขัดดอกมาเลย แต่ในพระพุทธศาสนา เราบอกว่าอินทรีย์ทำหน้าที่ ๒ ด้าน คือ **ด้านรู้** กับ **ด้านรู้สึก** เมื่อรู้สึกแล้วคุณไปตามชอบใจ-ไม่ชอบใจ รับรู้ด้วยยินดี-ยินร้าย ชอบ-ชัง ถ้าติดอยู่แค่นี้ ถ้าไม่ไปทางความรู้ ก็ตันเลย การศึกษาไม่มี การพัฒนาไม่มี การเรียนรู้ไม่มี การศึกษาจึงต้องไปทางอินทรีย์เพื่อรู้

พอรู้ปั๊บ ตั้งแต่รู้ว่าเขียวขาวดำแดงไป แล้วทีนี้ถ้าโยนิโส-มนสิการเข้ามา ก็ก้าวหน้าไปกันได้ไกล เช่น สืบสาวหาเหตุปัจจัย แยกวิเคราะห์องค์ประกอบ ไปได้หมด ฉะนั้น การใช้อินทรีย์จึงเป็นจุดเริ่มที่มนุษย์จะได้เรียนรู้ การศึกษาก็อยู่ที่นี้

นี่แหละจึงว่าการศึกษาอยู่ที่เรื่องธรรมดา การศึกษาไม่มีอะไรยาก รวมความว่า การศึกษาต้อง

๑. เป็นเรื่องของธรรมดา ตามความจริงของธรรมชาติ

๒. เป็นเรื่องง่าย ๆ อยู่กับชีวิตประจำวัน ตั้งแต่เกิด

เพราะฉะนั้นการศึกษาจึงต้องเริ่มที่บ้าน ในครอบครัว ตั้งแต่การกินอยู่ การสัมพันธ์กับสิ่งแวดล้อม การใช้ตา หู ฟัง ดู ที่ วิ ดู

สิ่งทั้งหลาย ให้อู้งงอะไรต่างๆ ว่าได้ความรู้ หรือได้ความลุ่มหลง ติดอยู่แค่ความชอบใจไม่ชอบใจเท่านั้น หรือไปถึงความคิด พิจารณาด้วยเป็นต้น ก็แค่นี้แหละ

พอเริ่มการศึกษาเพียงแค่นี้

ชีวิตและสังคมก็มีหลักประกันความมั่นคงขึ้นมาทันที

ที่นี้ การสัมพันธ์กับสิ่งแวดล้อมมีอะไรบ้าง พระพุทธศาสนาแยกคือออกเป็นหมวดๆ

๑. **อินทริยสังวร** การรู้จักใช้อินทริย เช่น ตาหู ให้อยู่เป็น พังเป็น ดูให้ได้ความรู้ มีสติ ไม่ไหลไปตามความยินดียินร้าย ชอบชังเท่านั้น

๒. ความสัมพันธ์กับสิ่งแวดล้อมอีกด้านหนึ่งก็คือ การเสพ **บริโภคน** ชีวิตจะเป็นอยู่ได้ด้วยอาศัยอาหาร เครื่องนุ่งห่ม ที่อยู่อาศัย ปัจจัยเครื่องใช้สอยต่างๆ รวมไปถึงพวกอุปกรณ์เทคโนโลยีทั้งหลาย ซึ่งจะมาสัมพันธ์กับปัญหาทันทีเลย

ถ้าเสพได้แค่ร่อยเป็นต้น ก็ไม่ปลอดภัย เพราะเป็นแค่รู้สึก ต้องมีปัญญารู้ด้วย พอรู้ว่า อ้อ ที่เรากินนี่กินเพื่ออะไร ในการสัมพันธ์กับอาหารนั้น พระพุทธศาสนาสอนทันทีเลยว่า **ปฏิสังขารโยนิโส ปิณฑะปาตัง** บอกให้พิจารณาเข้าใจแล้วว่า เรารับประทานอาหารมิใช่เพียงเพื่อแค่นี้ๆ มิใช่เพียงเพื่อเอร็ดอร่อย เพื่อโก้ๆ เพื่อสนุกสนานมัวเมา แต่รับประทานเพื่อให้ชีวิตนี้เป็นอยู่เป็นไปโดยมีสุขภาพดีแข็งแรง และเอาชีวิตนี้ไปใช้ทำประโยชน์ได้ แค่นี้ก็ถือว่าดีแล้ว ศีลนี้เรียกว่า **ปัจจัยปฏิเสวนา** หรือ **ปัจจัยสันนิสิตศีล**

ศิลปะอย่างที่ว่านี้เป็นศิลปะเบื้องต้นยิ่งกว่าศิลปะ ๕ อีก แต่คนไทยไม่รู้จัก นี่ศิลปะหมวดใหญ่ๆ สองแล้ว คือ การใช้อินทรีย์ ตา หู จมูก ลิ้น กาย สัมพันธ์กับสิ่งแวดล้อมต่างๆ และการเสพบริโภค สิ่งทั้งหลายด้วยปัญญาารู้เข้าใจ ให้ได้ประโยชน์ที่แท้แก่ชีวิต ไม่ใช่เพียงเพื่อสนุกสนานแก้เก้เท่านั้น จะเห็นได้ง่ายว่า เพียงแค่รู้จักกินอาหารเท่านั้น นอกจากชีวิตของตัวเองจะเป็นอยู่ดี เช่นมีสุขภาพแล้ว ยังลดการละเมิดศิลปะ ๕ ตลอดจนอบายมุขต่างๆ ไปมากมาย

๓. ศิลปะด้านต่อไปเป็นเรื่องของอาชีวะ คือ การเลี้ยงชีพ ฉะนั้นอาชีวะ ที่เป็น **สัมมาอาชีวะ** จึงเป็นศิลปะสำคัญในมรรคมงคล ๘ ด้วย ซึ่งเห็นกันอยู่ชัดๆ แต่คนไทยมองแค่ศิลปะ ๕ จึงไม่รู้จักศิลปะด้านอาชีวะ ถ้าเราเอาศิลปะที่เป็นองค์มรรคออกมา เราจะเห็นชัด

การเลี้ยงชีพ หรือการทำมาหาเลี้ยงชีพนี้เป็นเรื่องใหญ่มากในสังคมมนุษย์ อย่างที่ว่า **โลกมนุษย์เป็นไปตามกรรม** กรรมใหญ่ก็คือการเลี้ยงชีพของมนุษย์ อย่างที่แยกเป็นเกษตรกรรม พาณิชยกรรม อุตสาหกรรม หัตถกรรม ศิลปกรรม ฯลฯ การประกอบอาชีพต่างๆ นี่แหละ ทำให้โลกเป็นไป อารยธรรมจะมีความเจริญในแนวไหน ก็เป็นไปตามอาชีวะ

ถ้าเป็นเด็กๆ อาชีวะที่ถูกต้องก็หมายความว่า ต้องปฏิบัติหน้าที่ของตัวเองให้สมกับการเลี้ยงดูของพ่อแม่ เรียกว่ามีสัมมาอาชีวะ หรืออย่างพระก็ต้องอยู่ในธรรมวินัย ทำหน้าที่สืบต่อพระศาสนาแล้ว ญาติโยมเขามีศรัทธา เห็นว่าธรรมจำเป็นสำหรับสังคม ก็เลยมาอุปถัมภ์บำรุงให้พระสามารถอยู่ได้เพื่อจะได้รักษาธรรมไว้ให้แก่สังคม อย่างนี้ก็อปัมมาอาชีวะของพระ ถ้าพระไป

ขอชาวบ้านเมื่อไรก็มีหวังผิตันที เป็นมิจจนาอาชีวะ เพราะเขาไม่ได้ถวายเป็นศรัทธา

เรื่องสัมมาชีพนี้เป็นเรื่องใหญ่ของสังคมมนุษย์ อาชีพทุกอย่างมีขึ้นเพื่อจุดหมายในการแก้ปัญหาชีวิตสังคมและเพื่อการสร้างสรรค์อย่างใดอย่างหนึ่ง ถ้าทำถูกต้องตามวัตถุประสงค์นั้น เช่น อาชีพแพทย์มีเพื่ออะไร เพื่อบำบัดโรค และช่วยให้คนมีสุขภาพดี ถ้าทำเพื่อการนี้ ก็เป็นสัมมาอาชีวะ แต่ถ้าทำเพียงเพื่อเงินก็แสดงว่าเขวแล้ว ฉะนั้น จึงต้องประกอบอาชีพที่ไม่เบียดเบียนเพื่อนมนุษย์ ไม่ก่อความเดือดร้อนแก่ใครๆ สัมมาอาชีวะจึงเป็นศีลอีกหมวดใหญ่

๔. อีกหมวดหนึ่งที่สำคัญก็คือ ศีลที่เป็นหลักกำกับชุมชน หมายความว่า ชุมชนแต่ละชุมชน ตลอดจนสังคมประเทศชาติ ต้องมีระบบระเบียบในการเป็นอยู่ มีหลักการ มีกฎ มีกติกา

หลักการ กฎ กติกาที่คุมให้ชุมชนอยู่กันดี เป็นศีลประเภทที่เรียกว่า **ปาฏิโมกข์** ชาวบ้านมีศีล ๕ พระมีศีล ๒๒๗ ก็คือศีลประเภทนี้ (ว่าโดยเคร่งครัด จะเป็นปาฏิโมกข์ต้องมีระบบสังฆะชัดเจน)

หมายความว่า อย่างน้อยสำหรับชาวบ้านนี้ สังคมจะอยู่ได้ไม่ลุกเป็นไฟก็ต่อเมื่อคนยังพอรักษาศีล ๕ กันได้โดยเฉลี่ย คือไม่ทำร้ายร่างกายทำลายชีวิตกัน ไม่ลักขโมยละเมิดกรรมสิทธิ์กัน ไม่ล่วงละเมิดทางเพศกัน ไม่ทำลายผลประโยชน์กันด้วยการกล่าวเท็จหลอกลวง แล้วก็ไม่ต้องคุกคามสร้างความรู้สึกรำคาญให้ประชาชนสูญเสียความรู้สึกมั่นคงปลอดภัยด้วยการเสพยาเสพติด จะเห็นว่าพอมีใครเสพยาเสพติด คนอื่นก็จะสูญเสียความมั่นคงปลอดภัยทันที

หลักศีล ๕ จึงเป็นการช่วยให้สังคมนี้ปลอดภัย พออยู่กัน
ได้ เพราะฉะนั้นศีล ๕ จึงเป็นฐานของระเบียบสังคม ดังที่ปรากฏ
ว่า จากศีล ๕ นี้ก็พัฒนาเป็นกฎหมาย เป็นระเบียบกฎเกณฑ์อะไร
ต่ออะไรขึ้นไปอีกทีหนึ่ง

โดยตามกฎหมายของเราก็อาศัยศีล ๕ นี้แหละเป็นฐาน
ขยายออกไปจากเรื่องศีลนี้แหละ เป็นเรื่องชีวิตร่างกาย เรื่อง
ทรัพย์สิน เรื่องครอบครัว เรื่องทางเพศ เรื่องของการใช้วาจา และ
เรื่องสิ่งเสพติดมัวเมา ซึ่งเป็นหลักใหญ่ในการสร้างกฎหมาย

ตกลงว่าศีลก็แค่นี้แหละ ๔ หมวดนี้ เป็นการศึกษาที่เริ่ม
ตั้งแต่ในบ้าน พอเด็กเกิดมาก็ต้องรู้จักเป็นอยู่ ตั้งแต่รู้จักอยู่ร่วมกับ
พ่อแม่พี่น้อง ต้องรู้ว่ากินอาหารเพื่ออะไร นุ่มห่มเสื้อผ้าเพื่อ
อะไร ความหมายและคุณค่าที่แท้ของมันอยู่ที่ไหน ตลอดจนคุณโทษ
ทัศน์เป็น ฟังวิทยุเป็น แค่นี้ก็มีศีล

ศีลประเภทนี้เราไม่ค่อยเอาใจใส่ ทั้งที่มันเป็นเรื่องของ
ธรรมชาติตามธรรมชาติ

ศึกษาไปพร้อมด้วยกันทั้ง ๓ ด้าน แล้ววัดผลโดยดูพัฒนาการที่แยกเป็น ๔

ที่ว่าแนวพุทธกันนี้แหละ คือพัฒนาคนให้รู้จักเป็นอยู่ได้
อย่างดี โดยสอดคล้องกับความจริงของชีวิตที่เป็นไปตามธรรมชาติ
นี่เอง

เราเอาความจริงของธรรมดานี้แหละมาใช้ประโยชน์ใน
การพัฒนามนุษย์ ก็เรียกว่า **การศึกษา**

การศึกษานั้นเป็นระบบที่การพัฒนาด้านความสัมพันธ์กับสิ่งแวดล้อม แล้วก็ด้านจิตใจเจตจำนง และด้านปัญญาความรู้เข้าใจ ดำเนินประสานไปด้วยกัน และส่งผลต่อกัน โดยเจตจำนงของจิตใจแสดงตัวออกมาสู่พฤติกรรมและการสัมพันธ์กับสิ่งแวดล้อม ปัญญาที่รู้เข้าใจก็มาพัฒนาพฤติกรรมให้ทำได้ผลดียิ่งขึ้น และทำให้จิตใจมีขอบเขตขยายออกไปแล้วมีสภาพที่ดีขึ้น เช่น เมื่อรู้เข้าใจเหตุผล รู้ว่าคนอื่นเขาก็รักชีวิตของเขาเหมือนกัน เพราะฉะนั้นจึงไม่ควรไปทำร้ายเขา แต่ควรจะเมตตาการุณา การพัฒนาเมตตาการุณาจึงต้องอาศัยปัญญาความรู้เข้าใจ ถ้าไม่อย่างนั้น ก็ได้แค่ความเคยชิน เป็นการพัฒนาแค่ระดับศีล

เมื่อทั้งสามส่วนนี้ประสานกันไป ความสัมพันธ์กับสิ่งแวดล้อมก็จะเป็นด้านที่สนองและป้อนเลี้ยงด้านจิตและด้านปัญญา ส่งผลหนุนกันไป

๑. การพัฒนาในด้านความสัมพันธ์กับสิ่งแวดล้อม เรียกว่า **ศีล**

๒. การพัฒนาด้านเจตจำนง ลงไปถึงคุณสมบัติในจิตใจ ก็เป็น **สมาธิ** ซึ่งรวมถึงเรื่องของคุณธรรมความดี เรื่องของสมรรถภาพและประสิทธิภาพของจิตใจ เช่นความเข้มแข็ง หนักแน่น เพียรพยายาม สติ สมาธิ แล้วก็เรื่องความสุข ความร่าเริงเบิกบานผ่องใส ฯลฯ ที่เป็นคุณสมบัติสำคัญของจิตใจ

๓. การพัฒนาด้าน **ปัญญา** ความรู้ความเข้าใจ การรู้จักมองสิ่งทั้งหลายตามที่มันเป็น และสามารถแยกแยะวิเคราะห์สืบสาวหาเหตุปัจจัยอะไรต่างๆ

สามแดนนี้จะต้องพัฒนาไปด้วยกัน เป็นระบบ ที่เราเรียกว่าบูรณาการก็มาในระบบที่เรียกว่าไตรสิกขานี้แหละ และเมื่อไตรสิกขาพัฒนาคนไปอย่างนี้แล้ว ก็วัดผลด้วยภาวนา ๔ ดังที่โรงเรียนทอสี กับโรงเรียนอนุบาลหนูน้อย ทดลองค้นหากันไปมาก็คือบอกว่าตกลงใช้หลักนี้แหละ

ในตอนที่พัฒนาคน เพราะว่ามันเป็นองค์รวม ทั้งสามอย่างนี้ต้องไปด้วยกันในแต่ละเรื่อง คือต้องใช้ทั้ง ๓ เพราะฉะนั้นท่านจึงถือหลัก ๓ ไม่ว่าในเรื่องใด ทุกเรื่องเรามีทั้งสาม คือ ศีล สมาธิ ปัญญา ต้องสืบเนื่องกันมา คือในขณะที่เรามีความสัมพันธ์กับสิ่งแวดล้อม เราก็มีเจตจำนงต่อสิ่งนั้น มีท่าทีความตั้งใจต่อมันอย่างใดอย่างหนึ่ง พร้อมกันนั้นเราก็ทำได้ในขอบเขตของความรู้ และเราต้องเรียนรู้มันไปตลอดเวลา

แล้วในการที่เราเรียนรู้เพิ่มขึ้น เราก็จะพัฒนาได้ สภาพจิตของเราก็เปลี่ยนไป การมีพฤติกรรมสัมพันธ์กับสิ่งแวดล้อมก็จะเปลี่ยนจะพัฒนาไปด้วย ก็ไปด้วยกันทั้งหมด ฉะนั้นจึงมี ๓ อย่าง

แต่พอวัดผล ท่านแยกเป็น ๔ คือ แยกเป็น ภาวนา ๔ เพราะตอนแยกนี้ ไม่ใช่ตอนทำงานแล้ว แต่ต้องการความชัดเจนว่าด้านไหนไปได้แค่ไหน จึงแยกเป็น

๑. กายภาวนา การพัฒนาด้านความสัมพันธ์กับสิ่งแวดล้อมที่เป็นกายภาพ หรือทางวัตถุ

๒. ศีลภาวนา การพัฒนาความสัมพันธ์กับสิ่งแวดล้อมทางสังคม ด้านเพื่อนมนุษย์ รวมทั้งสัตว์ทั้งหลายอื่นด้วย

อันนี้แยกได้ชัด กายภาวนาสัมพันธ์กับสิ่งแวดล้อมทางกายภาพ เช่นพวกธรรมชาติ พวกวัตถุ พวกสิ่งเสพบริโภค สิ่งที่เรา

ดู หูฟัง อะไรต่าง ส่วน ศีลภาวนา เป็นการสัมพันธ์กับเพื่อนมนุษย์ คือทางสังคม

๓. จิตตภาวนา การพัฒนาด้านจิตใจ ที่อาศัยสมาธิเป็นตัว แกนในการฝึก และมีบทบาทออกมาทางเจตจำนง

๔. ปัญญาภาวนา การพัฒนาด้านปัญญา ความรู้ความ เข้าใจ คิดได้ หยั่งเห็น

เรื่องนี้แปลกมากที่เรามาเจอภายหลังว่า ของฝรั่งมี physical development, mental development, emotional development, social development อ้าว ของพระพุทธศาสนา ก็มี ๔ และว่ามาตั้งสองพันกว่าปีแล้ว พอมาเจอก็ตรงกันเลย แต่ ขอบเขตไม่เท่ากัน

ของฝรั่ง physical development เน้นเรื่องการให้สุขภาพ ร่างกายแข็งแรง ส่วนของพระพุทธศาสนา ภาวนา หมายถึง การพัฒนาความสัมพันธ์กับสิ่งแวดล้อมด้านกายภาพทั้งหมด ว่า สัมพันธ์เป็นใหม่ ได้ผลดีใหม่ เสพบริโภคเป็นใหม่ กินอาหารเป็น ใหม่ เป็นต้น เช่นเมื่อกินเป็น สุขภาพดีก็มาด้วย

ศีลภาวนา ก็คือด้าน social development แล้วจิตต ภาวนา ก็ emotional development แต่เราไปแปล mental development เป็นพัฒนาจิตใจ ขอลอภัย พลาดมาก

mental development นี้ของฝรั่งเขาใช้เป็น alternative term กับ intellectual development ลองไปดูเถอะ ฝรั่งจะใช้ mental development บ้าง intellectual development บ้าง สอง ตัวนี้ใช้แทนกัน หมายถึงด้านปัญญา ส่วน emotional development คือด้านจิตใจ

รวมแล้วก็มีพัฒนาด้านกาย พัฒนาด้านสังคม ซึ่งของเรา
เรียงไม่ตรงกับฝรั่ง คือของเราเรียง social development ก่อน
ถือว่ามองจากข้างนอกเข้ามา แล้วก็พัฒนาด้าน emotional
development คือด้านจิตใจ แล้วจบด้วย intellectual
development หรือ mental development แต่อันนี้เราไม่นิยมใช้
เราจะใช้ว่า wisdom development การพัฒนาปัญญา

ตอนนี้ใช้ในการวัดผล จึงเป็นภาวนา ๔ แต่ในเวลาศึกษา
คือขณะปฏิบัติในชีวิตจริงเป็นไตรสิกขา การที่มาแยกเป็นภาวนา
๔ ก็เพื่อใช้ในการที่จะดูให้ชัด แยกดูได้ ๔ ด้าน แต่ในเวลาปฏิบัติ
จริง กายภาวนา และศีลภาวนา เป็นข้อเดียวกัน คือในเรื่องหนึ่ง
หรือในขณะหนึ่งนี้ เราสัมพันธ์กับสิ่งแวดล้อมอย่างใดอย่างหนึ่ง
คือทางกายภาพหรือทางสังคม ต้องเอาอย่างเดียว

ฉะนั้น ๒ ข้อแรกในภาวนา ๔ นี้ เวลาเป็นไตรสิกขาจึงรวม
กันเป็นข้อเดียว เพราะเอาตามที่เป็นจริงในชีวิต ซึ่งเป็นองค์รวม
อันนี้ก็คือเรื่องของระบบง่าย ๆ

ที่ว่ามานี่เป็นการพูดในแง่ให้เห็นว่า อันนี้คือความเป็นจริง
ตามธรรมชาติของธรรมชาติ การศึกษาก็มาจากธรรมดานี้แหละ
เพราะมนุษย์มีชีวิตที่แบ่งได้เป็นสามแดน ที่ไปด้วยกันอย่างนี้
ฉะนั้นการจัดการศึกษาก็จึงเป็นศีล สมาธิ ปัญญาขึ้นมาตาม
ธรรมดา ก็เท่านั้นเอง

ถ้าไม่ระวังไว้ ศิลก็จะไม่ครบ สมาธิก็จะได้แค่รูปแบบ

ทีนี้ ขอบุติต่อไป อย่างที่มีคำถามเมื่อคำว่า การสอนและจัดกิจกรรมในเรื่องศีล ก็พอจะเห็น แต่ในขั้นสมาธิยังไม่ค่อยเห็นว่าจะจัดอย่างไรดี

ขอย้อนหน่อยว่า ที่ว่าศีลก็พอจะเห็นนั้น ถ้าดูกันจริงๆ ก็ยังไม่ค่อยครบนะ อย่างเรื่องการรับประทานอาหารด้วยความรู้ เข้าใจว่า เรารับประทานอาหารเพื่ออะไร ก็ไม่เคยถามกันเลย

จึงอยากเสนอว่า บางแห่งให้เอาอย่างพระไปใช้เลย เวลาพระฉันนี้ บางวัดก็ว่าในใจ จนกระทั่งไม่รู้ไม่เข้าใจ นี่กว่าเสกข้าวคือท่านให้พิจารณาตามบทปฏิสังขา-โย ว่าข้าพเจ้าพิจารณาแล้ว โดยแยกกาย จึงรับประทานอาหารนี้ว่า มิใช่เพียงเพื่อเอร็ดอร่อย สนุกสนาน โก่เก๋ มัวเมา แต่เพื่อให้ชีวิตนี้ดำรงอยู่ได้ เพื่อให้อาหารนี้เป็นเครื่องช่วยเกื้อหนุนแก่การดำเนินชีวิตที่ดีงาม เพื่อการดำรงอยู่โดยไม่มี ความหิว ความเดือดร้อนทางกายของตน และไม่ก่อให้เกิดความเสียหายเบียดเบียนใครอื่น

หมายความว่า การรับประทานอาหารของเราจะไม่ให้เกิดผลเสียต่อตนเอง ต่อผู้อื่น ต่อสังคม ต่อสิ่งแวดล้อม ไม่เกิดโทษทั้งแก่ตนเองและผู้อื่น แล้วก็ให้การรับประทานอาหารของเรา เป็นไปเพื่อชีวิตที่เป็นอยู่ผาสุก

คำพิจารณาอาหารข้างต้นนั้น อย่างที่วัดนี้ เดียวนี้ เวลาจะฉันก็สวดออกมาดังๆ เลย แต่ว่าเป็นภาษาบาลี ทำให้นึกถึงว่าฝรั่งก็มีการสวดก่อนรับประทานอาหาร แต่เขาสวดอันวอนพระเจ้า เขาขอบคุณพระเจ้า แล้วก็รับประทานอาหาร แต่ของชาว

พุทธเรามีมานานแล้ว คือให้พิจารณาก่อนว่าเราับประทานเพื่ออะไร ให้เป็นการรับประทานด้วยปัญญา

ตอนนี้ก็เลยเสนอบางแห่งที่จัดกิจกรรมอบรมเด็ก บอกว่าเราไม่ลองสวดแบบพระหรือ อาจจะแปลเป็นภาษาไทยก็ได้ พอเด็กจะรับประทานก็บอกว่า อ้าว พร้อมกันนะ กล่าวคำพิจารณานี้เลย ว่าเรารับประทานอาหารเพื่ออย่างนี้ๆ

ของพระนั่นท่านให้ว่าหมด เป็นประเพณีมาแต่โบราณ คนที่จะบวชต้องท่องบทปฏิสังขา-โย เวลาจะฉันพระจะตักข้าวเปล่าขึ้นมาช้อนหนึ่ง แล้วก็ว่าในใจ เวลาเย็นคำก็จะสวดบทนี้เป็นการย้อนอดีตอีกทีหนึ่ง

อันนี้ก็เป็นเรื่องที่ว่า ศีลจะมาช่วยโยงกับสมาธิโดยมีปัญญามานำมาหนุนด้วย แต่ตอนนี้จะต้องมองศีลให้กว้างขึ้น คือหมายถึงกิจกรรมในความสัมพันธ์กับสิ่งแวดล้อมทุกอย่าง ทั้งกายภาพ วัตถุ ธรรมชาติ และก็ทั้งเพื่อนมนุษย์

ที่นี้ก็มาถึง**สมาธิ** คือด้านจิตใจ ในที่นี้สมาธิเป็นตัวแทนของคุณสมบัติทางจิตใจทั้งหมด ไม่ใช่หมายถึงสมาธิอย่างเดียว เรื่องสมาธินี้ สำหรับเด็กๆ ควรจะเน้นกิจกรรม เพราะเด็กต้องการเคลื่อนไหว ไม่อยากให้นั่งมากเกินไปให้เด็กนั่งเฉยๆ การนั่งนิ่งก็เอาบ้าง แต่ให้น้อยๆ น้อย อย่าไปเน้น แต่ให้มุ่งไปทางกิจกรรม

เรื่องนี้โบราณทำมาดีแล้ว โบราณเน้นสวดมนต์ เพราะอะไร เพราะสวดมนต์เป็นการโยงไปถึงพฤติกรรมช่วยให้เรียบร้อยด้วย แต่ในเวลาเดียวกันการสวดมนต์ก็ช่วยทำให้จิตสงบ

อย่างผู้เข้ากรรมฐาน เขาให้มีการสวดมนต์เพื่อเตรียมจิต เพราะจิตใจของคนทั่วไปมันวุ่นวาย เนื่องจากพบอารมณ์ข้างนอก

มาเยอะเยอะ ก็เลยให้มานั่งสวดมนต์กันก่อน จิตก็จะสำรวมอยู่ คำสวดนั้นก็เป็ญถ้อยคำดีงาม และโน้มจิตใจให้ไปอยู่กับสิ่งที่ดีงาม ก็สงบมันคงขึ้น จิตก็เริ่มเข้าสู่แนวของสมาธิ

เพราะฉะนั้นสำหรับเด็กการสวดมนต์นี้จะเหมาะกว่า เรา ก็เลือกเอาบทสวดมนต์ที่มีความหมาย ให้สัมพันธ์กับสภาพแวดล้อมของโลกปัจจุบันในการดำเนินชีวิตของเขา เอาพุทธภาษิตที่ดีๆ แล้วมาเลือกกัน

เคยให้ตัวอย่างแก่บางท่าน แต่ทำเป็นบทสวดมนต์ง่ายๆ เป็นพุทธภาษิตที่แปลให้ด้วย เด็กจะสวดด้วยกันกับคุณครูหรือกับคุณพ่อคุณแม่ก็ได้ พอสวดจบ จิตใจสงบสบายดี คุณพ่อคุณแม่หรือคุณครูก็อธิบาย บอกว่าเรามาคุยกันเรื่องบทสวดมนต์วันนี้ละ

ในคำสวดนั้นมีสาระทั้งนั้น ว่าเราจะดำเนินชีวิตกันอย่างไร เช่น บทสวดที่เรียกว่า วัฒนมุข ซึ่งตรงข้ามกับอบายมุขที่เป็นฝ่ายไม่ดี **วัฒนมุข** คือปากทางแห่งความเจริญ มี ๖ อย่าง คือ

๑. รักษาสุขภาพดี
๒. มีระเบียบวินัย
๓. ได้คนดีเป็นแบบอย่าง
๔. ตั้งใจเรียนให้รู้จริง
๕. ทำแต่สิ่งที่ถูกต้องดีงาม
๖. มีความซื่อสัตย์นั้่นเพียร

เราเอามาเป็นบทสวด เสร็จแล้วคุณพ่อคุณแม่หรือคุณครู ก็อาศัยบทสวดนี้เป็นข้อปรารภในการคุยกับเด็ก แล้วก็อธิบาย พร้อมทั้งยกตัวอย่างหรือเล่านิทานให้ฟัง เด็กก็ได้มีส่วนร่วม เป็น

กิจกรรมที่เป็นเรื่องสมาธิด้วย และเป็นเรื่องศีลด้วย แล้วยังได้ความรู้ เป็นเรื่องปัญญา ไปด้วยกันหมดเลย

สมาธิแบบนี้แหละน่าจะแน่นกัน แล้วก็อาจจะนั่งสงบสักตอนหนึ่งด้วย สมาธิรูปแบบนั้นสักกี่นาทีก็ได้ แล้วแต่ตกลง ก็ได้ด้วย เป็นส่วนหนึ่ง แต่อย่าลืมในส่วนที่จะได้เท่านั้น โบราณเน้นที่นี้

อาตมายังจำได้ ตัวเองเมื่อยังเด็กๆ พอรับประทานอาหารเย็นเสร็จเรียบร้อย ล้างถ้วยล้างชามแล้ว โยมก็ชวนมาตั้งวงคุยกัน

ในการคุยกันนั้น โยมก็จะเล่านิทาน เช่นชาดกให้ฟัง พวกเราเด็กๆ ก็สนุกสนาน เป็นเรื่องตลกก็มี บางทีลุกขึ้นเต้นเลย อย่างนี้แทบจะเป็นประจำวัน ในครอบครัว ถ้ามีอย่างนี้ก็เป็นการศึกษาด้วย และได้ความคุ้นเคยสนิทสนม ความสัมพันธ์ที่ดี ความรักความผูกพันก็เกิดขึ้น

แต่เดี๋ยวนี้กิจกรรมอย่างนี้เลือนลางหายไป เด็กไปอยู่กับทีวี ไปอยู่กับอะไรอย่างอื่นหมดเลย ความสัมพันธ์ในครอบครัวไม่มี จะต้องฟื้นขึ้นมาให้ได้ นี่คือการศึกษาคือเป็นชีวิตจริง

เพราะฉะนั้น สวดมนต์นี่จะต้องเน้นในแง่กิจกรรม แล้วให้ไปเชื่อมกับสมาธิ คือเรื่องจิตใจ แล้วโยงไปให้ถึงปัญญา

ศีลก็เน้นในแง่ความสัมพันธ์ในครอบครัว เพราะว่าความสัมพันธ์ในครอบครัวก็เป็นเรื่องความสัมพันธ์กับสิ่งแวดล้อม ซึ่งเป็นศีลนั่นเอง และในครอบครัวนี้เรื่องศีลก็คลุมไปถึงการมีวินัย การตั้งกติกาอะไรต่างๆ ขึ้นมา ซึ่งก็เป็นเรื่องของศีลในหมวดที่เรียกว่าข้อปฏิบัติหรือกฎศีกากำกับชุมชน เราก็หัดกันตั้งแต่วินัยในบ้าน ในครอบครัว วินัยในโรงเรียนอะไรต่างๆ แล้วก็ให้ไปโยงไปอิงกับเรื่องสมาธิที่อยากจะให้เน้นในแง่เคลื่อนไหว เป็นกิจกรรม

ใจที่สงบมั่นมุ่งแน่วไปในการสร้างสรรค์ทำความดี นี่คือสมาธิที่ชีวิตและสังคมกำลังต้องการ

สาระของสมาธิอีกอย่างหนึ่งหมายถึงการไม่ติดในรูปแบบ ด้วย บางคนก็ไปติดในรูปแบบนี้ ความจริงการนั่งเป็นรูปแบบ เป็นเพียงวิธีที่ช่วยในการฝึกจิต จุดมุ่งหมายอยู่ที่การพัฒนาในจิตใจ

ที่ในรูปแบบก็มีเยอะ แต่อย่าลืมว่าสมาธิในพระพุทธศาสนา เป็นสมาธิในไตรสิกขา และในมรรค ซึ่งเป็น dynamic เป็นการเคลื่อนไหว เคลื่อนเดินทาง และเป็นการประสานกับองค์ประกอบอื่น สมาธิจะเกิดผลจริงก็ต่อเมื่อไปเชื่อมประสานกับปัญญา แล้วได้ศีลมาเป็นตัวคอยค้ำจุน ไม่ใช่อยูโดดเดี่ยวลำพัง

สมาธิเป็นเรื่องของการพัฒนาชีวิตให้ก้าวไปในมรรค ซึ่งประสานกับองค์ประกอบทุกด้านในมรรคนั้น

เราต้องการให้เด็กทำความดี การก้าวหน้าไปในความดี และในการสร้างสรรค์สิ่งที่ดี แน่แน่นอนละย่อมเป็นสิ่งที่เราต้องการ เราต้องการให้เด็กมีความมุ่งมั่นแน่วแน่ และมีจิตใจที่ไม่ฟุ้งซ่าน ไม่พลุ่งพล่าน ไม่กระวนกระวาย ในการที่จะเดินทางไปในทางแห่งความดีงาม ถ้าเขามีความมั่นใจ มีความสงบมั่นคงในการทำ ความดีแล้ว เขาจะไปได้ดี สภาพจิตนี้เราต้องการ ทำอย่างไรจะได้ผลนี้

ครูอาจช่วยให้เด็กรู้เข้าใจโดยแนะนำชี้แจงแก่เขาว่า อ้อ สิ่งที่เราจะสร้างสรรค์นี้ มันดี มันมีคุณค่ามีประโยชน์แก่ชีวิตแก่สังคมอย่างนั้น มีเหตุผลอย่างนั้น ควรทำ เมื่อเด็กทำด้วยความรู้ ความเข้าใจ เด็กก็มีความมั่นใจขึ้นในสิ่งที่จะทำ จิตใจก็มีความ

สุขที่จะทำ มีศรัทธาเชื่อมั่นในสิ่งที่จะทำ มีความเพียรพยายามที่จะทำ แล้วจิตก็สงบมุ่งมั่น แน่วไป นี่คือสมาธิ ซึ่งมีวิริยะและสติ ประกอบอยู่ด้วย ตามหลักของสมาธิในมรรค

สมาธิในการทำสมาธิ ไม่ใช่หมายความว่า จะต้องมานั่ง แล้วใจแน่วนิ่งอยู่เฉยๆ อย่างนั้นเป็นการฝึกสมถะเอาแค่ว่าให้จิตอยู่กับอารมณ์หนึ่งเดียว แต่ในกรณีนี้ เป็นสมาธิที่จิตมุ่งแน่วสงบไปในสิ่งที่ทำ สมาธินี้เป็นสมาธิที่ dynamic ซึ่งจะพัฒนาไปเรื่อย และประสานกับองค์ประกอบอื่น สมาธิแบบนี้เราก็คต้องการมาก

เราต้องการให้เด็กของเรามีความแน่วแน่มั่นใจในการทำ ความดีและในการสร้างสรรค์ ถ้าเขาเกิดสมาธิแบบนี้ก็สบายใจได้เลย แต่ทำอย่างไรเด็กจะมีสมาธิอย่างนี้ได้ล่ะ เด็กตอนนี้น้ำพุพุ่งพล่าน กระวนกระวาย ไซ้ใหม่ เขาพุ่งซ่าน นึกถึงโน่นนี่ ใจไม่แน่วแน่ ไม่มั่นใจในสิ่งที่ทำ เพราะปัญญาก็ไม่มี เลยไม่รู้ว่สิ่งที่ตนทำ มีเหตุผลอย่างไร ดีต่อชีวิตดีต่อสังคมอย่างไร

ถ้าเด็กเกิดความรู้ และมีความมั่นใจทางปัญญาแล้ว จะเป็นความมั่นใจที่แท้ เพราะปัญญาเป็นตัวปรับเปลี่ยนสภาพจิต ถ้าคนเรามีความรู้อะไรชัดเจนแน่ใจแล้ว ความมั่นใจจะเกิดเต็มที่ แต่ถ้าเขาไม่รู้ชัดว่าอันนี้ดีหรือไม่ดี เขาก็ต้องไหวไปตามเสียงบอกบ้าง ตามกระแสค่านิยมบ้าง อะไรบ้าง

เด็กไทยเดี๋ยวนี้นี้ไม่ค่อยมีความรู้เข้าใจอะไรชัดเจน จึงหวั่นไหวไปตามกระแสค่านิยม ใครว่าดีก็ดีตามไป ไม่มีหลักของตัวเองขาดความมั่นใจที่แท้ อย่างนี้ก็หมดแล้ว สมาธิไม่มี เด็กได้แค่หวั่นไหวไป วอกแวกไป ได้แต่ตาม คอยตื่นเต้น คอยดูกระแสว่าจะเป็นอย่างไร ถ้าเป็นอย่างนี้ ก็พัฒนายาก

เมื่อพัฒนาเด็กยาก ก็พัฒนาสังคมได้ยาก แต่ถ้าเด็กของเรา มีความรู้ความเข้าใจมันในสิ่งที่ทำ มองเห็นเหตุผลชัดเจน รู้ว่าความจริงเป็นอย่างนี้ เราจึงควรทำอย่างนี้ แล้วใจก็จะสงบมัน แน่วเป็นสมาธิ ซึ่งไปพร้อมกับปัญญา และพฤติกรรมก็จะดีอย่าง แน่นแฟ้นด้วย ถึงขั้นนี้คือ สมาธิ ปัญญา ก็มาด้วยกัน พัฒนาได้แน่

จะเห็นได้ว่าสมาธิอย่างนี้แหละที่เราต้องการมาก ลองนึก ดู ที่เป็นห่วงว่าเรื่องสมาธิยังมองไม่ค่อยเห็นนั้น อย่างนี้เอาไหม สมาธิแบบนี้ ที่เชื่อมโยงชีวิตทั้งหมด คือเราจะต้องมองศีล สมาธิ ปัญญา ให้เห็นในการดำเนินชีวิตแต่ละขณะนี้ไปเลย

ลองแยกดูว่า ส่วนไหนเป็นศีล ส่วนไหนเป็นสมาธิ ส่วนไหนเป็นปัญญา แล้วเราจะเห็นไตรสิกขาในทุกกิจกรรม ซึ่งสอดคล้องกับความเป็นจริงที่เป็นอย่างนั้น คือการดำเนินชีวิตของเรา นี่ มันสัมพันธ์กับสิ่งแวดล้อม มันต้องมีเจตจำนง โดยประกอบ ด้วยคุณสมบัติทางจิตใจ เช่นแรงจูงใจเป็นต้น แล้วก็ต้องมีความรู้ ความเข้าใจ รวม ๓ แดนนี้อันสัมพันธ์ไปด้วยกัน

เพราะฉะนั้น เราจึงต้องศึกษาโดยฝึกฝนพัฒนาชีวิต ๓ แดนนี้นี้ แदनแห่งความสัมพันธ์กับสิ่งแวดล้อมก็เรียกว่า **ศีล** แदनที่เป็นด้านจิตใจ ออกมาทางเจตจำนง ก็เรียกว่า **สมาธิ** แदनที่เป็นความรู้ความเข้าใจก็เรียกว่า **ปัญญา** เราก็เอา ๓ แदनนี้มา ประสานกันเข้าไป การพัฒนามนุษย์ก็จะเป็นไปด้วยดี

เพราะฉะนั้น พระพุทธเจ้าจึงไม่ใช่ให้เราปฏิบัติแต่ลำพัง ศีลเฉยๆ ถ้าศีลเฉยๆ เดียวก็ไปเข้าระบบบังคับ แต่ศีลที่ตรัสไว้นี้ เช่นให้มีศีลในการเสพบริโภคใช้ปัจจัยสี่ จะรับประทานอาหารก็

ให้พิจารณา การพิจารณาก็คือการใช้ปัญญา กลายเป็นว่าเอาปัญญามาช่วยทำให้เกิดศีล

จึงเริ่มมีศีลด้วยหลักที่ว่าข้าพเจ้าพิจารณาแล้วโดยแยบคาย จึงรับประทานอาหารนี้ว่า มิใช่รับประทานเพียงเพื่อเอร็ดอร่อย สนุกสนาน โก้เก๋ มัวเมา แต่รับประทานเพื่อจะเกื้อหนุนชีวิตที่ดีงาม เพื่ออย่างนั้นๆ อะไรก็ว่าไป นี่คือปัญญา

เมื่อปัญญามาก็ทำให้เรารับประทานอาหารอย่างได้คุณค่า เมื่อมองเห็นคุณค่าแล้วเราก็อิ่มใจพอใจ มีความสุขในการรับประทานอาหารที่มีคุณค่าเป็นประโยชน์ แม้มันจะไม่อร่อยมากนัก ปัญญาทำให้เราพ้นจากการครอบงำของการติดหลงในการเสพ และเกิดสภาพจิตที่มีความสุขอีกแบบหนึ่ง เป็นความสุขซึ่งไม่จำเป็นต้องเกิดจากการเสพสออร่อยอย่างเดียว แต่เกิดจากความรู้ความเข้าใจ เห็นคุณค่าประโยชน์ที่แท้จริง

พอเห็นคุณค่าประโยชน์ที่แท้จริง เราอาจจะรับประทานอาหารมื่อนั้นที่แม้จะไม่อร่อยเท่าไร แต่เรารู้สึกว่าเป็นประโยชน์ต่อสุขภาพของเรา เราก็มีความสุขได้ ปัญญาก็มาปรับสภาพจิต แม้แต่สร้างความสุข เบื้องความทุกข์ แล้วเราก็จะดำเนินพฤติกรรมที่ถูกต้องดีงามไปได้อย่างมั่นคงและมั่นใจ

อย่างนี้จึงจะเป็นบูรณาการที่แท้ คือบูรณาการของไตรสิกขา ในระบบองค์รวมที่เป็นเรื่องธรรมชาติของธรรมชาติ

แม้แต่คนที่เจอความทุกข์ พอมีโยนิโสมนสิการเกิดความคิดในทางปัญญาว่า โอ้ เราเจอความทุกข์แล้ว คนที่เจอความทุกข์นี้

๑. เท่ากับได้ทดสอบตัวเองว่า เราจะเข้มแข็งสามารถผ่านความทุกข์ยากไปได้ไหม

๒. คนเราจะเจริญพัฒนาด้วยการเจอความยากและรู้จักทำแบบฝึกหัด คนที่เจอแต่ความสุขสะดวกสบาย ไม่ได้ทำแบบฝึกหัด จะพัฒนายาก เราเจอทุกข์นี้ดีแท้ เราจะได้ฝึกตัวเองในการแก้ปัญหา เราจะเข้มแข็งด้วยปัญญา และจะพัฒนาความสามารถในการแก้ปัญหาต่อไป ชีวิตจะดี จะพัฒนามาก

พอปัญญามา ทุกข์ก็กลายเป็นสุขไป ฉะนั้นคนที่ฉลาดจึงสามารถหาสุขจากทุกข์ได้ อันนี้คือระบบแห่งการพัฒนามนุษย์ที่ไปด้วยกันพร้อมทีเดียวหมด ทั้งศีล สมาธิ ปัญญา อิงอาศัยเกื้อหนุนกันไป

สมาธิแบบของพุทธศาสนา เป็นสมาธิในระบบแห่งไตรสิกขา จึงต้องให้ชัดว่าอิงอาศัยไปด้วยกันกับพฤติกรรมและปัญญา

ต้องมองว่า การศึกษาแนวพุทธในที่นี้เป็นเรื่องเนื้อหาสาระและหลักการ ไม่มีการแบ่งแยกเป็นศาสนาอะไรทั้งนั้น แต่หนึ่ง เป็นเรื่องของความจริงตามธรรมดา เมื่อได้ความรู้ขึ้นมา เราก็มองเห็นว่า เออ มันโยงไปหาความจริง เราก็เอามาใช้จัดสภาพชีวิต ให้เป็นการพัฒนามนุษย์ที่สอดคล้องกับความเป็นจริงของธรรมชาติ

สอง เมื่อเป็นเรื่องธรรมดา มันก็เป็นเรื่องง่าย ๆ เป็นเรื่องที่อยู่กับชีวิตทุกขณะ ตั้งแต่เกิดมา การศึกษาจึงต้องเริ่มที่บ้าน และดำเนินไปกับกิจกรรมของชีวิตทุกขณะ ตั้งแต่การกินอยู่ รับประทานอาหาร ใช้เสื้อผ้าเครื่องนุ่งห่ม เสพบริโภคสิ่งต่างๆ

เด็กจะซื้ออะไร คุณพ่อคุณแม่ก็อาจจะถามสักหน่อยว่า เออ ที่ลูกจะซื้อนี่ ประโยชน์ของสิ่งนี้อยู่ตรงไหน มันมีประโยชน์ต่อ

ชีวิตของเราอย่างไร ความมุ่งหมายแท้จริงในการที่จะซื้อมันมานั้นคืออะไร ทำนองนี้ ให้เขารู้จักใช้ปัญญาคิด เพื่อจะฝึกคิด ซึ่งจะเป็นเรื่องง่าย ๆ เป็นเรื่องที่มีอยู่ในชีวิตตามธรรมชาติตลอดเวลา

แค่นี้ก็คงมองเห็นการฝึกสมาธิให้เป็นเรื่องที่สัมพันธ์กับกิจกรรมการเคลื่อนไหว ซึ่งเหมาะสำหรับเด็ก แล้วก็ประสานกับองค์ประกอบอื่นในระบบของมรรคหรือไตรสิกขา ให้เป็นเรื่องที่คืบคลื่อน หรือ dynamic ไม่ใช่เอาแต่จะมานั่งนิ่ง

ต้องระวังกันหน่อยด้วยว่า ถ้าเป็นสมาธิหนึ่งอยู่อย่างเดียว อาจจะกลายเป็นสมาธิแบบโยคีในอินเดีย โยคีในอินเดียนั้นเขาทำสมาธิเพื่อทำให้จิตนิ่งตึ่มด่ำ แล้วจิตของเขาจะได้ไปรวมกับอะไรอย่างหนึ่ง แล้วเขาก็ดูตึ่มดิ่งไปในนั้น แล้วเขาก็ทำฌาน กิฬา คือเล่นฌาน แล้วเขาก็ไม่ไปไหน ไม่ยุ่งไม่เกี่ยวกับเพื่อนมนุษย์ เรียกว่าตัดขาดจากสังคมไปเลย

แต่สมาธิในพระพุทธศาสนานี้ต่างจากสมาธิของโยคีนั้น เพราะว่าพระพุทธเจ้าทรงได้บทเรียนจากสมาธิของโยคีว่ามันไม่ถูก จึงได้มาตรัสสอนสมาธิที่ประสานโยงในระบบไตรสิกขา คือศีล สมาธิ ปัญญา สมาธินั้นจะต้องเกื้อหนุนปัญญา โดยสร้างสภาพจิตที่เหมาะสมแก่การใช้งาน พอจิตเหมาะกับการใช้งาน โดยเฉพาะงานใช้ปัญญา ก็พัฒนาปัญญาก้าวไป แล้วก็โยงกันไปทั้งระบบ ไตรสิกขาก็จึงเป็นระบบ แล้วก็เป็นอย่างนี้ในตัว มันก็บูรณาการกันเสร็จไปในตัวอย่างนี้แหละ

สังคมไทยมีดีคือวัฒนธรรมแห่งเมตตา แต่ต้องก้าวไปในวัฒนธรรมแสงปัญญา

ข้อที่อยากจะย้ำอย่างหนึ่งก็คือ สังคมไทยเรานี้ สำหรับ อาตมภาพมองว่า เรารับพระพุทธศาสนาเข้ามา แต่เรานั้น นี่ว่า โดยรวมนะ คือถ้าว่าโดยบุคคลอาจจะมีส่วนที่เข้าถึงบ้างใน บางช่วงบางเวลา แต่เมื่อว่าโดยสังคมส่วนรวม เราพยายามก้าว เข้าไปในพระพุทธศาสนา และเราก็ก้าวไปได้ระดับหนึ่ง

ด้านหนึ่งที่เราก้าวไปได้ดีพอสมควร ก็คือด้านจิตใจ โดยเฉพาะด้านเมตตากรุณา เราก้าวไปได้ดี จนกระทั่งเป็นสังคมที่มี น้ำใจ เป็นสังคมที่เด่นในเรื่องของการช่วยเหลือเกื้อกูลกัน ขอใช้ คำว่ามีวัฒนธรรมแห่งเมตตาสูง

แต่อีกด้านหนึ่งที่พระพุทธศาสนาเน้นมากและเป็นตัวจริง ของพระพุทธศาสนา ซึ่งเลยชั้นจิตใจ และเป็นองค์ประกอบที่จะ มาทำให้จิตใจพัฒนาอีกขั้นหนึ่ง ไปจนถึงอิสรภาพ ก็คือด้าน ปัญญา ในด้านนี้สังคมไทยยังก้าวไม่ค่อยถึง

หมายความว่า เมื่อพูดโดยรวม สังคมไทยรับพระพุทธ ศาสนาเข้ามา แล้วเราก็พยายามนำสังคมไปในวิถีแห่งพระพุทธ ศาสนา แต่เราไม่ได้แค่ระดับจิตใจ ได้วัฒนธรรมแห่งเมตตา ซึ่ง เราก็ควรจะภูมิใจ แต่ในด้านวัฒนธรรมทางปัญญา แม้แต่ความ ใฝ่รู้ใฝ่แสวงปัญญานั้น เราอ่อนเหลือเกิน

ทำไมนะ ทั้งๆ ที่พระพุทธศาสนาเน้นเรื่องปัญญา แต่ ทำไมสังคมไทยจึงอ่อนนักในเรื่องการแสวงปัญญา ต้องถามตัว เองแล้ว

วัฒนธรรมนั้นเหมือนกับเป็นทุนเดิมที่สังคมได้สะสมมาจนอยู่ตัวในระดับหนึ่ง ซึ่งจะช่วยเป็นฐานให้บุคคลทั้งหลายในสังคมอาศัยเป็นเครื่องเอื้อโอกาสให้สามารถก้าวไปสู่จุดหมายที่สูงขึ้นไป และเมื่อบุคคลก้าวหน้าไป ก็เท่ากับเพิ่มทุนให้แก่สังคม พาสังคมให้เขยิบฐานสูงขึ้นไปด้วย

ฉะนั้น เราจะต้องเดินหน้าต่อไป ถ้าจะใช้การศึกษาแนวพุทธ ก็ต้องก้าวไปสู่วัฒนธรรมระดับปัญญาให้ได้ แต่ก็อย่าทิ้งวัฒนธรรมแห่งเมตตา เวลานี้เรากำลังจะสูญเสียอันเก่าที่ได้แล้ว และอันที่ยังไม่ได้ทำก็ไม่เดินหน้าด้วย

ที่ว่านี้หมายความว่า วัฒนธรรมแห่งเมตตาที่เคยทำได้ดีมาแล้วก็กำลังจะสูญเสียหมดไป คนไทยกำลังจะโหดร้าย กำลังจะไม่มีเมตตากฤษฎา แม้แต่ในครอบครัวก็ทึงกันได้ แม้ทิ้งลูก ลูกฆ่าแม่ ฆ่าพ่อ ความเป็นพี่เป็นน้องก็กำลังจะหมดไป ในขณะที่วัฒนธรรมแห่งปัญญาก็ไม่พัฒนาด้วย

ถ้าอย่างนี้ก็เสียสอง คือ ดีที่มีอยู่ก็รักษาไว้ไม่ได้ ดีที่ยังไม่ได้ก็ไม่พยายามทำให้มีขึ้นมา ฉะนั้นต้องก้าวไปให้ได้ทั้ง

๑. รักษาวัฒนธรรมแห่งเมตตาไว้ให้ดี

๒. ก้าวไปในวัฒนธรรมแห่งปัญญาที่ยังไปไม่ถึงให้ได้

ขอพูดในแง่ส่วนตัว สำหรับอาตมามั่นใจว่า ถ้าเราพัฒนาให้ดี ด้านปัญญานี้เราจะไปได้ดีกว่าฝรั่ง เรื่องนี้มั่นใจมาก คือในวัฒนธรรมฝรั่งนั้น ด้านวัฒนธรรมแห่งปัญญาเขามั่นมาก แต่วัฒนธรรมแห่งเมตตานี้เขาไม่ค่อยได้ วัฒนธรรมแห่งปัญญาที่ว่านั้น คือวัฒนธรรมแสวงปัญญา เขาไปได้เก่ง

แต่การแสวงปัญญาของฝรั่งมาจากเหตุบีบคั้นในภูมิหลัง เป็นเรื่องของภูมิหลังทางสังคม และสิ่งแวดล้อม หรือธรรมชาติ ซึ่งบีบคั้นเขามาก ทำให้เขาต้องคิดหาทางแก้ปัญหา แล้วก็ทำให้ เขาเกิดความใฝ่รู้ แล้วพัฒนาระบบแห่งการแสวงปัญญาขึ้นมา

อย่างไรก็ตาม ฝรั่งนั้นมุ่งจะไปพัฒนาวัฒนธรรมแสวง ปัญญาทางวัตถุ ก็เจริญทางวิทยาศาสตร์ แต่เป็นการพัฒนา ปัญญาที่ไม่เป็นองค์รวม ปัญญาของเขา เป็นปัญญาแยกเป็น เลี่ยงๆ เป็นปัญญาแยกส่วน ไม่ใช่ปัญญาองค์รวม แต่ถ้าเราเข้า ตามแนวไตรสิกขานี้ ก็จะเป็นปัญญาในระบบองค์รวม

คนไทยจะต้องรักษาสิ่งที่ดีที่ตัวมีไว้ให้ได้ พร้อมทั้งก้าวไป เอาสิ่งที่ดีที่ยังไม่มีให้สำเร็จด้วย

เป็นเรื่องที่ชัดเจนอยู่แล้วว่า ในพระพุทธศาสนานี้ ตัวตัด สิ้นอยู่ที่ปัญญา ถ้าไม่พัฒนาปัญญา โภทิจึงไม่เกิด การตรัสรู้ก็ไม ้มา พระพุทธเจ้าตรัสรู้ด้วยปัญญา ไม่ใช่ตรัสรู้ด้วยเมตตา

ยิ่งกว่านั้น เมื่อมีปัญญาถึงที่สุดแล้วจะกลับมาทำให้เป็น เมตตากุณชาติแท้ ถ้าเราไม่มีปัญญาเต็มที่ยังไม่เข้าถึงสังขธรรม เมตตากุณาของเรา ก็จะเป็นเพียงการสร้างสภาพจิตด้วยความ เคยชินเป็นต้น และเป็นความโน้มเอียงเท่านั้น แต่ยังไม่เป็นเมตตา กรุณาที่แท้ ฉะนั้นจึงต้องทำจิตให้มีคุณสมบัติสมบูรณ์ และเข้าถึง อิศรภาพด้วยปัญญา คนไทยจะต้องก้าวต่อไปให้ถึงขั้นนี้ให้ได้

การนำสังคมเป็นงานหลักของการศึกษา แต่มิใช่นำพาทางรองที่ตามสนองสังคม

คำว่าโรงเรียนแนวพุทธนี้ เราจะใช้ด้วยความรู้สึกมั่นใจ และสบายใจ ถ้าเข้าใจความหมายและหลักการต่างๆ อย่างชัดเจน

เมื่อเราชัดเจนและมั่นใจในหลักการที่เป็นสาระของความจริง ที่ยืนตัวแล้ว ก็ต้องมาปฏิบัติในระดับกาลเทศะให้เห็นผลจริงด้วย

ในระดับกาลเทศะนี้เราก็ดูสภาพสังคม สิ่งแวดล้อม และโลกทั้งหมดว่า ในบริบททั้งหมดนั้นสังคมไทยเป็นอย่างไร มีความต้องการในระดับไหนด้านไหนมาก จะต้องเน้นวิชาการแง่ไหน เป็นต้น เพื่อให้เป็นการศึกษาที่ช่วยให้ชีวิตดีสังคมดีกันอย่งเห็นๆ

ในขั้นนี้ ความรู้หลักการพื้นฐาน คือการศึกษาระยะยาว เป็นหลักเป็นพื้นฐานอยู่แล้ว การศึกษาเพื่อกาลเทศะก็เข้ามา เพื่อสนองความต้องการของสังคมเป็นต้น ถ้าอย่างนี้ก็จะได้ทั้งสอง คือ **เป็นทั้งการศึกษาที่นำสังคม และการศึกษาที่ตามสนองสังคม**

เวลานี้เราเน้นกันแต่ในแง่การศึกษาเพื่อสนองความต้องการของสังคม ซึ่งเป็นการศึกษาแบบตามสังคม ถ้าอย่างนี้ การศึกษาก็ช่วยสังคมไม่ได้มาก

สังคมมีความต้องการแรงงานด้านนี้เท่านี้ ต้องการผู้เชี่ยวชาญด้านนี้เท่านี้ สถาบันการศึกษาก็ไปจัดการศึกษาพัฒนาคน ให้มีความรู้เชี่ยวชาญด้านนั้นขึ้นมา ถ้าสังคมเดินทางผิด การศึกษาก็ช่วยอะไรไม่ได้เลย เพราะเป็นการศึกษาแบบตามสังคม ได้แต่สนองเขาเท่านั้น และก็อาจจะซ้ำเติมสังคมด้วย

การศึกษาที่ดีจะต้องนำสังคม เป็นตัวปรับตัวแก้ ตรวจสอบ และให้สิ่งที่สังคมอย่างนี้ใช้ไม่ได้นะ เดินทางผิดแล้ว การศึกษาต้องนำสังคม

เพราะฉะนั้น การศึกษาจะต้องทำสองอย่างนี้ไปด้วยกัน ควบคู่กัน การศึกษาที่นำสังคมจะต้องเป็นตัวยืน ส่วนการศึกษาที่ตามสนองความต้องการของสังคม ก็เป็นเรื่องเฉพาะกิจเฉพาะหน้า คือตอนนี้เราพูดถึงหลักการใหญ่ของการศึกษาในแง่ที่จะนำสังคมแล้ว ก็มาพูดถึงบทบาทเฉพาะกาลเทศะเพื่อสนองความต้องการเฉพาะหน้าว่า เวลาที่เราอยู่ท่ามกลางโลกที่เป็นอย่างนี้ ประเทศที่พัฒนาแล้วเขาไปอย่างนี้ กระแสของโลกเป็นอย่างนี้ ประเทศของเรามีความขาดแคลนด้านนี้ บกพร่องด้านนี้ จะต้องเน้นจุดหมายในช่วงเวลาเท่านั้นๆ อย่างนี้ๆ

การสนองสังคมอย่างนี้ก็ต้องเอา ทั้งไม่ได้เหมือนกัน ตรงนี้ก็จุดที่เราจะต้องมาสร้างความชัดเจนเหมือนกันว่า สังคมไทยขณะนี้ โดยเปรียบเทียบกับสังคมอื่น มีจุดอ่อนจุดบกพร่องอะไร เราก็ต้องสร้างความแน่นหนา และความเข้มแข็งด้านนั้นๆ ขึ้น แต่ความเข้มแข็งทางปัญญาต้องเป็นอันดับหนึ่ง เมื่อความเข้มแข็งทางปัญญาที่แท้เกิดแล้ว ความเข้มแข็งทางจิตใจและความมั่นใจก็จะมาจริงๆ

ถึงแม้เราจะเร่งเร้าให้คนเข้มแข็งทางจิตใจ แต่ถ้าปัญญามันอ่อนแอ ก็ไปไม่รอด และจะให้เข้มแข็งทางพฤติกรรม ก็ไปไม่ไหว จิตใจก็ไม่อาจจะเข้มแข็งได้จริง เมื่อปัญญาไม่รู้ชัด ไม่เข้มแข็ง ถึงจะทำอะไรๆ ไป ในที่สุดพฤติกรรมก็อ่อนแอ

การศึกษาเริ่มต้นตั้งแต่การกินอยู่ที่บ้าน ร.ร.ต้องประสานกับอาจารย์คนแรก คือ พ่อแม่

ส่วนที่มีข้อสงสัยว่า เรานับถือพระพุทธศาสนากันมาตั้งแต่เกิด เป็นชาวพุทธตั้งเฝ้าสืบกว่าเปอร์เซนต์ แต่ทำไมเวลาพูดถึงโรงเรียนแนวพุทธ จึงยกตัวอย่างได้แค่สองโรงเรียน ความจริงอาจจะมียุ่แล้วหลายโรงเรียน แต่เรายังไม่ได้ระบุขึ้นมา ใช่หรือไม่?

ก็ใช่อยู่ กล่าวคือ เมื่อพูดอย่างกว้างๆ ก็บอกได้ว่าโรงเรียนแนวพุทธมี ๒ แบบ อย่างที่พูดมาแต่ต้น คือ แบบที่โรงเรียนหลายแห่งจัดกันมา ตามวัฒนธรรมเื้อ คือ ตามที่ถือกันมา สืบกันมา รู้ตามกันมาว่าอย่างนี้แหละเป็นชาวพุทธ ก็เลยทำอย่างนั้น อันนี้เป็นเรื่องของวัฒนธรรมเื้อ และอีกแบบหนึ่ง คือ การจัดอย่างโรงเรียนที่ออกชื่อมานั้น หมายความว่าเขาได้ศึกษาในแง่หลักการว่าสาระของพระพุทธศาสนาเป็นอย่างนี้ เขาไปถึงขั้นจัดให้เป็นไปตามหลักการ

เรื่องหลักการนั้น โรงเรียนทั้งหลายสามารถนำไปจัดปรับให้เหมาะกับตนเองและท้องถิ่น หมายความว่า ตัวหลักการ ก็อันเดียวกัน แต่เมื่อลงสู่รายละเอียด จะไปสัมพันธ์กับกาลเทศะ ซึ่งถ้ารู้เข้าใจทั้ง ๒ ด้าน (ทั้งหลักการ และกาลเทศะ) และฉลาดในวิธีการ ก็จัดได้สบายเลย ข้อสำคัญ ขอให้เข้าใจหลักการพื้นฐานนี้แล้วกัน

เพราะฉะนั้น สิ่งที่ต้องทำคือ

๑. พูดถึงความเป็นจริงของโลกและชีวิต ให้รู้เข้าใจ
ธรรมาของธรรมาชาติ

๒. พูดถึงหลักการพื้นฐานให้รู้เข้าใจพร้อมไว้ก่อน

๓. จัดวางจุดเน้นสำหรับสังคมไทย และสำหรับแต่ละถิ่น
แต่ละชุมชน ที่เป็นเรื่องของกาลเทศะ ซึ่งก็ขาดไม่ได้

ส่วนที่มีคำถามว่า สมมุติว่ามีโรงเรียนที่ผู้บริหารเอาใจใส่ มาตั้งแต่ต้น มีรากฐานของโรงเรียนที่ดี และมีเมตตากรุณาดูแล เด็กอย่างดี ไม่ทิ้งภาระหน้าที่ อันนั้นจะจัดว่าเป็นโรงเรียนแนว พุทธหรือไม่

อย่างนี้แหละ คือที่ว่าเป็นแนวพุทธแบบวัฒนธรรมเอื้อ คือ อย่างน้อยก็ได้ในแง่วิถีชีวิต หรือวัฒนธรรมทั่วไป รวมทั้งคุณค่าใน ระดับจิตใจ (ระดับจิตตภาวนาหรือสมาธิ) ซึ่งหมายถึงว่าความดีงาม ในจิตใจก็จะพาดีมาด้วย เพราะคนที่มีจิตใจดีงามตามปกติก็จะ รักษาความประพฤติและความสัมพันธ์กับสิ่งแวดล้อมได้ดีด้วย

อย่างไรก็ตาม ในกรณีอย่างนี้ พฤติกรรมดีงามหรือศีล ของเขาอาจจะเป็นเรื่องของจริยธรรมทางสังคม ส่วนศีลในการ ปฏิบัติต่อวัตถุเสพบริโภคนี้อาจจะยังหย่อน

เวลานี้ในสังคมไทย ศีลด้านปฏิเสธนาคือการเสพบริโภคนี้น้อยจนมาก คนไทยจึงไหลไปตามกระแสค่านิยมได้ง่าย ทำให้ ต้องเน้นตอนนี้ว่า การศึกษาเริ่มต้นเมื่อคนกินอยู่เป็น

จะต้องรู้จักแยกแยะระหว่างการกินด้วยความรู้เข้าใจอย่างมี ปัญญา กับการกินที่เป็นเพียงการเสพรสของตัณหา ถ้าเด็กหลง ไหลไปตามกระแสค่านิยม เขาก็กินเพียงเพื่อเอร็ดอร่อย กินตาม ค่านิยมโก้เก๋ อวดมั่งมี แสดงฐานะแข่งกัน โดยไม่ได้คำนึงว่าจะได้ คุณภาพหรือไม่ ไม่ใช่ปัญญา ไม่รู้ความมุ่งหมายที่แท้ของการกิน

ถ้าเขามีศีลด้านนี้ ก็จะมีตัวอยู่ว่ากินเพื่ออะไร และมุ่งให้ได้คุณค่าที่แท้ คือการได้คุณภาพและปริมาณอาหารซึ่งพอดีที่จะทำให้มีสุขภาพ คนกินที่มีศีล ก็คือกินด้วยความรู้เข้าใจความมุ่งหมายของการกิน แล้วก็กินพอดี จึงหมดปัญหา ส่วนเรื่องการทำตามค่านิยม ก็เป็นเพียงการรู้เท่าทัน ว่าเราอยู่ในสังคมนี้ เขานิยามกันอย่างไร ก็อย่าให้เขาเสียความรู้สึก แล้วก็ปฏิบัติให้พอเหมาะพอสม เข้าสังคมหรือชุมชนได้ แต่รู้เท่าทัน ไม่หลงใหลตามเขาไป อย่างนี้เรียกว่าเด็กมีหลัก ก็คือมีศีลนั่นเอง

แต่เวลานี้ เด็กไม่มีหลัก มีแต่โดนเขาหลอก เขาล่อจูง เราใจ ยั่วยุ ในทางที่จะไปเสพบริโภค ก็ไปตามกระแสค่านิยม เลยไม่ได้อะไรขึ้นมา เพราะฉะนั้น ศีลข้อเสพบริโภคนี้ จะต้องเน้นให้มาก ในยุคปัจจุบัน ถ้าเด็กไทยได้ศีลแค่กินอยู่ดูฟังเป็นเท่านั้นแหละ สังคมไทยจะเข้มแข็งและก้าวไปได้ไกล

ถ้าเด็กไทยกินอยู่ เสพบริโภค ดูฟังเป็น ก็มีศีลอินทรีย์สังวร เขาจะปฏิบัติต่อสิ่งแวดล้อมอย่างได้ผล จะดูโทรทัศน์เป็น ใช้สื่อพวกอินเทอร์เน็ตเป็น เด็กไทยได้ศีลเท่านั้นแหละ สังคมไทยก็เดินหน้า เพราะรู้จักบริโภคด้วยปัญญา และเพื่อปัญญา แล้ววัฒนธรรมทางปัญญาก็มาได้แน่

จึงถามเด็กบ่อยๆ ว่า หนูดูทีวีเพื่อเสพกีเปอร์เซ็นต์ ดูทีวีเพื่อศึกษากีเปอร์เซ็นต์

แค่นี้แหละ เด็กไม่เคยคิด แต่พอถาม บ๊อบเดียวเด็กเข้าใจ เด็กประถมบอกว่า หนูดูเพื่อเสพ ๙๙% ดูเพื่อศึกษาไม่ถึงหนึ่งเปอร์เซ็นต์

ถามต่อไปว่าแล้วหนูทำอย่างนั้นถูกไหม เด็กบอกว่าไม่ถูก
ถามว่าเมื่อไม่ถูกแล้วจะทำอย่างไร เด็กบอกว่าหนูจะต้องแก้ไข
อ้าว ถ้าอย่างนั้น หนูลองคิดดูซิว่าจะแก้ได้อย่างไร

เด็กบอกว่า ต่อไปนี้หนูจะดูเพื่อเซฟ ๕๐% ดูเพื่อศึกษา
๕๐% บอกว่ามากไปๆ สังคมไทยเวลานี้ เขานิยมไปทางเซฟมาก
ตอนนี้ยอมให้หนูเซฟมากๆ ก็ได้

ตกลง หนูเสนอว่า เอาเซฟ ๗๐% ศึกษา ๓๐% บอกว่าไม่
เป็นไร เริ่มแค่นี้ก็ได้ แล้วก็ค่อยๆ แก้ไขปรับปรุงกันไป

ส่วนที่บางท่านยังอาจจะมีข้อวิตกว่า การศึกษาที่เตรียมจะ
ทำอย่างนี้ มีความเป็นไปได้หรือไม่ นั่น เรื่องนี้ไม่น่ากลัวเลย เพราะ
มันสอดคล้องกับความเป็นจริงของธรรมชาติ ชีวิตต้องเป็นอย่างนี้
นี่คือการศึกษาที่อยู่กับชีวิตความเป็นจริง เพราะการกินอยู่ดูฟัง การ
สัมพันธ์กับสิ่งแวดล้อมต่างๆ การมีเจตจำนง มีความรู้สึก มีความ
ดีความชั่วในจิตใจ มีสุขมีทุกข์ มีปัญญาความรู้เข้าใจ ทั้งหมดนี้
เป็นเรื่องของชีวิตประจำวัน ทุกขณะ เป็นแต่เพียงว่า เราปฏิบัติ
ต่อมันถูกต้องหรือไม่ เอมันมาใช้ให้เป็นประโยชน์ได้แค่ไหน

ขอพูดต่อไปถึงความคิดอย่างหนึ่งว่า เพราะเหตุที่การ
ศึกษาเป็นเรื่องของชีวิตที่มีความเป็นจริงอย่างนี้ มันก็เริ่มตั้งแต่
เด็กเกิด ดังนั้น บุคคลผู้ให้การศึกษาที่สำคัญ ก็อย่างที่พระพุทธ
ศาสนาบอกแล้วว่า พ่อแม่เป็นบูรพาจารย์ คือเป็นครูต้น ฉะนั้น
การศึกษาจึงต้องเริ่มต้นที่บ้าน

ที่นี้ก็น่าคิดว่าในแง่นี้ ทำอย่างไรจะให้โรงเรียนช่วยโยงการ
ศึกษาไปถึงบ้าน โดยเป็นตัวกลางที่กระตุ้นให้บ้านทำหน้าที่ทาง
การศึกษานี้ ถ้าทำอันนี้ได้ คิดว่าสังคมไทยจะประสบความสำเร็จ

มาก คือ โรงเรียนจะต้องไม่จำกัดบทบาทอยู่เฉพาะที่โรงเรียน

โรงเรียนจะต้องทำหน้าที่เป็นตัวกระตุ้น หรือจะเรียกว่านำหรืออะไรก็ได้แล้วแต่ ให้การศึกษาที่บ้านดำเนินไปด้วย และช่วยเป็นพี่เลี้ยงของพ่อแม่ด้วย ในเรื่องการจัดการศึกษาให้แก่ลูก

เมื่อใครมีลูก ก็ให้ตระหนักในบทบาทของพ่อแม่ในฐานะเป็นครูต้น ที่พระเรียกว่าเป็นบูรพาจารย์ คือเป็นอาจารย์คนแรก แล้วก็ช่วยเด็กให้พัฒนาชีวิตไปอย่างมีการศึกษา เช่น กินอยู่เป็น คุณเป็น พังเป็น ฯลฯ อย่างที่พูดมาแล้ว

ถ้าโรงเรียนทำหน้าที่นี้ได้ ไปประสานกับบ้าน จะเป็นก้าวใหญ่ก้าวหนึ่งของการศึกษา ซึ่งเป็นก้าวที่น่าจะเป็นเนื้อแท้ด้วย คิดว่าอย่างนั้น

เมื่อการศึกษาได้ผล ในตัวคนก็มีใจสำนึกเบิกบาน และประสานกับคนอื่นโดยแผ่ขยายความรักใคร่ไมตรี

ขอเติมอีกนิด คือด้านการพัฒนาจิตใจที่เป็นเรื่องในกลุ่มสมาธินี้ะ เงามักจะไม่ค่อยเน้นกัน ในเรื่องคุณสมบัติที่คู่กับสมาธิ

สมาธิที่เราพูดนี้ เรียกเต็มว่าจิตตสมาธิ เป็นสมาธิของจิต คือ อากาโรที่จิตใจแน่วแน่นมั่นคง อยู่กับสิ่งที่ทำ ไม่วอกแวก ไม่ฟุ้งซ่านไป แต่ในการที่จิตตสมาธิจะเกิดนั้น มันมีธรรมสมาธิเป็นตัวนำ

ขอให้สังเกต หลักที่พระพุทธเจ้าตรัสไว้ในเรื่องนี้สำคัญมาก เมื่อคนปฏิบัติตามหลักพระพุทธศาสนา เจริญไปในไตรสิกขา จะมีธรรมสมาธิเกิดขึ้น และเมื่อธรรมสมาธิเกิดแล้ว ก็จะเกิดจิตตสมาธิ

ธรรมสมาธิ ก็คือ การประสานแนวของธรรม คือคุณสมบัติต่างๆ ของจิตใจมันแน่วลงสู่สมาธิ ซึ่งมี ๕ ประการ ถ้าเด็กหรือ

ใครก็ตามมีคุณสมบัติเหล่านี้ จะเป็นสุภาพจิตที่ดีอย่างยิ่ง จึงเป็นคุณสมบัติที่ควรสร้างขึ้นให้ได้ พระพุทธเจ้าทรงเน้นไว้บ่อย ได้แก่

๑. ปราโมทย์ ความร่าเริงเบิกบานแจ่มใส ข้อนี้เป็นคุณสมบัติพื้นฐานของจิตใจ คือสภาพจิตสามัญ เด็กจะต้องเป็นอย่างนี้ คือมีปราโมทย์ เป็นคนที่มีจิตใจร่าเริงเบิกบาน พระพุทธเจ้าตรัสว่า ผู้ที่มากด้วยปราโมทย์ จักทำทุกสิ่งให้หมดสิ้น คือจะบรรลุนิพพาน ใครมีปราโมทย์อยู่เสมอ ก็เรียกว่าอยู่ใกล้นิพพาน

๒. ปีติ ความอิมใจ ปลาบปลื้มใจ ถ้าเราทำอะไรด้วยใจรัก พอทำได้ก้าวไป คืบหน้าไป ก็จะมีปีติ อิมใจ ปลื้มใจ

แม้แต่กวาดบ้าน ถ้าเราทำด้วยใจรัก อยากรให้มันสะอาด พอกวาดไป ได้เห็นความสะอาดเพิ่มขึ้นๆ ทีละน้อย ก็ปีติ อิมใจ ปลื้มใจ ไปเรื่อยเลย เราจะไม่ทำงานด้วยความเครียด จะไม่ทำงานด้วยความเหนื่อยหน่าย ท้อแท้ แต่จะมีกำลังใจ ทำด้วยความสุข ทำอะไรก็ปีติ อิมใจได้เรื่อย จึงมีสุภาพจิตดี

๓. ปัสสัทธิ ความสงบเย็นผ่อนคลาย เป็นคุณสมบัติที่คู่ตรงข้ามกับสภาพจิตของคนปัจจุบัน คือความเครียด อันนี้ผ่อนคลาย พอมีปราโมทย์ มีปีติ แล้วปัสสัทธิก็มา ก็ผ่อนคลายสบาย

๔. สุข ความจ่าชื่นรื่นใจ คล่องใจ ไม่มีอะไรบีบคั้น

๕. สมานิ ความมีใจมั่นแน่ว คือใจอยู่กับสิ่งที่ทำ แน่วแน่ ไม่ฟุ้งซ่าน ไม่วอกแวก มั่นคง

ยิ่งถ้ามีปัญหามาช่วยโดยมองเห็นเหตุผล เห็นคุณค่า เห็นประโยชน์ของสิ่งที่ทำ ก็ยิ่งมีใจใหญ่ สมานิจะยิ่งแน่ว แล้วสมานินี้ก็จะมาทำให้พฤติกรรมหนักแน่นมั่นคงได้ผลดียิ่งขึ้น

ที่เราพูดกันว่า การพัฒนาด้าน emotion คือ emotional

development นั้น ก็นี้แหละจะเห็น emotion ดีๆ ที่สำคัญ โดยเฉพาะปิติ ปราโมทย์ และส่วนนี้เป็นการพัฒนาจิตใจด้านภายใน เป็นสภาพจิตที่ต้องการ หรือเป็น emotion ที่พึงประสงค์

พร้อมกันนั้น คู่กับ emotion ดีๆ ฝ่ายภายใน ก็คือ emotion หรือสภาพจิตดีๆ ฝ่ายที่แผ่ออกไปภายนอก โดยเฉพาะ ชุตพรหมวิหาร เริ่มด้วยเมตตา กรุณา

ข้างในก็มีใจเราเรงเบิกบานแจ่มใส ข้างนอกก็อยู่กับคนอื่น ด้วยความรู้สึกรักใคร่มีไมตรี

สองด้าน สองชุดนี้เป็น emotion หรือสภาพจิตที่พึงประสงค์อย่างแท้จริง ที่ควรจะพัฒนาให้เกิดขึ้น เรียกว่าเป็น emotional development คือการพัฒนาด้านจิตใจ หรือจิตตภาวนา ซึ่งจะประสานรวมเป็นธรรมสมาธิ และเกิดจิตตสมาธิ

จึงต้องตั้งจุดหมายให้เด็กมีปราโมทย์ ปิติ ปัสสัทธิ สุข สมาธิ เป็นคุณสมบัติประจำใจ พระพุทธเจ้าทรงเน้นอยู่เรื่อย ถ้าเราก้าวหน้าไปในหลักปฏิบัติของพระองค์ ก็จะมีภาวะจิตที่ดี ๕ อย่างนี้

นี่คือสภาพจิตที่พึงประสงค์ข้างใน ๕ ประการ เอาไปประสานกับสภาพจิตที่พึงประสงค์ด้านแผ่ออกข้างนอก คือ เมตตา ไมตรี เป็นต้น อีก ๔ ก็จะเป็น emotional development อย่างยอดเยี่ยม ถ้าได้อย่างนี้ก็จะไม่ต้องมาห่วงเรื่อง EQ กันให้วุ่นวายไป

สภาพจิต ๒ ด้าน ๒ ชุดนี้ จำเป็นหลักให้ได้เลย ย้ำอีกที

ชุดที่ ๑ เจริญขึ้นข้างใน ๕ อย่าง คือ ปราโมทย์ ปิติ ปัสสัทธิ สุข สมาธิ

ชุดที่ ๒ แผ่ออกไปข้างนอก ๔ อย่าง คือ เมตตา กรุณา มุทิตา อุเบกขา

สองชุดนี้ เป็น positive emotions ระดับแกนของจริยธรรม และทั้งสองชุดสามารถเป็นปัจจัยเกื้อหนุนกัน ประสานไปด้วยกัน ถ้ามีฉันทะ ก็เป็นจุดเริ่มให้ก้าวไปทั้งสองด้าน ให้ได้ทั้งสองชุด **ฉันทะ** เป็นธรรมหรือคุณสมบัติที่สำคัญยิ่ง ควรเอามา พูตกันให้มาก ในที่นี้ก็จะพูดไว้สักหน่อย

พุทธศาสนา คือคำสอนว่าด้วยการพัฒนาความสุข การศึกษา คือการพัฒนาความสุข

ขอเติมอีกนิดเดียว คือ เรื่องความสุข อันนี้เป็นเรื่องใหญ่ เรายกกลับมามองแง่หรือด้านนี้ของพระพุทธศาสนา ถ้าเปิดดูพระไตรปิฎกและสังเกตให้ดีจะเห็นว่า ความสุขเป็นเรื่องใหญ่ที่พระพุทธเจ้าตรัสไว้มาก เช่นที่พูดไปแล้วว่า ผู้ปฏิบัติในพระพุทธศาสนาจะเจริญก้าวหน้าในความสุข ซึ่งกล่าวไว้ในชุดคุณสมบัติ ๕ อย่าง คือ ปราโมทย์ ปิติ ปัสสัทธิ สุข สมานะ

พระพุทธเจ้าตรัสว่า ผู้ใดเห็นนิพพานเป็นทุกข์ ผู้นั้นไม่มีทางจะได้บรรลุนิพพาน ผู้ใดมองเห็นนิพพานว่าเป็นสุข ก็มีทางที่จะบรรลุได้ ท่านผู้บรรลุธรรมเป็นพระอรหันต์ มีความสุขอย่างยิ่ง อย่างที่บางท่านอุทานอยู่เสมอว่า “สุขจริงหนอฯ” พระพุทธเจ้าเองก็ทรงยืนยันพระองค์ว่าทรงเป็นสุข

มีผู้ถามเทียบว่า พระองค์เที่ยวจาริกไป ไม่มีที่อยู่ที่สบาย เดินทางไปโปรดคน เข้าลักษณะที่วุ่นนอนกลางดิน กินกลางทราย อย่างนี้จะมีมีความสุขอะไร

พระพุทธเจ้าก็ตรัสถามว่า แล้วคุณว่าใครมีความสุข เขาคงนึกไม่ออก ไม่รู้ว่าเอาใครดี ก็เลยนึกถึงพระเจ้าแผ่นดิน

แคว้นนั้น ซึ่งมีทุกอย่าง บอกว่าพระเจ้าพิมพิสารเป็นสุขที่สุด พระพุทธเจ้าก็ตรัสถามว่า พระเจ้าพิมพิสารจะประทับนั่งเสวยสุขทั้งวันได้ไหม เขาคิดไปคิดมาบอกว่าทำไม่ได้

พระพุทธเจ้าตรัสว่า เราสุขตลอดเวลาเลย จะไม่ดู ไม่ฟัง นั่งเฉยๆ ให้เป็นสุขตลอดทั้งวันก็ได้

พระพุทธศาสนาเน้นมากในเรื่องความสุข จนกระทั่งว่า พุทธในแง่หนึ่ง พระพุทธศาสนาก็คือหลักคำสอนว่าด้วย *การพัฒนาความสุข*

คนทั่วไป เมื่อพูดถึงความสุข มักนึกได้แค่ความสุขจากการเสพบริโภค ที่เป็นสุขอย่างหยาบของปุถุชน แต่ถ้าคนมีการพัฒนา เริ่มเข้าสู่การศึกษา เขาจะมีความสุขเพิ่มขึ้น เริ่มด้วยความสุขจากการกระทำ ความสุขขั้นนี้สำคัญมาก สำหรับเด็กไทยต้องทำให้ได้

เด็กไทยต้องไม่ใช่เป็นเพียงแค่นักบริโภค แต่ต้องเป็นนักผลิต และเป็นนักสร้างสรรค์ ที่นี้ ในการที่จะก้าวไปสู่ขั้นเป็นนักสร้างสรรค์นั้น เขาจะต้องมีความสุขจากการกระทำด้วย

แต่เวลานี้เด็กไทยกำลังขาดความสุขขั้นนี้อย่างหนัก เด็กไทยทั่วไปไม่มีความสุขจากการกระทำ ได้แค่หาความสุขจากการเสพบริโภค และถึงกับเห็นการกระทำเป็นเรื่องทุกข์ ถ้าอย่างนี้ก็ใกล้วสาน สังคมไทยจะไปไม่รอด

การศึกษาจะต้องช่วยเด็กไทย ให้พัฒนาถึงขั้นมีความสุขจากการกระทำให้ได้

พอเด็กมีปัญญา รู้เข้าใจ มองเห็นคุณค่าของสิ่งที่ดีงาม สมบูรณ์ นั้นแหละ คือความชื่นชมอยากเห็นสิ่งนั้นๆ มันดี ก็เกิดขึ้น

ขอแทรกหน้อยว่า เดียวนี้คนไทยมีความเข้าใจคลาดเคลื่อน และแคบมาก เวลาพูดถึงความอยาก ก็จะมีมองเหมาไป

เลยว่าความอยากไม่ได้

ที่จริงในทางธรรมท่านแยกไว้ชัดว่า ความอยากมี ๒ อย่าง คือ ความอยากที่เป็นกุศล กับ ความอยากที่เป็นอกุศล

อย่างเราไปเห็นกระรอก ถ้าคิดอยากขึ้นมาในแบบที่ว่า ทำอย่างไรจะได้กระรอกตัวนี้มาลงหม้อแกง จะได้กินให้อร่อย อย่างนี้เรียกว่าเป็นความอยากแบบอกุศล เป็นพวกตัณหา

แต่ถ้าเห็นกระรอกแล้ว ชื่นชมในความงามความน่ารักของมัน คุ้มมันวิ่งไปวิ่งมา มันทำทำอย่างนั้นอย่างนี้ น่าดู แล้วก็อยู่ในธรรมชาติแวดล้อมที่รื่นรมย์ ความชื่นชมต่อสภาพที่ดีอย่างนี้ แล้วอยากให้มันมีสุขภาพดีสวยงามอย่างนั้นต่อไป ความอยากอย่างนี้ไม่เกี่ยวกับตัวเราที่จะได้จะเอา ความอยากต่อสิ่งนั้น ชื่นชมอยากให้มันดีงามสุขสมบูรณ์อย่างนี้แหละ เรียกว่า ฉันทะ

ความอยากที่เรียกว่า ฉันทะ ตัวนี้มาเมื่อไร พระพุทธเจ้าตรัสว่าเป็นรุ่งอรุณของการศึกษา เป็นความอยากที่ถูกต้อง

แต่ถ้าเห็นอะไร มีแต่อยากจะเสพ อย่างนี้ไปไม่รอด เพราะความสุขทุกข์จะเวียนวนขึ้นอยู่กับความชอบใจ-ไม่ชอบใจเท่านั้น

ในทางตรงข้าม พออยาก ชอบ ชื่นชมในสิ่งที่ดี หรืออยากให้มันดีต่อไป หรือดียิ่งขึ้น อย่างนี้แหละ ฉันทะมาแล้ว เป็นความอยากต่อสิ่งนั้นๆ โดยไม่เกี่ยวกับตัวตน ไม่ใช่อยากจะได้อยากจะได้ เอา นี่คือเข้าสู่ทางของการศึกษา

พอไปเห็นหญ้าเขียว เขียวขจี สวยงาม ก็ชื่นชม อยากให้มันเขียวร้อยดงามดีอย่างนั้นต่อไป พอความชื่นชมอยากอย่างนั้นมาแล้ว ถ้ามันรก มีอะไรเกะกะ ก็อยากจะทำไปหยิบเอาไปทิ้ง อยากจะจัดให้เขียวร้อย อย่างนี้แหละเรียกว่าฉันทะเกิด คืออยาก

ทำให้มันดี อยากทำให้มันสมบูรณ์

เห็นต้นไม้ สวยงาม เขียว ร่มรื่น ใบดก ดอกก็สวย เกิดความชื่นชม มีฉันท์ะ อยากให้มันเป็นของมันอย่างนั้น แต่หันไปเห็นต้นไม้อีกต้นหนึ่งเหี่ยว เเฉ ร่วงโรย ก็อยากทำให้มันดี คือให้มันสวยงามสมบูรณ์ขึ้นมา ก็เลยต้องรีบไปรดน้ำมัน ไปแต่งมันอย่างนี้ฉันท์ะมา มีแต่ดี ทำให้สร้างสรรค์ แล้วก็สุขจากการสร้างสรรค์นั้น

เด็กที่มีฉันท์ะอย่างนี้จึงอยากทำ ตรงกับที่ท่านแปลฉันท์ะว่าอยากทำ เพราะชื่นชมที่มันดี อยากให้มันดีของมัน ถ้ามันไม่อยู่ในภาวะที่ดี ก็อยากทำให้มันดี แล้วเมื่ออยากทำให้มันดี ก็ไปทำให้มันดี พอทำให้มันดี ก็สนองความต้องการของตัวเอง แล้วก็มีความสุขจากการกระทำ(ให้มันดี)นั้น

ฉะนั้น คนไหนมีฉันท์ะ ก็จะมีสุขจากการกระทำที่ ที่ ถ้าเด็กไทยมีฉันท์ะนี้ ก็จะก้าวหน้าในการสร้างสรรค์อย่างแน่นอน ไม่มีปัญหาเลย นี่จึงเป็น **รุ่งอรุณของการศึกษา**

ถ้าคนไทยยังเข้าใจและเข้าสู่ฉันท์ะไม่ได้ ก็อย่าหวังเลยว่า จะมีการศึกษาที่ก้าวหน้าใครได้

พระพุทธเจ้าตรัสว่า เมื่ออาทิตย์จะอุทัย มีแสงเงินแสงทอง เป็นบุพนิมิตมาก่อน ฉะนั้น เมื่อภิกษุจะก้าวไปในมรรคมีองค์ ๘ ประการ ก็มีฉันท์ะ เป็นบุพนิมิตมาก่อน ฉะนั้น

ขอให้จำกันไว้ให้แม่นทีเดียวว่า พระคุณสมบัติของพระพุทธเจ้าอย่างหนึ่งใน ๑๘ ประการ ที่เรียกว่า พุทธธรรม ๑๘ คือ **พระพุทธเจ้าทรงมีฉันท์ะไม่ลดถอยเลย** (นตฺถิ ญฺนฺทสฺส หานิ) จึงทรงเพียรพยายามเที่ยวจาริกไปโปรดผู้คนมากมาย เพื่อช่วยให้เขา

พันธุข์ เป็นคนดี มีความสุข อย่างไม่ทรงเห็นแก่ความเหน็ดเหนื่อยยากลำบาก และก็ทรงมีความสุขในการทรงบำเพ็ญชั้นหะ ด้วยกำลังแห่งมหารุณานัน

เมื่อเป็นชาวพุทธ ถ้านึกหลักพุทธศาสนาข้อไหนๆ ก็ไม่ออก ยังไม่ค่อยรู้เข้าใจอะไร ก็ปฏิบัติตัวตามอย่างพระพุทเจ้าในหลักแห่งความมีชั้นหะนี้ ก็นับว่าเป็นชาวพุทธได้

ต้องเน้นเรื่องสร้างชั้นหะให้ได้ ถ้าชั้นหะไม่มา คิดว่าไม่ไหวแล้ว การแก้ปัญหาสังคม เรื่องอบายมุข และเรื่องเลวร้ายอะไรต่ออะไร จะหนักหนาให้สังคมไปไม่รอด เพราะตอนนี้เอาแต่หาความสุขจากการเสพบริโภคกันหมด คนที่มีความสุขจากการกระทำแทบไม่มี

เมื่อใดเด็กมีความสุขจากการทำแล้ว เขาก็จะมีความสุขจากการหาความรู้ด้วย เป็นเรื่องตามมาเอง เพราะเป็นธรรมชาติว่า คนที่จะทำอะไรให้ได้ผลนั้น การทำให้สำเร็จย่อมเรียกร้องการหาความรู้ พออยากให้อะไรนั้นๆ มันดี ก็ต้องคิดต้องหาทางว่า ทำอย่างไรจะให้มันดี ต้นไม้ต้นนี้เฉา จะทำให้มันงามเหมือนต้นนั้นได้อย่างไร ก็ต้องไปหาความรู้ เดียวก็ไปสอบถามค้นหาความรู้ แล้วก็มาทำ แล้วทั้งหาความรู้ ทั้งทำ ก็จะเป็นความสุขไปหมด

เมื่อใดคนหาความสุขจากการเรียนรู้และจากการทำ เขาจะพัฒนาตลอดเวลา และจะเข้มแข็งด้วย

ทั้งนี้ รวมทั้งชั้นหะของผู้ที่จะจัดการศึกษาแนวพุทธ หรือ ดำเนินการโรงเรียนแนวพุทธด้วย ชั้นหะตัวนี้จะเกิดได้จากการรู้เข้าใจจริง ถ้ารู้เข้าใจชัดเจนว่ามันเป็นความจริงอย่างนั้น มันมีคุณค่าเป็นประโยชน์แท้ อย่างนี้ละก็ ชั้นหะมาได้

แล้วก็ไปวอกกับเมตตาความรักความปรารถนาดีต่อเด็กๆ
ต่อนักเรียน ต่อสังคมไทย ถ้าน้ำใจอย่างนี้เกิดขึ้น นี่ละคือ**ันทะ**ที่
พร้อมจะผลักดันให้การศึกษไทยสัมฤทธิ์ผลสมหมายอย่างแน่นอน

หลังจากนี้ค่อยคุณกันอีกก็ได้ในเรื่อง**การพัฒนาความสุข**
เพราะความสุขมีวิธีพัฒนาเยอะ แต่เวลานี้คนมองความสุขในมิติ
เดียว จากการเสพ ก็เลยตัน ก็จบกัน

ต่อจากความสุขในการเสพ ก็ก้าวไปสู่ความสุขจากการ
ทำ ความสุขจากการหาความรู้ ความสุขจากการให้ และการทำ
ให้คนอื่นเป็นสุข นี่เป็นตัวอย่างของความสุขในขั้นต่างๆ ซึ่งเป็น
ทั้งการพัฒนาก้าวหน้าของชีวิตตนเองที่มีความสุขขยายขอบเขต
ออกไป มีมิติมากขึ้น พร้อมกับเป็นการเกื้อหนุนสังคมไปด้วย
เพราะความสุขที่พัฒนาเหล่านี้ ไม่มีพิษมีภัยเลย มีแต่เป็น
ประโยชน์อย่างเดียว

คนบางคนมีความสุขในการทำให้อื่นเป็นสุข เช่นอย่าง
พระโพธิสัตว์ เมื่อทำให้อื่นเป็นสุขได้ตนเองก็จะชื่นใจ มีความ
สุข ทั้งนี้ก็เพราะอยากให้เขาเป็นสุข

ตัวอย่างในชีวิตจริงที่เห็นง่ายๆ ก็เริ่มจากพ่อแม่ พ่อแม่
เป็นสุขเมื่อเห็นลูกเป็นสุข พ่อแม่อยากให้ลูกเป็นสุข แล้วก็อยาก
ทำให้ลูกเป็นสุข เมื่อทำให้ลูกเป็นสุขแล้ว ตัวเองก็เป็นสุขด้วย

ทำอย่างไรเราจะให้มีความสุขอย่างนี้ขึ้นมา แล้วก็ความ
สุขในการอยู่กับธรรมชาติ ตลอดไปถึงความสุขจากการเห็นความ
จริงของธรรมชาติ โลก ชีวิต ความสุขอะไรต่างๆ เหล่านี้ มีเยอะ
เหลือเกิน ล้วนแต่มีจุดเริ่มจากันทะ และเป็นความสุขที่จะต้อง
พัฒนาขึ้นมา จึงมาถึงหลักที่ว่า **การพัฒนาความสุข ก็คือการศึกษา**

ภาคผนวก

ข้อเสนอแนะ*

สำหรับ

หน่วยการเรียนรู้พระพุทธศาสนา

แม้ว่าการจัดทำหน่วยการเรียนรู้นี้จะถึงขั้นใกล้เคียงเสร็จสิ้น คงจะยากต่อการจัดปรับแทรกเสริม แต่ถ้ายังมีช่องทาง ขอเสนอแนะข้อคิดบางอย่างไว้สุดแต่จะพิจารณาเห็นสมควร

๑. ความสัมพันธ์ระหว่างเนื้อหากับจุดหมาย โดยเฉพาะควรเน้นจุดหมายว่า ต้องการให้เด็กเป็นคนที่มีคุณภาพอย่างไรบ้าง และจัดทำเนื้อหาสาระให้สนองจุดหมายนั้น (ไม่เฟลอมองแต่ในแง่ว่าจะให้เด็กเรียนและรู้อะไรบ้าง แต่ให้ชี้ชัดว่าต้องการคุณภาพอะไร)
๒. น่าจะมีจุดเน้นเจาะจงสิ่งที่มุ่งมันว่าจะต้องให้ได้ คือในบรรดาเนื้อหาสาระดีๆ ที่สรรมาให้เรียนรู้นั้น อาจจะมีการเจาะจงจำเพาะบางอย่างว่า สิ่งนี้ข้อนี้จะต้องให้รู้เข้าใจ และหรือทำให้ได้

* บันทึกที่พระธรรมปิฎก (ป. อ. ปยุตฺโต) ได้เขียนขึ้น ในโอกาสที่คณะอนุกรรมการจัดทำรายละเอียดสาระการเรียนรู้พระพุทธศาสนาในหลักสูตรการศึกษาระดับพื้นฐาน พุทธศักราช ๒๕๔๔ ผ่ากขอคำปรึกษาเกี่ยวกับการจัดทำรายละเอียดสาระการเรียนรู้พระพุทธศาสนาในหลักสูตรการศึกษาระดับพื้นฐาน เมื่อวันที่ ๑๕ กรกฎาคม ๒๕๔๕

๓. การเรียนการสอนจะต้องมั่นใจว่าให้ผู้เรียนเกิดมีฉันทะที่จะนำไปประพฤติปฏิบัติหรือใช้ประโยชน์และศึกษายิ่งขึ้นไป โดยมองเห็นความจริงและซาบซึ้งในคุณค่า พร้อมทั้งเกิดมีจิตสำนึกต่อส่วนรวม เกิดความใฝ่ปรารถนาจะร่วมแก้ปัญหาและสร้างสรรค์พัฒนาสังคม
๔. ความสัมพันธ์ระหว่างหลักการที่เป็นมาตรฐานกลาง กับการประยุกต์เข้ากับกาลเทศะ คือ ยึดหลักการที่เป็นมาตรฐานกลางของพระพุทธศาสนาไว้ให้ได้แล้ว ก็มีช่องทางหรือแนวทางที่จะให้ชุมชนหรือท้องถิ่น มีโอกาสนำหลักการกลางนั้นไปทำความเข้าใจและปรับใช้กับชุมชนหรือท้องถิ่นของตน เช่นหาความรู้เกี่ยวกับวัด ปุชนิยวัตร บุคคล ดำเนิน เรื่องราวในชุมชน/ท้องถิ่น/จังหวัด เป็นต้นของตน ซึ่งเป็นเหมือนส่วนขยายหรือด้านประยุกต์ของหลักการกลางนั้นๆ และเน้นการเรียนรู้ให้เห็นว่าเรื่องราวเหตุการณ์ของชุมชนหรือท้องถิ่นอันนั้นๆ เป็นไปตามหลักการ ชวนนำหลักการออกสู่การปฏิบัติ หรือเชิดชูหลักการอย่างไร
๕. ความสมดุลระหว่างการรู้จักจำ กับการรู้คิดรู้ทำ ไม่ควรไปสุดโต่งข้างเดียว แบบเอาแต่จำเป็นนกแก้วนกขุนทอง หรือแบบมีแต่ความคิดเห็นที่เลื่อนลอยโดยไม่มีฐานข้อมูล ต้องให้สองด้านนั้นเกื้อหนุนกันและได้ประโยชน์จากกันและกัน
๖. การบูรณาการวิชาพุทธศาสนา จะเป็นจริง ต้องถึงขั้นบูรณาการพระพุทธศาสนา และการบูรณาการพระพุทธศาสนานั้น หมายถึงบูรณาการเข้าไปในชีวิตหรือการดำเนินชีวิตที่เป็นอยู่จริง ซึ่งควรเน้นวิธีการสำคัญ ๓ อย่าง คือ

- ก) **บูรณาการในการเรียนการสอน** ด้วยการเรียนการสอนที่ถึงขั้นให้เข้าใจมองเห็นธรรมว่าเป็นความจริง ที่มีอยู่ตามธรรมดาในธรรมชาติ เช่น ความเป็นไปตามเหตุปัจจัยของสิ่งทั้งหลาย ซึ่งทุกคนจะต้องรู้เข้าใจ และปฏิบัติให้ถูกต้อง จึงจะเป็นอยู่ดีได้ เมื่อเข้าใจธรรมตามความหมายที่แท้จริงนี้แล้ว ก็พูดได้ว่าธรรมในธรรมชาติจะเรียกร้องเอง ให้คนเรียกหาธรรมที่จะต้องปฏิบัติในชีวิต แล้วการสอนพุทธศาสนาก็จะเป็นการสนองความต้องการของชีวิตของผู้เรียน
- ข) **บูรณาการในวิถีชีวิต** ด้วยการสร้างระบบวิถีชีวิตที่ดีงาม ที่เรียกว่าวิถีชีวิตแบบพุทธ หรือวินัยของคฤหัสถ์ หรือวินัยชาวพุทธขึ้นมา เมื่อมีวิถีชีวิตที่สอดคล้องรองรับแล้ว หลักธรรมคำสอนต่างๆ ก็สามารถเข้าไปกลมกลืนในวิถีชีวิตนั้นได้
- ค) **บูรณาการไตรสิกขาเข้าในชีวิตประจำวัน หรือ ทำชีวิตให้เป็นการศึกษา** ด้วยการดำเนินชีวิตตามปกติธรรมดาทั้ง ๓ ด้านให้มีการพัฒนาครบไตรสิกขา เมื่อจะทำกิจกรรมใดๆ ก็ตาม ทุกครั้ง ให้มีการเตรียมและตรวจสอบว่ามีสิกขา ๓ ด้าน ครบหรือไม่ คือ

๑) **ด้านพฤติกรรมกาย-วาจา และการใช้อินทรีย์** ว่ากิจกรรมที่จะทำหรือได้ทำนั้นไม่เป็นไปเพื่อการเบียดเบียนก่อความเสียหาย แต่เป็นไปในทางเกื้อกูลสร้างสรรค์ — **ศีล**

๒) **ด้านจิตใจ** ว่าทำกิจกรรมนั้นโดยมีแรงจูงใจที่ดี ไม่ทำด้วยโลภ โกรธ หลง แต่มีเมตตากรุณา ไม่อ่อนแอ ระวังห่อแท้ง แต่กล้าวกกล้าเข้มแข็ง มีฉันทะ ไม่ทุกข์เศร้าขุ่นมัว เศร้าหมอง แต่ผ่องใสเบิกบานมีความสุข — **จิต**

๓) **ด้านปัญญา** ว่าทำกิจกรรมนั้นๆ ด้วยความรู้ความเข้าใจ มองเห็นเหตุผล รู้จักคาดหมายผลดีผลเสียที่จะเกิดขึ้น
 เนื่องต่อไป พร้อมทั้งแนวทางแก้ไขปรับปรุง — **ปัญญา**

๗. การนั่งสมาธินั้น สำหรับเด็กน่าจะให้นำด้วยการสวดมนต์ หรือนั่นการสวดมนต์ อย่างน้อยให้สอดคล้องกับการสวดมนต์ เพราะเด็กยังต้องการเคลื่อนไหวมาก การสวดมนต์เป็นการนำสมาธิอย่างหนึ่ง โดยเอาการเคลื่อนไหวทางวาจา มาช่วยให้เกิดความสงบนิ่งทางกาย และความสงบเย็นเข้มแข็งแน่วแน่ทางจิตใจ พร้อมทั้งสามารถโยงไปสู่ปัญญาด้วย

อนึ่ง บทสวดมนต์นั้นสามารถจัดให้เหมาะกับวัยและยุคสมัย เช่นเลือกบทสวดมนต์ที่มีเนื้อหาความหมายเหมาะกับเด็กยุคปัจจุบัน และให้สั้นลงตามขอบเขตเวลาเท่าที่มีหรือเท่าที่เหมาะสม เช่น อาจยาวน้อยอย่างมงคลสูตร หรือสั้นๆ พร้อมทั้งคำแปล ดังตัวอย่าง

นะโม ตัสสะ ภะคะวะโต อะระหะโต สัมมาสัมพุทธัสสะ (๓ จบ)

อาโรคยะมิจเณ ประระมัญจะ ลาภัง

ลีลัญจะ พุทธานุมะตัง สุตัญจะ

ธัมมานุวัตติ จะ อะลีนะตา จะ

อตถัสสะ ทวารา ปะมุขา ฉะเพเต-ติ

(แปล) มาเถิดนะ รักษาสุขภาพดี ที่เป็นลาภอันประเสริฐ
 มีวินัย ไม่คนดีเลิศเป็นแบบอย่าง
 ตั้งใจเรียนให้รู้เชี่ยวชาญ ประพฤติการอันถูกต้องดีงาม

มีความเพียรยันหมั่นเรื่อยไปไม่ระย่อ

หกข้อจำไว้ เป็นประตูล้ำสู่ความเจริญงอกงาม

อาจจะสวดบทสั้นๆ อย่างนี้ และจัดเตรียมไว้หลายบทเพื่อเปลี่ยนไปเป็นบทสวดประจำสำหรับแต่ละวัน

นอกจากนั้น ให้การสวดมนต์โยงไปสู่กิจกรรมการเรียนรู้อย่างอื่นได้ด้วย เช่น สวดมนต์จบแล้ว แต่ละครึ่งครูยกเอาเนื้อหาจุดหนึ่งแห่งหนึ่งในบทสวดที่แปลนั้นมาคุยกับเด็ก อธิบาย ชักชวนเล่านิทานประกอบ เป็นต้น จบกิจกรรมแล้ว จึงนั่งสมาธิปิดท้ายไม่ต้องนานนัก

พร้อมกันนั้น ควรให้การสวดมนต์นี้ประสานกับวิถีชีวิตในครอบครัวหรือที่บ้านด้วย โดยจัดบทสวดมนต์นั้นให้พ่อแม่มีไว้ด้วย และให้พ่อแม่เฝ้าเด็กสวดสวดประจำวัน บางทีถ้าทางฝ่ายโรงเรียนมีเวลาจำกัด อาจให้ทางพ่อแม่ทำบทสวดคุย อธิบายเนื้อหา เล่านิทาน เช่นชาดกประกอบบทสวดมนต์นั้นแก่เด็กที่บ้าน หรือทำคู่เคียงกันไปทั้งสองแห่ง ทั้งที่บ้านและโรงเรียน

๘. การสังเกตพัฒนาการของเด็ก แทนที่จะใช้ระบบพุทธิพิสัย – ทักษะพิสัย – จิตพิสัย ถ้าใช้ระบบ ศีล – สมาธิ – ปัญญา น่าจะกว้างขวางครอบคลุมกว่า และตรงกว่า เพราะเท่ากับดูตามด้านที่ฝึก คือ

- **ศีล:** พฤติกรรมดีงามทั้งกาย-วาจา และอินทรีย์ทั้ง ๖ เคยชินแล้วคล่อง อยู่ตัว เป็นวินัย เข้าสู่วิถีชีวิต
- **สมาธิ:** จิตใจมีคุณธรรม มีประสิทธิภาพ และมีความสุข

- **ปัญญา:** ความรู้คิด เข้าใจ การมองเห็นความจริง เท่าทัน ทั้งระบบความสัมพันธ์ ถึงเหตุถึงผล เชื่อมโยงประยุกต์ใช้สร้างความรู้ใหม่ได้

อาจขยายตามระบบ ภาวนา ๔ คือ กายภาวนา – ศีลภาวนา – จิตตภาวนา – ปัญญาภาวนา ก็ได้

๙. อาจส่งเสริมการประเมินผลอีกระดับหนึ่ง โดยดูอัตราการพัฒนาดุติภาวะทางธรรมจริยา ตามหลักอริยวัตร ๕ คือ

- ๑) **ศรัทธา** ว่ามีความเชื่อที่ไม่งมงาย มีเหตุผล ประกอบด้วยปัญญา ซึ่งไม่เบียดเบียนชีวิตและสังคม
- ๒) **ศีล** ว่ามีความประพฤติและวิถีชีวิตไม่เบียดเบียน แต่เกื้อกูล มีวินัย เอื้อต่อวัฒนธรรม
- ๓) **สุตะ** ว่ามีความรู้ข่าวสารข้อมูล ทนต่อเหตุการณ์สถานการณ์ และมีความรู้เหมาะสมพอแก่การดำเนินชีวิตกิจการของตน
- ๔) **จาคะ** ว่ามีจิตใจกว้างขวาง ไม่คับแคบเห็นแก่ตัว รู้จักสละให้ บำเพ็ญประโยชน์
- ๕) **ปัญญา** ว่ารู้คิดเข้าใจ ทำการต่างๆ ด้วยปัญญา รู้จักแยกแยะดี-ชั่ว คุณ-โทษ ประโยชน์-มิใช่ประโยชน์ มองสิ่งทั้งหลายตามความเป็นจริง หยั่งถึงเหตุปัจจัย และความสัมพันธ์ระหว่างสิ่งทั้งหลาย

พระธรรมปิฎก (ป. อ. ปยุตฺโต)

๑๕ กรกฎาคม ๒๕๔๕

พุทธวิธีในการสอน

พุทธวิธีในการสอน*

พระนามอย่างหนึ่งของพระพุทธเจ้า ที่ปราชญ์ได้ขนานถวาย และพุทธศาสนิกชนนิยมกล่าวเรียกเสมอ คือคำว่า *พระบรมศาสดา* หรือ *พระบรมครู* ซึ่งแปลว่า พระศาสดาผู้ยอดเยี่ยม หรือ ผู้เป็นยอดของครู

ในภาษาบาลีก็มีบทพุทธคุณถวายพระเกียรติว่า *สตฺถา เทวมนุสฺसानํ* แปลว่า พระศาสดาของทวยเทพและมนุษย์ทั้งหลาย และมีคำเสริมพระคุณว่า *อนุตฺตโร ปุริสทมฺมสารถิ* แปลว่า เป็นสารถีฝึกคนได้ไม่มีใครยิ่งกว่า

พระนามเหล่านี้ แสดงความหมายอยู่ในตัวว่า ปราชญ์และพุทธศาสนิกชนทั้งหลายเคารพบูชาและยกย่องเทอดทูนพระองค์ ในฐานะทรงเป็นนักการสอนที่ยิ่งใหญ่ที่สุด ทรงมีพระปรีชาสามารถอย่างยอดเยี่ยมในการอบรมสั่งสอน และได้ทรงประสบความสำเร็จในงานนี้เป็นอย่างดี

ความยิ่งใหญ่และพระปรีชาสามารถของพระพุทธเจ้าในด้านการสอนนั้น ถ้าจะพูดให้เห็นด้วยอาศัยประจักษ์พยานภายนอกก็

* บรรยายสรุป ณ วิทยาลัยครูธนบุรี เมื่อ ๑ ตุลาคม ๒๕๑๓ ครั้งดำรงสมณศักดิ์ที่พระศรีวิสุทธิโมลี
หมายเหตุ: เขียนในเวลากลางคืน การศึกษาความหมายและตีความหลักธรรมบางข้อต้องกระทำในเวลาเร่งรีบเกินไป จึงขอให้ถือเป็นเพียงขั้นเริ่ม เพื่อถ้ามีโอกาสก็จะได้ทำให้ชัดเจนต่อไป หลักบางข้อยังหาตัวอย่างประกอบไว้น้อยและบางตัวอย่างเพียงอ้างไว้ ยังมีได้ค้นหลักฐานนำมาแสดงให้เต็มที่

เป็นเรื่องไม่ยาก เพราะเพียงพิจารณาเดินๆ จากเหตุผลง่ายๆ ต่อไปนี้ ก็จะนึกได้ทันที คือ:-

๑. พระพุทธเจ้าเสด็จอุบัติในยุคที่ชมพูทวีปเป็นถิ่นนักปราชญ์ เต็มไปด้วยศาสตราจารย์เจ้าลัทธิต่างๆ เป็นอันมาก แต่ละท่านล้วนมีชื่อเสียงและมีความสามารถ ผู้ที่มาเผชิญพระองค์นั้น มีทั้งมาดีและมาร้าย มีทั้งที่แสวงหาความรู้ มาลองภูมิ และที่ต้องการมาข่มมาปราบ แต่พระองค์สามารถประสพชัยชนะในการสอน จนมีพระนามนำเด่นมาถึงปัจจุบัน
๒. คำสอนของพระองค์ ขัดแย้งกับคำสอนในศาสนาเดิม และแย้งกับความเชื่อถือความประพฤติปฏิบัติที่แพร่หลายอยู่ในสังคมสมัยนั้น เช่น การทำลายความเชื่อถือเรื่องวรรณะ เป็นต้น ทรงจัดตั้งระบบคำสอนและความเชื่อถืออย่างใหม่ให้แก่สังคม การกระทำเช่นนี้ให้เป็นที่ยอมรับอย่างกว้างขวาง ย่อมเป็นงานยากอย่างยิ่ง
๓. ขอบเขตงานสอนของพระองค์กว้างขวางมาก ทั้งโดยเทศะและระดับชนในสังคม ต้องเสด็จไปสั่งสอนในหลายถิ่นแคว้น พบคนทุกชั้นในสังคม ซึ่งมีระดับความเป็นอยู่ ความเชื่อถือ การศึกษาอบรม นิสัยใจคอ และสติปัญญาแตกต่างกัน ทุกแบบทุกชนิด ทรงสามารถสอนคนเหล่านั้นให้เข้าใจได้ และยอมเป็นศิษย์ของพระองค์ นับแต่พระมหากษัตริย์ลงมาทีเดียว

๔. พระพุทธศาสนาที่เจริญมาได้ตลอดเวลานับพันๆ ปี แพร่หลายเป็นที่นับถืออยู่ในประเทศต่างๆ และคณะสงฆ์ผู้สืบต่อพระศาสนา ซึ่งเป็นสถาบันใหญ่และสำคัญในสังคมดังที่ปรากฏอยู่ในปัจจุบัน เป็นผลงานยิ่งใหญ่ของพระองค์ ยืนยันถึงพระปรีชาสามารถอย่างประจักษ์ชัดโดยไม่ต้องอธิบาย

ในเมื่อประจักษ์พยานภายนอกแสดงให้เห็นแล้วเช่นนี้ ย่อมชวนให้พิจารณาสืบค้นต่อไปถึงเนื้อธรรมคำสอน หลักการสอน และวิธีการสอนของพระองค์ว่าเป็นอย่างไร ยิ่งใหญ่และประเสริฐสมจริงเพียงใด

เนื้อพระธรรมคำสอน หลักการสอน และวิธีการสอนของพระพุทธองค์นั้น ปรากฏอยู่แล้วในพระไตรปิฎก และคัมภีร์อธิบายมีอรรถกถาเป็นต้นแล้ว แต่คัมภีร์เหล่านั้นมีเนื้อหามากมาย มีขนาดใหญ่โต เกินกว่าจะสำรวจเนื้อหา รวบรวมความ นำมาสรุปแสดงให้ครอบคลุมทั้งหมดในเวลาอันสั้น ในที่นี้จึงขอนำมาแสดงเพียงให้เห็นรูปลักษณะทั่วไปเท่านั้น.

๑. ปรัชญาพื้นฐาน

ก่อนจะพูดถึงหลักการสอนและวิธีสอน สมควรกล่าวถึงปรัชญาที่เป็นพื้นฐานเสียก่อน เพราะหลักการสอนย่อมดำเนินไป

๑ พระไตรปิฎกบาลีอักษรไทย จำนวน ๒๒,๓๗๙ หน้า อรรถกถาและคัมภีร์เฉพาะที่พิมพ์เป็นเล่มแล้ว ๒๘,๓๑๘ หน้า

จากจุดเริ่ม ตามแนวทาง และสู่จุดหมายตามที่ปรัชญากำหนดให้
อย่างไรก็ดี เมื่อมองในแง่ปรัชญาการศึกษา พุทธธรรมก็เป็นเรื่อง
กว้างขวางมากอีก เพราะพุทธธรรมทั้งหมด เป็นเรื่องของระบบการ
ศึกษาระบบหนึ่งนั่นเอง ในที่นี้ จึงขอนำมากล่าวเฉพาะที่เกี่ยวกับ
การสอนแต่สั้นๆ

ตามหลักพระพุทธศาสนาถือว่า ในการดำรงชีวิตของมนุษย์
นั้น ความขัดข้องปรวนแปร ความเดือดร้อนลำบาก ความเจ็บปวด
ความสูญเสีย ความพลัดพราก และปัญหาชีวิตต่างๆ ซึ่งทางพุทธ
ศาสนาเรียกว่าความทุกข์นั้น เป็นสิ่งที่มีอยู่ มนุษย์จะต้องเข้าไป
เกี่ยวข้องกับและได้ประสบแน่นอน ไม่ว่ามนุษย์จะต้องการหรือไม่
ต้องการ จะยอมรับว่ามันมีอยู่หรือไม่ยอมรับ หรือแม้จะเป็นหน้า
หนืออย่างไรก็ตาม เมื่อเป็นเช่นนั้น หากมนุษย์ต้องการมีชีวิตอยู่อย่าง
ดีที่สุด มนุษย์จะต้องยอมรับความจริงอันนี้ จะรับรู้รู้สู้หน้า และ
พร้อมที่จะจัดการแก้ไขปัญหาที่เกิดขึ้นให้ดีที่สุด

ชีวิตที่เป็นอยู่อย่างดีและมีความสุขที่สุด คือ ชีวิตที่กล้ำรับรู้
ต่อปัญหาทุกอย่าง ตั้งทัศนคติที่ถูกต้องต่อปัญหาเหล่านั้น และจัด
การแก้ไขด้วยวิธีที่ถูกต้อง การหลีกเลี่ยงที่จะรับรู้ก็ดี การหนีกวาด
ภาพให้เป็นอย่างที่ดีจนชอบก็ดี เป็นการปิดตาหรือหลอกตนเอง ไม่
ช่วยให้พ้นจากความทุกข์ ไม่เป็นการแก้ปัญห และให้ได้พบความ
สุขอย่างแท้จริง อย่างน้อยก็เป็นการฝงเอาความกลัว ซึ่งเป็นเชื้อ
แห่งความทุกข์เข้าไปในจิตใจอย่างลึกซึ้ง

ด้วยเหตุนี้ สิ่งที่พระพุทธศาสนาสอนเป็นข้อแรก ก็คือ ความ
ทุกข์ อันเป็นปัญหาที่มนุษย์พึงรับรู้และจัดการแก้ไขโดยถูกต้อง

และถือว่าภารกิจของพระพุทธานุศาสนและระบบการศึกษาของพระพุทธานุศาสน ก็คือ การช่วยมนุษย์ให้แก้ปัญหของตนได้

ความทุกข์ ความเดือดร้อน และปัญหาชีวิตนานาประการของมนุษย์นั้น เกิดจาก*ตัณหา* คือ ความอยาก ความต้องการ ความเห็นแก่ตัว ซึ่งทำให้มนุษย์มีทัศนคติต่อสิ่งต่างๆ เคลื่อนคลาดจากที่มันเป็นจริง และเป็นไปในรูปต่างๆ กันตามระดับความอยาก และความยึดของตนต่อสิ่งนั้นๆ เมื่อมีทัศนคติที่เคลื่อนคลาดไป ก็ทำให้เกิดความขัดแย้งขึ้นในตนเอง และความขัดแย้งระหว่างตนกับผู้อื่น แล้วปฏิบัติหรือจัดการกับสิ่งนั้นๆ ด้วยอำนาจความอยาก และความยึดของตน คือ ไม่จัดการตามที่มันควรจะเป็นโดยเหตุผลแท้ๆ เมื่อเป็นเช่นนี้ ก็ย่อมเป็นการสร้างปัญหาให้เกิดขึ้น เกิดความขัดข้องขัดแย้ง และความทุกข์ ทั้งแก่ตนและผู้อื่น ตามระดับของตัณหา และขอบเขตของเรื่องที่ปฏิบัติ

ตัณหานั้น เกิดจากความไม่รู้ ไม่เข้าใจ ไม่มองเห็นสิ่งทั้งหลายตามที่มันเป็น มีทัศนคติต่อสิ่งทั้งหลายอย่างไม่ถูกต้อง ซึ่งเรียกว่า *อวิชชา* จึงเป็นเหตุให้ไม่จัดการกับสิ่งนั้นๆ ตามที่มันควรจะเป็นโดยเหตุผลบริสุทธิ์ การที่จะแก้ปัญหหรือแก้ความทุกข์ จึงต้องกำจัดอวิชชา สร้างวิชาให้เกิดขึ้น

โดยนัยนี้ ภารกิจสำคัญของการศึกษาก็คือ การฝึกอบรมบุคคลให้พัฒนาปัญญา ให้เกิดความรู้ความเข้าใจในข้อเท็จจริง และสภาวะของสิ่งทั้งหลาย มีทัศนคติต่อสิ่งทั้งหลายอย่างถูกต้อง ปฏิบัติและจัดการกับสิ่งทั้งหลายตามที่ควรจะเป็น เพื่อให้เกิดเป็นประโยชน์ตน คือ ความมีชีวิตอยู่อย่างสำเร็จผลดีที่สุด มีจิตใจเป็น

อิสระ มีสุขภาพจิตสมบูรณ์ และประโยชน์ผู้อื่น คือ สามารถช่วย
สร้างสรรค์ประโยชน์สุขแก่ชนทั้งหลายที่อยู่ร่วมกันเป็นสังคมได้

จากข้อความที่กล่าวมา มีข้อที่ควรกำหนด คือ:-

๑. ภารกิจสำคัญของการศึกษา ได้แก่ การช่วยให้บุคคล
เกิดทัศนคติที่ถูกต้อง คือ รู้จักมองสิ่งทั้งหลายตามที่เป็น
เป็น และสามารถจัดการกับสิ่งเหล่านั้นตามที่ควรจะเป็น
เป็น ให้เกิดเป็นประโยชน์ทั้งแก่ตนและสังคม ไม่ให้มอง
เห็นและจัดการสิ่งทั้งหลายตามอำนาจกิเลสตัณหา
๒. ทัศนคติที่ถูกต้อง และความสามารถจัดการดังกล่าวนี้
เกิดขึ้นได้ด้วยการพัฒนาปัญญา และปัญญาเป็นความ
รู้ความเข้าใจที่เกิดขึ้นในตัวบุคคลนั่นเองเท่านั้น ผู้อื่น
จะนำมาขัดเยียดให้หรือบังคับให้รับเข้าไว้ไม่ได้
๓. ในเมื่อปัญญาต้องเกิดจากรู้ความเข้าใจที่พัฒนา
ขึ้นในตัวบุคคลเอง ภารกิจของผู้สอนและให้การศึกษา
ทั้งหลาย จึงเป็นเพียงผู้ชี้แนวทางหรืออำนวยความสะดวก ช่วย
ให้ผู้เรียนหรือผู้รับการศึกษาอบรม ดำเนินเข้าสู่ปัญญา
สิ่งที่ดีที่สุดที่ผู้สอนที่ดีจะทำได้ก็คือ ตั้งใจช่วยเหลือ
พยายามสรรหาอุบาย กลวิธี และอุปกรณ์ต่างๆ ที่จะมา
ช่วยผู้เรียนให้เข้าถึงปัญญาอย่างได้ผลดีที่สุด อย่างที่
สำนวนบาลีเรียกว่า เป็นกัลยาณมิตร
๔. โดยเหตุผลเดียวกัน ในระบบการศึกษาเช่นนี้ ผู้เรียน
เป็นผู้มีบทบาทสำคัญในฐานะเป็นผู้สร้างปัญญาให้
เกิดแก่ตน จึงต้องเป็นผู้มีส่วนร่วมและเป็นผู้ได้ลงมือ

กระทำให้มากที่สุดเท่าที่จะช่วยให้ตัวเขาเกิดปัญญานั้นขึ้นได้ และโดยนัยนี้ ความสามารถ ความถนัด อุปนิสัยต่างๆ ของผู้เรียน จึงเป็นสิ่งที่ผู้สอนจะต้องคำนึงอย่างสำคัญ เพื่อจัดสภาพการเรียนและกลวิธีสอนต่างๆ เป็นต้น ให้ผู้เรียนเรียนอย่างได้ผลดีที่สุด

๕. ในเมื่อปัญญาเป็นของยึดเยียดบังคับให้รับเอาไม่ได้ การเรียนการสอนจึงต้องใช้วิธีการแห่งปัญญา คือ ผู้เรียนต้องเป็นอิสระในการใช้ความคิด และในการที่จะซักถามโต้ตอบสืบเสาะค้นหาความจริงต่างๆ ให้ได้รับความรู้ความเข้าใจขึ้นในตน ในระบบการศึกษาแบบนี้ จึงมีการปฏิบัติอย่าง กาลามสูตร ไม่มีการบังคับให้เชื่อความเชื่อหรือศรัทธาในระบบการศึกษานี้ หมายถึงความเชื่อมั่นในหลักการ วิธีการและสมมติฐานต่างๆ ที่ตนได้ตั้งขึ้น โดยมีเหตุผลเป็นฐานรองรับอย่างเพียงพอ แล้วว่าจะนำไปดำเนินไปสู่จุดหมายได้อย่างแท้จริง และเป็นสิ่งที่พิสูจน์ได้ต่อไปตามลำดับในระหว่างดำเนินไปสู่เป้าหมายนั้น

วางเป็นข้อสรุปที่เกี่ยวกับการสอน ดังนี้:-

๑. ปัญญาเป็นสิ่งสร้างสรรค์ขึ้นภายในตัวผู้เรียนเอง
๒. ผู้สอนทำหน้าที่เป็นกัลยาณมิตร ช่วยชี้แนะทางการเรียน
๓. วิธีสอน อูบาย และกลวิธีต่างๆ เป็นสื่อหรือเป็นเครื่องผ่อนแรงการเรียนการสอน

๔. อิศรภาพในทางความคิด เป็นอุปกรณ์สำคัญในการสร้างปัญญา

อนึ่ง โดยที่ปัญญาเป็นส่วนสำคัญยิ่งในระบบการศึกษานี้ เช่นที่กล่าวมาแล้ว จึงสมควรทำความเข้าใจเกี่ยวกับเรื่องปัญญาที่มักแปลกันว่า **ความรู้** ไว้เพื่อกันความสับสนสักเล็กน้อย

ความรู้ในที่นี้ ควรแยกเป็น ๒ ประเภท คือ:-

๑. **สูตร** คือ ความรู้จากการสดับตรับฟัง หรือ เล่าเรียน อ่าน รับถ่ายทอดจากแหล่งความรู้อื่น การสั่งสมความรู้ประเภทนี้ไว้ได้มาก เรียกว่า พหุสัจจะ แปลว่า ความเป็นพหุสูตร คือ ความเป็นผู้คงแก่เรียน หรือได้เรียนรู้มาก เป็นความรู้ประเภทประมวลหรือรวบรวมสิ่งอันจะพึงรู้ ทำตนให้เป็นคลังเก็บความรู้ ซึ่งถือว่าเป็นคุณสมบัติที่ดีของบุคคลอย่างหนึ่ง เป็นอุปกรณ์สำหรับนำไปใช้ทำประโยชน์ต่างๆ ได้มาก แต่ไม่ถือเป็นองค์ธรรมแกนในระบบการศึกษา

๒. **ปัญญา** คือ ความรู้ประเภทเข้าใจสภาวะ รู้คิด รู้เลือกคัดวินิจฉัย และรู้ที่จะจัดการ เป็นความรู้ประเภทที่มุ่งหมายและเป็นส่วนสำคัญในระบบการศึกษานี้ ปัญหานี้มีไวพจน์มากมาย เช่น ญาณ วิชา ปริปัญญา ปฏิสัมภิตา วิปัสสนา สัมมาทิฏฐิ เป็นต้น ซึ่งแสดงถึงความหมายในแง่ต่างๆ และชั้นต่างๆ ของปัญญานั้นเอง สิ่งที่เราควรทำความเข้าใจอีกอย่างหนึ่ง ได้แก่ ลักษณะงานสอนซึ่งแตกต่างกันตามประเภทวิชา อาจแยกได้เป็น ๒ ประเภท คือ

วิชาประเภทที่แข็งแรงข้อเท็จจริง เช่น ภูมิศาสตร์ และประวัติศาสตร์ เป็นต้น การสอนวิชาประเภทนี้ หลักสำคัญอยู่ที่ทำให้เกิดความเข้าใจในข้อเท็จจริง การสอนจึงมุ่งเพียงหาวิธีการให้ผู้เรียนเข้าใจตามที่สอนให้เกิดพหุผลจะเป็นใหญ่

ส่วนวิชาอีกประเภทหนึ่ง ซึ่งเกี่ยวข้องกับคุณค่าในทางความประพฤติปฏิบัติ โดยเฉพาะวิชาศีลธรรม และจริยธรรมทั่วไป การสอนที่จะได้ผลดี นอกจากให้เกิดความเข้าใจแล้ว จะต้องให้เกิดความรู้สึกมองเห็นคุณค่าและความสำคัญ จนมีความเลื่อมใสศรัทธาที่จะนำไปประพฤติปฏิบัติด้วย

สำหรับวิชาประเภทนี้ ผลสำเร็จอย่างหลังเป็นสิ่งสำคัญมาก และมักทำได้ยากกว่าผลสำเร็จอย่างแรก เพราะต้องการคุณสมบัติขององค์ประกอบในการสอนทุกส่วน นับแต่คุณสมบัติส่วนตัวของผู้สอนไปทีเดียว

ยิ่งในงานประดิษฐ์ฐานพระศาสนาที่จะให้คนจำนวนมากยอมรับด้วยวิธีการแห่งปัญญาด้วยแล้ว ก็ยิ่งเป็นเรื่องสำคัญมาก

ฉะนั้น การพิจารณาหลักการสอนของพระพุทธเจ้า จึงจะเริ่มแต่คุณสมบัติของผู้สอนไปทีเดียว.

๒. คุณสมบัติของผู้สอน

ในที่นี้จะแสดงตามแนวพุทธคุณ และเห็นควรแยกเป็น ๒ ส่วน คือ เป็นคุณสมบัติที่ปรากฏออกมาภายนอก อันได้แก่บุคลิกภาพอย่างหนึ่ง และคุณสมบัติภายใน อันได้แก่คุณธรรมต่างๆ อย่างหนึ่ง

ก. บุคลิกภาพ

ในด้านบุคลิกภาพ จะเห็นว่า พระพุทธเจ้าทรงมีพระลักษณะทั้งทางด้านความสง่างามแห่งพระวรกาย พระสุรเสียงที่ไพเราะน่าฟัง และพระบุคลิกลักษณะอันควรแก่ศรัทธาปสาทะทุกประการ ดังจะเห็นจากตัวอย่างที่ทราบกันทั่วไป และที่บันทึกไว้ในคัมภีร์ต่างๆ เช่น:-

๑. ทรงมีพระมหานบุรุษลักษณะ ๓๒ ประการ และอนุพยัญชนะ ๘๐ ประการ มีพระวรกายสง่างามอย่างที่มีผู้ชมว่า

“พระสมณโคตม มีพระรูปงาม น่าดู น่าเลื่อมใส มีพระฉวีวรรณผ่องยิ่งนัก วรรณะและพระสรระจุตังพรหม น่าดูน่าชมนักหนา”^๑

๒. ทรงมีพระสุรเสียงไพเราะ และตรัสพระวาจาสุภาพสละสลวย อย่างคำชมของจังกีพราหมณ์ที่ว่า

“พระสมณโคตม มีพระวาจาไพเราะ รู้จักตรัสถ้อยคำไต่ถาม มีพระวาจาสุภาพ สละสลวย ไม่มีโทษ ยังผู้

^๑ จังกีสูตร, ม.ม.๑๓/๖๕๐

ฟังให้เข้าใจเนื้อความได้ชัดแจ้ง”^๑

และคำของอุตรมาณพที่ว่า

“พระสุรเสียงที่เป่ากังจากพระโขนงนั้น
ประกอบด้วยคุณลักษณะ ๘ ประการ คือ แจ่มใส ๑
ชัดเจน ๑ นุ่มนวล ๑ ชวนฟัง ๑ กลมกล่อม ๑ ไม่พร่า
๑ ซึ่ง ๑ กังวาน ๑”^๒

หรือตามมหาบุรุษลักษณะข้อที่ ๒๙ ว่า

“มีพระสุรเสียงดุจพรม ตรัสมีสำเนียงใสไพเราะ
ดุจนกการเวก”^๓

๓. ทรงมีพระอากัปกิริยามารยาททุกอย่างที่งดงามน่า
เลื่อมใส เริ่มแต่สมบัติผู้ดี และมารยาทอันเป็นที่ยอมรับของสังคม
ตลอดจนพระบุคลิกลักษณะที่เป็นเสน่ห์ทุกประการ พร้อมไปด้วย
ความองอาจ ความสง่างาม ความสงบเยือกเย็น การแสดงธรรม
ของพระองค์ นอกจากแจ่มแจ้งด้วยสัจธรรมแล้ว ยังก่อให้เกิด
ความรู้สึกเพลิดเพลินสุขใจ ชวนให้อยากฟังอยากใกล้ชิดพระองค์
อยู่ไม่วาย อย่างคำชมของบุคคลต่างๆ เช่น:-

“นี่ ท่านปิงคิยานี มองเห็นสารประโยชน์อันใด จึง
เลื่อมใสในพระสมณโคตมถึงเพียงนี้”

“ท่านผู้เจริญ เปรียบเหมือนบุรุษผู้เฒ่าในรศอันเลิศ
แล้ว ย่อมไม่ปรารถนาารสอื่นๆ ที่เลว ฉันทิ บุคคลฟัง

^๑ จังกีสูตร, ม.ม.๑๓/๖๕๐

^๒ พรหมายสูตร, ม.ม. ๑๓/๕๕๙, ที.ม. ๑๐/๑๙๘, ๒๑๘

^๓ ที.ม. ๑๐/๒๙, ฯลฯ

ธรรมของพระสมณโคตมพระองค์นั้น โดยลักษณะใดๆ จะโดยสุตตะ โดยเคยยะ โดยไวยากรณ หรือโดยอัฏฐก ธรรมก็ดี ย่อมไม่ปรารภณาวาทะของสมณะเป็นอันมาก เหล่าอื่น โดยลักษณะนั้นๆ เลย ฉะนั้น

เปรียบเหมือนบุรุษผู้หิวและอ่อนเพลีย มาได้ รวงผึ้ง ก็พึงลิ้มรส ย่อมได้รสแทนชุ่มชื่น ฉนใด บุคคลพึงธรรมของท่านพระโคตมพระองค์นั้น...ย่อมได้รับความดีใจ ปลาบปลื้มใจ ฉนนั้น

เปรียบเหมือนบุรุษ ได้ไม้จันทน์ เป็นจันทน์เหลือง หรือจันทน์แดง จะสูดกลิ่นตรงที่ใด จะเป็นราก ลำต้น หรือที่ยอด ก็ย่อมได้กลิ่นหอมสนิทเป็นกลิ่นแท้ ฉนใด บุคคลพึงธรรมของท่านพระโคตมพระองค์นั้น...ก็ย่อมได้ ปราโมทย์ ได้รับความโสมนัส ฉนนั้น

เปรียบเหมือนบุรุษอาพาธ เจ็บปวด เป็นไข้หนัก นายแพทย์ผู้ฉลาดพึงบำบัดอาพาธเขาได้ฉับไว ฉนใด บุคคลพึงธรรมของท่านพระโคตมพระองค์นั้นแล้ว... ความโศกเศร้า ปริเทวนาการ ความทุกข์โทมนัส และความคับแค้นใจของเขา ย่อมหมดไป ฉนนั้น

เปรียบเหมือน สระใหญ่มี่น้ำใส เย็น จืดสนิท น้ำ เจริญใจ มีท่าราบเรียบน่ารื่นรมย์ บุรุษผู้ร้อนด้วยแสง แดด ถูกแดดแผดเผา เหน็ดเหนื่อย หิวกระหาย เดินมา ถึง เขาลงไปอาบ ตุ่ม ในสระน้ำนั้น พึงระับความ กระวนกระวาย ความเหน็ดเหนื่อย และความร้าวร้อนทั้ง

ปวงได้ ฉันใด บุคคลพึงธรรมของท่านพระโคตมพระองค์
นั้นแล้ว...ความกระวนกระวาย ความเหน็ดเหนื่อย และ
ความเร่าร้อนของเขา ก็ย่อมระงับไปได้หมดสิ้น ฉันนั้น”^๑

“ชนทั้งหลาย ที่ท่านพระโคตมทรงชี้แจงให้เห็น
แจ้ง ให้สมาทาน ให้आหาญ ให้ร่าเริงด้วยธรรมิกถา
แล้ว เมื่อลุดไปจากที่นั่งก็ยังเหตียวหลังกลับมามอง
ด้วยไม่อยากจะละจากไป”^๒

ข. คุณธรรม

พระพุทธคุณในแง่คุณธรรมมีมาก ไม่อาจแสดงได้ครบทุก
นัย จึงขอเลือกแสดงตามแนวพระคุณ ๓ คือ:-

๑. พระปัญญาคุณ พระปัญญาคุณที่เกี่ยวกับงานสอน ขอ
ยกมาแสดง ๒ อย่าง คือ ทศพลญาณ และปฏิสัมภิทา

๑) ทศพลญาณ คือ พระญาณอันเป็นกำลังของพระตถาคต
ที่ทำให้พระองค์สามารถบันลือสีหนาท ประกาศพระศาสนาได้มั่น
คง จะแสดงความหมายที่เป็นพุทธคุณแท้ กับความหมายที่ผู้สอน
ทั่วไปพึงนำมาใช้ได้ดังนี้:-

^๑ การณปาฬีสสูตร, อภ.ปมจก. ๒๒/๑๔๓

^๒ พรหมายูสูตร, ม.ม. ๑๓/๕๘๔

ทศพลญาณ^๑

๑. **ฐานฐานญาณ** ปรีชาหยั่งรู้ ฐานะ และอฐานะ คือรู้กฎ ธรรมชาติ ที่เกี่ยวกับขอบเขต และขีดขั้นของสิ่งทั้งหลายว่า อะไรเป็นไปได้ อะไรเป็นไปไม่ได้ และแค่ไหนเพียงไร โดยเฉพาะ ในแง่ความสัมพันธ์ระหว่างเหตุ กับผล และกฎเกณฑ์ทางจริย ธรรมเกี่ยวกับสมรรถวิสัยของ บุคคลซึ่งจะได้รับผลกรรมที่ดี และชั่วต่างๆ กัน

๒. **กรรมวิปากญาณ** ปรีชาหยั่งรู้ ผลของกรรม สามารถกำหนด แยกการให้ผลอย่างสลับซับซ้อนระหว่างกรรมดีกับกรรม ชั่วที่สัมพันธ์กับปัจจัยแวดล้อม ต่างๆ มองเห็นรายละเอียดและ ความสัมพันธ์ภายในกระบวนการ ก่อผลของกรรมอย่างชัดเจน.

ความหมายส่วนที่ผู้สอน
ทั่วไปพอจะปฏิบัติได้

๑. มีความรู้เข้าใจในเนื้อหา และ ขอบเขตของกฎเกณฑ์ และ หลักการต่างๆ ที่เกี่ยวข้อง และที่จะนำมาใช้ในการสอน อย่างชัดเจน ตลอดจนรู้ขีด ขั้นความสามารถของบุคคล ที่มีพัฒนาการอยู่ในระดับ ต่างๆ

๒. มีความรู้ความเข้าใจในกระ- บวนพฤติกรรมต่างๆ ของ มนุษย์เป็นอย่างดี.

^๑ ม.มู. ๑๒/๑๖๖; อญ.ทสท. ๒๔/๒๑; อภิ.วิ. ๓๔/๘๓๙-๘๔๘; วิมจฺค.อ. ๕๒๐, ๕๕๐-๖๐๗ การศึกษาเปรียบเทียบนี้เป็นครั้งแรก จึงยังอาจได้ความหมายไม่ครอบคลุมครบถ้วน ขอให้ถือเป็นจุดเริ่มต้นไว้ก่อน

๓. สัพพัตถคามินีปฏิปทาญาณ ปรีชาหยั่งรู้ข้อปฏิบัติที่จะนำไปสู่คติทั้งปวง (คือสู่สุดคติทุกคติ หรือพ้นจากคติ) หรือปรีชาหยั่งรู้ข้อปฏิบัติที่จะนำไปสู่อรรถประโยชน์ทั้งปวง (จะเป็นทิฏฐธัมมิกัตถะ หรือสัมปรายิกัตถะ หรือปรมัตถะ ก็ตาม) รู้ว่าเมื่อต้องการเข้าสู่จุดหมายใด จะต้องทำอะไรบ้าง มีรายละเอียดวิธีปฏิบัติอย่างไร.
๔. นานาธาตุญาณ ปรีชาหยั่งรู้สภาวะของโลกอันประกอบด้วยธาตุต่างๆ เป็นเอนก รู้สภาวะของธรรมชาติทั้งฝ่ายอุปาตินนกสังขาร และอนุปาตินนกสังขาร เช่นในเรื่องชีวิต ก็ทราบองค์ประกอบต่างๆ สภาวะขององค์ประกอบเหล่านั้น พร้อมทั้งหน้าที่ของมัน เช่น การปฏิบัติหน้าที่ของขันธ์ อายตนะและธาตุต่างๆ ในกระบวนการรับรู้ เป็นต้น และรู้เหตุแห่งความแตกต่างกันของสิ่งทั้งหลายเหล่านั้น.
๓. รู้วิธีการและกลวิธีปฏิบัติต่างๆ ที่จะนำเข้าสู่เป้าหมายที่ต้องการ.
๔. มีความรู้ในวิชาสรีรวิทยา และจิตวิทยา อย่างน้อยให้ทราบองค์ประกอบต่างๆ และการปฏิบัติหน้าที่ขององค์ประกอบเหล่านั้นในกระบวนการเรียนรู้ของบุคคล และถ้าเป็นไปได้ ควรมีความรู้ทั่วไปอย่างกว้างขวาง โดยเฉพาะในทางวิทยาศาสตร์ เพื่อรู้จักสภาวะของสิ่งทั้งหลาย และมีทัศนคติที่ถูกต้องต่อสิ่งเหล่านั้น อันจะเป็นเครื่องเพิ่มพูนประสิทธิภาพในการสอนให้ได้ผลดียิ่งขึ้น.

๕. นานาฉิมุตติกฎาณ ปรีชาหยั่ง
รู้ฉิมุตติ (คือรู้ธัมมัตถ์ ความ
โน้มเอียง แนวความสนใจ
 ฯลฯ) ของสัตว์ทั้งหลาย ที่เป็น
ไปต่างๆ กัน
๖. อินทริยปโรปริยัตตฎาณ
ปรีชาหยั่งรู้ความยิ่งและหย่อน
แห่งอินทริยของสัตว์ทั้งหลาย
รู้ว่า สัตว์นั้นๆ มีแนวความคิด
ความรู้ ความเข้าใจ แค่ไหน
เพียงใด มีกิเลสมาก กิเลสน้อย
มีอินทริยอ่อนหรือแก่กล้า สอน
ง่ายหรือสอนยาก มีความพร้อม
ที่จะเข้าสู่การตรัสรู้หรือไม่.
๗. ฌานาทิสังกิเลสชาติฎาณ ปรีชา
หยั่งรู้เหตุที่จะทำให้ฌาน
วิโมกข์ และสมาบัติเสื่อม หรือ
เจริญ คล่องแคล่วจัดเจน หรือ
ก้าวหน้ายยิ่งขึ้นไป.
๘. ปุพเพนิวาสานุสสติฎาณ
ปรีชาหยั่งรู้ระลึกชาติภพในหน
หลังได้
๕. รู้ความแตกต่างระหว่าง
บุคคล ในด้านความโน้มเอียง
แนวความสนใจ และความ
ถนัดโดยธรรมชาติ
๖. รู้ความแตกต่างระหว่าง
บุคคลในด้านระดับสติปัญญา
ความสามารถ พัฒนาการ
ด้านต่างๆ และความพร้อมที่
จะเรียนรู้.
๗. รู้ปัจจัยต่างๆ ที่เป็นอุปสรรค
ถ่วง หรือส่งเสริมเพิ่มพูนผล
สำเร็จของการเรียนรู้และการ
ฝึกอบรมในระดับต่างๆ กับรู้
จักใช้เทคนิคต่างๆ เข้าแก้ไข
หรือส่งเสริม นำการเรียนรู้
และการฝึกอบรมให้ดำเนิน
ก้าวหน้าไปด้วยดี.
๘. รู้ประวัติพื้นเพเดิม และ
ประสบการณ์ในอดีตของผู้
เรียน.

๙. จตุปปาตญาณ ปรีชาหยั่งรู้
จตุติ และอุปัติของสัตว์ทั้ง
หลายอันเป็นไปตามกรรม.
๙. พิจารณาสังเกตดูผู้เรียน ใน
ขณะที่เขามิบทบาทอยู่ใน
ชีวิตจริง ภายในกลุ่มชนหรือ
สังคม สามารถรู้เท่าทัน และ
เข้าใจพฤติกรรมต่างๆ ที่เขา
แสดงออกในขณะนั้นๆ ว่า
เป็นผู้มีปัญหาหรือไม่อย่างไร
มองเห็นสาเหตุแห่งปัญหา
นั้น และพร้อมที่จะเข้าช่วย
เหลือแก้ไขได้ทันที.
๑๐. อาสวักขยญาณ ปรีชาหยั่งรู้
ความสิ้นไปแห่งอาสวะทั้ง
หลาย
๑๐. รู้ชัดเข้าใจแจ่มแจ้ง และแน
ใจว่า ผลสัมฤทธิ์ที่เป็นจุด
หมายนั้น คืออะไร เป็นอย่างไร
และตนเองสามารถกระทำ
ผลสัมฤทธิ์นั้นให้เกิดขึ้นได้
จริงด้วย.

๒) ปฏิสัมภिता คือ ปัญญาแตกฉานในด้านต่างๆ ซึ่งมีทั่วไป
แก่พระมหาสาวกทั้งหลายด้วย ดังนี้:-

๑. อรรถปฏิสัมภिता ความเข้าใจแจ่มแจ้งในความหมาย
ของถ้อยคำ ข้อความหรือข้อธรรมต่างๆ สามารถขยาย
ความแยกแยะออกไปได้โดยพิสดาร แม่นได้เห็นเหตุ
ใดๆ ก็สามารถคิดเชื่อมโยงแยกแยะกระจายความคิด

ออกไปล่วงรู้ถึงผลต่างๆ ที่จะเกิดขึ้นได้ แปลสั้นๆ ว่า **ปัญญาแตกฉานในอรรถ**

๒. **ธรรมปฏิสัมภิตา** ความเข้าใจแจ่มแจ้งในหลักหรือข้อธรรมต่างๆ สามารถจับใจความของคำอธิบายที่กว้างขวางพิสดาร มาตั้งเป็นกระทู้หรือหัวข้อได้ เมื่อมองเห็นผลต่างๆ ที่ปรากฏ ก็สามารถสืบสาวกลับไปหาเหตุได้ แปลสั้นๆ ว่า **ปัญญาแตกฉานในธรรม**

๓. **นิรุติปฏิสัมภิตา** ความรู้แตกฉานในภาษา รู้ภาษาต่างๆ และรู้จักใช้ถ้อยคำที่แจ่มแสดงอรรถและธรรมให้คนอื่นเข้าใจ และเห็นตามได้ แปลสั้นๆ ว่า **ปัญญาแตกฉานในนิรุกติ**

๔. **ปฏิกฐานปฏิสัมภิตา** ความมีไหวพริบ สามารถเข้าใจคิดเหตุผลได้เหมาะสมทันการ และมีความรู้ความเข้าใจชัดในความรู้อย่างต่างๆ ว่ามีแหล่งที่มา มีประโยชน์อย่างไร สามารถเชื่อมโยงความรู้ทั้งหลายเข้าด้วยกัน สร้างความคิดและเหตุผลขึ้นใหม่ได้ แปลสั้นๆ ว่า **ปัญญาแตกฉานในปฏิกฐาน**

๒. **พระวิสุทธิคุณ** ความบริสุทธิ์เป็นพระคุณสำคัญยิ่งเช่นกันที่จะทำให้ประชาชนเชื่อถือและเลื่อมใสในพระพุทธเจ้า ความบริสุทธิ์นี้อาจมองได้จากลักษณะต่างๆ ดังนี้:-

ก. พระองค์เองเป็นผู้บริสุทธิ์หลุดพ้นจากอาสวกิเลสทั้งปวง ไม่กระทำความชั่วทั้งทางกาย ทางวาจา และทางใจ ไม่มีเหตุที่ใครจะยกขึ้นตำหนิได้

- ข. ทรงทำได้อย่างที่สอน คือ สอนเขาอย่างไร พระองค์เองก็ทรงประพฤติปฏิบัติอย่างนั้นด้วย อย่างพุทธพจน์ที่ว่า ตถาคตพูดอย่างใดทำอย่างนั้น จึงเป็นตัวอย่างที่ดี และให้ประชาชนเกิดความเชื่อมั่นในคุณค่าของคำสอนได้
- ค. ทรงมีความบริสุทธิ์พระทัยในการสอน ทรงสอนผู้อื่นด้วยมุ่งหวังประโยชน์แก่เขาอย่างเดียว ไม่มีพระทัยเคลือบแฝงด้วยความหวังผลประโยชน์ส่วนตน หรืออามิสตอบแทนใดๆ

พระวิสุทธิคุณเหล่านี้ จะเห็นได้จากคำสรรเสริญของบุคคลต่างๆ ในสมัยพุทธกาล เช่น:-

“ดูภรรยานาคีตะ ขออย่าให้เราต้องข้องเกี่ยวกับยศ
 เลย และขออย่าให้ยศมาข้องเกี่ยวกับเราด้วย บุคคลผู้ใด
 ไม่ได้โดยง่ายซึ่งความสุขอันเกิดจากเนกขัมมะ ความสุข
 อันเกิดจากวิเวก ความสุขอันเกิดจากความสงบ ความ
 สุขอันเกิดจากความตรัสรู้ เหมือนอย่างที่เราได้ บุคคลผู้
 นั้นจึงจะยินดีความสุขแบบอาจม ความสุขที่เกิดจากการ
 หลับ และความสุขที่เกิดจากลาภ สักการะ สรรเสริญ”^๑
 จากคำกล่าวของพระสารีบุตรว่า:-

“ท่านทั้งหลาย พระตถาคตมีกายสมาจาร วจีสมา-
 จาร มโนสมาจารบริสุทธิ์ พระตถาคตมิได้มีความ
 ประพฤติชั่วทางกาย ทางวาจา ทางใจ ที่พระองค์จะต้อง

^๑ นาคิตสูตร, อง.ฉก.ก. ๒๒/๓๑๓

ปกปิดรักษาไว้ โดยตั้งพระทัยว่า ขอคนอื่นฯ อย่าได้รู้ถึงความประพบัติชั่วทางกาย ทางวาจา ทางใจของเราเลย”^๑

“ดูกรมอคคัลถานะ เราเป็นผู้มีศีลบริสุทธิ์ จึงบัญญัติได้ว่าเป็นผู้มีศีลบริสุทธิ์ ศีลของเราบริสุทธิ์ ผ่องแผ้ว ไม่เศร้าหมอง บรรดาสาวกไม่ต้องคอยรักษาเราโดยศีล และเราก็ไม่ต้องคิดหวังให้สาวกช่วยรักษาเราโดยศีล เรามีอาชีวะบริสุทธิ์ มีธรรมเทศนาบริสุทธิ์ มีไวยากรณ์บริสุทธิ์ มีญาณทัศนะบริสุทธิ์...ไม่ต้องคิดหวังให้สาวกช่วยรักษา (คือช่วยระมัดระวังปกปิดความเสียหายในเรื่องเหล่านั้น)”^๒

ภิกษุทั้งหลายเคยแสดงความรู้ลึกของตนต่อพระผู้มีพระภาคในเรื่องการทรงสั่งสอนธรรมว่า:-

“ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ พวกข้าพระองค์ไม่มีความดำริในพระผู้มีพระภาคเลยว่า พระสมณโคตมทรงแสดงธรรมเพราะเหตุ(ปรารภ)ฉั้วร บิณฑบาต เสนาสนะ หรือเพราะเหตุหวังสุขในการได้เป็นอย่างนั้นอย่างนี้”

“พวกข้าพระองค์มีความดำริในพระผู้มีพระภาคอย่างนี้ว่า พระผู้มีพระภาคผู้ทรงอนุเคราะห์ ทรง

^๑ สังคีตสูตร, ที.ปา. ๑๑/๒๒๘

^๒ กกุณสูตร, อง.ปญจก. ๒๒/๑๐๐

ปรารภนโยบายขึ้นเกิดกุล อาศัยความกรุณา จึงทรง
แสดงธรรม”

พระผู้มีพระภาคจึงตรัสว่า

“ภิกษุทั้งหลาย เพราะการที่เธอทั้งหลายมีความ
ดำริต่อเราอย่างนี้ ฉะนั้น ธรรมเหล่าใดที่เราแสดงแล้วแก่
เธอทั้งหลาย เพื่อความรู้ยิ่ง...เธอทั้งหลายพึงพร้อมเพรียง
กัน บันเทิงใจ ไม่วิวาท ศึกษาอยู่ในธรรมเหล่านั้นเถิด”^๑

ในอุทุมพริกสูตร พระพุทธเจ้าตรัสว่า

“พระผู้มีพระภาคนั้น เป็นพุทธะ (คือตรัสรู้) เอง
แล้ว จึงทรงแสดงธรรมเพื่อความตรัสรู้, พระองค์เป็นผู้
ฝึกเองแล้ว จึงทรงแสดงธรรมเพื่อความฝึก, พระองค์
เป็นผู้สงบระงับแล้ว จึงทรงแสดงธรรมเพื่อความสงบ,
พระองค์เป็นผู้ข้ามพ้นไปได้แล้ว จึงทรงแสดงธรรมเพื่อ
ความข้ามพ้น, ทรงเป็นผู้ดับเย็นแล้ว จึงทรงแสดงธรรม
เพื่อความดับเย็น”

“เรากล่าวดังนั้นว่า บุรุษผู้เป็นวิญญูชน ไม่โอ้อวด
ไม่มีมารยา เป็นคนตรง จงมาเถิด เราจะสั่งสอน เราจะ
แสดงธรรม เขาปฏิบัติอย่างที่ได้รับคำสั่งสอนแล้ว จัก
กระทำให้สำเร็จซึ่งประโยชน์อันยอดเยี่ยม อันเป็นที่
ปรารถนาของกุลบุตรผู้ออกบวช อันเป็นจุดหมายแห่ง
พรหมจรรย์ได้ ด้วยปัญญาอันยิ่งด้วยตนเอง ในปัจจุบัน

^๑ ม.ป. ๑๔/๔๒-๔๔

ชาตินี้เอง โดยใช้เวลา ๗ ปี... ๖ ปี... ๕ ปี... ๔ ปี... ๓ ปี... ๒ ปี... ปีเดียว... ๗ เดือน... ๖ เดือน... ๕ เดือน... -๔ -๓ - ๒ - ๑ เดือน... ถึงเดือน... ๗ วัน เท่านั้น”

“บางที่ท่านอาจคิดว่า พระสมณโคตมตรัสอย่างนี้ เพราะใคร่ได้ศิษย์ ชื่อนั้นท่านไม่พึงเห็นอย่างนั้น อาจารย์ผู้ใดของท่านเป็นอย่างนี้ ขอให้ผู้นั้นแหละคงเป็นอาจารย์ของท่าน... เรากล่าวอย่างนี้ เพราะใคร่ได้ศิษย์ก็หาไม่ ต้องการให้ท่านถอนตัวจากอุเทศของตนก็หาไม่ ต้องการให้ท่านถอนตัวจากอาชีวะของท่านก็หาไม่ ต้องการให้ท่านเข้าไปติดอยู่ในธรรมที่จัดว่าเป็นอุกุศลตามลัทธิฝ่ายอาจารย์ของตนก็หาไม่ ต้องการให้ท่านเคลื่อนคลาดไปจากธรรมที่จัดว่าเป็นอุกุศลตามลัทธิฝ่ายอาจารย์ของตนก็หาไม่

“หากแต่ว่า อุกุศลธรรมที่ทำให้เกิดความเศร้าหมองที่สร้างชาติสร้างภพ มีแต่ความเร่าร้อนกระวนกระวาย ให้ผลเป็นทุกข์ ชักนำชาติขรามรณะมาให้เรื่อยไป ซึ่งท่านยังละไม่ได้นั้นมีอยู่ เราแสดงธรรมก็เพื่อให้กำจัดอกุศลเหล่านี้ได้ เมื่อท่านปฏิบัติตาม สิ่งที่เป็นเหตุก่อความเสื่อมเสียทั้งหลายก็จะถูกกำจัดหมดไป และสิ่งที่เสริมสร้างความถูกต้องผ่องแผ้วก็จะพัฒนายิ่งๆ ขึ้น ท่านก็จักได้รู้ยิ่งเห็นจริง ได้บรรลุความบริสุทธิ์แห่ง

ปัญญา และความไพบูลย์ด้วยตนเอง ตั้งแต่ในปัจจุบันที่
เดียว”^๑

เมื่อครั้งท่านสีหะ เสนาบดีแห่งแคว้นเวสาลี ผู้เป็นศิษย์
นิครนถนาฏบุตร มาเฝ้าทูลถามปัญหาพระพุทธรเจ้า และบังเกิด
ความเลื่อมใส กล่าวคำปฏิญาณตนเป็นอุบาสก พระพุทธรเจ้าได้
ตรัสเตือนว่า

“ท่านจงใคร่ครวญให้ถี่เสียก่อน การใคร่ครวญ
เสียก่อนแล้วจึงทำ เป็นความดีสำหรับคนผู้มีชื่อเสียง
อย่างท่าน”

ครั้นท่านเสนาบดียืนยันว่า เขาเลื่อมใสขอเป็นอุบาสกแน
นอนแล้ว พระองค์ได้ตรัสอีกว่า

“ท่านสีหะ ตระกูลของท่านเป็นเสมือนบ่อน้ำของ
นิครนถ์ทั้งหลายมาช้านาน (ต่อไปนี้) เมื่อนิครนถ์มาหา
ท่านก็พึงใส่ใจในเรื่องที่จะถวายเป็นทบาศด้วย”^๒

เหตุการณ์คล้ายคลึงกันนี้ ได้เกิดแก่อุบาสกคฤหบดี
ผู้เป็นศิษย์นิครนถนาฏบุตรเช่นเดียวกัน^๓
อีกแห่งหนึ่งว่า

“ภิกษุทั้งหลาย ถ้าว่าบุคคลเหล่าอื่นจะด่าบริภาษ
โกธธ เบียดเบียน กระทบกระเทียบตถาคตในการ
ประกาศจตุราริยสังขันธ์ ตถาคตก็ไม่ได้มีความอาฆาต ไม่มี

^๑ ที.ปา. ๑๑/๓๐-๓๑

^๒ วินย. ๕/๗๘; อัง.อุฎฺฐก. ๒๓/๑๐๒

^๓ ม.มู. ๑๓/๗๒-๗๓

ความโหม่นัส ไม่มีจิตยีนร้าย; ถ้าว่าชนเหล่าอื่นจะ
 สักการะ เคารพ นับถือ บูชาตถาคตในการประกาศ
 จตุราริยัตถ์นั้น ตถาคตก็ไม่ดีใจ ไม่เกิดโสมนัส ไม่มีใจ
 เย่อหยิ่งในสักการะเป็นต้นเหล่านั้น”^๑

นอกจากทรงพระคุณนี้เองแล้ว ยังทรงสอนภิกษุสาวกไว้ด้วยว่า

“ภิกษุทั้งหลาย...ธรรมเทศนาของภิกษุเช่นไร ไม่
 บริสุทธฺิ ธรรมเทศนาของภิกษุเช่นไร บริสุทธฺิ?

“ภิกษุรูปใดมีความคิดว่า ‘ขอให้ชนทั้งหลายฟัง
 ธรรมของเรา ครั้นฟังแล้ว ฟังเลื่อมใสธรรม ขอให้คนทั้ง
 หลายที่เลื่อมใสแล้ว แสดงอาการของผู้เลื่อมใสแก่เรา’
 ธรรมเทศนาของภิกษุเช่นนี้ ไม่บริสุทธฺิ;

“ส่วนภิกษุรูปใด มีความคิดว่า ‘พระธรรมนี้เป็น
 ของตรัสไว้ดีแล้ว เป็นสันทิฏฐิเกะ เป็นอากาลิเกะ เป็นโอบนยิกะ
 วิญญูชนพึงรู้ประจักษ์จำเพาะตน ขอให้ชนทั้งหลายฟัง
 ธรรมของเรา ครั้นฟังแล้ว ขอให้เขาเข้าใจธรรม ครั้นเข้าใจ
 ชัดแล้ว ขอให้ปฏิบัติให้ได้เช่นนั้น’ ดังนี้ แล้วแสดง
 ธรรมแก่คนอื่น โดยเหตุที่ธรรมนั้นเป็นของดีของถูกต้อง
 โดยเหตุที่มีความการุณย์ โดยเหตุที่มีความเอื้อเอ็นดู
 แสดงด้วยอาศัยความอนุเคราะห์ ธรรมเทศนาของภิกษุ
 ทั้งหมดเช่นนี้ ชื่อว่าบริสุทธฺิ”^๒

^๑ ม.ม. ๑๒/๒๘๖

^๒ ส.น. ๑๖/๔๗๒-๓

๓. พระกรุณาคุณ อาศัยพระมหากุณณาธิคุณ พระพุทธเจ้า จึงได้เสด็จออกประกาศพระศาสนา โปรดสรรพสัตว์ ทำให้พระคุณ ๒ อย่างแรก คือ พระปัญญาคุณ และพระวิสุทธิคุณ เป็นที่ปรากฏ และเป็นประโยชน์แก่ชาวโลกอย่างแท้จริง เสด็จไปช่วยเหลือแนะนำสั่งสอนมนุษย์ทั้งที่เป็นกลุ่มชนและที่เป็นรายบุคคล โดยไม่เห็นแก่ความเหนื่อยยากลำบากของพระองค์เอง พระมหากุณณาธิคุณ เหล่านี้ พึงเห็นตามคำสรรเสริญและคุณธรรมอื่นๆ ที่แสดงออก เช่น:-

“(พระสมณโคตม) ไม่ทรงดำริเพื่อเบียดเบียนพระองค์เอง ไม่ทรงดำริเพื่อเบียดเบียนผู้อื่น ไม่ทรงดำริเพื่อเบียดเบียนทั้งสองฝ่าย ทรงดำริแต่สิ่งที่เป็นประโยชน์แก่พระองค์ สิ่งที่เป็นประโยชน์แก่ผู้อื่น สิ่งที่เป็นประโยชน์ทั้งสองฝ่าย และสิ่งที่เป็นประโยชน์แก่ชาวโลกทั้งปวง”^๑

“พึงทราบการวางสติ ๓ ประการที่พระอริยเจ้าปฏิบัติ ซึ่งเมื่อปฏิบัติแล้ว จึงควรเป็นศาสดาสั่งสอนหมู่ชน...

๑. ภิกษุทั้งหลาย ศาสดาเป็นผู้อนุเคราะห์ แสวงประโยชน์เกื้อกูล อาศัยเมตตา จึงแสดงธรรมแก่สาวกทั้งหลายว่า สิ่งนี้จะให้ประโยชน์เกื้อกูลแก่พวกเธอ สิ่งนี้จะให้ความสุขแก่พวกเธอ แต่เหล่าสาวกของศาสดานั้น

^๑ พรหมายสูตร, ม.ม. ๑๓/๕๘๙

ยอมไม่ตั้งใจฟัง ไม่เจียโลตลงสดับ ไม่ตั้งจิตรับรู้ และ
ประพตืหลักเลื่องคำสอนของศาสดา ในกรณีนั้น
ตถาคตจะได้มีความยินดีก็หาไม่ จะได้บังเกิดความพึงพอใจก็หาไม่
ทั้งจะได้ขัดเคืองชุ่นมัวก็หาไม่ ย่อมมี
สติสัมปชัญญะดำรงอยู่...

๒. อีกประการหนึ่ง... เหล่าสาวกของศาสดานั้น
บางพวกก็ไม่ตั้งใจฟัง... บางพวกยอมตั้งใจฟัง เจียโลต
ลงสดับ ตั้งจิตรับรู้ ไม่ประพตืเคลื่อนคลาดจากคำสอน
ของศาสดา ในกรณีนั้น ตถาคตจะได้มีความยินดีก็หาไม่
จะได้บังเกิดความพึงพอใจก็หาไม่ จะได้มีความไม่พอใจก็
หาไม่ จะได้บังเกิดความไม่พอใจก็หาไม่ ตัดได้ทั้งความ
พอใจและความไม่พอใจทั้งสองอย่าง เป็นผู้อุเบกขา คงมี
สติสัมปชัญญะอยู่...

๓. อีกประการหนึ่ง...เหล่าสาวกของศาสดานั้น
(ทั้งหมด) ย่อมตั้งใจฟัง เจียโลตลงสดับ ตั้งจิตรับรู้ ไม่
ประพตืเคลื่อนคลาดจากคำสอนของศาสดา ในกรณี
นั้น ตถาคตย่อมเป็นผู้ชื่นชม บังเกิดความพึงพอใจ แต่ก็
หากระหิ้มเหิมใจไม่ ยังคงมีสติสัมปชัญญะ ดำรงอยู่”^๑

จากข้อความตอนนี้ พึงสังเกตด้วยว่า ความกรุณาที่แสดง
ออกอย่างได้ผลดีนั้น ต้องอาศัยมีอุเบกขา และสติสัมปชัญญะเข้า

^๑ สฬายตนวิภังคสูตร, ม.ญ. ๑๔/๖๓๖

ประกอบด้วย ในกรณีต่างๆ และในกรณีนั้นๆ จะต้องเข้าใจความหมายของอุเบกขาให้ถูกต้องด้วย

นอกจากนี้ ความกรุณาที่แสดงออกในการอบรมสั่งสอน ย่อมเป็นส่วนประกอบสำคัญให้เกิดคุณลักษณะของผู้สอนอย่างที่เราเรียกว่า องค์คุณของกัลยาณมิตร ซึ่งมี ๗ ประการ ดังต่อไปนี้:-

๑. ปิโย - น่ารัก (ในฐานะเป็นที่วางใจและรู้สึกสนิทสนม)
๒. ครุ - น่าเคารพ (ในฐานะให้เกิดความรู้สึกรอบอุ้มใจ เป็นที่พึ่งได้ และปลอดภัย)
๓. ภาวนีโย - น่ายกย่อง (ในฐานะทรงคุณคือความรู้และภูมิปัญญาแท้จริง)
๔. วตฺตา - รู้จักพูด (คอยให้คำแนะนำว่ากล่าวตักเตือน เป็นที่ปรึกษาที่ดี)
๕. วจนฺทโม - อดทนต่อถ้อยคำ (พร้อมที่จะรับฟังคำซักถามต่างๆ อยู่เสมอ และสามารถรับฟังได้ด้วยความอดทนไม่เบื่อ)
๖. คมฺภีรญฺจ กถํ กตฺตา - (กล่าวชี้แจงแถลงเรื่องต่างๆ ที่ลึกซึ้งได้)
๗. โน จฺจุจฺจาเน นิโยชเย - (ไม่ชักจูงไปในทางที่เสื่อมเสีย)^๑

พึงสังเกตไว้ ณ ที่นี้ด้วยว่า พระพุทธศาสนาถือว่า ความสัมพันธ์ของผู้สอนที่มีต่อผู้เรียนนั้น อยู่ในฐานะเป็นกัลยาณมิตร คือ เป็นผู้ช่วยเหลือแนะนำผู้เรียนให้ดำเนินก้าวหน้าไปในมรรคา

^๑ สขสุตร, อัง.สตุตทก. ๒๓/๓๔

แห่งการฝึกอบรม^๑ องค์คุณทั้ง ๗ นี้ เป็นคุณลักษณะที่ผู้สอนหรือครูผู้มีความกรุณาโดยทั่วไปจะมีได้ ไม่จำกัดเฉพาะพระพุทธรูปเท่านั้น

พระมหากรุณาธิคุณของพระพุทธรูป ที่พระองค์ทรงอนุเคราะห์ชาวโลกนั้น แสดงออกในพุทธรูปประจำวันหรือกิจวัตรประจำวันของพระองค์ ซึ่งเห็นได้ชัดว่า วันเวลาที่ผ่านไปแต่ละวัน เป็นไปเพื่อประโยชน์ของคนอื่นๆ ทั้งนั้น และให้เห็นการรู้จักทำงานเป็นเวลาของพระมหาบุรุษ พุทธรูปประจำวันนั้น แบ่งเป็น ๕ ดังนี้:-

๑. ปุโรหัตตกิจ พุทธรูปภาคเช้าหรือภาคก่อนอาหาร ได้แก่ ทรงตื่นบรรทมแต่เช้า เสด็จออกบิณฑบาต เสร็จแล้ว ทรงแสดงธรรมโปรดประชาชนในที่นั้นๆ เสด็จกลับพระวิหาร รอให้พระสงฆ์ฉันเสร็จแล้ว เสด็จเข้าพระคันธกุฎี
๒. ปัจฉาภัตตกิจ พุทธรูปภาคบ่ายหรือหลังอาหาร ระยะเวลาที่ ๑ เสด็จออกจากพระคันธกุฎี ทรงโอวาทภิกษุสงฆ์ เสร็จแล้วพระสงฆ์แยกย้ายกันไปปฏิบัติธรรมในที่ต่างๆ พระองค์เสด็จเข้าพระคันธกุฎี อาจทรงบรรทมเล็กน้อยแล้ว ถึงระยะเวลาที่ ๒ ทรงพิจารณาตรวดูความเป็นไปของชาวโลก ระยะเวลาที่ ๓ ประชาชนในถิ่นนั้นมาประชุมในธรรมสภา ทรงแสดงธรรมโปรด
๓. บุริมยามกิจ พุทธรูปยามที่ ๑ (ของราตรี) หลังจากพุทธรูปภาคกลางวันแล้ว อาจทรงสนานแล้วปลีกพระองค์อยู่เงียบๆ พัก

^๑ พึงระลึกถึงฐานะของผู้สอนอันสัมพันธ์กับความตอนนี้ ที่พระพุทธรูปเจ้าตรัสไว้ว่า "อภฺกขตาโร ตถาคตา - ตถาคตาเป็นเพียงผู้บอกทางให้" (ขุ.ธ. ๒๕/๓๐) และเรื่องที่ทรงแจ้งแก่พราหมณ์ว่าพระองค์เป็นเพียงผู้ชี้ทาง ใน ม.อ. ๑๔/๑๐๑ ด้วย

หนึ่ง จากนั้นพระภิกษุสงฆ์มาเฝ้า ทูลถามปัญหาบ้าง ขอกรรมฐานบ้าง ขอให้ทรงแสดงธรรมบ้าง ทรงใช้เวลาตลอดยามแรกนั้นสนองความประสงค์ของพระสงฆ์

๔. มัชฌิมยามกิจ พุทธกิจในมัชฌิมยาม เมื่อพระสงฆ์แยกย้ายไปแล้ว ทรงใช้เวลายามที่สองตอบปัญหาพวกเทพทั้งหลายที่มาเฝ้า

๕. ปัจฉิมยามกิจ พุทธกิจในปัจฉิมยาม ทรงแบ่งเป็น ๓ ระยะเวลา ระยะแรก เสด็จดำเนินจงกรมเพื่อให้พระวรกายได้ผ่อนคลาย ระยะที่ ๒ เสด็จเข้าพระคันธกุฎี ทรงพระบรมมสืไสยาสน์อย่างมีพระสติสัมปชัญญะ ระยะที่ ๓ เสด็จประทับนั่งพิจารณา สอดส่องเลือกสรรว่า ในวันต่อไปมีบุคคลผู้ใดที่ควรเสด็จไปโปรดโดยเฉพาะเป็นพิเศษ เมื่อทรงกำหนดพระทัยไว้แล้ว ก็เสด็จไปโปรดในภาคพุทธกิจที่ ๑ คือ ปุเรกัตตกิจ^๑

การทรงให้ความสนพระทัยช่วยเหลือโปรดบุคคลผู้สมควรเป็นส่วนเฉพาะบุคคลๆ เช่นนี้ ผู้ได้รับการโปรดอาจเป็นคนชั้นสูงชั้นต่ำ เป็นเด็ก เป็นผู้ใหญ่ ก็ได้ทั้งสิ้น เช่น เสด็จไปโปรดสิงคาลก-

^๑ ที่.อ. ๑/๖๑; ส.อ. ๑/๒๘๕; อ.อ. ๑/๖๖; ใน สุตต.อ. ๑/๑๖๖ ท่านแบ่งพุทธกิจไว้เพียง ๒ อย่าง คือ ปุเรกัตตกิจ กับ ปัจฉิมกัตตกิจ โดยรวมเอาพุทธกิจที่ ๓-๔-๕ เข้าไว้ในปัจฉิมกัตตกิจด้วย; ใน สวดมนต์ฉบับหลวง ท่านแต่งเป็นคาถาไว้เพื่อจำง่ายว่า:-

บุพพณฺเฑ ปิณฺฑปาตญจ	สายณฺเฑ ธมฺมเทสนํ
ปโทเส ภิกฺขโสภา	อชฺชมฺรตเต เทวปณฺหนํ
ปจฺจุสฺเสว คเต กาเล	ภพฺพาภพฺเพ วิโลกนํ

เข้าเสด็จไปบิณฑบาต ป้ายทรงแสดงธรรม คำประทานโอวาทแก่ภิกษุ กลางคืนตอบปัญหาเทวดา เวลาจวนสว่าง ตรวจดูผู้ที่ควรและยังไม่ควรตรัสรู้

มาณพผู้ไหว้ทิศ^๑ เสด็จไปโปรดเด็กชายมัญญกุณฑลที่กำลังนอนเจ็บหนัก^๒ เป็นต้น

นอกจากนี้ ยังทรงเอาพระทัยใส่ในความเป็นอยู่ ทุกข์ สุข ของพระภิกษุสงฆ์ทั่วไป เช่น เสด็จไปเยี่ยมภิกษุป่วย^๓ และ พยาบาลภิกษุป่วยใช้ที่ไม่มีคนพยาบาลด้วยพระองค์เอง^๔

ความกรุณาเช่นนี้ เป็นเหตุนำความเลื่อมใสศรัทธา เป็น ประโยชน์ในการสอน ทรงสอนคนได้โดยไม่ต้องใช้อำนาจบังคับ ไม่ ต้องใช้การลงโทษ และทรงได้รับความเคารพบูชาสูงสุดด้วยความ จริงใจ

ยกตัวอย่างให้เห็นได้ชัดจากดำรัสของพระเจ้าปเสนทิโกศล กษัตริย์แห่งแคว้นโกศล ที่เสด็จมาเฝ้าแสดงความเลื่อมใสศรัทธา อย่างสูงสุดในพระพุทธเจ้าและทูลไว้ มีความตอนหนึ่งว่า:-

“ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ อีกประการหนึ่ง หม่อมฉันเป็นชาติดิยราช ได้รับมูรธาภิเษกแล้ว ย่อมสามารถสั่ง ม้าคนที่ควรฆ่าได้ จะให้บริบคนที่ควรบริบได้ จะให้เนรเทศ คนที่ควรเนรเทศก็ได้ เมื่อหม่อมฉันนั่งอยู่ในที่วิจิตรฉะ ความ ก็ยังมีคนพูดสอค้นในระหว่างข้าง...

“แต่หม่อมฉันได้เห็นภิกษุทั้งหลายในธรรมวินัยนี้ ในสมัยใด พระผู้มีพระภาคทรงแสดงธรรมแก่ที่ประชุมคน

^๑ ลิงคาลกสูตร, ที.ปา. ๑๑/๑๗๒-๒๐๖

^๒ ขัมมปาฏฐกถา ภาค ๑

^๓ ดู ถัง. ๑๗/๒๑๕-๒๑๘; ถัง.สพ. ๑๘/๘๘, ๙๐; อัง.ฉก.ก. ๒๒/๓๒๗

^๔ วินย. ๕/๑๖๖

หลายร้อย ในที่ประชุมนั้น สาวกของพระผู้มีพระภาคไม่มี
เสียงโอดเสียงจามเลย...

“หม่อมฉันเกิดความคิดขึ้นมาว่า น่าอัศจรรย์จริง
ไม่เคยมีมาก่อน พระผู้มีพระภาคทรงฝึกอบรมชุมชนได้ดี
ถึงเพียงนี้โดยไม่ต้องใช้อาชา (อานาขบงคับและการลง
โทษ) โดยไม่ต้องใช้ศาสดา หม่อมฉันไม่เคยเห็นชุมชน
อื่นที่ฝึกได้ดีอย่างนั้นนอกจากธรรมวินัยนี้ แม้ข้อนี้ก็
เป็นความเลื่อมใสในธรรม ในพระผู้มีพระภาค ของหม่อมฉัน
...”

“อีกประการหนึ่ง ช่างไม้ ๒ คน คนหนึ่งชื่ออิสิทันตะ
คนหนึ่งชื่อปุราณะ กินอยู่ของหม่อมฉัน ใช้เวทยานของ
หม่อมฉัน หม่อมฉันให้เครื่องเลี้ยงชีพแก่เขา ให้ยศแก่
เขา แต่ถึงกระนั้น เขาจะได้แสดงความเคารพนบนอบใน
หม่อมฉันเหมือนในพระผู้มีพระภาคก็หาไม่

“เรื่องเคยมี คราวเมื่อหม่อมฉันยกกองทัพออกไป
คิดจะทอดลงช่างไม้อิสิทันตะและช่างไม้ปุราณะนี้ดู จึง
เข้าพักอยู่ที่พักอาศัยอันคับแคบแห่งหนึ่ง โอ ข้าแต่
พระองค์ผู้เจริญ คราวนั้น นายช่างเหล่านี้ใช้เวลากล่าว
ธรรมกันจนดึก ได้ทราบว่ พระผู้มีพระภาคประทับอยู่
ทิศใด เขาก็ผินศีรษะไปทางทิศนั้น นอนเหยียดเท้ามา
ทางหม่อมฉัน

“หม่อมฉันมีความคิดว่า น่าอัศจรรย์แท้ ไม่เคยมี
มาก่อนเลย นายช่างเหล่านี้ กินอยู่ของเรา...ถึงกระนั้น

เขาจะได้มีความเคารพนบนอบในเรา เหมือนในพระผู้มีพระภาคก็หาไม่ คนทั้งสองนี้ คงจะได้รู้ถึงที่เป็นคุณความดีพิเศษยิ่งกว่าเดิม ในศาสนาของพระผู้มีพระภาคพระองค์นั้น เป็นแน่ แม้ข้อนี้ ก็เป็นความเลื่อมใสในธรรม ในพระผู้มีพระภาค ของหม่อมฉัน”^๑

ในที่นี้ จะขอสรุปพระคุณสมบัติที่ควรสังเกตไว้ดังนี้:-

๑. ทรงสอนสิ่งที่จริง และเป็นประโยชน์แก่ผู้ฟัง
๒. ทรงรู้เข้าใจสิ่งที่สอนอย่างถ่องแท้สมบูรณ์
๓. ทรงสอนด้วยเมตตา มุ่งประโยชน์แก่ผู้รับคำสอนเป็นที่ตั้ง ไม่หวังผลตอบแทน
๔. ทรงทำได้จริงอย่างที่สอน เป็นตัวอย่างที่ดี
๕. ทรงมีบุคลิกภาพโน้มน้าวจิตใจให้เข้าใจกลัทธิศาสนิตนวม และพึงพอใจได้ความสุข
๖. ทรงมีหลักการสอนและวิธีสอนยอดเยี่ยม ดังจะกล่าวต่อไป

^๑ ธรรมเจติยสูตร, ม.ม. ๑๓/๕๖๕, ๕๖๘

๓. หลักทั่วไปในการสอน

ในเรื่องหลักทั่วไปของการสอนนี้ จะขอแบ่งเป็น ๓ หมวด คือ ที่เป็นข้อควรคำนึงต่างๆ เกี่ยวกับเนื้อหาหรือเรื่องที่สอนพวกหนึ่ง เกี่ยวกับตัวผู้เรียนพวกหนึ่ง และที่เกี่ยวกับตัวการสอนเองพวกหนึ่ง และจะบรรยายเพียงโดยสรุป เพราะได้กินเนื้อที่มามากแล้วในสองหัวข้อก่อน:-

ก. เกี่ยวกับเนื้อหาหรือเรื่องที่สอน

๑. สอนจากสิ่งที่รู้เห็นเข้าใจง่ายหรือรู้เห็นเข้าใจอยู่แล้ว ไปหาสิ่งที่เห็นเข้าใจได้ยาก หรือยังไม่รู้ไม่เห็นไม่เข้าใจ ตัวอย่างที่เห็นชัด คือ อริยสัจจ์ ซึ่งทรงเริ่มสอนจากความทุกข์ ความเดือดร้อน ปัญหาชีวิตที่คนมองเห็นและประสบอยู่โดยธรรมดา รู้เห็นประจักษ์กันอยู่ทุกคนแล้ว ต่อจากนั้นจึงสาวหาเหตุที่ยากลึกซึ้ง และทางแก้ไขต่อไป

๒. สอนเนื้อเรื่องที่ค่อยลุ่มลึกยากลงไปตามลำดับขั้น และต่อเนื่องกันเป็นสายลงไป อย่างที่เรียกว่า สอนเป็นอนุพุทธานุพิกขา ตัวอย่างก็คือ อนุพุทธานุพิกขา ไตรสิกขา พุทธโอวาท ๓ เป็นต้น

๓. ถ้าสิ่งที่สอนเป็นสิ่งที่แสดงได้ ก็สอนด้วยของจริง ให้ผู้เรียนได้ดู ได้เห็น ได้ฟังเอง อย่างที่เรียกว่าประสบการณ์ตรง เช่น ทรงสอนพระนันทะที่คิดถึงคู่รักคนงาม ด้วยการทรงพาไปชมนางฟ้า นางอัปสรเทพธิดา ให้เห็นกับตา เรื่องอาจารย์ทิศาปาโมกข์ให้

หมอบชิวกทตสอปปะตัวเอง^๑ เรื่องนามสิทธิชาดก^๒ หรืออย่างที่ทำให้พระเพ่งดูความเปลี่ยนแปลงของดอกบัว เป็นต้น

๔. สอนตรงเนื้อหา ตรงเรื่อง คมอยู่ในเรื่อง มีจุด ไม่วกวน ไม่ไขว้เขว ไม่ออกนอกเรื่อง

๕. สอนมีเหตุผล ตรงตามเห็นจริงได้ อย่างที่เรียกว่า สนิทาน

๖. สอนเท่าที่จำเป็นพอดีสำหรับให้เกิดความเข้าใจ ให้การเรียนรู้ได้ผล ไม่ใช่สอนเท่าที่ตนรู้ หรือสอนแสดงภูมิว่าผู้สอนมีความรู้มาก

เหมือนอย่างพระพุทธเจ้า เมื่อประทับอยู่ในป่าประดู่ลาย ใกล้เมืองโกสัมพี ได้ทรงหยิบใบไม้ประดู่ลายเล็กน้อยใส่กำพระหัตถ์ แล้วตรัสถามภิกษุทั้งหลายว่า ใบประดู่ลายในพระหัตถ์ กับ ใบป่า ไหนจะมากกว่ากัน ภิกษุทั้งหลายกราบพูลว่า ใบป่ามากกว่า จึงตรัสว่า สิ่งที่พระองค์ตรัสรู้แต่มิได้ทรงสอน เหมือนใบประดู่ลาย ใบป่า ส่วนที่ทรงสั่งสอนน้อยเหมือนใบประดู่ลายในพระหัตถ์ และตรัสแสดงเหตุผลในการที่มิได้ทรงสอนทั้งหมดเท่าที่ตรัสรู้ไว้ เพราะสิ่งเหล่านั้นไม่เป็นประโยชน์ มิใช่หลักการดำเนินชีวิตอันประเสริฐ ไม่ช่วยให้เกิดความรู้ถูกต้องที่จะนำไปสู่จุดหมาย คือนิพพานได้^๓

๗. สอนสิ่งที่มีความหมาย ควรที่เขาจะเรียนรู้และเข้าใจ เป็นประโยชน์แก่ตัวเขาเอง อย่างพุทธพจน์ที่ว่า พระองค์ทรงมีพระ

^๑ วินย. ๕/๑๒๔

^๒ ชา.อ. ๒/๒๔๘

^๓ ดู ส.ม. ๑๙/๑๗๑๒

เมตตา หวังประโยชน์แก่สัตว์ทั้งหลาย จึงตรัสพระวาจาตามหลัก ๖ ประการ คือ:-

- ๑) คำพูดที่ไม่จริง ไม่ถูกต้อง, ไม่เป็นประโยชน์, ไม่เป็นที่รักที่ชอบใจของผู้อื่น - ไม่ตรัส
- ๒) คำพูดที่จริง ถูกต้อง, แต่ไม่เป็นประโยชน์, ไม่เป็นที่รักที่ชอบใจของผู้อื่น - ไม่ตรัส
- ๓) คำพูดที่จริง ถูกต้อง, เป็นประโยชน์, ไม่เป็นที่รักที่ชอบใจของผู้อื่น - เลือกกาลตรัส
- ๔) คำพูดที่ไม่จริง ไม่ถูกต้อง, ไม่เป็นประโยชน์, ถึงเป็นที่รักที่ชอบใจของผู้อื่น - ไม่ตรัส
- ๕) คำพูดที่จริง ถูกต้อง, แต่ไม่เป็นประโยชน์, ถึงเป็นที่รักที่ชอบใจของผู้อื่น - ไม่ตรัส
- ๖) คำพูดที่จริง ถูกต้อง, เป็นประโยชน์, เป็นที่รักที่ชอบใจของคนอื่น - เลือกกาลตรัส^๑

ลักษณะของพระพุทธเจ้าในเรื่องนี้ คือ ทรงเป็นกาลวาที สัจวาที ภูตวาที อุตถวาที ธรรมวาที วินัยวาที

ข. เกี่ยวกับตัวผู้เรียน

๑. รู้ คำนึงถึง และสอนให้เหมาะสมตามความแตกต่างระหว่างบุคคล อย่างในทศพลญาณข้อ ๕ และข้อ ๖ ที่อธิบายมาแล้ว เช่น คำนึงถึงจริต ๖ อันได้แก่ ราคจริต โทสจริต โมหจริต ศรัทธาจริต

^๑ ม.ม. ๑๓/๔๔; เทียบ ที.ปา. ๑๑/๑๑๔

พุทฺธิจริต และวิตกจริต^๑ และรู้ระดับความสามารถของบุคคล
 อย่างที่พระพุทฺธเจ้าได้ทรงพิจารณาเมื่อก่อนเสด็จออกประกาศ
 พระศาสนาว่า

“เหล่าสัตว์ที่มีภูมิลีในดวงตาน้อยก็มี ที่มีกิเลสใน
 ดวงตามากก็มี ที่มีอินทรีย์แก่กล้าก็มี ที่มีอินทรีย์อ่อน
 ก็มี ที่มีอาการดีก็มี มีอาการทรามก็มี ที่จะสอนให้รู้ได้
 ง่ายก็มี ที่จะสอนให้รู้ได้ยากก็มี บางพวกที่ตระหนักรถึง
 โทษภัยในปรโลกอยู่ก็มี ทั้งนี้อุปมาเหมือนดังในกอบุลง
 กอประทุม หรือกอบุนทริก”^๒

ต่อจากนั้นได้ทรงยกบัว ๓ เหล่าขึ้นมาเปรียบ ในที่นี้จะนำไป
 เทียบกับบุคคล ๔ ประเภท ที่พระองค์ตรัสไว้ในที่อื่น ดังนี้:-

- ก. บุคคลผู้รู้เข้าใจได้ฉับพลัน แต่พอยกหัวข้อขึ้นแสดงเท่า
 นั้น เรียกว่า อุกฺขมฺมิตฺตญฺญู เทียบกับบัวพันธุ์น้ำ แต่พอรับ
 สัมผัสสัตว์มีตะวัน ก็จะบาน ณ วันนั้น
- ข. บุคคลผู้สามารถรู้เข้าใจได้ ต่อเมื่อท่านอธิบายความ
 พิสดารออกไป เรียกว่า วิปจิตฺตญฺญู เทียบกับบัวพันธุ์น้ำ
 จักบานต่อวันรุ่งขึ้น
- ค. บุคคลผู้พอจะหาทางค่อยๆ เจาะแนะนำไปใช้วิธีการชัก
 เชื้องให้เข้าใจได้ค่อยๆ ไป เรียกว่า ไนยยะ เทียบกับบัว
 งามได้พันธุ์น้ำ จักบานในวันต่อๆ ไป

^๑ ดู วิสุทฺธิมรรค ปริเภทที่ ๓

^๒ วินย. ๔/๙

ง. บุคคลผู้แก้ปัญหา มีดวงตามืดมิด ยังไม่อาจให้บรรลุคุณวิเศษได้ในชาตินี้ เรียกว่า *ปทปรมะ* เทียบกับบัวจมใต้น้ำ น่าจะเป็นภิกษาแห่งปลาและเต่า^๑

๒. ปรับวิธีสอนผ่อนให้เหมาะกับบุคคล แม้สอนเรื่องเดียวกัน แต่ต่างบุคคล อาจใช้ต่างวิธี ข้อนี้เกี่ยวโยงต่อเนื่องมาจากข้อที่ ๑

๓. นอกจากคำนึงถึงความแตกต่างระหว่างบุคคลแล้ว ผู้สอนยังจะต้องคำนึงถึงความพร้อม ความสุขงาม ความแสรบแห่งอินทรีย์ หรือญาณ ที่บาลีเรียกว่า *ปริปกะ* ของผู้เรียนแต่ละบุคคลเป็นรายๆ ไปด้วย ว่าในแต่ละคราว หรือเมื่อถึงเวลานั้นๆ เขาควรจะได้เรียนอะไร และเรียนได้แค่ไหนเพียงไร หรือว่าสิ่งที่ต้องการให้เขารู้นั้น ควรให้เขาเรียนได้หรือยัง เรื่องนี้จะเห็นได้ชัดในพุทธวิธีสอน ว่าพระพุทเจ้าทรงคอยพิจารณาปริปากะของบุคคล เช่น คราวหนึ่งพระพุทเจ้าประทับหลีกเร้นอยู่ในที่สงัด ทรงดำริว่า

“ธรรมเครื่องบ่มวิมุตติของราहुตสุขงามดีแล้ว ถ้ากระไรเราพึงช่วยชักนำเธอในการกำจัดอาสวะให้ยิ่งขึ้นไปอีก” ดังนี้

^๑ บัว ๓ เหล่ามาใน วินย. ๔/๙; ม.ม. ๑๒/๓๒๑; ม.ม. ๑๓/๕๐๙ บัว ๔ มาในอรรถกถาคือ ที่.อ. ๒/๘๓; ม.อ. ๒/๒๔๒; ถ.อ. ๑/๒๓๔; ๒/๕, ๓/๖๓; *ลฯ บุคคล ๔ พวก มาใน อ.จ.ตฺก. ๒๑/๑๓๓

หมายเหตุ พึงสังเกตว่า *ปทปรมะ* นั้น มิได้หมายความว่าสอนไม่ได้เลยทีเดียว แต่หมายถึงบุคคลที่ช่วยได้อย่างมากเพียงให้รู้พยัญชนะ แต่ไม่อาจเข้าใจอรรถ เป็นผู้ที่พระพุทศาสนาไม่ทอดทิ้ง เพราะถือว่า แม้เขาไม่สามารถบรรลุธรรมได้ในชาตินี้ แต่ก็ยังเป็นการสั่งสอนอบรมเพื่อประโยชน์ในอนาคตต่อไป จึงควรต้องช่วยให้ดีที่สุดเท่าที่จะช่วยได้

ครั้นเมื่อเสด็จไปบิณฑบาต เสร็จเสร็จแล้ว จึงตรัสชวนพระราหุลให้โดยเสด็จไปพักผ่อนกลางวันในป่าอันธวัน เมื่อถึงโคนไม้แห่งหนึ่ง ก็ได้ประทับนั่งลงและทรงสอนธรรมด้วยวิธีสนทนา วันนั้นพระราหุลก็ได้บรรลุอรหัตตผล^๑

อีกเรื่องหนึ่ง เมื่อคราวประทับอยู่ ๒ องค์กับพระเมฆิยะ ณ จาลิกบรรพต พระเมฆิยะทูลลาไปบิณฑบาตในหมู่บ้านชั้นตุคาม ในระหว่างทางกลับจากบิณฑบาตมาถึงฝั่งลำน้ำกิมิกาฟ้า ท่านได้เห็นสถานที่ในป่าอัมพวันนารีนรมย์ เกิดความคิดว่าเป็นสถานที่เหมาะแก่การบำเพ็ญเพียร ครั้นกลับถึงจาลิกบรรพต จึงเข้าไปเฝ้าพระพุทธเจ้า กราบทูลขออนุญาตลาไปบำเพ็ญเพียร ณ ปาริมฝั่งน้ำนั้น

พระพุทธองค์ทรงทราบว่ อนุญาตของพระเมฆิยะยังไม่สุกงอมพอที่จะไปบำเพ็ญเพียรอยู่ผู้เดียวให้เกิดผลสำเร็จก้าวหน้าขึ้นไปได้ แต่ก็ทรงให้พระเมฆิยะได้บทเรียน จึงมิได้ทรงห้ามทีเดียว แต่ทรงทัดทานว่า “รอก่อนเถิดเมฆิยะ เราอยู่คนเดียว เธอจงรอกันกว่าจะมีภิกษุรูปอื่นมาเสียก่อน”

การที่ตรัสดังนี้ ก็เพื่อให้รู้สึกว่าพระองค์มีพระทัยเยื่อใยเมตตาต่อพระเมฆิยะอยู่ เป็นแรงคอยโน้มน้าว เมื่อพระเมฆิยะมีเหตุขัดข้องอะไรขึ้น จะได้กลับมาเฝ้าพระองค์ ครั้นพระเมฆิยะทูลคะยั้นคะยอ พระองค์ก็ทรงอนุญาต

^๑ ส.สพ. ๑๘/๑๘๗-๘

ฝ่ายพระเมฆิยะ เมื่อไปอยู่ที่ป่าอัมพวันผู้เดียวแล้ว ต่อมาก็เกิดมีอกุศลวิตกขึ้น เพราะญาณของตนยังไม่แก่กล้าสูงงาม ไม่สามารถแก้ไขได้ จึงกลับมาเฝ้าพระพุทธเจ้า และกราบทูลให้ทรงทราบ พระองค์จึงตรัสสอนเรื่องธรรม ๕ อย่างที่ช่วยให้เกิดปริ پاکะ แก่ใจโตวิมุตติ ที่ยังไม่แก่กล้า

ธรรมเหล่านี้คือ ความมีกัลยาณมิตร ๑ ความมีศีล ๑ การมีโอกาสได้ยินได้ฟัง ได้ร่วมสนทนาอย่างสะดวกสบายในเรื่องต่างๆ ที่ช่วยชำระจิตใจให้ปลอดโปร่งผ่องใส เช่น เรื่องความเพียร ศีล สมาธิ ปัญญา วิมุตติ เป็นต้น ๑ การบำเพ็ญเพียรสร้างกุศลธรรม อย่างหนักแน่นจริงจัง ๑ และความมีปัญญา ๑

โดยเฉพาะทรงเน้นว่า ความมีกัลยาณมิตรนั้นเป็นพื้นเบื้องต้นอันสำคัญ ที่จะช่วยให้ได้ทั้งศีล ให้ได้ฟังเรื่องที่ดีงาม ให้ได้บำเพ็ญเพียร และให้ได้ปัญญา^๑

เป็นอันว่า ขณะนั้นพระเมฆิยะยังไม่มีปริ پاکะ ยังไม่พร้อมที่จะออกไปบำเพ็ญเพียรผู้เดียวอย่างที่ตนประสงค์ ยังต้องพึ่งอาศัยกัลยาณมิตรอยู่

๔. สอนโดยให้ผู้เรียนลงมือทำด้วยตนเอง ซึ่งจะช่วยให้เกิดความรู้ความเข้าใจชัดเจน แม่นยำและได้ผลจริง เช่น ทรงสอนพระจูฬปันถกผู้โง่เขลาดำเนินการให้นำผ้าขาวไปลูบคลำ เป็นต้น

^๑ อกุ.นวก. ๒๓/๒๐๗; พุ.ญ. ๒๕/๘๕-๘๘

๕. การสอนดำเนินไปในรูปที่ให้ผู้รู้สึกว่าผู้เรียนกับผู้สอนมีบทบาทร่วมกัน ในการแสวงหาความจริง ให้มีการแสดงความคิดเห็น ได้ตอบเสรี

หลักนี้เป็นข้อสำคัญในวิธีการแห่งปัญญา ซึ่งต้องการอิสรภาพในทางความคิด และโดยวิธีนี้ เมื่อเข้าถึงความจริง ผู้เรียนก็จะรู้สึกว่าตนได้มองเห็นความจริงด้วยตนเอง และมีความชัดเจนมั่นใจ

หลักนี้พระพุทธเจ้าทรงใช้เป็นประจำ และมักมาในรูปการถามตอบ ซึ่งอาจแยกลักษณะการสอนแบบนี้ได้เป็น:-

ก. ล่อให้ผู้เรียนแสดงความคิดเห็นของตนออกมา ซึ่งข้อคิดให้แกเขา ส่งเสริมให้เขาคิด และให้ผู้เรียนเป็นผู้วินิจฉัยความรู้ในตนเอง ผู้สอนเป็นเพียงผู้นำซึ่งช่องทางเข้าสู่ความรู้ ในการนี้ ผู้สอนมักกลายเป็นผู้ถามปัญหา แทนที่จะเป็นผู้ตอบ

ข. มีการแสดงความคิดเห็น ได้ตอบอย่างเสรี แต่มุ่งหาความรู้ ไม่ใช่มุ่งแสดงภูมิ หรือข่มกัน

๖. เอาใจใส่บุคคลที่ควรได้รับความสนใจพิเศษเป็นรายๆ ไป ตามควรแก่กาลเทศะและเหตุการณ์ เช่น

ชาวนาคนหนึ่งตั้งใจไว้แต่กลางคืนว่าจะไปฟังพุทธเทศนา บังเอิญว้าวาย ไปตามได้แล้วรีบมา แต่กว่าจะได้ก็ช้ามาก คิดว่าทันฟังท้ายหน่อยก็ยังดี ไปถึงวัดปรากฏว่าพระพุทธรูปเจ้ายังทรงประทับรออยู่หนึ่งๆ ไม่เริ่มแสดง ยิ่งกว่านั้นยังให้จัดอาหารให้เขารับประทานจนอิ่มสบาย แล้วจึงทรงเริ่มแสดงธรรม หรือ

เรื่องเด็กหญิงชาวบ้านลูกช่างทุกคนหนึ่ง อยากฟังธรรม แต่มีงานม่วนกรอด้ายเร่งอยู่ เมื่อทำเสร็จจึงเดินจากบ้านเอาม่วนด้ายไปส่งบิดาที่โรง ผ่านโรงธรรมก็แวะหน่อยหนึ่ง นั่งอยู่แถวหลังสุดของที่ประชุม พระพุทธองค์ก็ยั้งทรงเอาพระทัยใส่หันไปรับสั่งให้เข้าไปนั่งใกล้ๆ ทักทายปราศรัย และสนทนาให้เกียจติให้เด็กนั้นพูดแสดงความเห็นในที่ประชุม และทรงเทศนาให้เด็กนั้นได้รับประโยชน์จากการมาฟังธรรม

๗. ช่วยเหลือเอาใจใส่คนที่ด้อย ที่มีปัญหา เช่น เรื่องพระจุฬินทรเถกที่กล่าวแล้ว เป็นต้น

ค. เกี่ยวกับตัวการสอน

๑. ในการสอนนั้น การเริ่มต้นเป็นจุดสำคัญมากอย่างหนึ่ง การเริ่มต้นที่ดีมีส่วนช่วยให้การสอนสำเร็จผลดีเป็นอย่างมาก อย่างน้อยก็เป็นเครื่องดึงความสนใจ และนำเข้าสู่เนื้อหาได้

พระพุทธเจ้าทรงมีวิธีเริ่มต้นที่น่าสนใจมาก โดยปกติพระองค์จะไม่ทรงเริ่มสอนด้วยการเข้าสู่เนื้อหาธรรมทีเดียว แต่จะทรงเริ่มสนทนากับผู้ทรงพบหรือผู้มาเฝ้า ด้วยเรื่องที่เขารู้เข้าใจดี หรือสนใจอยู่ เช่น เมื่อทรงสนทนากับควาญช้าง ก็ทรงเริ่มสนทนาด้วยเรื่องวิธีฝึกช้าง พบชาวนาก็สนทนาเรื่องการทำนา พบพราหมณ์ก็สนทนาเรื่องไตรเพท หรือเรื่องธรรมของพราหมณ์

บางทีก็ทรงจับจุดสนใจ หรือเหมือนสะกิดให้สะดุ้ง เป็นการปลุกเร้าความสนใจ เช่น เมื่อเทศน์โปรดชฎิลผู้บูชาไฟ ทรงเริ่มต้น

ด้วยคำว่า “อะไรๆ ร้อนลูกเป็นไฟหมดแล้ว” ต่อจากนั้นจึงถามและอธิบายต่อไปว่าอะไรร้อน อะไรลูกเป็นไฟ นำเข้าสู่ธรรม

บางทีก็ใช้เรื่องที่เขาสนใจ หรือที่เขารู้นั่นเอง เป็นข้อสนทนาไปโดยตลอด แต่แทรกความหมายทางธรรมเข้าไว้ให้

๒. สร้างบรรยากาศในการสอนให้ปลอดภัย ไม่ให้ตึงเครียด ไม่ให้เกิดความอึดอัดใจ และให้เกียรติแก่ผู้เรียน ให้เขามีความภูมิใจในตัว เช่น เมื่อพราหมณ์โสณทัณฑะกับคณะไปเฝ้า ท่านโสณทัณฑะครุ่นคิดวิตกอยู่ในใจว่า

“ถ้าเราถามปัญหาออกไป หากพระองค์ตรัสว่า ‘พราหมณ์ ปัญหาคือนี้ท่านไม่ควรถามอย่างนี้’ ที่ประชุมก็จะหมิ่นเราได้

“ถ้าพระสมณโคตมจะพึงตรัสถามปัญหาเรา ถ้าแม้เราตอบไม่ถูกพระทัย หากพระองค์ตรัสว่า ‘พราหมณ์ ปัญหาคือนี้ ท่านไม่ควรตอบอย่างนี้’ ที่ถูกควรแก้อย่างนี้’ ที่ประชุมก็จะหมิ่นเราได้

“ถ้ากระไร ขอให้พระสมณโคตมถามปัญหาเราในเรื่องไตรเพท อันเป็นคำสอนของอาจารย์เราเถิด เราจะตอบให้ถูกพระทัยทีเดียว”

พระพุทธเจ้าทรงทลายใจพราหมณ์ได้ ทรงดำริว่า

“โสณทัณฑะนี้ลำบากใจอยู่ ถ้ากระไร เราพึงถามปัญหาเขาในเรื่องไตรเพท อันเป็นคำสอนของอาจารย์ฝ่ายเขาเองเถิด”

แล้วได้ตรัสถามถึงคุณสมบัติของพราหมณ์ ทำให้พราหมณ์นั้นสบายใจ และรู้สึกภูมิใจที่จะสนทนาต่อไปในเรื่องซึ่งตัวเขาเองถือว่าเขารู้ชำนาญอยู่เป็นพิเศษ และพระองค์ก็ทรงสามารถชักนำพราหมณ์นั้นเข้าสู่ธรรมของพระองค์ได้ ด้วยการคอยทรงเลือกป้อนคำถามต่างๆ แก่พราหมณ์นั้น แล้วคอยสนับสนุนคำตอบของเขา ดันเข้าสู่แนวที่พระองค์ทรงพระประสงค์^๑

ในทำนองเดียวกัน เมื่อพบนิโครธปริพาชก ก็ทรงเปิดโอกาสเชิญให้เขาถามพระองค์ด้วยปัญหาเกี่ยวกับลัทธิฝ่ายเขาทีเดียว^๒

๓. สอนมุ่งเนื้อหา มุ่งให้เกิดความรู้ความเข้าใจในสิ่งที่สอนเป็นสำคัญ ไม่กระทบตนและผู้อื่น ไม่มุ่งยกตน ไม่มุ่งเสียดลืใครๆ^๓

แม้เมื่อมีผู้มาทูลถามเรื่องคำสอนของเจ้าลัทธิต่างๆ ว่าของคนใดผิดคนใดถูก พระองค์ก็จะไม่ทรงตัดสิน แต่จะทรงแสดงหลักธรรมให้เขาฟัง คือให้เขาคิดพิจารณาตัดสินเอาด้วยตนเอง

ยกตัวอย่าง เช่น คราวหนึ่ง พราหมณ์ ๒ คน เข้าไปเฝ้าทูลถามว่า ท่านปुरुณกัสสป เจ้าลัทธิหนึ่ง กับท่านนิครนถนาฏบุตร อีกเจ้าลัทธิหนึ่ง ต่างก็ปฎิญาณว่าตนเป็นผู้ที่รู้ที่สุดด้วยกัน วาทะเป็นปฏิปักษ์กัน ใครจริง ใครเท็จ พระพุทธเจ้าตรัสตอบว่า

“อย่าเลยพราหมณ์ ข้อที่ทั้งสองนี้ต่างพูดอวดรู้ มีวาทะเป็นปฏิปักษ์กันนั้น ใครจะจริง ใครจะเท็จ พักไว้

^๑ ที.ลี้. ๙/๑๘๔-๑๘๕

^๒ ที.ปา. ๑๑/๒๒

^๓ เป็นองค์คุณอย่างหนึ่งของธรรมกถึก อง.ปญจก. ๒๒/๑๕๙

เถิด เราจักแสดงธรรมให้ท่านทั้งสองฟัง ขอให้ท่านตั้งใจฟังเถิด”^๑

เรื่องเช่นนี้มีปรากฏหลายแห่งในพระไตรปิฎก^๒ แม้เมื่อแสดงธรรมตามปกติในที่ประชุมสาวก ก็ไม่ทรงยกยอ และไม่ทรงรุกรานที่ประชุม ทรงชี้แจงให้รู้เข้าใจชัดเจนไปตามธรรม^๓

๔. สอนโดยเคารพ คือ ตั้งใจสอน ด้วยความรู้สึกว่า เป็นเรื่องจริงจัง มีคุณค่า มองเห็นความสำคัญของผู้เรียนและของงานสั่งสอนนั้น ไม่ใช่สักว่าทำ หรือเห็นผู้เรียนโง่เขลา หรือเห็นเป็นชั้นต่ำๆ อย่างพระพุทฺธจริยาที่ว่า

“ภิกษุทั้งหลาย ถ้าแม้ตถาคตจะแสดงธรรมแก่ภิกษุทั้งหลาย ตถาคตย่อมแสดงโดยเคารพ ไม่แสดงโดยไม่เคารพ ถ้าแม้จะแสดงแก่ภิกษุณี แก่อุบาสกอุบาสิกา แก่ปุถุชนทั้งหลาย โดยที่สุดแม้แก่คนชราและพรานนก ก็ย่อมแสดงโดยเคารพ หาแสดงโดยขาดความเคารพไม่”^๔

๕. ใช้ภาษาสุภาพ นุ่มนวล ไม่หยาบคาย ชวนให้สบายใจ สละสลวย เข้าใจง่าย อย่างที่ว่า

^๑ อนุ.นวก. ๒๓/๒๔๒

^๒ เช่น ม.ญ. ๑๒/๓๕๓

^๓ ม.ม. ๑๓/๕๘๙

^๔ อนุ.ปญจก. ๒๒/๙๙

“พระสมณโคตมมีพระดำรัสไพละะ รู้จักตรัสถ้อย
คำได้งดงาม มีพระวาจาสุภาพ สละสลวย ไม่มีโทษ ยังผู้
ฟังให้เข้าใจเนื้อความได้ชัดแจ้ง”^๑

ก่อนจบตอนนี้ ขอนำพุทธพจน์แห่งหนึ่ง ที่ตรัสสอนภิกษุผู้
แสดงธรรม เรียกกันว่า องค์แห่งพระธรรมกถึก มาแสดงไว้ ดังนี้:-

“อาหนัก การแสดงธรรมให้คนอื่นฟัง มิใช่สิ่งที่
กระทำได้ง่าย ผู้แสดงธรรมแก่คนอื่น ฟังตั้งธรรม ๕
อย่างไว้ในใจ คือ:-

๑. เราจักกล่าวชี้แจงไปตามลำดับ
๒. เราจักกล่าวชี้แจงยกเหตุผลมาแสดงให้เข้าใจ
๓. เราจักแสดงด้วยอาศัยเมตตา
๔. เราจักไม่แสดงด้วยเหินแก่อาภิส
๕. เราจักแสดงไปโดยไม่กระทบตนและผู้อื่น”^๒

^๑ ม.ม. ๑๓/๖๕๐

^๒ อัง.ป.ญจก. ๒๒/๑๕๕

๔. ลีลาการสอน

เมื่อมองกว้างๆ การสอนของพระพุทธเจ้าแต่ละครั้ง จะดำเนินไปจนถึงผลสำเร็จ โดยมีคุณลักษณะซึ่งเรียกได้ว่าเป็นลีลาในการสอน ๔ อย่าง ดังนี้:-

๑. สันถัสสนา อธิบายให้เห็นชัดเจนแจ่มแจ้ง เหมือนจูงมือไปดูเห็นกับตา

๒. สมาทปนา จูงใจให้เห็นจริงด้วย ชวนให้คล้อยตาม จนต้องยอมรับและนำไปปฏิบัติ

๓. สมุตเตชนา เြ้าใจให้แก่วกळा บังเกิดกำลังใจ ปลุกให้มีอุตสาหะแข็งขัน มั่นใจว่าจะทำให้สำเร็จได้ ไม่หวั่นระย่อต่อความเหนื่อยยาก

๔. สัมปหังสนา ชโลมใจให้เข้มขึ้น ว่าเริง เบิกบาน พึงไม่เบื่อ และเปี่ยมด้วยความหวัง เพราะมองเห็นคุณประโยชน์ที่จะได้รับการปฏิบัติ

อาจผูกเป็นคำสั้นๆ ว่า แจ่มแจ้ง จูงใจ หาญกล้า ว่าเริง หรือ ชี้ชัด เชิญชวน คึกคัก เบิกบาน

๕. วิธีสอนแบบต่าง ๆ

วิธีสอนของพระพุทธเจ้า มีหลายแบบหลายอย่าง ที่น่าสังเกตหรือพบบ่อย คงจะได้แก่วิธีต่อไปนี้:-

๑. **แบบสาธกัณนา หรือสนทนา** วิธีนี้น่าจะเป็นวิธีที่ทรงใช้บ่อยไม่น้อยกว่าวิธีใดๆ โดยเฉพาะในเมื่อผู้มาเฝ้าหรือทรงพบนั้น ยังไม่ได้เลื่อมใสศรัทธาในพระศาสนา ยังไม่รู้ ไม่เข้าใจหลักธรรม

ในการสนทนา พระพุทธเจ้ามักจะทรงเป็นฝ่ายถาม นำคู่สนทนาเข้าสู่ความเข้าใจธรรมและความเลื่อมใสศรัทธาในที่สุด

แม้ในหมู่พระสาวก พระองค์ก็ทรงใช้วิธีนี้ไม่น้อย และทรงส่งเสริมให้สาวกสนทนาธรรมกัน อย่างในมงคลสูตรว่า “กาเลน ธมฺม-
สภาจุฉา เอตมฺมํกุคลฺมตุตฺมํ - การสนทนาธรรมตามกาล เป็นมงคลอันอุดม” ดังนี้

๒. **แบบบรรยาย** วิธีสอนแบบนี้ น่าจะทรงใช้ในที่ประชุมใหญ่ในการแสดงธรรมประจำวัน ซึ่งมีประชาชน หรือพระสงฆ์จำนวนมาก และส่วนมากเป็นผู้มีพื้นความรู้ความเข้าใจ กับมีความเลื่อมใสศรัทธาอยู่แล้ว มาฟังเพื่อหาความรู้ความเข้าใจเพิ่มเติม และหาความสงบสุขทางจิตใจ นับได้ว่าเป็นคนประเภทและระดับใกล้เคียงกัน พอจะใช้วิธีบรรยายอันเป็นแบบกว้างๆ ได้

ลักษณะพิเศษของพุทธวิธีสอนแบบนี้ ที่พบในคัมภีร์บอกว่ทุกคนที่ฟังพระองค์แสดงธรรมอยู่ในที่ประชุมนั้น แต่ละคนรู้สึกว่

พระพุทธเจ้าตรัสอยู่กับตัวเองโดยเฉพาะ ซึ่งนับว่าเป็นความสามารถอัศจรรย์อีกอย่างหนึ่งของพระพุทธเจ้า

๓. **แบบตอบปัญหา** ผู้ที่มาถามปัญหานั้น นอกจากผู้ที่มีความสงสัยข้องใจในข้อธรรมต่างๆ แล้ว โดยมากเป็นผู้นับถือลัทธิศาสนาอื่น บ้างก็มาถามเพื่อต้องการรู้คำสอนทางฝ่ายพระพุทธศาสนา หรือเทียบเคียงกับคำสอนในลัทธิของตน บ้างก็มาถามเพื่อลองภูมิ บ้างก็เตรียมมาถามเพื่อข่มปราบให้จน หรือให้ได้รับความอับอาย

ในการตอบ พระพุทธองค์ทรงสอนให้พิจารณาคุณลักษณะของปัญหา และใช้วิธีตอบให้เหมาะสม

ในสังคีติสูตร^๑ ท่านแยกประเภทปัญหาไว้ตามลักษณะวิธีตอบเป็น ๔ อย่าง คือ:-

- ๑) **เอกังสพยากรณ์ปัญหา** ปัญหาที่พึงตอบตรงไปตรงมาตายตัว พระอรุณกถาจารย์ยกตัวอย่าง เช่น ถามว่า “จักขุเป็นอนิจจังหรือ” พึงตอบตรงไปได้ทีเดียวว่า “ถูกแล้ว”
- ๒) **ปฏิปุจฉาพยากรณ์ปัญหา** ปัญหาที่พึงย้อนถามแล้วจึงแก้ ท่านยกตัวอย่าง เช่น เขาถามว่า “โสตะก็เหมือนจักขุหรือ” พึงย้อนถามก่อนว่า “ที่ถามนั้นหมายถึงแง่ใด” ถ้าเขาว่า “ในแง่เป็นเครื่องมองเห็น” พึงตอบว่า “ไม่เหมือน” ถ้าเขาว่า “ในแง่เป็นอนิจจัง” จึงควรตอบรับว่า

^๑ ที.ปา. ๑๑/๒๔๕

“เหมือน”

๓) **วิภาษพยากรณ์ปัญหา** ปัญหาที่จะต้องแยกแยะตอบ เช่นเมื่อเขาถามว่า “สิ่งที่เป็นอนิจจัง ได้แก่ จักขุไซ้ไหม?” ฟังจำแนกความออกแยกแยะตอบว่า “ไม่เฉพาะจักขุเท่านั้น ถึงโสตะ ฆานะ ฯลฯ ก็เป็นอนิจจัง” หรือปัญหาว่า “พระตถาคตตรัสวาจาซึ่งไม่เป็นที่รักที่ชอบใจของคนอื่นไหม?” ก็ต้องแยกตอบตามหลักการตรัสวาจา ๖ หรือปัญหาว่า “พระพุทธรูปทรงดิเรกตบะทั้งหมดจริงหรือ”^๑ ก็ต้องแยกตอบว่าชนิดใดดีเตียน ชนิดใดไม่ดีเตียน ดังนี้ เป็นต้น

๔) **อุปนัยปัญหา** ปัญหาที่ฟังยับยั้งเสีย ได้แก่ ปัญหาที่ถามนอกเรื่อง ไร้ประโยชน์ อันจักเป็นเหตุให้เขว ยึดเยื้อ สิ้นเปลืองเวลาเปล่า ฟังยับยั้งเสีย แล้วชักนำผู้ถามกลับเข้าสู่แนวหรือเรื่องที่ประสงค์ต่อไป

ท่านยกตัวอย่าง เมื่อถามว่า “ชีวะอันใด สรีระก็อันนั้นหรือ?” อย่างนี้เป็นคำถามประเภทเท็จความจริง ซึ่งถึงอธิบายอย่างไรผู้ถามก็ไม่อาจเข้าใจหรือพบข้อยุติ เพราะไม่อยู่ในฐานะที่เขาจะเข้าใจได้ พิสูจน์ไม่ได้ ทั้งไม่เกิดประโยชน์อะไรแก่เขาด้วย

^๑ อก.ทสก. ๒๔/๙๔

นอกจากนี้ ท่านยังสอนให้คำนึงถึงเหตุแห่งการถามปัญหาด้วย ในเรื่องนี้ พระสารีบุตร อัครสาวก เคยแสดงเหตุแห่งการถามปัญหาไว้ว่า

“บุคคลผู้ใดผู้หนึ่ง ย่อมถามปัญหากะผู้อื่น ด้วยเหตุ ๕ อย่าง อย่างใดอย่างหนึ่ง หรือทั้ง ๕ อย่าง คือ:-

- ๑) บางคน ย่อมถามปัญหาเพราะความโง่เขลา เพราะความไม่เข้าใจ
- ๒) บางคน มีความปรารถนาลามก เกิดความอยากได้ จึงถามปัญหา
- ๓) บางคน ย่อมถามปัญหา ด้วยต้องการอวดเด่นข่มเขา
- ๔) บางคน ย่อมถามปัญหาด้วยประสงค์จะรู้
- ๕) บางคน ย่อมถามปัญหาด้วยมีความดำริว่า เมื่อเราถามแล้ว ถ้าเขาตอบได้ถูกต้องก็เป็นการดี แต่ถ้าเราถามแล้ว เขาตอบไม่ถูกต้อง เราจะได้ช่วยแก้ไขเขาโดยถูกต้อง”^๑

ในการตอบปัญหา นอกจากรู้วิธีตอบแล้ว ถ้าได้รู้ซึ่งถึงจิตใจของผู้ถามด้วยว่า เขาถามด้วยความประสงค์อย่างใด ก็จะสามารถ

^๑ อนุ.ปญจก. ๒๒/๑๖๕; ในที่นี้ขอให้เทียบพุทธธรรมดา หรือพุทธประเพณีในการตรัสถามคำถาม ซึ่งมีดังนี้

“ตถาคตทั้งหลาย ทั้งที่ทรงทราบอยู่ ย่อมตรัสถามก็มี, ทั้งที่ทรงทราบอยู่ แต่ไม่ตรัสถามก็มี, ทรงกำหนดทราบกาลอันเหมาะสมแล้วจึงตรัสถาม, ทรงกำหนดทราบกาล(ไม่เหมาะสม)แล้วจึงไม่ตรัสถาม, พระองค์ตรัสถามแต่สิ่งที่เป็นประโยชน์, ไม่ตรัสถามสิ่งที่ไม่เป็นประโยชน์, ในเรื่องที่มันเป็นประโยชน์ ทรงปิดทางเสียทีเดียว; พระพุทธเจ้าทั้งหลายย่อมทรงสอบถามภิกษุด้วยอาการ ๒ แบบ คือ จะทรงแสดงธรรม หรือจะทรงบัญญัติสิกขาบทแก่สาวกทั้งหลาย” (จู วินย. ๕/๔๙ เป็นต้น)

กล่าวแก่ได้เหมาะแก่การ และตอบปัญหาได้ตรงจุด ทำให้การสอนได้ผลดียิ่งขึ้น

๔. **แบบวางกฎข้อบังคับ** เมื่อเกิดเรื่องมีภิกษุกระทำความผิดอย่างใดอย่างหนึ่งขึ้นเป็นครั้งแรก พระสงฆ์หรือประชาชนเล่าลือโพนทนาติเตียนกันอยู่ มีผู้นำความมากราบทูลพระพุทธเจ้า พระองค์ก็จะทรงเรียกประชุมสงฆ์ สอบถามพระภิกษุผู้กระทำความผิด

เมื่อเจ้าตัวรับได้ความเป็นสัตย์จริงแล้ว ก็ทรงดำหนิ ชี้แจงผลเสียหายที่เกิดแก่ส่วนรวม พรรณนาผลร้ายของความประพฤติไม่ดี และคุณประโยชน์ของความประพฤติที่ดีงาม แล้วทรงแสดงธรรมกถาที่สมควรเหมาะสมกับเรื่องนั้น

จากนั้นจะตรัสให้สงฆ์ทราบว่าจะทรงบัญญัติสิกขาบท โดยทรงแถลงวัตถุประสงค์ในการบัญญัติให้ทราบ แล้วทรงบัญญัติสิกขาบทข้อนั้นๆ ไว้ โดยความเห็นชอบพร้อมกันของสงฆ์ ในท่ามกลางสงฆ์ และโดยความรับทราบร่วมกันของสงฆ์

ในการสอนแบบนี้ ฟังสังเกตว่าพระพุทธเจ้าทรงบัญญัติสิกขาบทโดยความเห็นชอบของสงฆ์ ซึ่งบาลีใช้คำว่า “สงฺฆสมฺมุตฺตาย” แปลว่า “เพื่อความรับว่าดีแห่งสงฆ์”

ท่านอธิบายความหมายว่า ทรงบัญญัติ โดยชี้แจงให้เห็นแล้วว่าถ้าไม่รับจะเกิดผลเสียอย่างไร เมื่อรับจะมีผลดีอย่างไร จนสงฆ์รับคำของพระองค์ว่า ดีแล้ว ไม่ทรงบังคับเอาโดยพลการ^๑

^๑ ดู วินย.อ. ๑/๒๖๒

๖. กลวิธีและอุบายประกอบการสอน

๓. การยกอุทาหรณ์ และการเล่านิทานประกอบ การยกตัวอย่างประกอบคำอธิบาย และการเล่านิทานประกอบการสอน ช่วยให้เข้าใจความได้ง่ายและชัดเจน ช่วยให้จำแม่น เห็นจริง และเกิดความเพลิดเพลิน ทำให้การเรียนการสอนมีรสยิ่งขึ้น

ตัวอย่างเช่น เมื่อจะอธิบายให้เห็นว่า คนมีความปรารถนาดีอยากช่วยทำประโยชน์ แต่หากขาดปัญญา อาจกลับทำลายประโยชน์เสียก็ได้ ก็เล่านิทานชาดกเรื่อง ลิงเผ่าสวน^๑ หรือ คนขายเหล้า^๒ เป็นต้น

พระพุทธเจ้าทรงใช้อุทาหรณ์และนิทานประกอบการสอนมากมายเพียงใด จะเห็นได้จากการที่ในคัมภีร์ต่างๆ มีอุทาหรณ์และนิทานปรากฏอยู่ทั่วไป เฉพาะคัมภีร์ชาดกอย่างเดียวก็มีนิทานชาดกถึง ๕๔๗ เรื่อง

๔. การเปรียบเทียบด้วยข้ออุปมา คำอุปมาช่วยให้เรื่องที่ลึกซึ้งเข้าใจยาก ปรากฏความหมายเด่นชัดออกมา และเข้าใจง่ายขึ้น โดยเฉพาะมักใช้ในการอธิบายสิ่งที่เป็นนามธรรม เปรียบให้เห็นชัดด้วยสิ่งที่เป็นรูปธรรม หรือแม้เปรียบเรื่องที่เป็นรูปธรรมด้วยข้ออุปมาแบบรูปธรรม ก็ช่วยให้เนื้อความหนักแน่นเข้า เช่น

^๑ ช.อ. ๒/๒๓

^๒ ช.อ. ๒/๒๖

“ภูเขาศิลาล้วน เป็นแท่งทึบ ย่อมไม่หวั่นไหวด้วย
แรงลม ฉันทิ บัณฑิตทั้งหลาย ย่อมไม่หวั่นไหวเพราะ
คำนิทานและสรรพเจริญ ฉันทัน”^๑

“คนผู้เรียนรู้น้อย ย่อมแกล้งเหมือนโคถึก เนื้อ
ของเขาเจริญขึ้น แต่ปัญญาหาเจริญไม่”^๒

“เมื่อพระอาทิตย์จะตก มีแสงเงินแสงทอง
ปรากฏขึ้น เป็นนิมิตมาก่อน ฉันทิ ความมีกัลยาณมิตร
ก็เป็นเบื้องต้น เป็นนิมิตหมายแห่งการบังเกิดขึ้นของ
โพธิฌงค์ ๗ ฉันทัน”^๓

ฯลฯ

การใช้อุปมานี้ น่าจะเป็นกลวิธีประกอบการสอนที่พระพุทธ
องค์ทรงใช้มากที่สุด มากกว่ากลวิธีอื่นใด

๓. **การใช้อุปการณการสอน** ในสมัยพุทธกาล ย่อมไม่มี
อุปกรณ์การสอนชนิดต่างๆ ที่จัดทำขึ้นไว้เพื่อการสอนโดยเฉพาะ
เหมือนสมัยปัจจุบัน เพราะยังไม่มีการจัดการศึกษาเป็นระบบขึ้น
มาอย่างแพร่หลายกว้างขวาง หากจะใช้อุปการณบ้าง ก็คงต้องอาศัย
วัตถุสิ่งของที่มีในธรรมชาติ หรือเครื่องใช้ต่างๆ ที่ผู้คนใช้กันอยู่

อีกประการหนึ่ง คำสอนของพระพุทธเจ้าที่มีบันทึกไว้ก็มัก
เป็นคำสอนที่ตรัสแก่ผู้ใหญ่ และเป็นเรื่องเกี่ยวกับหลักธรรม ทั้ง
สอนเคลื่อนที่ไปในดินแดนแคว้นต่างๆ อย่างอิสระ ชนิดที่ผู้

^๑ ขุ.ธ. ๒๕/๑๖

^๒ ส.ม. ๑๙/๕๑๖

^๓ ขุ.ธ. ๒๕/๒๑

สอนไม่มีทรัพย์สินสมบัติติดตัว ด้วยเหตุนี้ ความจำเป็นที่จะใช้อุปกรณ์จึงมีน้อย และโอกาสที่จะอาศัยอุปกรณ์ก็เป็นไปได้ยาก

นอกจากนั้น การใช้ข้ออุปมาต่างๆ ก็สะดวกกว่า และให้ความเข้าใจชัดเจนอยู่แล้ว แม้เมื่อใช้ของจริงเป็นอุปกรณ์ ก็มักใช้ในแง่อุปมาอีกนั่นเอง จึงปรากฏว่าคำสอนในแง่อุปมามีมากมาย แต่ไม่ค่อยปรากฏการใช้อุปกรณ์การสอน

อย่างไรก็ดี มีตัวอย่างการใช้พระพุทธรูปเจ้าทรงใช้อุปกรณ์การสอน ในกรณีสอนผู้เรียนที่อายุน้อยๆ ซึ่งเข้าใจจากวัตถุได้ง่ายกว่านามธรรม โดยทรงใช้เครื่องใช้ที่มีอยู่ จึงปรากฏเรื่องที่ว่าพระองค์ทรงสอนสามเณรรวหาฬเมื่ออายุ ๗ ขวบว่า:-

วันหนึ่งพระผู้มีพระภาคเสด็จมา ณ ที่อยู่ของสามเณรรวหาฬ สามเณรมองเห็นแล้ว ก็ปูลาดอาสนะ และจัดน้ำล้างพระบาทไว้ พระผู้มีพระภาคล้างพระบาทแล้ว ทรงเหลือน้ำไว้ในภาชนะหนึ่งหนึ่ง เมื่อสามเณรวายบังคมนั่งเรียบร้อยแล้ว

พระองค์ได้ตรัสถามว่า “รวหาฬ เธอเห็นน้ำที่เหลือน้อยอยู่หนึ่งหนึ่งในภาชนะนี้หรือไม่” สามเณรรวหาฬทูลว่า เห็น จึงตรัสว่า “คนที่พูดเท็จทั้งที่รู้อยู่ ก็มีคุณธรรมของสมณะเหลือน้อยอยู่น้อยเหมือนกัน”

เสร็จแล้วทรงเทน้ำนั้นเสีย ตรัสถามว่า “เธอเห็นเราเทน้ำน้อยหนึ่งนั่นทั้งไปแล้วไหม” สามเณรทูลว่า เห็น ตรัสว่า “คนที่ไม่มีความละอายในการกล่าวเท็จทั้งที่รู้อยู่ ก็เป็นผู้ที่คุณธรรมของสมณะออกทิ้งเสียเหมือนอย่างนั้น”

แล้วทรงคว่ำภาชนะลง ตรัสถามว่า “เธอเห็นภาชนะนี้คว่ำลงแล้วไหม” สามเณรทูลว่า เห็น ตรัสว่า “คนที่ไม่มีความละอายในการพูดเท็จทั้งรู้อยู่ คุณธรรมของสมณะของเขาก็ชื่อว่าคว่ำไปแล้วเหมือนอย่างนั้น”

แล้วทรงหงายภาชนะขึ้น ตรัสถามว่า “เธอเห็นภาชนะนี้ว่างเปล่าไหม” สามเณรทูลว่า เห็น จึงตรัสว่า “คนที่ไม่มีความละอายในการพูดเท็จ ทั้งที่รู้อยู่ คุณธรรมแห่งสมณะของเขาก็ว่างเปล่าเหมือนอย่างนั้น”

ตรัสถามว่า “ราहुล แวนมีประโยชน์อย่างไร?”

ทูลตอบว่า “มีประโยชน์สำหรับสองดู พระเจ้าข้า”

ตรัสว่า “อันนั้นเหมือนกัน ราहुล บุคคลควรพิจารณาเสียก่อน จึงกระทำความกรรมด้วยกาย วาจา และใจ”^๑

ในการสอนสามเณรนี้ บางทีก็ทรงใช้วิธีทายปัญหา ซึ่งคงจะช่วยให้เกิดความรู้สึกลึกซึ้งสำหรับเด็ก อย่างเรื่องสอนธรรมยากๆ ด้วยสามเณรปัญหาวาว่า “อะไรเอ๋ย มีอย่างเดียว, อะไรเอ๋ย มีสองอย่าง, อะไรเอ๋ย มีสามอย่าง” ฯลฯ^๒

๔. **การทำให้เป็นตัวอย่าง** วิธีสอนที่ดีที่สุดอย่างหนึ่ง โดยเฉพาะในทางจริยธรรม คือการทำให้เป็นตัวอย่าง ซึ่งเป็นการสอนแบบไม่ต้องกล่าวสอน เป็นทำนองการสาธิตให้ดู แต่ที่พระพุทธรเจ้าทรงกระทำนั้นเป็นไปในลักษณะที่ทรงเป็นผู้นำที่ดี

^๑ จุฬารุโสภาทสูตร, ม.ม. ๑๓/๑๒๕-๑๒๙

^๒ พุ.พ. ๒๕/๔

การสอนโดยทำเป็นตัวอย่าง ก็คือพระจริยาวัตรอันดีงามที่เป็นอยู่ตามปกตินั่นเอง แต่ที่ทรงปฏิบัติเป็นเรื่องราวเฉพาะก็มี เช่น คราวหนึ่ง พระพุทธเจ้า พร้อมด้วยพระอานนท์ตามเสด็จ ขณะเสด็จไปตามเสนาสนะที่อยู่ของพระสงฆ์ ได้ทอดพระเนตรเห็นพระภิกษุรูปหนึ่ง อาพาธเป็นโรคท้องร่วง นอนจมกองมูลและคูของตน ไม่มีผู้พยาบาลดูแล จึงเสด็จเข้าไปหา จัดการทำความสะอาด ให้นอนโดยเรียบร้อย เสร็จแล้วจึงทรงประชุมสงฆ์ ทรงแสดงถามเรื่องนั้น และตรัสตอนหนึ่งว่า

“ภิกษุทั้งหลาย พวกเธอไม่มีมารดา ไม่มีบิดา ผู้ใด
 เล่าจะพยาบาลพวกเธอ ถ้าพวกเธอไม่พยาบาลกันเอง
 ใครเล่าจักพยาบาล ผู้ใดจะพึงอุปฐากเรา ขอให้ผู้นั้น
 พยาบาลภิกษุอาพาธเถิด”^๑

๕. **การเล่นภาษา เล่นคำ และใช้คำในความหมายใหม่** การเล่นภาษาและเล่นคำ เป็นเรื่องของความสามารถในการใช้ภาษาผสมกับปฏิภาณ ข้อนี้ก็เป็นการแสดงให้เห็นถึงพระปรีชาสามารถของพระพุทธเจ้าที่มีรอบไปทุกด้าน

เมื่อผู้ใดทูลถามมาเป็นคำร้อยกรอง พระองค์ก็ทรงตอบเป็นคำร้อยกรองไปทันที ทำนองกลอนสด

บางทีเขาทูลถามหรือกล่าวข้อความโดยใช้คำที่มีความหมายไปในทางไม่ดีงาม พระองค์ก็ตรัสตอบไปด้วยคำพูดเดียวกันนั่นเอง แต่เป็นคำพูดในความหมายที่ต่างออกไปเป็นฝ่ายดีงาม

^๑ วินย. ๕/๑๖๖

คำสนทนาโต้ตอบแบบนี้ มีรสอยู่แต่ในภาษาเดิม แปลออกสู่ภาษาอื่นย่อมเสียรสเสียความหมาย ยกตัวอย่างให้เห็นง่าย ๆ เช่น ในภาษาไทยว่า “ปากกาหัก” “ฝนตาคันน้ำ” อาจใช้ในความหมายต่างกันได้ ในภาษาไทย แต่เมื่อแปลเป็นภาษาอื่นย่อมเสียรส

บางครั้ง ผู้มาเฝ้า บริภาษพระองค์ด้วยคำพูดต่างๆ ที่รุนแรงยิ่ง พระองค์ทรงยอมรับคำบริภาษเหล่านั้นทั้งหมด แล้วทรงแปลความหมาย อธิบายเสียใหม่ให้เป็นเรื่องที่ดีงาม เช่น กรณีของ เวย์ญชพราหมณ์^๑ และสีหเสนาบดีผู้รับแผนมาจากนิครนถนาฏบุต^๒ เป็นต้น

แม้ในด้านการสอนหลักธรรมทั่วไป พระองค์ก็ทรงรับเอาคำศัพท์ที่มีใช้อยู่แต่เดิมในลัทธิศาสนาเก่ามาใช้ แต่ทรงกำหนดความหมายให้ใหม่ ซึ่งเป็นวิธีการช่วยให้ผู้ฟังผู้เรียนหันมาสนใจ และกำหนดคำสอนได้ง่าย เพียงแต่มาทำความเข้าใจเสียใหม่เท่านั้น และเป็นการช่วยให้มีการพิจารณาเปรียบเทียบไปในตัวด้วยว่า อย่างไหนถูก อย่างไหนผิดอย่างไร

จึงเห็นได้ว่า คำว่า พรหม พราหมณ์ อริยะ ยัญ ตบะ ไฟบูชา ยัญ ฯลฯ ซึ่งเป็นคำในลัทธิศาสนาเดิม ก็มีใช้ในพระพุทธศาสนาด้วยทั้งสิ้น แต่มีความหมายต่างออกไปเป็นอย่างใหม่

๖. **อุบายเลือกคน และการปฏิบัติรายบุคคล** การเลือกคนเป็นอุบายสำคัญในการเผยแผ่พระศาสนา ในการประกาศธรรมของพระพุทธเจ้า เริ่มแต่ระยะแรกประดิษฐานพระพุทธศาสนา จะเห็น

^๑ วินย. ๑/๒; อัง.อุฎฺฐก. ๒๓/๑๐๑

^๒ วินย. ๕/๗๘; อัง.อุฎฺฐก. ๒๓/๑๐๒

ได้ว่าพระพุทธเจ้าทรงดำเนินพุทธกิจด้วยพระพุทโธบายอย่างที่เราเรียกว่า การวางแผนที่ได้ผลยิ่ง ทรงพิจารณาว่าเมื่อจะเข้าไปประกาศพระศาสนาในถิ่นใดถิ่นหนึ่งควรไปโปรดใครก่อน

เมื่อตรัสรู้ใหม่ๆ ได้เสด็จไปโปรดเบญจวัคคีย์ผู้ที่อยู่ใกล้ชิดพระองค์เมื่อครั้งออกแสวงธรรมก่อน ข้อนี้พิจารณาได้ทั้งในแง่ที่เบญจวัคคีย์เป็นผู้ใฝ่ธรรม มีอุปนิสัยอยู่แล้ว หรือในแง่ที่เป็นผู้เคยมีอุปการะกันมา หรือในแง่ที่ว่าเป็นการสร้างความมั่นใจ ทำให้ผู้เคยเกี่ยวข้องหมดความคลางแคลงในพระองค์ ตัดปัญหาในการที่ท่านเหล่านี้อาจไปสร้างความคลางแคลงใจขึ้นแก่ผู้อื่นต่อไปด้วย

ครั้นเสร็จสั่งสอนเบญจวัคคีย์แล้ว ก็ได้โปรดยสกุमार พร้อมทั้งเศรษฐีผู้บิดา และญาติมิตร และเมื่อจะเสด็จเข้าแคว้นมคธ พระองค์ก็เสด็จไปโปรดชฎิล ๓ พี่น้อง พร้อมทั้งบริวารทั้งพัน เริ่มด้วยชฎิลคนพี่ใหญ่เสียก่อน แล้วนำชฎิลเหล่านี้ ผู้กลายเป็นสาวกแล้ว เข้าสู่นครราชคฤห์ ประกาศธรรม ณ พระนครนั้น ได้ราชาเป็นสาวก

เป็นอันว่า พอเริ่มต้นประกาศพระศาสนา ก็ได้ทั้งนักบวชผู้ใหญ่ เศรษฐี และราชา ซึ่งเป็นคนชั้นสูงสมัยนั้นเป็นสาวก เป็นการทำให้ทางเสด็จเผยแผ่ให้ปลอดภัยไป

ในการทรงสั่งสอนคนแต่ละถิ่น หรือแต่ละหมู่คณะ ก็มักทรงเริ่มต้นที่บุคคลผู้เป็นประมุข เช่นพระมหากษัตริย์ หรือหัวหน้าของชนหมู่นั้นๆ ทำให้การประกาศพระศาสนาได้ผลดีและรวดเร็ว และเป็นการยืนยันพระปรีชาสามารถของพระองค์ด้วย

ในการบำเพ็ญพุทธกิจประจำวัน พระองค์ก็ทรงสอดส่องพิจารณาบุคคลผู้ควรโปรดในวันนั้นตั้งแต่เวลาจวนรุ่งสาง และเสด็จไปโปรดในเวลาเช้า เป็นการให้ความสนพระทัยสงเคราะห์บุคคลเป็นรายๆ ซึ่งให้ผลดีในการสอนยิ่งกว่าการสอนแบบสาดๆ ไป

แม้เมื่อแสดงธรรมในที่ประชุม ก็ทรงกำหนดบุคคลที่ควรเอาพระทัยใส่พิเศษในคราวนั้นๆ ไว้ด้วย กับทั้งแสดงธรรมโดยวิธีการที่จะทำให้ทุกคนในที่ประชุมได้รับผลประโยชน์ไปอย่างเป็นที่น่าพอใจ ให้เกิดความรู้สึกแก่ทุกคนว่า พระพุทธเจ้าตรัสอยู่กับตน ดังกล่าวมาแล้ว

๗. การรู้จักจังหวะและโอกาส ผู้สอนต้องรู้จักใช้จังหวะและโอกาสให้เป็นประโยชน์ เมื่อยังไม่ถึงจังหวะ ไม่เป็นโอกาส เช่น ผู้เรียนยังไม่พร้อม ยังไม่เกิดปริปากะแห่งญาณหรืออินทรีย์ ก็ต้องมีความอดทน ไม่ชิงหักหาญหรือตั้งต้นทำ แต่ก็ต้องตื่นตัวอยู่เสมอ เมื่อถึงจังหวะหรือเป็นโอกาส ก็ต้องมีความจับไวที่จะจับมาใช้ให้เป็นประโยชน์ ไม่ปล่อยให้ผ่านเลยไปเสียเปล่า

แม้ในการเผยแผ่ธรรมแก่คนส่วนใหญ่ พระพุทธเจ้าก็ทรงปฏิบัติตามจังหวะและโอกาสด้วย เช่น

ในระแวกประกาศพระศาสนา ณ วันมาฆบูชา มี หลังตรัสรู้ ๙ เดือน เมื่อประทับอยู่ ณ เวฬุวัน พระสงฆ์สาวกมาชุมนุมพร้อมกัน ณ ที่นั้น และเป็นโอกาสเหมาะ พระพุทธเจ้าก็ทรงแสดงโอวาทปาติโมกข์สำหรับเป็นหลักยึดถือร่วมกันของสงฆ์ ที่จะแยกย้ายกันไปบำเพ็ญศาสนกิจ

เมื่อคราวนิพนธ์นาฏบุตรสิ้นชีวิต เกิดความแตกแยกในหมู่
นิพนธ์ พระสารีบุตรถือเหตุการณ์นั้นเป็นตัวอย่าง ชี้ให้ภิกษุสงฆ์
เห็นความสำคัญในการรื้อยกรองธรรมวินัย ชักชวนพระสงฆ์ให้
พร้อมใจกันทำสังคายนา และท่านได้ทำสังคายนาเป็นตัวอย่าง
โดยแสดงสังคีติสูตรไว้^๑

๘. **ความยืดหยุ่นในการใช้วิธีการ** ถ้าผู้สอนสอนอย่างไม่มีอัตรา
ตัดต้นหา มานะ ทิฏฐิเสียได้ ก็จะมีผลสำเร็จในการเรียนรู้
เป็นสำคัญ สุดท้ายจะใช้กลวิธีใดให้การสอนได้ผลดีที่สุด ก็จะทำใน
ทางนั้น ไม่กลัวว่าจะเสียเกียรติ ไม่กลัวจะถูกรู้สึกว่าแพ้ บางคราว
เมื่อสมควรก็ต้องยอมให้ผู้เรียนรู้สึกตัวว่าเขาเก่ง บางคราวสมควร
ข่มก็ข่ม บางคราวสมควรโอนอ่อนผ่อนตาม ก็ยอมตาม สมควรขัด
ก็ขัด สมควรคล้อยก็คล้อย สมควรปลอบก็ปลอบ มีพุทธพจน์ว่า

“เรายอมฝึกคนด้วยวิธีตะมุตะมิบ้าง ด้วยวิธีรุนแรงบ้าง ด้วยวิธีที่ทั้งอ่อนละมุตะมิ และทั้งรุนแรงปนกันไปบ้าง”^๒

คนบางคน จะให้เขายอมได้ด้วยการที่ยอมให้เขารู้สึกว่าตัว
เขามีเกียรติหรือเก่ง หรือได้สมใจก่อน ผู้สอนจับจุดได้ก็ใช้วิธีสนอง
ความต้องการแล้วดึงเข้าสู่ที่หมายได้ตามประสงค์ เช่น คราวที่
เวรัญชพรหมณ์บริภาษพระพุทธเจ้า พระองค์ก็ทรงรับสมอ้างตาม
คำบริภาษนั้นให้สมใจพรหมณ์ แล้วจึงค่อยชี้แจงแก้ไข ให้เขา
ยอมรับตามพระองค์ภายหลัง

^๑ ที.ปา. ๑๑/๒๒๑-๓๖๓

^๒ อง.จตุกก. ๒๑/๑๑๑

เมื่อเผชิญอาฬวกยักษ์ผู้ดุร้าย พระองค์เสด็จเข้าไปในที่อยู่ของอาฬวกะ อาฬวกะสั่งพระองค์ให้เสด็จออกไป พระองค์ก็เสด็จออกตามสั่ง อาฬวกะสั่งพระองค์ให้เสด็จเข้าไปอีก พระองค์ก็เสด็จเข้าอีก อาฬวกะสั่งให้พระองค์เสด็จเข้าเสด็จออกอย่างนี้ ซึ่งพระองค์ก็ทรงปฏิบัติตามอย่างว่าง่ายถึง ๓ วาระ ให้เขารู้สึกสนใจในอำนาจของตนก่อน ต่อจากนั้นจึงทรงเปลี่ยนกลวิธีและก็ได้โปรดอาฬวกะลงเป็นสาวกสำเร็จ^๑

อีกตัวอย่างหนึ่ง พราหมณ์คนหนึ่งเป็นคนมีมานะ นิสัยแข็งกระด้าง ไม่ไหวแม้แต่มารดา บิดา อาจารย์ และพี่ชาย วันหนึ่งขณะพระผู้มีพระภาคทรงแสดงธรรมอยู่ในที่ประชุม เขาคิดว่าจะลองเข้าไปเฝ้า

“ถ้าพระสมณโคตมตรัสกะเรา เราก็จะพูดกับท่าน

ถ้าพระสมณโคตม ไม่ตรัสกะเรา เราก็จะไม่พูดกับท่าน”

แล้วเข้าไปยืนอยู่ข้างหนึ่ง พระผู้มีพระภาคก็ทรงเฉยเสีย ไม่ตรัสด้วย พราหมณ์ทำท่าจะกลับออกไปโดยคิดว่า

“พระสมณโคตมองค์นี้ไม่มีความรู้อะไร”

พระผู้มีพระภาคทราบความในใจของเขาอยู่ ถึงตอนนั้นจึงตรัสคาถาว่า

“พราหมณ์เอ๋ย ความถือตัวไม่ช่วยให้ใครได้ชัยชนะ

เลย ใครมาเพื่อประโยชน์ใด ก็ควรเสริมสร้างประโยชน์นั้นเสีย”

^๑ พ.สุ. ๒๕/๓๑๐

เมื่อตรัสพระดำรัสนี้ ในจังหวะนี้ ก็ได้ผล ทำให้พราหมณ์ ชะงักคิดว่า “พระสมณโคตมรู้ใจเรา” ถึงยอมทรุดลงนั่งแสดงคารวะ ทำให้ที่ประชุมองงวยประหลาดใจว่า

“น่าอัศจรรย์จริง พราหมณ์นี้ไม่ไหว้แม้แต่มารดา บิดา อาจารย์ พี่ชาย แต่พระสมณโคตมทรงทำให้คน อย่างนั้นอบนบได้เป็นอย่างดี”

จากนั้นพระองค์จึงได้ทรงเชิญให้นั่งบนอาสนะแล้วตอบปัญหาธรรมแก่เขา จนลงท้ายเขาได้ประกาศตนเป็นอุบาสก^๑

๓. การลงโทษและให้รางวัล มีคำสรรเสริญพระพุทธุคุณที่ยกมาแสดงข้างต้นแล้วว่า

“พระผู้มีพระภาคทรงฝึกอบรมชุมชนได้ดีถึงเพียงนี้ โดยไม่ต้องใช้อาชาญา”^๒

ซึ่งแสดงว่า การใช้อำนาจลงโทษ ไม่ใช่วิธีการฝึกคนของพระพุทธเจ้า แม้ในการแสดงธรรมตามปกติพระองค์ก็ทรงแสดงไปตามเนื้อหาธรรม ไม่กระทบกระทั่งใคร อย่างที่ว่า

“ทรงแสดงธรรมในบริษัท ไม่ทรงยอบบริษัท ไม่ทรงรุกรานบริษัท ทรงชี้แจงให้บริษัทเห็นแจ้ง ให้สมาทานให้อาชาญา ให้ว่าเรงด้วยธรรมิกถา”^๓

และว่า

^๑ ส.ส. ๑๕/๖๔๔-๗๐๐

^๒ ม.ม. ๑๓/๕๖๕

^๓ ม.ม. ๑๓/๕๘๔

“พึงรู้จักการยกยอ และการรุกราน ครั้นรู้แล้วไม่
พึงยกยอ ไม่พึงรุกราน พึงแสดงแต่ธรรมเท่านั้น”^๑

ข้อนี้ ดีความไปได้ถึงว่า ไม่ใช่ทั้งวิธีลงโทษและให้รางวัล แม้
ว่าพระพุทธรเจ้าจะทรงใช้การชมเชยยกย่องบ้าง ก็เป็นไปในรูปการ
ยอมรับคุณความดีของผู้นั้น กล่าวชมโดยธรรม ให้เขามั่นใจในการ
กระทำความดีของตน แต่ไม่ให้เกิดเป็นการเปรียบเทียบข่มคนอื่น
ลง

บางทีทรงชมเพื่อให้ถือเป็นตัวอย่าง หรือเพื่อแก้ความเข้าใจ
ผิด ให้ตั้งทัศนคติที่ถูก เช่น ทรงชมพระนันทกะ^๒ ชมพระนวกะรูป
หนึ่ง^๓ ชมพระสุชาติ^๓ ชมพระลกุณฏกภัททิยะ^๓ ชมพระวิสาข-
ปัญจาลบุตร^๓ และดำหนิเตือนพระนันทกะ^๓ เป็นต้น

อย่างไรก็ดี การลงโทษน่าจะมีอยู่แบบหนึ่ง คือ การลงโทษ
ตนเอง ซึ่งมีทั้งในทางธรรม และทางวินัย

ในทางพระวินัย ถือว่ามีบทบัญญัติความประพฤติอยู่แล้ว
และบทบัญญัติเหล่านี้พระพุทธรเจ้าทรงตราไว้ โดยความเห็นชอบ
ร่วมกันของสงฆ์ พร้อมทั้งมีบทกำหนดโทษไว้เสร็จ เมื่อผู้ใดล่วง
ละเมิดก็เป็นการกระทำผิดต่อส่วนรวม ต้องไต่ถอนความผิดของ
ตน มิฉะนั้นจะเป็นผู้ไม่เป็นที่ยอมรับของสงฆ์คือหมู่คณะทั้งหมด

ส่วนในทางธรรม ภิกษุที่เลืือของจริง ๆ สอนไม่ได้ ก็กลายเป็น
เป็นผู้ที่พระพุทธรเจ้าและเพื่อนพรหมจรรย์ทั้งปวงไม่ถือว่าเป็นผู้ที่ควร

^๑ ม.ญ. ๑๔/๖๕๘

^๒ อญ.นวก. ๒๓/๒๐๘

^๓ ส.นิ. ๑๖/๖๔๖-๗๑๒

จะว่ากล่าวสั่งสอน โดยวิธีนี้ ถือว่าเป็นการลงโทษอย่างรุนแรงที่สุด^๑

พิจารณาจากพระพุทฺธคุณตอนต้นของข้อนี้ จะเห็นว่า การสอนโดยไม่ต้องลงโทษ เป็นการแสดงความสามารถของผู้สอนด้วย ในระดับสามัญ สำหรับผู้สอนทั่วไป อาจต้องคิดคำนึงว่า การลงโทษ ควรมีหรือไม่ แคไหน และอย่างไร แต่ผู้ที่สอนคนได้ สำเร็จผลโดยไม่ต้องใช้อำนาจโทษเลย ย่อมถือว่าเป็นผู้มีความสามารถในการสอนมากที่สุด

๓๐. กลวิธีแก้ปัญหาเฉพาะหน้า ปัญหาเฉพาะหน้าที่เกิดขึ้นต่างครั่งต่างคราว ย่อมมีลักษณะแตกต่างกันไปไม่มีที่สุด การแก้ปัญหาเฉพาะหน้าย่อมอาศัยปฏิภาณ คือ ความสามารถในการประยุกต์หลัก วิธีการ และกลวิธีต่างๆ มาใช้ให้เหมาะสม เป็นเรื่องเฉพาะครั้ง เฉพาะคราวไป

อย่างไรก็ดี การได้เห็นตัวอย่างการแก้ปัญหาเช่นนี้ อาจช่วยให้เกิดความเข้าใจในแนวทางที่จะนำไปใช้ปฏิบัติได้บ้าง

ในการประกาศพระศาสนา พระพุทฺธเจ้าได้ทรงประสบปัญหาเฉพาะหน้าตลอดเวลา และทรงแก้สำเร็จไปในรูปต่างๆ กัน ตัวอย่างเช่น:-

พราหมณ์คนหนึ่งในเมืองราชคฤห์ ตนไม่ได้นับถือพระพุทฺธศาสนา แต่ภรรยาเป็นผู้มีศรัทธาในพระพุทฺธเจ้าอย่างแรงกล้า มักเปล่งอุทานว่า “นโม ตสฺส”

^๑ อย.จตุกก. ๒๑/๑๑๑

คราวหนึ่ง นางพราหมณ์ผู้ภรรยา ขณะนำอาหารมาให้สามี
ก้าวพลาดลง จึงอุทานว่า “นโม ตสฺส”

พราหมณ์สามีได้ยินก็ไม่พอใจ จึงว่า “นางตัวร้ายนี้ชอบพูด
สรรเสริญแต่ความดีของพระหัวโล้นองค์นั้นอยู่เรื่อย เดี่ยวเถอะ นัง
ตัวดี ข้าจะไปปราบวาทะศาสดาของแก”

นางพราหมณ์ตอบว่า “แน่ะ พ่อพราหมณ์ ฉันมองไม่เห็นว่าจะ
มีใครในโลกไหนๆ มาปราบวาทะของพระผู้มีพระภาคอรหันต
สัมมาสัมพุทธเจ้าได้ เอาสิ พ่อพราหมณ์ จะไปก็เอา ไปแล้วก็จะรู้
เอง”

ฝ่ายพราหมณ์ ทั้งโกรธอยู่นั้น ก็ไปเฝ้าพระพุทธรูป เมื่อนั่ง
เรียบร้อยแล้ว ก็ทูลถามเป็นคำร้องกรองว่า “ข้าตัวอะไรเสียได้ จึง
จะนอนเป็นสุข ฯลฯ”

พระพุทธรูปตรัสตอบว่า “ฆ่าความโกรธเสียได้ ก็จักนอน
เป็นสุข ฯลฯ” และทำให้พราหมณ์เลื่อมใสได้^๑

อีกเรื่องหนึ่ง พราหมณ์อีกคนหนึ่ง รู้ข่าวว่าพราหมณ์
ตระกูลเดียวกับตนออกบวชอยู่กับพระพุทธรูป ก็โกรธ จึงไปเฝ้า
พระพุทธรูป ไปถึงกับวิพากษ์พระองค์ด้วยคำหยาบคายต่างๆ พระ
พุทธรูปทรงปล่อยให้พราหมณ์นั้นวิพากษ์พระองค์เรื่อยไป จน
พราหมณ์หยุดไปเอง

^๑ ส.ส. ๑๕/๖๒๖-๖๓๐

เมื่อพราหมณ์บริภาษจนพอแก่ใจ หยุดแล้ว พระองค์จึงตรัสถามว่า “ขอถามหน่อยเถิดท่านพราหมณ์ พวกญาติมิตรแขกหรือทั้งหลายนะ มีมาหาท่านบ้างหรือเปล่า?”

พราหมณ์ทูลว่า “ก็มีเป็นครั้งคราว”

พระพุทธเจ้าตรัสถามว่า “แล้วท่านจัดอาหารของรับประทานมาให้เขาบ้างหรือเปล่า?”

พราหมณ์ทูลว่า “ก็จัดบ้าง”

พระพุทธเจ้าตรัสถามว่า “ก็ถ้าคนเหล่านั้นเขาไม่รับสิ่งของเหล่านั้นแล้ว ของจะเป็นของใคร?”

พราหมณ์กราบทูลว่า “ถ้าเขาไม่รับ มันก็เป็นของฉันเองนะซี”

พระพุทธเจ้าตรัสตอบ ความว่า “เอาละ เรื่องนี้ก็เหมือนกันที่ท่านมาด่าเรานะ เราไม่ขอรับคำด่าของท่านละ ขอให้เป็นของท่านเองก็แล้วกัน” จากนั้น จึงได้ทรงสนทนากับพราหมณ์ต่อไปจนพราหมณ์เลื่อมใสยอมเป็นสาวก^๑

อีกเรื่องหนึ่ง พระพุทธเจ้าเสด็จไปปิณฑบาทที่บ้านอุทัยพราหมณ์ วันแรกพราหมณ์เอาข้าวมาใส่บาตรถวายจนเต็ม วันที่สอง พระพุทธเจ้าเสด็จไปอีก พราหมณ์ก็ถวายอีก

วันที่สาม พระพุทธเจ้าเสด็จไปอีก พราหมณ์ก็ถวายอีก แต่คราวนี้ พอถวายแล้ว ก็กล่าวว่า “พระสมณโคดมองค์นี้ตั้งใจจึงมาบ่อยๆ”

^๑ ส.ส. ๑๕/๖๓๑-๖๓๔ (แปลตัดรวบรัดความ)

พระพุทธเจ้าได้ตรัสตอบร้อยกรองเป็นคาถาเล่นคำโดย
ปฏิภาณ เป็นทำนองเตือนพราหมณ์โดยนัยว่า ไฉนจะทอดยเสีย
การกระทำส่วนมากจะให้ได้ผลก็ต้องทำบ่อยๆ ดังนี้

“กลีกรก็หว่านพืชบ่อยๆ	ฝนก็ต้องตกบ่อยๆ
ชวานาก็ต้องไถนาบ่อยๆ	รัฐจึงมั่งมีธัญญาหารบ่อยๆ
คนมาขอบ่อยๆ	คนให้ให้ไปบ่อยๆ
คนให้ครั้นให้บ่อยๆ	ก็ได้พบสววรรค์บ่อยๆ
คนริตนมก็ย่อมริตบ่อยๆ	ลูกวัวก็หาแม่บ่อยๆ
ย่อมต้องเหนื่อยต้องดิ้นรนบ่อยๆ	(ส่วน) คนเขลาเข้าหากรรมบ่อยๆ
แล้วก็เกิดก็ตายบ่อยๆ	ต้องห้ามไปป่าช้าบ่อยๆ
มีปัญญาพบทางไม่เกิดบ่อย	จึงไม่ต้องเกิดบ่อยๆ
(หรือ : คนฉลาดถึงเกิดบ่อยๆ	ก็เพื่อพบทางไม่ต้องเกิดบ่อยๆ). ^๑

อีกเรื่องหนึ่งคล้ายๆ กันว่า พระพุทธเจ้าเสด็จไปในบริเวณที่
เขาเตรียมหว่านข้าวทำนา ขณะเขากำลังเลี้ยงดูกันอยู่ พระองค์ได้
เสด็จไปประทับยืนอยู่ด้านหนึ่ง พราหมณ์เจ้าของนาเห็น ก็คิดว่า
พระองค์มาขอขบิณฑบาต จึงกล่าวว่า

“ท่านสมณะ ข้าพเจ้าย่อมไถนา หว่านข้าว ครั้นแล้วจึงได้
บริโภค แม้ท่านก็จงไถนา จงหว่านข้าว แล้วจงบริโภคเอาเถิด”

พระพุทธเจ้าตรัสตอบว่า “ดูก่อนพราหมณ์ แม้เราก็กไถ ก็
หว่านเหมือนกัน เมื่อได้ไถหว่านแล้ว จึงได้บริโภค”

^๑ ส.ส. ๑๕/๖๗๗-๖๘๑ (คำบาลีบางคำในที่นี้ตีความอย่างอื่นได้ด้วย คำแปลในที่นี้ จึงไม่
อาจได้วรรคตรสบริบูรณ์)

พราหมณ์ทูลว่า “ท่านสมณะ ข้าพเจ้าไม่เห็นท่านมีแอก มีไถ มีผาล มีปฏึก หรือโคเลย ไฉนท่านจึงมากล่าวว่า ‘แม้เราก็ไถก็ หว่าน เสรีแล้วจึงได้บริโภคเหมือนกัน’” แล้วก็สนทนาเป็นกลอน สด ซึ่งพระพุทธเจ้าก็ได้ตรัสตอบเป็นคาถาเช่นกันว่า

“เรามีศรัทธาเป็นพืช ความเพียรเป็นฝน ปัญญา
เป็นแอกและไถ ฯลฯ เราไถนาอย่างนี้แล้ว ย่อมได้อมฤต
เป็นผล ทำนาอย่างนี้แล้ว ย่อมพ้นจากทุกข์ทั้งปวง”^๑

ขอจบเรื่องนี้ โดยนำเอาดำรัสของพระเจ้าปเสนทิโกศล มา
เป็นคำสรุป ดังนี้:-

“ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ อีกประการหนึ่ง หม่อม
ฉันได้เห็นกษัตริย์บัณฑิตบางพวก ผู้มีปัญหาสุขุม
สามารถปราบวาทะฝ่ายปรักษ์ได้ มีปัญญาเฉียบแหลม
ดูจะยิงชนทรายได้ ท่านเหล่านั้น เหมือนจะเที่ยวได้เอา
ปัญญาไปทำลายหลักทฤษฎีทั้งหลายของคนอื่นๆ

“พอได้ยินข่าวว่าพระสมณโคตมจักเสด็จมายัง
บ้านหรือนิคมโน้นๆ กษัตริย์เหล่านั้นก็พากันเตรียม
ปัญหาไว้ ด้วยตั้งใจว่า พวกเราจักพากันเข้าไปหาพระ
สมณโคตมแล้วถามปัญหา ถ้าพระสมณโคตมถูกพวก
เราถามไปอย่างนี้ ตอบแก้มาอย่างนี้ พวกเราจะปราบ
วาทะของพระองค์อย่างนี้ ถ้าพระสมณโคตมถูกพวกเรา

^๑ ส.ส. ๑๕/๖๗๑-๖๗๕; พ.ส. ๒๕/๒๔๗-๓๐๐

ถามอย่างนี้ ตอบแก้มาอย่างนี้ พวกเราก็จะปราบวาทะ
ของพระองค์เสียอย่างนี้

“ครั้นได้ทราบข่าวว่าพระสมณโคตมเสด็จมาถึง
บ้านหรือนิคมโน้นแล้ว ก็พากันไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคถึง
ที่ประทับ พระผู้มีพระภาคทรงชี้แจงให้กษัตริย์เหล่านั้น
เข้าใจชัด ให้เห็นตาม ให้แจ้งชัด ให้บันเทิง ด้วยธรรมมี-
กเถแล้ว กษัตริย์เหล่านั้นก็ได้ทูลถามปัญหาแก่พระผู้มี
พระภาค ที่ไหนเลยจะมาปราบวาทะพระองค์ได้เล่า ที่แท้
กลับพากันมาสมัครตัวเป็นสาวกของพระผู้มีพระภาค ข้า
แต่พระองค์ผู้เจริญ แม้ข้อนี้ ก็เป็นความเลื่อมใสอันเนื่อง
ด้วยธรรมของหม่อมฉัน ที่มีต่อพระผู้มีพระภาค

“ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ อีกประการหนึ่ง หม่อม
ฉันได้เห็นพราหมณ์บัณฑิต ฯลฯ คุฎหบดีบัณฑิต...สมณ
บัณฑิตบางพวก ผู้มีปัญญาสุขุม สามารถปราบวาทะ
ฝ่ายปรปักษ์ได้ มีปัญญาเฉียบแหลม คงจะยิงชนทราย
ได้ ท่านเหล่านั้น เหมือนจะเที่ยวได้เอาปัญญาไปทำลาย
หลักทฤษฎีทั้งหลายของคนอื่นๆ

“พอได้ยินข่าวว่า พระสมณโคตมจักเสด็จมายัง
บ้านหรือนิคมโน้นๆ สมณะเหล่านั้นก็จะพากันเตรียม
ปัญหาไว้...พากันไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคถึงที่ประทับ พระ
ผู้มีพระภาคทรงชี้แจงให้สมณะเหล่านั้นเข้าใจชัด ให้เห็น
ตาม ให้แจ้งชัด ให้บันเทิงด้วยธรรมมีกเถแล้ว สมณะ
เหล่านั้นก็ได้ทูลถามปัญหาแก่พระผู้มีพระภาค ที่ไหน

เลยจะปราบวาทะของพระองค์ได้เล่า ที่แท้ก็พากันทูลขอโอกาสกะพระผู้มีพระภาคเพื่อออกบวชเป็นบรรพชิต พระผู้มีพระภาคก็ทรงบรรพชาให้

“ครั้นได้บรรพชาแล้วเช่นนั้น ท่านก็ปลีกตัวออกไปอยู่สันต เป็นผู้ไม่ประมาท มีความเพียรมุ่งมั่นเด็ดเดี่ยว ไม่นานเลยก็รู้ยิ่งเห็นจริง กระทำสำเร็จซึ่งประโยชน์สูงสุด อันเป็นจุดหมายแห่งพรหมจรรย์ อันเป็นที่ปรารถนาของกุลบุตรผู้ออกบวชทั้งหลาย ด้วยตนเอง ในปัจจุบันชาตินี้เอง

“ท่านเหล่านั้นพากันกล่าวว่าดังนี้ ‘ท่านผู้เจริญทั้งหลาย พวกเราไม่พินาศแล้วสิหนอ แต่ก่อนนี้ พวกเราทั้งที่มีได้เป็นสมณะจริงเลย ก็บัญญัติว่าตนเป็นสมณะทั้งที่มีได้เป็นพราหมณ์จริงเลย ก็บัญญัติว่าตนเป็นพราหมณ์ ทั้งที่มีได้เป็นพระอรหันต์จริงเลย ก็บัญญัติว่าตนเป็นพระอรหันต์ บัดนี้พวกเราเป็นสมณะจริงแล้ว เป็นพราหมณ์จริงแล้ว เป็นพระอรหันต์จริงแล้ว’

“แม้ข้อนี้ก็มีความเลื่อมใสอันเนื่องด้วยธรรมของหม่อมฉัน ที่มีต่อพระผู้มีพระภาค...”^๑ฯ

^๑ ม.ม. ๑๓/๕๖๗-๘

“ภิกษุทั้งหลาย สิ่งทั้งปวงลุกเป็นไฟไปหมดแล้ว...
ลุกเป็นไฟเพราะอะไร...เพราะไฟราคะ ไฟโทสะ ไฟโมหะ...
เพราะชาติ ชรา มรณะ โสกะ ปริเทวะ ทุกข์ โทมนัส
อุปายาส...”

(วินย. ๔/๕๕/๖๒)

นิเทศอาทิตตปริยายสูตร*

ในการพิจารณาพระสูตรนี้ เพื่อทำความเข้าใจให้เป็นประโยชน์ในการสอน เห็นควรแยกพิจารณาเป็น ๒ ตอน คือ ว่าด้วยเนื้อเรื่องตอนหนึ่ง และคำอธิบายเชิงวิจารณ์ตอนหนึ่ง ดังนี้:-

ตอน ๑ เนื้อเรื่อง

ที่มา :

อาทิตตปริยายสูตร เป็นพระธรรมเทศนา ซึ่งพระพุทธเจ้าทรงแสดงหลังจากตรัสรู้แล้ว เป็นพระสูตรที่ ๓ ในพระไตรปิฎกบาลีมีที่มา ๒ แห่ง คือ:-

๑. พระวินัยปิฎก มหาวรรค มหาขันธกะ (วินย. ๔/๕๕/๖๒; ตรงกับฉบับภาษาไทย ๖/๕๕/๗๘)

๒. พระสุตตันตปิฎก สังยุตตนิกาย สฬายตนวรรค (ส.สพ. ๑๘/๓๑/๒๓; ตรงกับฉบับภาษาไทย ๒๗/๓๑/๒๔)

* บรรยายในการประชุมทางวิชาการเรื่อง ธรรมะที่อธิบายยาก ในหลักสูตรวิชาศีลธรรมชั้น มศ.ปลาย ณ ห้องศรีคุรุ กรมการศาสนา กระทรวงศึกษาธิการ วันที่ ๒๗ ตุลาคม ๒๕๑๓

ความย่อ:

เมื่อพระพุทธเจ้าตรัสรู้แล้ว ณ คงไม้โพธิ์ ใกล้ฝั่งแม่น้ำเนรัญชรา ตำบลอุรุเวลา ในแคว้นมคธ ในปีมีพระชนมายุได้ ๓๕ พรรษา พระองค์เสด็จประทับอยู่ ณ ตำบลนั้น เป็นเวลา ๗ สัปดาห์ จากนั้นจึงได้เสด็จไปยังป่าอิสิปตนมฤคทายวัน แขวงเมืองพาราณสี ในเขตแคว้นกาฬี ได้ทรงแสดงปฐมเทศนา ธรรมจักกัปปวัตตนสูตร โปรดภิกษุเบญจวัคคีย์บรรลอรหัตตผล

ระหว่างที่ประทับจำพรรษาแรกอยู่ ณ ป่าอิสิปตนะนี้ พระองค์ได้โปรดพระยสะ บิดา มารดา ภรรยาเก่า และสหายของพระยสะ ที่เป็นชาวเมืองพาราณสี ๔ คน ชาวชนบท ๕๐ คน ตามลำดับ จนมีภิกษุสาวกจำนวน ๖๐ รูป

จากนั้น ได้ทรงส่งพระสาวกทั้ง ๖๐ รูป ออกประกาศพระศาสนา ส่วนพระองค์เอง ได้เสด็จไปยังอุรุเวลาเสนานิคม ในระหว่างทางได้โปรดคณะสหายภิกษุวัคคีย์จำนวน ๓๐ รูป

ครั้นเสด็จถึงตำบลอุรุเวลาแล้ว ได้เสด็จไปยังอาศรมของท่านอุรุเวลกัสสป ซึ่งเป็นหัวหน้าชฎิลผู้บูชาไฟ จำนวน ๕๐๐ คน แล้วได้ทรงขอพักอาศัยอยู่ ณ ที่นั้น

ในคราวนั้น ได้ทรงโปรดอุรุเวลกัสสป ผู้ถือตนว่าเป็นพระอรหันต์ และเข้าใจว่าพระพุทธองค์ไม่ได้เป็นพระอรหันต์ โดยทรงแสดงปาฏิหาริย์ต่างๆ เป็นอันมาก จนในที่สุด อุรุเวลกัสสปชฎิลคลายทิฐิมานะ ยอมตนเป็นสาวก ละทิ้งการบูชาไฟของตน ขอบรรพชาอุปสมบท กับทั้งชฎิลผู้น้องชื่อนทีกัสสปะพร้อมด้วยบริวาร ๓๐๐ คน และคยากัสสปะ พร้อมด้วยบริวาร ๒๐๐ คน ก็ได้ทูลขอ

บรรพชาอุปสมบทด้วย

หลังจากนั้น พระพุทธเจ้าได้ทรงนำพระภิกษุสงฆ์คณะใหม่ ทั้งพันรูป เสด็จไปยังตำบลคยาสีสะ และ ณ ตำบลนี้ พระองค์ได้ ทรงแสดงอาทิตตปริยายสูตรแก่พระภิกษุปุราณขฏิ์ทั้ง ๑ พันรูป และด้วยพระสูตรนี้ พระภิกษุเหล่านั้นก็ได้บรรลุอรหัตตผล

ในเรื่องนี้ มีความที่ควรทราบเป็นพิเศษ ๒ อย่าง คือ การบูชาไฟ อันเป็นลัทธิที่นับถืออยู่เดิมของขฏิ์ อย่างหนึ่ง และใจความใน อาทิตตปริยายสูตร ที่ทำให้ขฏิ์ผู้ยอมละทิ้งลัทธิเดิมของตนมา สัมผัสเป็นสาวกของพระพุทธเจ้า ได้บรรลุอรหัตตผล อย่างหนึ่ง

การบูชาไฟ

การบูชาไฟ เป็นพิธีกรรมสำคัญ มีมาแต่โบราณ ซึ่งจะเห็นได้ ในลัทธิศาสนายุคแรกๆ ทั้งหลาย เช่น การบูชายัญของคนป่าในถิ่น ต่างๆ และในศาสนาโซโรอัสเตอร์ เป็นต้น

แม้ศาสนาพราหมณ์ ซึ่งเป็นศาสนาของชมพูทวีปสมัยที่พระ พุทธเจ้าเสด็จอุบัติขึ้น ก็ถือว่าการบูชาไฟ และการบูชายัญ เป็นพิธี กรรมที่สำคัญอย่างยิ่ง

ศาสนาพราหมณ์ถือว่า ประชาบดี เป็นเทพเจ้าผู้สร้างสัตว์ โลกทั้งหลาย แรกทีเดียวนั้น มีเทพประชาบดีอยู่แต่พระองค์เดียว พระองค์ได้ทรงพระดำริที่จะก่อกำเนิดสัตว์ทั้งหลาย จึงได้ทรง บำเพ็ญตบะ และได้ทรงประทานกำเนิดแก่เทพอัคนีออกจากพระ โอบธุขของพระองค์

เพราะเหตุที่เทพอัคนีเกิดจากพระโอบธุขของพระองค์ อัคนีจึง

เป็นเทพผู้เสวยอาหาร และเพราะเหตุที่เป็นเทพองค์แรกที่
 ประชาบดีทรงสร้างขึ้น จึงได้นามว่า อัคนี (อัคร → อัคริม = เกิด
 ก่อน มีก่อน → อัคนี)^๑

บทบัญญัติในศาสนาพราหมณ์กำหนดให้ศาสนิกชน โดยเฉพาะพราหมณ์ ต้องประกอบยัญพิธี และการเซ่นสรวงสังเวद्यอยู่
 เป็นประจำ โดยเฉพาะการบูชาไฟ คือ อัคคีหุตตะ ในภาษาบาลี
 หรืออัคนีหิตระ ในภาษาสันสกฤต จะต้องบูชาทุกวัน เมื่อเริ่มต้น
 หรือสิ้นสุดวันและคืนหนึ่งๆ และในวันเดือนเพ็ญเดือนดับ เป็นต้น^๒

ไฟ หรือ อัคนี มีบทบาทสำคัญยิ่งในยัญพิธีทั้งปวง ในพิธี
 กรรมต่างๆ เมื่อถึงตอนสำคัญทุกตอน จะต้องมีการถวายเครื่อง
 สังเวद्य หรือสวดอ้อนวอนแก่อัคนีเทพ เพราะถือว่าอัคนี เป็นทูตของ
 เทพทั้งหลาย หรือเป็นสื่อกลางนำประดาเครื่องเซ่นสรวงสังเวद्यขึ้น
 ไปถึงเทพทั้งหลาย

เมื่อใส่เครื่องสังเวद्यเข้าในไฟนั้น ถือว่าได้ใส่ลงในโอษฐ์ของ
 อัคนีเทพ เมื่อเปลวและควันไฟพุ่งขึ้น ก็หมายความว่าองค์อัคนี
 เทพ ทรงนำเอาเครื่องเซ่นสรวงสังเวद्यขึ้นไปบนสวรรค์ที่ตามนุษย์
 มองไม่เห็น

เมื่อขึ้นไปถึงสวรรค์แล้ว องค์อัคนีเทพก็ทรงป้อนเครื่องเซ่น
 สรวงสังเวद्यนั้นแก่ทวยเทพผู้เป็นภราดรทั้งหลาย ด้วยโอษฐ์ของ

^๑ ศตปถพราหมณะ, S.B.E. XLL.322

^๒ ดู มนุธรรมศาสตร์, S.B.E. XXV.132 เป็นต้น

พระองค์ ดุจดั่งแม่นกป้อนเหยื่อแก่ลูกนก ฉะนั้น^๑

ไฟมีบทบาทสำคัญอย่างนี้ จึงมีคำสรรเสริญไว้ในคัมภีร์
พราหมณ์ว่า

“อัคนิโหตร (การบูชาไฟ) เป็นประมุขแห่งยัญทั้ง
หลาย”^๒ และว่า

“การเข่นสรวง (แต่อัคนิ) เป็นกรรมประเสริฐสุดใน
บรรดาอัญทั้งหลาย”^๓

ผู้บูชาไฟย่อมได้ผลานิสงส์เป็นอันมาก เช่น จะสมบรูณ์ด้วย
โภคทรัพย์ ฝูงปศุสัตว์ และเพียบพร้อมด้วยบุตรหลาน เผ่าพันธุ์ จน
ถึงอย่างคัมภีร์พราหมณ์ว่า

“ผู้ใดบูชาอัคนิโหตร ด้วยความเข้าใจความหมาย
โดยถ่องแท้ บาปทั้งปวงของผู้นั้นย่อมถูกเผาผลาญหมด
ไป”^๔

ขวิฏทั้งพันรูป มีอูรเวลกัศสปเป็นหัวหน้า ซึ่งเป็นผู้ถือลัทธิ
บูชาไฟ ก็คงมุ่งหวังผลเหล่านี้ ดังนั้น หลังจากที่ท่านมาบวชเป็น
พระภิกษุในพระพุทธศาสนาแล้ว เมื่อพระพุทธเจ้าตรัสถามในที่
ประชุม อันมีพระเจ้าพิมพิสารเป็นประมุข ในเขตพระนครราชคฤห์
ว่า

^๑ ดู Heinrich Zimmer, *Philosophies of India*, Meridian Books, New York, 1956, p. 71 เป็นต้น

^๒ ศตปถพราหมณะ, S.B.E. XLIV.502

^๓ ภาควัทคีตา, S.B.E. VIII.353

^๔ ฉานโศกยอุปนิษิต, S.B.E. I.91

“ท่านผู้อยู่ในอุรุเวศมานาน เคยเป็นอาจารย์สั่งสอนหมู่ชฎิลผู้เฒ่าเพราะกำลังพรต ท่านเห็นเหตุอันใด จึงตะลึงไฟที่เคยบูชาเสียเล่า”

ท่านจึงตอบว่า

“ยัญทั้งหลายย่อมกล่าวขวัญ ให้ฝนไผ่ถึงแต่เรื่อง รูป รส เสียง กามสุข และอิสตรีทั้งหลาย ข้าพเจ้าได้ทราบแล้วว่า สิ่งเหล่านี้เป็นมลทินในอุปัชฌาย์ทั้งหลาย จึงมิได้ตั้งใจในการเช่นสรงบูชา”^๑

ใจความของพระสูตร

ความในพระสูตรนี้ อาจสรุปได้เป็น ๔ ตอน ดังนี้:-

๑. สภาพที่เป็นปัญหา พระพุทธองค์ทรงเริ่มพระสูตรด้วยพระดำรัสว่า “สพฺพํ ภิกฺขเว อาทิตฺตํ” แปลว่า “ภิกษุทั้งหลาย สิ่งทั้งปวง ลุกเป็นไฟหมดแล้ว”

จากนั้น ตรัสขยายความต่อไปว่า สิ่งทั้งปวงที่ว่าลุกเป็นไฟไปหมดแล้วนั้น คืออะไรบ้าง ซึ่งเมื่อสรุปแล้ว สิ่งที่พระองค์ตรัสว่าลุกเป็นไฟ มีดังต่อไปนี้:-

- ๑) จักขุ รูป จักขุวิญญาณ จักขุสัมผัส จักขุสัมผัสสชาเวทนา
- ๒) โสตะ (หู) เสียง โสทวิญาณ โสตสัมผัส โสตสัมผัสสชาเวทนา

^๑ วินย. ๔/๕๗/๖๖

- ๓) ฆานะ (จุมุก) กลิ่น ฆานวิญญาน ฆานสัมผัส ฆานสัมผัสสชาเวทนา
- ๔) ชิวหา (ลิ้น) รส ชิวหาวิญญาน ชิวหาสัมผัส ชิวหาสัมผัสสชาเวทนา
- ๕) กาย โผฏฐัพพะ กายวิญญาน กายสัมผัส กายสัมผัสสชาเวทนา
- ๖) มนะ (ใจ) ธรรมะ (ความคิดคำนึงต่างๆ) มโนวิญญาน มโนสัมผัส มโนสัมผัสสชาเวทนา^๑

พูดให้สั้นลงไปอีกก็ว่า อายตนะทั้งหลาย คือ ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ, รูป รส กลิ่น เสียง โผฏฐัพพะ ธรรมารมณ์ ตลอดจนการรับรู้ ความเกี่ยวข้อง และความรู้สึกทั้งหลายที่เกิดจากอายตนะเหล่านั้น ได้ถูกไฟไหม้หมดแล้ว หรือพูดอีกนัยหนึ่งว่า กระบวนการรับรู้ และความคิดคำนึงทั้งหมดนั่นเอง ถูกไฟลามติดไปทั่วแล้ว

๒. สาเหตุ เมื่อกำหนดตัวปัญหาได้ และเข้าใจสภาพของปัญหาแล้ว ก็ค้นหาสาเหตุให้เกิดไฟหรือตัวไฟที่เผาผลาญนั้นต่อไป ได้ความว่า สิ่งทีกล่าวนั้น ลูกไหม้ด้วยไฟกิเลส ๓ อย่าง คือ:-

- ๑) ราคะ ความอยากได้ ความใคร่ ความติดใจ ความกำหนัดยินดี

^๑ คำที่อาจเข้าใจความหมายไม่ชัดเจนคือ วิญญาน หมายถึงความรู้หรืออารมณ์ที่ผ่านเข้ามาทางประสาททั้ง ๕ หรือที่เกิดขึ้นในใจ เช่น จักขุวิญญาน = การเห็น โสตวิญญาน = การได้ยิน เป็นต้น; สัมผัส หมายถึงการมาบรรจบกันของอายตนะและวิญญาน เช่น จักขุสัมผัส = การบรรจบกันของตา รูป และจักขุวิญญาน; เวทนา หมายถึงความรู้สึก สุข ทุกข์ หรืออื่นๆ ที่เกิดจากสัมผัสนั้นๆ

๒) โทสะ ความโกรธ ความขี้ดใจ ความเดือดแค้นชิงชังไม่พอใจต่างๆ

๓) โมหะ ความหลง ความไม่รู้ ไม่เข้าใจสภาพของสิ่งทั้งหลายตามความเป็นจริง

และยังถูกเผาผลาญด้วยไฟความทุกข์อีกมากมายหลายอย่าง เช่น ความเกิด ความแก่ ความเจ็บ ความตาย ความโศกเศร้า ความคร่ำครวญรำไร ความทุกข์ทรมาน และความคับแค้นใจต่างๆ

๓. **ข้อปฏิบัติเพื่อแก้ไข** พระพุทธองค์ตรัสต่อไปอีกว่า อริยสาวกผู้ได้เรียนรู้แล้ว เมื่อเห็นอยู่อย่างนี้ ย่อมหน่ายในอายตนะภายใน ภายนอก ตลอดจนถึงเวทนาทั้งหมดเหล่านั้น เมื่อหน่ายก็ย่อมไม่ยึดติด

๔. **ผล** เมื่อไม่ยึดติด ก็หลุดพ้น เมื่อหลุดพ้น ก็เกิดญาณหยั่งรู้ว่าหลุดพ้นแล้ว เป็นอันสิ้นชาติภพ อยู่จบพรหมจรรย์ ทำสิ่งที่จะต้องทำเสร็จสิ้นแล้ว สิ่งที่จะต้องทำเพื่อเป็นอย่างนี้ ไม่มีเหลืออีกเลย.

ตอน ๒ คำอธิบายเชิงวิจารณ์

ในการอธิบายเพิ่มเติมและวิจารณ์ความในพระสูตรนี้ เห็นควรพิจารณาเป็น ๒ แ่ง คือ ในแง่วิธีสอน อย่างหนึ่ง และในแง่สาระสำคัญ หรือหลักธรรม อย่างหนึ่ง

ในแง่วิธีสอน

พระธรรมเทศนาอาทิตตปริยายสูตร ที่ทรงแสดงแก่ชฎิล มีข้อควรสังเกตในแง่การสอน ที่เป็นข้อสำคัญ ๒ อย่าง คือ:-

๑. ทรงสอนให้ตรงกับความถนัดและความสนใจของชฎิล พระธรรมเทศนาของพระพุทธเจ้า ไม่ว่าจะทรงแสดงที่ใดและแก่ใคร ย่อมมีจุดหมายเป็นแนวเดียวกัน คือ มุ่งให้เกิดความรู้ความเข้าใจในสภาวะของสิ่งทั้งหลายตามความเป็นจริง แล้วให้มีทัศนคติและปฏิบัติต่อสิ่งเหล่านั้นอย่างถูกต้อง ในทางที่เป็นประโยชน์ทั้งแก่ตนและบุคคลอื่น แต่เนื้อเรื่องและวิธีการสอน ย่อมยกเยื้องต่างกันไป ตามอุปนิสัย ความถนัด และความสนใจของผู้ฟัง สุดแต่เรื่องใด วิธีใด จะช่วยให้เขาเข้าใจธรรมได้ดี

ในกรณีของอาทิตตปริยายสูตรนี้ก็เช่นเดียวกัน ชฎิลทั้งหลายเป็นผู้บูชาไฟ มีชีวิตเกี่ยวข้องกับไฟมาโดยตลอด ประสบการณ์และความคิดคำนึงต่างๆ ก็พัวพันอยู่กับเรื่องไฟบูชาญ แม้เมื่อเลิกบูชาไฟแล้ว เรื่องพิธีกรรม กิจวัตร ที่เกี่ยวกับไฟ ก็ยังคงเต็มอยู่ในความทรงจำ เมื่อพระพุทธเจ้าตรัสเรื่องเกี่ยวกับไฟ เกี่ยวกับการลุกไหม้เผาผลาญ ก็เป็นที่สนใจ และชักจูงใจของชฎิลให้เพลินคิดเห็นไปตามกระแสพระธรรมเทศนาได้ง่าย

ยิ่งกว่านั้น ยังได้ทรงเร้าความสนใจให้มากขึ้น โดยมีได้ตรัสเรื่องกองไฟบูชาญัตติที่ขลุ่ยจําเจออยู่และเปื้อนนายทิ้งมาแล้ว แต่ทรงกระตุกความรู้สึกเหมือนให้สะดุ้งขึ้นว่า

- ไฟนั้นมีได้ลูกไหม้อยู่นอกกายไกลตัวเลย แต่ไฟนั้นลูกไหม้เต็มอยู่ภายในตัวทั่วกายไปหมดแล้ว
- เป็นไฟที่ลูกลามไหม้อยู่ตลอดเวลา รุนแรงกว่าไฟภายนอก ควรหันมาสนใจไฟนี้มากกว่า และ
- แทนที่จะให้บำรุงบำเรอ ให้เต็มเชื้อ กลับตรัสให้ไม่มีเชื้อ ไยยินดี เป็นทำนองให้ดับเสียด้วยซ้ำ

โดยนัยนี้ ฟังตระหนักรู้ว่า การทรงแสดงเรื่องไฟ เรื่องการลูกไหม้ เรื่อง อาทิตต หรือ อาทิตยฺ นี้ เป็นวิธีการยกเยื้องพระธรรมเทศนาให้ตรงกับอุปนิสัย ตรงกับความประพฤติกิเลสที่สั่งสมผูกอบรมมา เพื่อผลในด้านความสนใจ และความรู้ความเข้าใจง่ายเป็นสำคัญ

ส่วนสาระสำคัญก็คงมุ่งที่จะให้รู้ให้เข้าใจเรื่องของชีวิตนี้แล้วให้มีทัศนคติและปฏิบัติต่อมันอย่างถูกต้อง เช่นเดียวกันกับพระธรรมเทศนาเรื่องอื่นๆ

ในข้อนี้ หากเทียบกับการทรงแสดงธัมมจักกัปปวัตตนสูตรและอัมมสุตตด้วย ก็จะเข้าใจชัดยิ่งขึ้น

ธรรมจักรนั้น พระพุทธองค์ทรงแสดงแก่พระภิกษุเบญจวัคคีย์ พระภิกษุเบญจวัคคีย์นั้น แต่เดิมมีใจยึดมั่นอยู่กับการบำเพ็ญทุกริกิริยาว่าคนจะบรรลุธรรมได้ต้องทรมานกายอย่างรุนแรง ยิ่งทำได้ยิ่งยวดเท่าใด ก็ยิ่งน่าเลื่อมใสสำหรับตนมากเท่านั้น

และรังเกียจความเป็นอยู่อย่างสะดวกสบายว่าเป็นสิ่งเสียหาย
ลามก ที่ละทิ้งพระพุทเจ้าเมื่อคราวทูลกรทริยา ก็เพราะได้เห็นพระ
องค์เล็กทรมาณพระกาย เมื่อพระพุทเจ้าทรงแสดงธรรมจักร จึง
ทรงเริ่มต้นด้วยเรื่อง ที่สุดสองอย่าง และมีขณินาปฏิปทา เป็นการ
กระทบตรงความในใจของท่านเหล่านั้น

ส่วนในอรรถสูตร^๑ ผู้อ่านจะได้พบข้อความที่เกือบจะตรง
ข้ามกับอาทิตตปริยายสูตรทีเดียว คือ เริ่มต้นว่า:- “สพฺพํ ภิกฺขเว
อนุภฺวตี” แปลว่า ภิกษุทั้งหลาย ทุกสิ่งทุกอย่างมีดมิดไปหมดแล้ว
แล้วตรัสต่อไปว่า อะไรคือทุกสิ่งที่มีดมิด ก็ได้คำตอบว่า จักขุ รูป
ขลฯ อย่างเดียวกับในอาทิตตปริยายสูตรนั่นเอง ที่มีดมิดไปหมด
แล้ว ดังนั้นเป็นต้น เป็นการยกเยื้องพระธรรมเทศนา ชักนำความ
สนใจและจูงเข้าสู่ธรรมอีกแบบหนึ่ง.

๒. ทรงสอนให้ตรงกับระดับสติปัญญา และระดับชีวิตของขณิน
ข้อสำคัญอย่างหนึ่ง ที่พระพุทเจ้าทรงคำนึงถึงในการทรงสอน
คือ ความยิ่ง และหย่อน แห่งอินทรีย์ของผู้ฟัง ทรงพิจารณาว่า ผู้ฟัง
มีสติปัญญาอยู่ในระดับใด ได้รับการศึกษาอบรมมาในทางใดมาก
น้อยเพียงไหน ดำรงชีวิตอยู่อย่างไร จะต้องแสดงเรื่องอะไรเขาจึง
จะรู้เข้าใจ สามารถนำไปใช้เป็นคุณประโยชน์แก่ชีวิตของเขาได้

ดังนั้น เรื่องราวที่คล้ายคลึงกัน แต่แสดงแก่ต่างคน นอกจาก
ต่างวิธีสอนแล้ว เนื้อหาสาระก็ต่างชั้นต่างระดับกันด้วย

^๑ ส.สพ. ๑๘/๓๒/๒๕

ในกรณีของ*อาทิตตปริยายสูตร* ชฎิลทั้งหลายเป็นนักบวช
สละโลกียวิสัยออกมาแล้ว มุ่งหน้าประพฤติปฏิบัติเพื่อเข้าถึงจุด
หมายสูงสุดของศาสนาอย่างเดียว และเป็นผู้ได้ศึกษาอบรมทาง
ศาสนามาอย่างดี เป็นที่เคารพนับถือของประชาชนทั้งหลาย เรียก
ได้ว่าเป็นปัญญาชนระดับสูงสุดในสมัยนั้น และในเวลาที่ยังพระ
สูตรนี้ ก็ได้อุปสมบทเป็นพระภิกษุในพุทธศาสนาแล้วด้วย เมื่อพระ
พุทธเจ้าทรงแสดงธรรมจึงทรงชี้แจงหลักธรรมที่ลึกซึ้ง ที่ต้อง
พิจารณาด้วยสติปัญญาอันละเอียดอ่อน อาศัยพื้นฐานการศึกษา
อบรมมาพอสมควร เหมาะสำหรับผู้ดำรงชีวิตเป็นบรรพชิต และให้
เกิดความรู้ความเข้าใจถึงขั้นกำจัดกิเลสอาสวะได้ทั้งหมด

เรื่องนี้ จะเห็นได้ชัดเจนยิ่งขึ้น ถ้าได้เทียบกับพระธรรม
เทศนาเกี่ยวกับเรื่องไฟที่ได้ทรงแสดงแก่คนอื่น ๆ เช่น *อัคคิสสูตร*^๑ ที่
ทรงแสดงแก่อุคคตสรีรพราหมณ์ เป็นต้น

ในกรณีของ*อัคคิสสูตร* อุคคตสรีรพราหมณ์ เป็นพราหมณ์
ครองเรือน คราวหนึ่ง พราหมณ์ผู้นี้เตรียมพิธีบูชาขัณฑ์ ได้สั่งให้
จัดโคผู้ ลูกโคผู้ ลูกโคเมีย แพะ และแกะ อย่างละ ๕๐๐ ตัวมาผูก
ไว้กับเสาหลักบูชาขัณฑ์ เตรียมพร้อมที่จะบูชาขัณฑ์

พราหมณ์รู้สึกลี้ภัยในบุญกุศลที่ตนจะได้จากการบูชาขัณฑ์
ตามแบบของพราหมณ์ จึงได้เข้าไปเฝ้าพระพุทธเจ้า ทูลว่า ตามที่
เขาได้เรียนรู้อย่าง การก่อกองไฟบูชาขัณฑ์ และการปักเสาหลักบูชา มี
ผลมีอานิสงส์มาก และทูลขอความเห็นจากพระพุทธองค์ในเรื่องนี้

^๑ อภ.สตุตทก. ๒๓/๔๔

พระธรรมเทศนาที่พระพุทธเจ้าทรงแสดงครั้งนี้ เป็นเรื่องเกี่ยวกับไฟเหมือนกัน แต่มีเนื้อหาและระดับคำสอนต่างออกไปอีกอย่างหนึ่งคือ ในอัครศิสูตรนั้น ทรงแสดงหลักธรรมสำหรับการครองชีวิตของคนทั่วไปที่ยังครองเรือนอยู่ เพราะพราหมณ์ผู้ทูลถามยังเป็นคฤหัสถ์ครองชีวิตอยู่ในโลกียวิสัย

ในพระสูตรนี้ พระพุทธเจ้าทรงแสดงไฟ ๗ อย่าง^๑ ที่ควรได้รับการปฏิบัติเอาใจใส่ต่างๆ กัน โดยยึดเอาความรู้สึกและถ้อยคำต่างๆ ของพราหมณ์มาทรงแสดงในแนวใหม่ ไฟ ๗ อย่างนั้น แบ่งเป็น ๓ ประเภท ดังนี้:-

๑. ไฟที่ควรดับ หรือควรหลีกเลี่ยง ๓ อย่าง คือ

๑) ไฟราคะ

๒) ไฟโทสะ

๓) ไฟโมหะ

เหตุที่ควรดับควรเว้น เพราะคนถูกราคะ โทสะ โมหะ ครอบงำย่ำยีจิตใจแล้ว ย่อมประพฤตินุจริตทั้งทางกาย ทางวาจา และทางใจได้ เมื่อประพฤตินุจริตแล้วก็เป็นเหตุให้ได้รับความทุกข์ ไปเกิดในอบายทุกคติ

พึงสังเกตว่า ในอาทิตตปริยายสูตร ก็มีไฟ ๓ อย่างนี้เหมือนกัน แต่ในอัครศิสูตร พระพุทธเจ้าทรงแสดงในแบบง่ายๆ เท่าที่เกี่ยวกับความประพฤติของคนในโลกทั่วไป มิให้ประพฤติกการนุจริต

^๑ ตามหลักศาสนาพราหมณ์ว่า อัคนีเทพ มีลี้ ๗ แฉก

เท่านั้น ส่วนในอาทิตตปริยายสูตร ทรงแสดงในแง่ที่ต้องพิจารณา
ลึกซึ้ง ซึ่งเหมาะแก่การศึกษาของนักปรัชญาและนักจิตวิทยา

๒. ไฟที่ควรบำรุง ๓ อย่าง สำหรับไฟหมวดนี้ พระพุทธเจ้าทรง
นำเอาชื่อไฟศักดิ์สิทธิ์ที่มีอยู่เดิมในศาสนาพราหมณ์ มาทรงใช้ใน
ความหมายใหม่ และเรียงลำดับใหม่ (ต่างแต่ของพราหมณ์เป็น
ภาษาสันสกฤต ของพุทธเป็นภาษาบาลีเท่านั้น) ซึ่งเท่ากับเป็นการ
ล้มเลิกคำสอนเดิมของศาสนาพราหมณ์ และทรงประทานคำสอน
ใหม่ไปด้วยพร้อมกัน จะให้ไว้ทั้งความหมายเดิมของพราหมณ์
และความหมายใหม่ของพุทธศาสนาเพื่อเทียบกัน ดังนี้:-

- ๑) **คารหปัตย์คนี** (ไฟเจ้าบ้าน) คือไฟที่เจ้าบ้านรับสืบทอด
ต่อจากบิดาของตน และส่งทอดต่อไปยังบุตรหลาน ไฟ
นี้เจ้าบ้านต้องบำรุงไว้ให้ติดไม่ขาดสาย และสั่งเวยเป็น
ประจำ เมื่อจะประกอบพิธีบูชาัยญ ก็จุดไฟบูชาัยญไป
จากไฟนี้; พระพุทธเจ้าทรงประทานความหมายใหม่ใน
ชื่อภาษาบาลีและจัดเป็นลำดับที่สองว่า
- ๒) **กหปัตถลิ** (ไฟเจ้าบ้าน) หมายถึง บุตร ภรรยา คนรับใช้
และคนงาน
- ๓) **อาหวนีัยคนี** (ไฟอันควรแก่ของเช่นสรวง) คือ ไฟสำหรับ
รับเครื่องสั่งเวยในัยญพิธี ซึ่งจุดต่อออกมาจากคารห-
ปัตย์คนี เมื่อจะประกอบพิธีบูชาัยญ และตั้งไว้ทางขวา
ของคารหปัตย์คนี; พระพุทธเจ้าทรงประทานความ
หมายใหม่ในภาษาบาลี และจัดเป็นลำดับที่ ๑ ว่า

- ๑) อาหุไนยัคคิ (ไฟอันควรแก่ของค่านับ) หมายถึงมารดาบิดา
- ๓) ทักขินาคินี (ไฟด้านใต้) คือ ไฟที่จุดต่อจากคารหัตถ์ยัคคินี และจัดตั้งไว้ทางทิศใต้ของแท่นบูชาัญญ ใช้สำหรับรับเครื่องสังเวทย์ที่อุทิศให้แก่ผีปีศาจและบุรพบิดา ในยัญพิธี; พระพุทธเจ้าทรงประทานความหมายใหม่ในภาษาบาลีว่า
- ๓) ทักขิณียัคคิ (ไฟที่ควรแก่ทักขินา) หมายถึง สมณพราหมณ์ ผู้ประพฤติดีประพฤติชอบ

ไฟ ๓ อย่างนี้ พระพุทธเจ้าตรัสว่า ควรสักการะ เคารพ นับถือ บูชา จัดการบำรุงให้เป็นสุขด้วยดี

ข้อสังเกตสำหรับไฟหมวดที่สองนี้ คือ พระพุทธเจ้าทรงสอนให้เลิกการเช่นสรวงบูชาัญญ อันเหลวไหลเสีย หันมาเอาใจใส่กับพันธะทางสังคม ให้ปฏิบัติหน้าที่ดูแลทำนุบำรุงบุคคลที่เกี่ยวข้องกับตนให้ดี เพราะบุคคลเหล่านี้ก็เทียบได้กับไฟ ซึ่งต้องคอยเอาใจใส่เติมเชื้อ บำรุงให้ดี จึงจะเกิดคุณประโยชน์ดังาม แต่หากปฏิบัติไม่ดี ก็ให้โทษ เป็นไฟเผาผลาญได้มากเช่นเดียวกัน

๓. ไฟที่ควรจุดควรดับควรระวังตามสมควร ๓ ได้แก่ กัมมจักริ (ไฟเกิดแต่ไม้ หรือไฟที่ก่อขึ้นจากเชื้อสำหรับใช้หุงต้ม เป็นต้น) ไฟอย่างนี้ควรก่อขึ้น ก่อแล้วควรเอาใจใส่ระมัดระวัง เสร็จแล้วควรดับแล้วควรเก็บไว้ตามกาละที่สมควร

จะเห็นได้ว่า ใน*อัครศิสูตร*นี้ พระพุทธเจ้าทรงสอนเรื่องไฟในแง่คำแนะนำสั่งสอนสำหรับผู้ครองชีวิตมีเหย้ามีเรือนอยู่ในฆราวาสวิสัย

ในกรณีอื่นอีก เมื่อตรัสถึงการบูชาไฟ พระพุทธเจ้าตรัสสอนคติที่ควรยึดถือปฏิบัติสำหรับสังคมทั่วไปว่า:-

“ถึงหากบุคคลผู้ใดจะไปบูชาไฟอยู่ในป่าเป็นเวลาตั้งร้อยปี การบูชาคนที่ฝึกอบรมตนแล้วชั่วขณะเดียว ก็ยังประเสริฐกว่าการบูชาไฟนั้น การบูชาไฟตั้งร้อยปีจะมีประโยชน์อะไร”^๑

ข้อนี้ หมายความว่า พระพุทธองค์ทรงแนะนำให้สังคมหันมาช่วยกันยกย่องให้เกียรติคนดี เพราะเป็นสิ่งที่ให้คุณประโยชน์รักษาคุณธรรมของสังคมไว้ ดีกว่าจะมัวไปหลงใหลในการเซ่นสรวงสังเวย อันเป็นเรื่องไร้เหตุผล อันเป็นการกระทำที่มุ่งผลประโยชน์ส่วนตัวเป็นสำคัญ ทั้งยังเป็นทางให้เกิดความเสื่อมเสียขึ้นในสังคมได้ ในเมื่อผู้คนมุ่งประโยชน์ส่วนตน คอยพะเน้าพะนอเอาใจเทวดาที่ชอบเครื่องเซ่น เป็นเหตุให้มีแต่เทวดาประเภทนี้มากอยคุ่มครองและแสดงอิทธิพลในหมู่มนุษย์

เมื่อมนุษย์คบหาให้กำลังแก่เทวดาประเภทนักเลง ประเภทชอบลาภสักการะ ก็เป็นธรรมดาอยู่เอง ที่เทวดาผู้ตั้งอยู่ในคุณธรรม ผู้ให้ความคุ้มครองโดยธรรมโดยสงบย่อมจะเสื่อมถอยกำลัง

^๑ พ.ธ. ๒๕/๑๘/๒๙

และปลีกตนหลบหนีออกไปอยู่โดยสงบ ไม่เป็นที่ปรากฏ ซึ่งเป็นเรื่องธรรมดาในสังคมมนุษย์ มองเห็นได้ไม่ยาก

เมื่อเข้าใจวิธีสอนธรรมของพระพุทธเจ้า ที่แตกต่างกันได้แม้ในเรื่องคล้ายกัน โดยสัมพันธ์กับสติปัญญาและการดำรงชีวิตของผู้ฟังเช่นนี้แล้ว จะได้ข้อเตือนใจว่า ในขณะที่อ่านหรือกล่าวถึงอาทิตตปริยายสูตร จะต้องรำลึกถึงเหตุผลในแง่การสอนให้เหมาะสมกับระดับสติปัญญาและการศึกษาอบรมไว้ด้วย และจะต้องตระหนักในใจเสมอว่า ตนกำลังอ่านหรือกล่าวถึงหลักธรรมที่โดยปกติเป็นข้อสำหรับถกเถียงและพิจารณาศึกษา ของนักปราชญ์และนักจิตวิทยาทั้งหลาย

นอกจากนี้ เมื่อว่าตามเป็นจริง ในปัจจุบันนี้ นักปราชญ์และนักจิตวิทยาทั้งหลาย ก็กำลังศึกษาค้นคว้าถกเถียงวุ่นวายอยู่กับเรื่องเหล่านี้เอง หาพ้นไปได้ไม่.

ในแง่สาระสำคัญหรือหลักธรรม

หลักธรรมที่เป็นสาระสำคัญของพระสูตรนี้ เป็นเรื่องละเอียดลึกซึ้ง และกว้างขวางอย่างยิ่ง ในการอธิบาย จะรวบรัดสรุปให้เหลือเล็กน้อยเป็นข้อสั้นๆ ก็ได้ หรือจะอธิบายให้เชื่อมโยงสัมพันธ์กับเรื่องอื่นๆ พิสดารออกไป อย่างที่แทบจะกล่าวได้ว่า ไม่มีที่สิ้นสุด ก็ได้ สุดแต่จะใช้กลวิธียกย่องอธิบายอย่างไร

ในที่นี้จะพยายามอธิบายสักแนวหนึ่ง โดยสัมพันธ์กับใจความที่ได้สรุปไว้ข้างต้น

๑. **สภาพที่เป็นปัญหา** สิ่งที่เป็นตัวการ หรือเป็นทุกสิ่งทุกอย่างในพระสูตรนี้ ได้แก่ อายตนะภายใน อายตนะภายนอก วิญญาณ

ผัสสะ และเวทนาทั้งหลาย ที่เกิดสืบเนื่องมาจากผัสสะเหล่านั้น สิ่งเหล่านี้ก็คือกระบวนการรับรู้และการคิดคำนึงทั้งหมดของบุคคล

ชีวิตทั้งหมดเท่าที่บุคคลรู้สึกก็ดี โลกทั้งโลกเท่าที่ปรากฏแก่บุคคลก็ดี ความรู้ความเข้าใจทุกอย่างที่เกิดขึ้นแก่บุคคลโดยปกติก็ดี ย่อมอยู่ในขอบเขตของกระบวนการรับรู้และการคิดคำนึงนี้ เมื่อกล่าวในแง่หนึ่ง สิ่งเหล่านี้จึงเป็นทุกสิ่งทุกอย่างสำหรับบุคคล

ข้อที่ว่า ถูกไฟลามติดลูกไหม้อยู่ ย่อมหมายความว่า สิ่งเหล่านี้หรือกระบวนการนี้ ตกอยู่ในภาวะรุ่มร้อน ดันรนกระวนกระวาย มิได้ปฏิบัติหน้าที่ไปโดยปกติตามสภาพของมัน เพราะมีไฟราคะ โทสะ โมหะ เป็นต้น ที่จะกล่าวในตอนสาเหตุ มาเผาลนให้พว่ลน ให้กระสับกระส่าย ให้พว่ลนให้สับสน จนปรากฏอาการออกมาเป็นปัญหาต่างๆ ทั้งหยาบทั้งละเอียด ทั้งเบาทั้งรุนแรง ทั้งที่เป็นเรื่องส่วนตัว และปัญหาร่วมกันของสังคม

พูดในมุ่กลับว่า ปัญหาต่างๆ ทั้งมวลของมนุษย์ ทั้งส่วนบุคคลและสังคม สืบสาวต้นตอลงไปได้ถึงการที่ถูกไฟเหล่านี้เผาผลนอยู่ กล่าวโดยรวบรัดว่า:-

ก. ในแง่บุคคล ในขั้นรุนแรง คนถูกราคะ โทสะ โมหะ เข้าเผดเผา กลุ้มรุม ผลักดัน จึงกระทำการทุจริต หรือแม้กรรมชั่วร้ายแรงต่างๆ ที่โดยปกติกระทำไม่ได้ และทำให้เกิดความทุกข์ความเดือดร้อนต่างๆ แก่ตนเองติดตามมา และเกี่ยวพันถึงสังคมในข้อต่อไป

ในขั้นละเอียดอ่อน แม้โดยปกติมนุษย์ปุ่ชุนยอมถูกไฟเหล่านี้ บังคับบัญชาการกระทำ คำพูด ความคิด ตลอดจนทัศนคติต่างๆ

อยู่แล้ว ที่เห็นได้ง่ายๆ คือ ปกติคนมีความอยากได้ ก็ถูกความอยากได้ดึงไป หรือถ้าพูดให้เป็นไฟก็คือเผาให้ทนอยู่ไม่ได้ เทียบวิ่งพลาญทะยานหาสิ่งที่ต้องการ เมื่อยังไม่ได้ หรือไม่ได้ หรือได้ไม่เท่าที่หวัง ก็เกิดความขุ่นมัวอึดอัด หรือขัดใจ เป็นทุกข์ ได้สมหวังแล้วก็ปรารถนาต่อๆ ไป ยิ่งๆ ขึ้นไป

ถ้าเป็นไปในกระบวนการนี้โดยไม่มีการควบคุมหรือรู้เท่าทัน คือปล่อยสุดแต่มันจะเป็นไป ก็คือการมีชีวิตอยู่อย่างคลุ้มคลั่ง กระหายและทรมานทรมาย อย่างถูกไฟลวกไหม้เผาจนอยู่ตลอดเวลา นั่นเอง

อีกอย่างหนึ่ง คนถูกไฟเหล่านี้เผาจน ถูกควันไฟรมให้มัว ย่อมไม่รู้ไม่เข้าใจ ไม่ใช่ ไม่ปฏิบัติต่อสิ่งทั้งหลายอย่างถูกต้อง ไม่สามารถใช้ประโยชน์จากสิ่งทั้งหลายให้ถูกทาง หรือให้เท่าค่าของมันได้

ยกตัวอย่างในชั้นหยาบๆ ที่เห็นได้ง่ายๆ เช่น แก้อื้อมีไว้สำหรับนั่ง เกิดความโกรธขึ้น กลับเอามาใช้ทำร้ายกัน; เห็นของสวยงาม หรือของมีราคาที่เขานำมาเสนอขาย อยากได้ ความอยากได้รุนแรงทำให้ไม่ได้พิจารณา ถูกเขาหลอกลวงเอาได้ง่าย; บางทีขัดใจอะไรตอนเข้านิตเดียว ไม่รู้จักพิจารณาปลงใจ อารมณ์เสียไปทั้งวัน; บางทีพบคนที่ไม่เคยรู้จักมาก่อน เขาแสดงอะไรผิดพลาดนิดเดียว เกิดทัศนคติผิดพลาด มองเขาไปในทางไม่ดีตลอด ไม่ได้พิจารณาให้ลึกซึ้ง; หรือมีความลุ่มหลง ยามมีไว้ใช้รักษาโรค กลับนำมาพลาชีวิตตนเองเสีย ดังนั้นเป็นต้น

ไฟเหล่านี้เป็นปฏิปักษ์กับปัญญา เมื่อถูกไฟเหล่านี้กลุ่มรวมแผดเผาแล้ว ก็ทำให้เกิดทัศนคติผิด ตัดสินใจผิด และปัญญาความรู้ความเข้าใจตามความเป็นจริงก็ไม่เกิด

พิจารณาให้ลึกซึ้ง คนเราถูกไฟเหล่านี้บังปัญญา ทำให้เข้าใจผิด เกิดทัศนคติที่ผิด ตัดสินใจผิดๆ กระทำการต่างๆ ที่ปราศจากเหตุผล ที่แม้แต่ตนเองนึกขึ้นมาภายหลัง ก็รู้สึกละอายหรือเห็นน่าขายอยู่เสมอทั่วๆ กันทุกคนอยู่แล้ว มากน้อยตามขนาดของไฟที่แต่ละคนปล่อยให้ลุกลามอยู่ในตัวของตัว

ข. ในแง่สังคม ความขัดแย้ง การแย่งชิง การรังแก ช่มเหง เหาไรต์เอาเปรียบ ประทุษร้ายกันระหว่างมนุษย์ เกิดจากไฟเหล่านี้เป็นตัวการสำคัญ

คนอยากได้ของสิ่งเดียวกัน เกิดผิดใจกัน แยกแยกและแย่งชิงกัน คนชอบใจทำคนละอย่าง ก็แตกแยกกัน ไปด้วยกันไม่ได้ คนเห็นแก่ตัวอยากได้ไม่มีที่สิ้นสุด ก็หาทางเอาเปรียบ ทำลายผู้อื่น; บุคคลผู้เดียว ในหมู่คณะหนึ่ง ไปกระทำผิดพลาดต่อคนในอีกหมู่คณะหนึ่งเป็นกรณีส่วนบุคคล แรงราคะต่อฝ่ายตนและโทสะฝ่ายอื่น ทำให้ไม่พิจารณาสอบสวนให้เห็นความจริง เกิดเป็นกรณีขัดแย้ง รบราฆ่าฟันระหว่างหมู่คณะ; พ่อแม่รักและหลงลูก จนเลี้ยงลูกผิดๆ ให้ลูกเสียก็มาก ฯลฯ

ในแง่ความก้าวหน้าทางปัญญา กลุ่มชนที่มีความเชื่อถือผิดๆ ยึดถือลัทธิทฤษฎีต่างๆ โดยโมหะ ก็ทำให้ไม่สามารถพิจารณาสอบสวนค้นคว้าเห็นความจริง หรือเห็นเหตุเห็นผลของธรรมชาติได้ เป็นอุปสรรคต่อความเจริญก้าวหน้าทางสติปัญญา

แม้วิทยาศาสตร์ วิทยาการ วิชาวิทยาศาสตร์ต่างๆ ที่เจริญก้าวหน้ามากมายทั้งหลาย ถ้ามนุษย์นำมาใช้ตามแรงผลักดันของไฟ เหล่านี้ ก็เป็นไปเพื่อหาประโยชน์ของหมู่มนุษย์นั่นเอง

สรุปว่า อายตนะทั้งหลายที่เป็นเครื่องเชื่อมต่อระหว่างชั้น ๕ ที่เป็นภายใน กับชั้น ๕ ที่เป็นโลกภายนอก ให้เกิดการรับรู้ และ ความรู้ต่างๆ ตามกระบวนการของมันนั้น ขณะนี้มีได้ปฏิบัติหน้าที่ไปตามกระบวนการแท้ๆ หรือตามสภาวะอาการล้วนๆของมัน แต่ถูกไฟต่างๆ เพลลนอยู่ตลอดเวลา

เมื่อกระบวนการนี้ถูกไฟลูกไหม้ ก็เกิดวาระระส่ำระสาย ปฏิบัติหน้าที่เคลื่อนคลาดจากปกติ ความรู้ต่างๆ ที่ได้รับก็บิดเบือน ตัวบุคคลก็ไม่ใช่ตัวของตัวเอง เกิดความสับสนวุ่นวาย ถูกครอบงำ หรือลากจูงให้เอนเอียงไปบ้าง ถูกรมให้มืดหน้ามืดตาบ้าง ไม่สามารถถ่วงถ่วงวินิจฉัยข้อเท็จจริงโดยถูกต้อง เพี้ยววิ่งเล่นไปตามแหล่งของการรับรู้ที่ถูกไฟไหม้ ถูกชักพาไปตามสายของการรับรู้ นั้นๆ เกิดความยึดติดพัวพัน ตกเป็นทาส ไม่เป็นอิสระ เกิดทัศนคติ ผิดพลาด ตัดสินผิดพลาด และปฏิบัติผิดพลาดต่อสิ่งทั้งหลาย

เมื่อตนเองเดือดร้อนวุ่นวายแล้ว ก็แผ่ขยายความเดือดร้อน วุ่นวายนั้นไปให้แก่ผู้อื่นด้วย บุคคลที่มีปัญหาในตัวเอง ก็ย่อมเป็นเหตุสร้างปัญหาแก่ผู้อื่นขึ้นด้วย คนที่มีแต่ความรู้มั่วร้อนกระวนกระวายในตัว แก้ปัญหาในตัวเองไม่ได้ จะอยู่กับชาวโลกสงบเรียบร้อยไม่ก่อปัญหาเลยไม่ได้

๒. สาเหตุ ในด้านสาเหตุย่อมอธิบายได้ทั้งในขั้นต้นๆ และในขั้นลึกซึ้ง

เมื่ออธิบายอย่างตื้นๆ สาเหตุของปัญหานี้ ก็คือการถูกไฟ
กิเลสเผาผลาญให้ระส่ำระสายวุ่นวาย อย่างที่กล่าวไว้ในตอนสรุป
ข้อ ๑

แต่เมื่ออธิบายลึกซึ้งละเอียดลงไป ก็ต้องสืบค้นถึงพื้นฐาน
ซึ่งพอจะเห็นแนวทางดังนี้:-

ชีวิตนั้น เป็นกระบวนการอันหนึ่ง เกิดจากการรวมตัวกันเข้า
ของส่วนประกอบต่างๆ ซึ่งโดยสรุปได้แก่นามและรูป หรือขยาย
ออกไปได้แก่ขั้นที่ ๕

ส่วนประกอบเหล่านี้ แต่ละอย่างมีการเปลี่ยนแปลง ที่ต่อ
เนื่องและสัมพันธ์กันเป็นกระบวนการ ทำให้คุณรูปกันอยู่ดูเหมือน
เป็นตัวเป็นตน

แต่ในเมื่อเป็นกระบวนการและมีการเปลี่ยนแปลงอยู่ตลอดทุก
ขณะ ก็ย่อมไม่มีตัวแก่นแท้ที่คงที่แน่นอน และในกระบวนการอันนี้
เองที่มนุษย์เข้าไปยึดถือว่าเป็นตัวตนของตน และเข้าไปตั้งความ
ปรารถนาไว้ในทุกชั้นทุกระดับ หวังจะให้เป็นอย่างนั้นอย่างนี้ในรูป
ที่จะให้มีตัวตนให้จงได้

การดิ้นรนหวังให้มีตัวตนนี้ ได้ปรากฏผลเป็นการดิ้นรนไม่
เฉพาะในชีวิตของคนธรรมดาสามัญ แต่ปรากฏตลอดประวัติศาสตร์
ศาสตรวิทยาปรัชญาทีเดียว

เมื่อไม่มีตัวตน มนุษย์ก็พยายามที่จะสร้างตัวตนให้มีขึ้นใน
รูปใดรูปหนึ่ง ตั้งแต่การทำมัมมี่ เพื่อรักษาร่างกายไว้ให้ชีวิตกลับ
มาเข้าร่างดังเดิมของชาวอียิปต์โบราณ จนถึงปรัชญาของนัก
ปรัชญาฝรั่งเศสชื่อเดการ์ตส์ แห่งคริสต์ศตวรรษที่ ๑๗ ผู้พยายาม

พิสูจน์ให้มีตัวตนให้ได้ อย่างวาทะของเขาที่ว่า “Cogito, ergo sum” ซึ่งแปลว่า “ฉันคิด เพราะฉะนั้น ฉันจึงมี” ซึ่งไม่พ้นไปจากทฤษฎีที่พระพุทธเจ้าตรัสสอนให้เฝ้าถอนมานานกว่า ๒๕๐๐ ปีแล้ว

เมื่อมนุษย์มีความหลงผิดยึดถือและปรารถนาให้มีตัวตนอยู่เช่นนี้ ในขณะที่เดียวกันนั่นเอง กระบวนการแห่งชีวิต ก็ตกอยู่ในกฎแห่งไตรลักษณ์ อันเป็นกฎธรรมชาติที่แน่นอนว่า ทุกสิ่งไม่คงที่ ไม่ทนอยู่ในสภาพเดิม ไม่อยู่ในอำนาจ และไม่มีตัวตนที่แท้

กฎนี้แสดงแก่ชีวิตในรูปแห่งชาติ ชรา มรณะ เป็นต้น ทั้งแบบหยาบตื้น และแบบลึกละเอียด จึงกลายเป็นอาการที่ขัดกัน หรือฝืนความปรารถนา พุดเป็นภาพพจน์ว่า ความยึดถือ กับกฎธรรมชาติเกิดขัดสีกันขึ้น ลูกเป็นไฟ

อาการขัดสี หรือฝืนนี้ ทำให้บุคคลเสริมซ้ำย้ำความยึดถือ และความปรารถนาให้เหนียวแน่นและรุนแรงมากยิ่งขึ้น แต่เป็นความยึดถือด้วยความปรารถนาแบบกระวนกระวาย และแสดงออกทั้งในระดับที่รู้สึกได้ อันเป็นขั้นหยาบ และขั้นที่ไม่รู้สึก อันเป็นขั้นละเอียด ซบซ้อน อยู่ในจิตใต้สำนึก

เมื่อสืบค้นลงไปในกระบวนการของจิตอย่างละเอียด จนถึงจิตใต้สำนึก ก็จะพบเงื่อนไขว่า ความกลัวต่อชาติ ชรา มรณะ เป็นต้น มีซบซ้อนแฝงอยู่ในจิตใจของมนุษย์ และคอยบัญชาพฤติกรรมต่างๆ ของมนุษย์อยู่ โดยที่มนุษย์เองไม่รู้สึกตัว ความกลัวนี้เริ่มจากจุดที่มนุษย์ไม่รู้ไม่เข้าใจในสภาพที่แท้จริงแห่งชีวิตของตน

จากจุดของความไม่รู้นี้ กระบวนการก็ดำเนินไปตามแนวทางแห่งหลักปัจจุสมุปบาท และขั้นตอนที่สำคัญก็คือความขัด

แย่งระหว่างความหลงผิดว่าเป็นตัวตน กับกระแสความเปลี่ยนแปลงตามกฎธรรมชาติหรือไตรลักษณ์ ผลักดันตัณหาให้แสดงตัวออกในกระบวนการรับรู้ นั่น ซึ่งหมายความว่า ไฟความทุกข์ มีชาติ ชรา มรณะ เป็นต้น เป็นตัวผลักดันไฟกิเลส ราคะ โทสะ โมหะ ให้ออกหน้า และแสดงฤทธิ์รุ่มวายุ

พูดอีกอย่างหนึ่งว่า ไฟทุกข์เกิดจากการปะทะระหว่างกฎธรรมชาติ (ไตรลักษณ์) กับความหลงผิดยึดถือว่าเป็นตัวตน เมื่อปะทะกันแล้ว ไฟทุกข์ขับไฟกิเลส พลุออกมาแสดงฤทธิ์เผาผลาญ จนปรากฏผลเป็นปัญหาต่างๆ ดังกล่าวมาข้างต้น

ตราบใดที่ยังไม่รู้ไม่เข้าใจ และไม่เข้าไปจัดการกับกระบวนการและไฟเหล่านี้อย่างถูกต้อง ก็เท่ากับว่ามนุษย์พาเอากองไฟ หรืออาจจะถึงกับเป็นไฟนรกขุมหนึ่งติดไปกับตัวด้วยตลอดเวลา และเมื่อไฟติดอยู่กับตัวประจำเช่นนี้ ก็ย่อมไม่สามารถประสบความสุขที่แท้จริงยั่งยืนได้

๓. **การแก้ไข** หนทางแก้ไขปรากฏชัดอยู่แล้วในพุทธดำรัสที่ว่า “อริยสาวกผู้ได้เรียนรู้แล้ว เมื่อเห็นอยู่อย่างนี้” คำว่าเห็นอยู่อย่างนี้ หมายถึงการรู้การเข้าใจตามความเป็นจริง ซึ่งกระบวนการอย่างที่เป็นอยู่เช่นนั้น เริ่มแต่เข้าใจสภาพของปัญหา

การเข้าใจสภาพของปัญหา หรือการมองเห็นตัวปัญหานั้นเอง ย่อมเป็นจุดเริ่มต้นที่สำคัญอย่างยิ่ง

เมื่อมองเห็นปัญหาที่ตนเข้าประสบอยู่แล้ว ก็สามารถถอนตัวออกมาตั้งหลักได้ อย่างที่ตรัสว่า “ย่อมหน่าย” จากนั้นก็ไม่ยึดติด หลุดพ้นเป็นอิสระ แต่ที่กล่าวนี้เป็นขั้นลึกซึ้ง

ในที่นี้ จะลองกล่าวถึงวิธีแก้ไขจัดการ ที่ลึกซึ้งไปตามลำดับ
ขั้น

- ๑) **ขั้นต้น** เมื่อมองเห็นโทษของไฟเหล่านี้แล้ว ก็ควรควบคุมให้อยู่ในขอบเขต ไม่ให้ลุกลามรุนแรงถึงขั้นประทุติทุจริตต่างๆ หรือทำให้เกิดความทุกข์ความเดือดร้อนแก่ตนเองและสังคม
- ๒) **ขั้นกลาง** รู้จักฝึกฝนอบรมจิตใจ รู้จักวิธีทำให้ไฟเหล่านี้สงบนิ่งอย่างน้อยเป็นครั้งคราว เหมือนอย่างไฟที่ไม่มีควันกลุ่มมุ่ม ไม่มีเปลวที่แลบโฉบพื้พับ อยู่ในสภาพสงบนิ่ง ย่อมทำให้มองเห็นสิ่งต่างๆ ได้ชัดเจนขึ้น

การทำให้สงบนิ่ง ปราศจากการรบกวนของไฟเหล่านี้ได้แม้ชั่วคราว ย่อมช่วยให้มีสมาธิ อันเป็นกำลังเสริมให้เกิดปัญญาและทำการต่างๆ เช่น การศึกษาเล่าเรียน เป็นต้น ให้ได้ผลสำเร็จอย่างดี

ถ้าฝึกอบรมให้ยิ่งๆ ขึ้นไป ก็สามารถทำสิ่งที่คนธรรมดาเห็นเป็นสิ่งวิเศษอัศจรรย์ได้ ที่เห็นได้ง่ายและวิทยาศาสตร์ปัจจุบันก็ทำกันได้แล้ว ก็คือ ในการสะกดจิต เมื่อจิตอยู่ในสภาพที่แน่วแน่ต่ออารมณ์อันเดียว ปราศจากสิ่งรบกวน คนที่ถูกสะกดจิต ก็สามารถทำสิ่งที่ตัวเขาไม่เคยสามารถทำได้ในยามปกติ

- ๓) **ขั้นสูงสุด** หมายถึงขั้นที่เป็นใจความในพระสูตร ได้แก่ ขั้นที่เกิดความรู้ความเข้าใจในสภาพของกระบวนการเหล่านั้นอย่างถ่องแท้สมบูรณ์ ทำให้สามารถถอนตัว

ออกมาตั้งหลักอยู่ได้เป็นอิสระ ไม่ยึดติดหลงผิดว่า กระบวนการที่ถูกให้มาอยู่นั้นเป็นตัวตน ไม่ตกเป็นทาส ถูกขูดลากไปต่างๆ แต่กลับเป็นนาย รู้จักที่จะปล่อยให้ กระบวนการนั้นปฏิบัติหน้าที่ของมันไปอย่างถูกต้อง ได้รับความรู้ที่ไม่บิดเบือน และสามารถเข้าไปจัดการใช้แต่ในทางที่จะเป็นประโยชน์

ข้อนี้เหมือนกับการที่มนุษย์จะเปลี่ยนฐานะจากการเป็นทาสของธรรมชาติ กลับเป็นนายของธรรมชาติ ได้ ก็ด้วยการรู้ความจริง รู้สภาพ เข้าใจกฎเกณฑ์ กระบวนการแห่งเหตุผลของมันเสียก่อน จากนั้นก็สามารถร่วมมือกับธรรมชาติ รู้วิธีจัดการควบคุมให้ธรรมชาติดำเนินไปตามกฎของมันเอง แต่เป็นไปตามแนวทางที่เรากำหนดให้มันได้ เรียกกันเป็นสำนวนว่า กลับเป็นนายของธรรมชาติ

ในขั้นสุดท้ายนี้ ความรู้ความเข้าใจต่างๆ ที่ได้รับ เข้ามาย่อมเป็นไปตามสภาพที่มันเป็นจริง และการเข้า เกี่ยวข้องจัดการก็ย่อมเป็นไปตามอำนาจปัญญา หรือตามเหตุผล ไม่ใช่ตามอำนาจัดฉันทหาอย่างแต่ก่อน

๔. ผลที่ได้จากการปฏิบัติตามวิธีแก้ไข ย่อมเป็นไปตามลำดับของขั้นนั้นๆ

ในขั้นต้น เมื่อมนุษย์ควบคุมไฟให้อยู่ในขอบเขตที่สมควร ก็ทำให้สังคมมีศีลธรรมอยู่ร่มเย็นเป็นสุข ตัวบุคคลเองก็มีจิตใจสงบ ร่มเย็นตามควร

ในขั้นกลาง ย่อมช่วยให้มนุษย์ประสบสัมฤทธิ์ผลในงานต่างๆ ด้วยดียิ่งขึ้น และมีจิตใจที่เข้มแข็งมั่นคงยิ่งขึ้น มีความสุขที่ประณีตขึ้น

ในขั้นสูงสุด ทำให้มนุษย์หลุดพ้นจากความเป็นทาสของความหลงผิด ทาสของกิเลส ทาสของจิตใจตน เป็นอิสระ กลับเป็นนาย ในขั้นนี้เรียกตามพุทธดำรัสว่า อยู่จบพรหมจรรย์ ทำสิ่งที่ต้องทำเสร็จสิ้นแล้ว หหมดกิจที่จะต้องทำเพื่อให้ได้เป็น(อิสระ)อย่างนี้อีกที่หมดกิจก็เพราะได้รู้ ได้เข้าใจถูกต้องหมดแล้ว เป็นอิสระแล้ว มีทัศนคติพื้นฐานถูกต้องดีแล้ว

ต่อจากนี้ไป กระบวนการรับรู้ต่างๆ ก็จะดำเนินไปตามจังหวะหน้าที่ตามสภาวะอาการที่แท้จริงของมัน ความรู้ที่เกิดขึ้นก็จะถูกต้องตรงตามสภาวะที่เป็นจริง การปฏิบัติและจัดการกับสิ่งทั้งหลายก็จะเป็นไปตามแนวทางของเหตุผลบริสุทธิ์ เป็นไปในทางที่ก่อประโยชน์อย่างเดียว เป็นอันไม่ต้องมาคิดแก้ไขควบคุมและดับไฟกันอีก

ถ้าเทียบตามหลักโอวาทปาติโมกข์ ขั้นต้นก็คงเป็น สหุพพาป/สุส อภรณ์ - ไม่ทำชั่วทั้งปวง ขั้นกลางคงเป็น กุศลสุสุป/สมุพพา - ทำความดีให้พร้อมพร้อม และขั้นสุดท้ายเป็น สจจิตฺตปริโยทปนํ - ทำจิตใจให้บริสุทธิ์

สิ่งสำคัญที่พึงระลึก

๑. เรื่องอาทิตตปริยายสูตรนี้ อยู่ในวิชาพุทธประวัติ หรืออยู่ในวิชาพระพุทธศาสนาส่วนที่เป็นประวัติของพระพุทธเจ้า

พุทธประวัติส่วนที่นอกเหนือจากพระชีวประวัติส่วนพระองค์ของพระพุทธเจ้าแล้ว ก็เป็นบันทึกเรื่องราวเกี่ยวกับการบำเพ็ญพุทธกิจ หรือประวัติการทำงานสั่งสอนของพระพุทธเจ้า บุคคลที่พระพุทธเจ้าทรงสั่งสอนนั้นมีมากมายทุกชั้นทุกประเภท ว่าโดยระดับสติปัญญาก็มีตั้งแต่ฉลาดที่สุด ถึงโง่งที่สุด

ตามปกติ พุทธประวัติที่เล่าเรียนกัน โดยเฉพาะที่ย่อยๆ ย่อมจะกล่าวถึงเฉพาะงานสั่งสอนครั้งสำคัญๆ เท่านั้น

บุคคลที่พระพุทธเจ้าทรงผจญในงานสอนครั้งนั้นๆ มักเป็นชั้นคณาจารย์ หรืออย่างน้อยก็มีประสบการณ์ในการค้นคิดทางปรัชญามาก สิ่งที่ทรงสอนก็เป็นเรื่องละเอียดอ่อนลึกซึ้ง เหมาะสำหรับปัญญาและประสบการณ์ของท่านเหล่านั้น และผลจากการสั่งสอนครั้งนั้นๆ ก็สูงถึงขั้นบรรลุนิพพานพิเศษ โดยเฉพาะอรหัตตผล

ผู้ที่อ่านหรือเรียนพุทธประวัติตอนเหล่านี้ จะต้องสมมติตนเป็นนักปราชญ์ชั้นคณาจารย์ หรือเป็นนักบวชเหล่านั้น ขบคิดเนื้อธรรมด้วยสติปัญญา และอยู่ในบรรยากาศแห่งการสอนครั้งนั้นด้วยตนเอง จึงจะเข้าถึงรสอันเป็นแก่นธรรม ซึ่งเป็นเรื่องที่ทำได้ยาก

ถ้าจะเทียบให้มองเห็นง่ายๆ อีกแง่หนึ่ง เพียงปรัชญาของโสเครตีส พลาโต และอริสโตเติล หากจัดให้นักเรียนชั้น ม.ศ. ๔-๕ เรียน เราจะหวังให้เขาเข้าใจได้สักเท่าใด

ข้อเปรียบเทียบนี้อาจไม่ตรงกันทีเดียว เพราะคำสอนของนักปราชญ์เหล่านั้น เป็นเรื่องของนักคิด ส่วนคำสอนของพระพุทธเจ้า เป็นเรื่องราวการประพฤติปฏิบัติในชีวิตจริง แต่ในแง่ระดับสติปัญญาของผู้ฟัง ก็น่าจะพอเทียบได้ไม่ไกลกันนัก

เมื่อเป็นอย่างที่ว่ามานั้น ถ้ายังเรียนพุทธประวัติกันในลักษณะนี้ ก็จะต้องตระหนักถึงความยาก ทั้งแก่ผู้สอน และแก่ผู้เรียน พร้อมทั้งชี้แจงให้นักเรียนเข้าใจถึงสาเหตุแห่งความยากนั้น กับทั้งควรรหาโอกาสนำเอาเรื่องราวและคำสอนในระดับสามัญที่ง่าย ๆ มาสอนแทรกตามสมควร

๒. ในการสอน ด้านประวัติ ควรเล่าโยงไปถึงภูมิหลังของสังคมแห่งชมพูทวีป ตั้งแต่ก่อนที่พระพุทธศาสนาอุบัติขึ้น ให้เห็นว่าคนยุคนั้นมีความเชื่อถือและเป็นอยู่ตามหลักของศาสนาพราหมณ์ เช่นเรื่องพระพรหม เทพเจ้า ระบบวรรณะ การบูชาอัญญ เป็นต้น อย่างไร

จากนั้นก็ชี้ให้ชัดว่าพระพุทธศาสนาสอนต่างออกไป และทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงอย่างไร โยงมาถึง *อาทิตตปริยายสูตร* นี้

ถ้าผู้เรียนมองเห็นแง่นี้ เรื่องราวก็จะน่าสนใจ นักเรียนก็จะเข้าใจชัด และการเรียนก็จะมีชีวิตชีวาขึ้น

ส่วนในด้านเนื้อหา หากอธิบายให้นักเรียนสามารถเข้าใจได้ เต็มบริบูรณ์ตามความหมายของพระสูตร ก็เป็นการดี แต่ถ้าได้อธิบายประยุกต์ในแง่ที่นักเรียนจะนำไปใช้ประโยชน์ได้ หรือเล่าให้นักเรียนได้ทราบคำสอนแนวเดียวกัน หรือเกี่ยวกับเรื่องเดียวกันนี้ ที่พระพุทธเจ้าตรัสสอนแก่คนอื่น ๆ ซึ่งเป็นคำสอนชั้นเบื้องต้น และ

เหมาะสำหรับการดำรงชีวิตในขั้นต้นๆ ไว้ด้วย ก็จะบังเกิดเป็นคุณประโยชน์แก่ตัวของนักเรียนมากขึ้น และจะช่วยให้เกิดความเข้าใจดีขึ้นด้วย

๓. อย่างไรก็ตาม แม้คำสอนของพระพุทธเจ้าจะแตกต่างกันเป็นหลายระดับ แต่สาระสำคัญที่เป็นแกนกลาง ก็เป็นแนวเดียวกัน คือ การดำรงชีวิตอยู่ด้วยปัญญา หรือมีชีวิตอยู่อย่างผู้รู้จักชีวิต รู้เท่าทันกระแสโลก ไม่มอมายปล่อยตัวตกเป็นทาสของกิเลสและความทุกข์ แล้วถูกดูดลากจูงไปตามกระแส แต่สามารถมีชีวิตจิตใจที่เป็นอิสระ อย่างน้อยก็รู้จักที่จะกลับไปเป็นนายบังคับควบคุมกิเลสของตนไว้ในแนวทางที่พึงปรารถนาได้บ้าง โดยระลึกถึงพุทธภาษิตที่ว่า “ปัญญาชีวิต ชีวิตมาหุ เสฏฐัง” ซึ่งแปลว่า ปรชาญทั้งหลายกล่าวว่า ชีวิตของผู้เป็นอยู่ด้วยปัญญา เป็นชีวิตที่ประเสริฐสุด.